DR
301
S67
knj.29

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА XII.

СВЕСКА XXIX СТАРОГА РЕДА.

У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1871.

LIBRARY
JUN 12 1974
UNIVERSITY OF TORONTO

DR
301
S67
Knj.29

ГДЕ ЈЕ ШТО.

1. Новац и кредит. II. Од Ал. Н. Спасића . . . . 1.
2. О лимфолиптењу (De Lymphorrhoea). Од дра Владана Ђорђевића оператора питомца I-ве хируршке клинике бечкога универзитета . . . . . 70.
3. Српске старине у Босни. Неколико биљешке. Од Саве Косановића учитеља сарајевског . . . . . 158.
4. Наука о језику и њезин задатак, са прегледом главних резултата филологије и науке о језику у нас. Од Јована Бошковића . . . . . 189.
5. Обичаји српског народа у Босни. Описао Богољуб Петрановић. . . . . 237.
6. Шта је и колико је рађено у нас на „лоћици.“ Од Милана Кујунџића . . . . . 256.
7. Прилози к историји српске књижевности. Од Стојана Новаковића. V. Живот Српског испосника Петра Корищког. . . . . 308.
8. Преглед радње и стања Српског ученог друштва у 1870-ој години. . . . . I.
9. Радња Српског ученог друштва. . . . . XII.

НОВАЦ И КРЕДИТ

II.

КРЕДИТ.

A little while, aud man took the greatest stride of all In the march of civilization. — He gave credit.«
The history of banking by
W. J. Lawson.

1.

Размене не свршују се увек непосредно из руке у руку; оне се не свршују увек ни трампом. Ловац Л и рибар Р живе један поред другога; и они су се навикли на то, да размењују по кад и кад своја сувишна добра: него они би веома желели да могу по кад и кад да добију и друге хране, и да неморају непрестано живети од риба и дивљачи. Ловац шумски Л, желео би да кад и кад има на своме столу рибе, а Р рибар желео би да може имати бар по неколико пута у месец дана и дивљачи. У овом случају размена свршује се из руке руку: нити има на свету што простијега од ове операције. Једне вечери рибар Р врати се кући с празном мрежом; јер узбурена вода није му дала да улови ни једну једину рибу. Напротив, ловац шумски Л тога дана имао је изванредну срећу, он је уловио и кући својој донео више дивљачи,

него што је обично ловио, и што може да потроши тога и следујућег дана. Рибар Р изјави ловцу Л, да он жели имати сувишну дивљач његову, и да би радо пристао на то, да се обвеже да му за исту дивљач врати идућег дана извесну количину рибе. Ловац Л са своје стране опет био би са свим задовољан кад би могао да има за сутрашње оброке рибе на место дивљачи, која му је већ дотужала, и да се тога дана одмори и у лов не иде. Да ли сада због тога што рибар Р не може одмах да да равну вредност у размену, да ловац Л не пристане на то, да му уступи своју сувишну дивљач и да ли би, ако он не би пристао, по њега — рибара Р — и ловца Л овакав поступак био од вајде?

Тако исто, кад је стало до тога да се даде у размену не добро за добро, него добро за службу, или служба за службу. У овом последњем случају сама природа радње може то учинити, да се добра не дају у размену и не враћају у једно исто време. На прилику бродар Б предузео је да направи један чун на коме би се он превозио на другу страну обале, а земљеделац З започео је да направи један амбар, у који би он сипао и чувао своју храну. И код једног и код другог предузећа има таких радња које две руке истина могу да раде али врло споро и врло тешко. Бродар Б радећи сам на своме чуну пробавиће може бити читав месец дана на прављењу свога чуна, па и земљеделац З пробавиће толико исто времена око прављења свога амбара радећи га сам без ичије помоћи. Напротив, са четири руке могао би се сваки од ова два рада да сврши само за недељу дана; и тако, ако Б помогне З на његовоме послу, и З помогне Б на прављењу чуна, и амбар и чун они ће моћи да сврше само за

две недеље дана: и Б и З доћи ће до пожелане сврхе са пола времена и труда. Бродар Б нуди земљерадника З да му он помогне једне недеље, да он направи његов чун па у накнаду за његов (З) труд и дангубу, бродар Б обећава му, да ће му помагати целе идуће недеље на прављењу његовога чуна. Ми држимо да би било штетно по обе ове стране, ако се ма која од њих неби склонила на оваку корисну понуду, и то нарочито у том случају ако се оне неби склониле само за то, што се услуге не могу да размењују одмах, тако да кажемо из руке у руку, за то на име што бродар Б не може одмах, исте недеље да учини услуге тежаку (З) него тек идуће недеље, по што они сврше свој чун.

То је несумњива истина, да ни ловац ни земљерадник не би никако пристали на оваку размену, ако би један или други посумњао о томе, да ће се дато обећање тачно и уредно испунити. Ловац Л пре ће пристати и склонити се на то, да остави своју сувишну дивљач за идући дан, него на то, да ју да у размену рибару Р за рибу, коју може бити неће од њега добити. А земљерадник (З) опет пре ће волети и склонити се на то, да проведе четири недеље на прављењу свога амбара, и да се око њега подоста напати и измучи, него што ће се склонити на то да жртвује и један једини дан, а још мање једну целу недељу на прављење бродарева чуна, за шта он може бити неће добити у накнаду равну количину рада и труда. Него замислимо сада да ова ствар овако стоји, на име да Л и З немају никака узрока да један на другога сумњају, да они један другоме потпуно верују за оно на шта би им се обвезали Р и Б: у оваком случају они ће радо на то пристати да сврше трампу

на онај начин на који им се она нуди од стране Р и Б, онако исто као кад би трампили готово за готово, или из руке у руку.

2.

Ова је операција врло проста, него опет у њој се налазе главне црте онога што ми зовемо кредит.

Ми ћемо да пробамо да изнесемо на видик ове главне црте; да раставимо операцију кредита коју мало час наведосмо, и показаћемо: шта ради поверитељ; каку улогу има дужник; за тим показаћемо покретало које склања на кредит поверитеља или још боље шта њега наводи на то да он баш онако ради као што ради а не друкче.

1, Ловац Л. што трампи своју сувишну дивљач за рибу рибара Р, има право да тражи, ди му рибар даде рибу одмах чим он њему уступи на расположење своју дивљач; земљерадник З, који трампи свој рад за рад бродарев Б, у свом праву је да тражи, да бродар ради на прављењу његова амбара, док он (З) буде радио на чуну бродаревом, или — овако радећи и Л и З морали би да напусте са свим сваки свој посао — да по неколико сахати обдан, по неколико пола дана на једноме и на другоме послу, на прављењу чуна и амбара проведу. Л и З не траже оваки рад, јер они врло добро то знају, да би, на овакав начин један другоме помажући, много више изгубили, него што би добили; него споразумеју се на то, да рибар Р сутра донесе рибе у размену за дивљач, и да бродар Б идуће недеље врати рад којим му је помогао З. И по овоме ми изводимо, да веровати или давати на кредит значи: пристајати на доцније враћање онога што се дугује, примати, на место од-

мах, доцније равну вредност, с додатком неким на који има право онај који уступа другоме каку ползу (добро, услугу, уживање).

2. Кад изузмемо случајеве поклона и наслеђа, онда ми постајемо закони имаоци од туђе ствари, на име имамо право да с њоме располажемо по нашој сопственој вољи тек пошто смо ју платили, пошто смо ју са свим добили од њена првог имаоца, пошто смо дали за њу њеном првом имаоцу ополику вредност у другим добрима, или услугама или уживањима, на колику је он пристао од своје воље. Међу тим, Рибар Р троши дивљач ловца А а бродар Б усваја рад тежака З пре него што су они вратили зато равну вредност; они употребљују сопственост туђу као да би она била њина, или као да би ју они већ прибавили били. Они ово чине на саизволење лица чија су она добра која се налазе у њиним рукама. По томе бити верован или кредитиран, или добити на веру или на кредит, то толико исто значи колико имати неограничено право, имати силе и власти привремено располагати с каким добром туђим. Ми кажемо, привремено располагати за то, што сутра, после једне недеље дана, онда управо кад лица Р и Б врате уговорену вредност, онда ће велимо дивљач ловца А и рад тежака З постати са свим њина искључива имаовина.

3, Ми знамо шта је то управо што склања ловца А и тежака З да пристану на то, да приме доцније равну вредност за своје другоме уступљено добро и за свој уступљени рад, на место сада одмах, тако рећи из руке у руку. Они на име пристају на овако што само за то, што се другојаче не би могле да сврше и остваре ове размене, које су и по њих а и по оне с којима они ступају

у размену од велике користи. Међу тим, они могу ступајући на овакав начин у размену, да траже да им стране, које ће они чекати, даду неку накнаду за одлагање, да им оне плате неки интерес на њино добро и на њин рад који они уступају; тако, ако се обично, на име за готово риба рибара Р и дивљач ловца Л размењују ока за оку, грош, за грош онда ловац Л искаће од рибара Р, онда кад му он даје своју дивљач на тај начин, да му он сутра врати равну вредност у риби, оку и по рибе, или у новцу, један грош и по; кад обично, на име за готово, или из руке у руку, тежак З и бродар Б размењују свој рад, сахат за сахат, пола дана за по дана, онда ће тежак З искати, може бити, од бродара Б, за свој рад, који он сада даје, за рад, који ће му се доцније вратити, осам дана и по, или ако се један дан рада плаћа по један цванцик, осам цванцика и по, што му даје бродар Б.

Завођење равновредности између ползе која се сада даје и оне ползе која има тек после извесна времена да се прими, јесте једно од најважнијих и најозбиљнијих питања кредита (интерес и ескомпт). Него ми ћемо за сада ово питање да обиђемо, па ћемо да се пустимо у истраживање онога шта управо склања ловца Л, и тежака З да уступе своје добро и свој рад у размену за добро, које им се обећава, и за рад, који им се обећава вратити у размену после извесна времена, на име на шта оснивају они своју веру за то, да ће им се она полза одиста вратити, коју они дају сада Р и Б.

По томе неопходно је нужно да кажемо, на чему оснивају своју веру ловац Л и тежак З спрам рибара Р и бродара Б. Пре свега њина вера спрам лица која они кредитирају може да се оснива на далеко чувено поштење

њино; ловац и тежак знају то врло добро, да су Р и Б таки људи, да кад што обећају и своју реч коме дају увек тачно и на време одрже. У случају кад лица Р и Б не би били таки људи којима би смели да верују Л и З, онда би ови од њих тражили, ако би хтели да им се да на услугу добро и рад на поменути начин, каку залогу стварну, на прилику какав њин алат, каку одећу, како посуђе, с којим би се они могли наплатити онда, кад они не би испунили дату реч. Или они не траже никаку залогу за оно што дају Б и Р за то, што се уздају да су довољно снажни физички, па их могу натерати увек да испуне оно на шта су им се обећали и своју реч дали. Па они могу да им дају своју сувишну дивљач за рибу будућу и свој рад садашњи за рад будући, а да за њих не траже никаку стварну залогу и због тога, што држе и верују, да племе, поглавица, друштва, обичаји, нарави, закони неће допустити Р и Б да они не испуне своја обећања и не одрже задану реч, него да ће их натерати, у случају потребе и нужде, да одрже и испуне на шта су се обећали. По разним овим околностима, свет ће лакше или теже склањати се на давање кредита, тражиће већу или мању цену па да пристане да им се оно врати после извесног времена што је другоме дао на веру. Тако дакле, кредит се рађа од оног часа чим онај који уступа другоме своје ма како добро или услугу пристаје на то, да за то прими доцније равну вредност с додатком неким, неком накнадом.

3.

Кредит је од врло велике користи по све радње. Помоћи његовом закључују се и свршују многе радње од огромна значења по васцео свет, које иначе никада не

би света угледале. Он олакшава многе операције, које без његове помоћи, не би могле ни с места да се помакну. Он нарочито игра велику улогу кад операција трампи код којих има да се постави равна вредност између онога што се сада даје и онога што ће се доцније вратити средством дометака. На прилику ткач Т има двајест и пет аршина откана платна, које би радо уступио другоме у размену, јер га не треба за потрошњу своје куће, а то за шта би он најрадије дао у размену своје расположљиво платно, јесу дрва за огрев, од којих он нема нимало, и која су му неопходно нужна, јер је студен јако стегла у његовом селу. Ималац забрана (Ш), његов сусед има доста дрва на расположењу и за уступање, и жели охоло да неки део од њих уступи у размену за платно, јер му ово преко треба да себе и своју кућу одене. Ткач Т има право на петора кола дрва његова суседа Ш за својих 25 аршина платна, која хоће да му уступи, по процени дрва и платна, коју је усвојила цела она околина у којој њих двоје живе; али ткачев сусед Ш у то време нема више него само троја кола дрва. Па они и поред ове незгоде склањају се на то, да ступе у размену добара; и ткач Т пристаје драговољно на то, да добије доцније за своје платно вредност од двојих кола дрва, која није могао сада да му даде његов сусед Ш, која заједно са оним тројим колима износе равну вредност од 25 аршина платна ткача Т. На овај начин кредит уклања с пута запреку, која смета размену ткача Т и његова суседа Ш, и која је поникла од туда, што се није налазила равна вредност између вредности које се пожеле да трампе.

Кредит добија већег маха, и много се више употребљује онамо где је трампе нестало, па њено место за-

узела размена. Код размене операција се удваја: на име настаје давање у размену добра нарочна, (леба, вина, дрва) за добро опште (новац) и опет давање у размену добра општег за друго добро нарочно да се дође до оне исте сврхе до које су некада долазили људи простом трампом, или разменом из руке у руку двају нарочних добара. И из овога изалази то јасно, да за исти број добара нарочних која мењају своје имаоце нужно је најмање дваред толико операција размена колико је њих било под владом трампе, а ово опет изазива прилике за посредовање у кредиту. Осим тога, пошто је трампино место заузела размена, и деоба рада, која је до тог времена, или под самом владом трампе, била нешто случајно, постала је са свим ствар нужна и редовна; она се уредила по извесним начелима, и постала општа. И овако стање ствари обвезује поједине људе и читава друштва, да једнако уступају у размену своја добра за добра која је произвео туђ рад; на који начин све више размена постаје на свету, и све се више умножавају таке прилике, у којима се послови не могу никако да раде без помоћи кредита.

Него код оваког стања ствари кредит се може давати много лакше, јер под владом размене ми не морамо да дајемо у размену једно добро за друго добро од така створа и природе, које би ми морали одмах потрошити. Под владом размене сваки иде на то, да размењује своја добра за опште добро, које ће моћи с нова разменити за оно, што му се свиди, и што треба, и онда и онамо кад и где му се то свиди. Под владом размене на тај начин ималац извесна нарочна добра налази се у повољнијим околностима, и може пре да даде своме суседу или познанику кредита, и више и чешће. Па он ће се на овако што —

на име на даваље кредита тим пре и много лакше склонити, кад зна да се равна вредност — па име новац за који он пристаје сада да уступи своје добро па да му се оно даде после уговореног времена, да се неће покварити кроз то време, и кад зна да оно неће изгубити ништа од своје вредности; а међу тим под владом трампе то је са свим зависило од случаја, да се вредност добра не промени с којима се он плаћао после уговорена времена.

4.

Ми смо довде све једнако говорили само о простим разменама, на име газда А има извесну количину на расположењу од извесног нарочног добра, на прилику жита; он би хтео радо да ју другоме у ступи, па ју нуди у размену лицу Б, или трошачу, који треба овако добро, и који му за ње даје или одмах — готово — или доцније — кредит — равну вредност у општем добру — новцу. Ако опет газда А узхте да има како друго нарочно добро, на прилику рува, он онда тражи овако добро од кројача К у размену за опште добро, које он с нова уступа. Ово је двогуба трампа, него свака од ове две операције свршује се онако као што се свршавала с једном операцијом под владом трампе, између првога произвођача добра и последњега или крајњег његовог трошача. Али проста операција размене не траје дуго, па и не може дуго да траје. Јер радње се из дана у дан све више шире и укрштају: операције и трећа лица искрсавају и у разменама учествују. Остављајући на страну многе јако сложене и подчињене размене, ми можемо у опште изрећи то, да се највиша чест размена

дели на два велика рода: на име на размене непосредне и размене посредне, које ћемо одвојено пропратити.

Размена непосредна јест операција код које добро или предмет размене прелази непосредно из руке имаочеве и руке лица које ће га потрошити одмах, да с њиме задовољи коју од својих потреба. А размена посредна јесте операција код које онај који уступа другому своје добро, и онај коме он ово добро уступа, ако не и један и други — на име продавац и купац, само су посредници између онога који добро производи, што је почетак код сваке размене, и онога који добро троши, што је крај сваке размене. И тако, размена је непосредна онда, кад тежак Т прода своје жито, које је пожњео на својим њивама, домаћици Д, која од њега прави и пече леб за потрошњу своје сопствене куће; тако исто и онда је размена непосредна кад виноделац В, прода своје вино самоме човеку који ће га потрошити са својом породицом; кад кројач К уступи у размену своја одела занатлији З, и овај с њима одене себе и своје укућане. Напротив размена посредна онда се догађа, кад тежак Т уступи у размену своје пожњевено и самлевено жито спекуланту С, који га продаје на ситно или на крупно разним лицима, која га требају за своју израну; кад виноделац В уступи своје вино трговцима винарским, па га ови после даље уступају и препродају онима који га требају за своју потрошњу; и кад кројач К прода своја рува готова разним трговцима који их за тим препродају разним лицима.

На овакав начин могли би да поставимо разлику и о службама и уживањима, на име ми би могли да их поделимо на посредне и непосредне, па би могли да ка-

жемо: размена непосредна бива онда кад платимо извесну цену самоме мајстору столарскоме, који нам је сам собом, без сваке и најмање помоћи какога другог човека, оправио писаћи сто, кад ми сами плаћамо лекара за походе лекарске, које нам је он у разним приликама учинио, онда када смо били слаби. Напротив размене посредне бивају онда, кад ми цену за оправку нашег стола писаћег дамо какоме стругару, чији нам је помоћник направио сто, а не он сам, и кад ми не плаћамо лекару за његове походе него известном друштву, којега смо ми редовни члан, и ком ми у име лекарске таксе дајемо годишње неку извесну суму новаца, (као што је то случај на прилику по немачким универзитетима, где слушаоци годишње плаћају по неколико гроша, па тим добијају право на лечење и безплатне лекове кроз целу годину за коју су платили). Него то може сваки врло лако увидети на први поглед, да се службе и уживања слабо дају размењивати непосредно, или да се они на овако што врло неугодно дају употребљавати; јер и службе и уживања имају карактер преко сваке мере лични и спрам онога који њих другоме уступа и чини, и спрам онога коме се она уступају и чине. Службе и уживања, тако да кажемо, изтичу из самих производача, и иду управо и непосредно к самим трошачима.

Размена посредних и непосредних може бити у строгом смислу речи само код добара; и само добра могу бити предмет размене једне или друге врсте, на име посредне или непосредне.

И сам обичан разговор познаје разлику између ове две размене; он зове трговином само размене посредне, и никоје друге. По обичном или свакидашњем разговору

само је онај трговац, који се бави са посредним разменама, а не и онај, који тргује са добрима која је он сам произвео, или која он купује за то, да с њима подмири своје сопствене потребе.

5.

Сада прелазимо на то да видимо каку улогу има кредит у разменама простим и непосредним. Кредит чини нарочне услуге; он је врло често такова стихија, без чије помоћи онај, који жели да има и да добије на своје расположење како добро, а није у такоме стању да за ње може положити одмах равну вредност, неби могао никако до истог добра доћи, па у многим приликама неби могао да задовољи, може бити, каку од својих највећих и најпречих потреба. Ми смо и то још видели, да се кредит у велике употребљавао и онда кад су људи знали само за просту размену, или за размену из руке у руку. Колико је нуждан и полезан кредит, о томе ми можемо врло лако да се уверимо, ако погледамо на огромне радње и предузећа, којима је он основа, и које без њега не би могле никада ни да се предузму ни да се сврше.

Кредит је у опште полезан по човечанско друштво само у толико у колико он корисно производи премештање и преношење капитала из руку једних у руке других. Лице оно на којега се преноси извесна сума капитала за неко кратко време треба да је зна тако употребити, како ће она донети већу корист по све човеково друштво него кад би она остала у рукама његова првог имаоца кроз то време. Код кредита који се даје на потрошњу, овако готово никада није у ствари. Обућар и кројач

имају заједно десет хиљада гроша вересије, коју суму њима дугују четерест њиних муштерија. По њине муштерије ове суме које они дугују нису никакав капитал, а напротив за кројача и обућара оне би све заједно на име 40 × 250 гр. биле, кад би се налазиле у њиним рукама, велики производни капитал.

Из овога изалази то јасно, да је кредит потрошње, или кредит који се чини кад размена непосредних, који се даје онима који га узимају по нужди, од штете, и то много више од штете по оне који га дају него по оне који га узимају из небрежења или из навике; он је још штетнији по оне који су принуђени да га дају; а с гледишта општег и овакав кредит од ползе је. По овоме што рекосмо о кредиту за потрошњу то је, међу тим, очита ствар, да ову врсту кредита не треба никако ширити и развијати; јер будућност велика кредита не састоји се у томе, да се ова његова страна помаже и развија.

Код кредита ваља разликовати тако исто и оно што се види као и оно што се невиди. Кредит је ствар неизказана у начелу; него треба се добро осврта ти и на резултат који од њега долази по поједине и цело друштво: треба испитати добро не само где капитал иде, него тако исто и то с које стране и из каких извора он долази, радње из које се извлачи, као и посао који му се намењује. То се само по себи разуме, кад ми зовемо кредит потрошње кредит који се употребљује и размена непосредним, да ми ове речи узимамо у њином најужем смислу; на име да ми под тиме разумемо операцију подсредством које предмет који се другоме уступа долази управо не своје опредељење. Ово је опредељење

са свим тачно; и оно изкључује многе размене од карактера мешовита које се разликују од кредита потрошње. Нема сумње, да размена непосредна постоји и онда, само у много опширнијем смислу, кад ужар београдски купи кудеље од сељака из Остружнице; јер и у овој прилици кудеља иде управо на своје опредељење, на име она се претвара у ужета. Него она није дошла на овај начин на своје „крајње“ опредељење: она није на крају свога оптока, где би имала да престане бити предмет размене. За ову кудељу, операција размене посредне са свим била би она, која би ју пренеле из руку остружничана сељака у руке таког ужара који би од ње направљена ужета употребио сам на подмирење својих сопствених потреба. Напротив, операција која се свршила између остружничанина сељака и ужара београдског није проста размена, непосредна, у смислу правоме и строгоме; она не ставља производ — ужета — и руке трошача последњег и истинског. Кредит, који ће се умешати у ову операцију, биће, по околностима, или кредит занатлијски или кредит потрошње. На овај последњи, на име на кредит који се меша у размену која преноси производ уступљиви у руку трошача у правом смислу, односе се примедбе које смо ми напоменули говорећи о улози кредита коју он има у разменама непосредним.

6.

Ми ћемо сада да почнемо да говоримо о кредиту трговачкоме, или такоме кредиту који посредује у разменама посредним.

Размене посредне значи посредовање трећих лица, која, на место сама да производе добра, употребљују

своје време, своје изворе, своје трудове на то, да зближе производача од добара и трошача од добара, да олакшају једнима набављање оних добара, која они желе имати, и да олакшају продају оних добара, која други опет желе да истуре из својих руку. Ми држимо да би излишно било да доказујемо, како су оваки посредници преко нужни по свима образованим друштвима; јер је то само од себе са свим увиђавно. Најсиромашнији тежак намирује своје личне и свакидашње потребе добрима из најудаљенијих светских крајева. Чакшире чојане или од сукна које он носи може бити да су направљене од чоје која је израђена у аустријској какој фабрици, него од вуне српске, коју су српски спекуланти однели и продали у Пешти или Бечу, или од чоје инглеске, него која је откана од вуне аустријске; или од сукна, које је израђено у Ердељу или Турској, и у Србију донесено, скројено и сашивено. Тако, кошуља коју тежак носи може бити да је од памука индијског који су у Европу донели Инглези, и да је опредена у отачбини Аркврајтовој, или у Швајцарској, или у Белгији, Аустрији, и т. д., а у Шумадији откана, покројена и сашивена. Па тако стоји и са стотинама других добара и алата, који су позвани на то да задовоље наше преке и неизбежне потребе. Сад питамо, је ли то икако могуће, да тежак може сам себи набавити непосредно сва добра која су му нужна за његову радњу и његов опстанак? Посредници су на сваки начин нужни, да разна добра набављају од њиних производача, и да их продају на ситно или на крупно трошачима. Трговац ослобођава те муке и дангубе производача добара и трошача да се узајамно траже и споразумевају о продаји и купљу, и на тај начин он чини

велике услуге и једноме и другоме. Трговаца свуда има где год има поделе рада и где год је свет унапредио у образовању. С поделом рада и унапређењем светским и трговина све се више шири и све већег маха добија.

Него права трговина не би могла ни за тренутак да опстане, не би могла ни корака у напред да корача без помоћи кредита. Онај који осећа да има и дара и способности, које су нужне, и воље за трговину, или који је по својима знањима, или са свога доброг и великог познанства позват на трговање, нема у свима приликама толико капитала колико би му неопходно нужно било за купље добара с којима би он водио своју радњу. Оно мало капитала, што он има и с којим је одпочео своју радњу, мораће уступити из својих руку давајући својим муштеријама добра на веру. Па што се више развија трговина у коме крају тим све више добија маха навика или потреба да се ради у велике, а тим трговина опет постаје неспособнија да све своје купље готовим новцем и одмах плаћа. Те у след тога постаје нужно једно од овога двога, или да производачи добара трговачких пристану на то, да они причекају за неко време своје купце за суме новчане, које засецају њина добра, која су ови од њих узели, или да купци — њиних добара — трговци — могу добити на зајам онолику суму вредности опште — новца — колику суму износе добра нарочна или трговачка, која су они купили од њиних производача: с другим речма ово значи, трговац мора узети у зајам или добара или новаца па да може да ради и даље, и да опстане у својој радњи.

Производачи и трошачи жале се на многе руке кроз којих пролазе добра пре него што се употребе на саму

потрошњу, на многе посреднике трговачке, и на велике цене добара, које долазе од њина посредовања између правог производача и правог трошача добара. Они не траже да замене размену добара с трампом, него они би хтели да производачи и трошачи у разменама непосредно између себе раде у саобраћају.

7.

Најпре и најпре ми ћемо оставити на страну сваку двосмисленост, која би увелике нејасном учинила основу. Гледајући на ову ствар мало из ближе ми на први поглед то опажамо, да посредовање или управо посредници трговачки нису ни мало узрок томе што су цене добара врло често са свим велике, сравњавајући их са трошковима које су учинили око њина произвођења и набављања; него напротив, што чини скупом њино посредовање, што чини да производачи од добара добијају за своја добра много мање, на име много мање у вредности општој — новац — него што би они могли да добију за њих од правих трошача истих добара, то је управо то, што трговац није прости посредник; он се поставља за неко време у такав положај као да је он сам производач оних добара с којима тргује; он постаје за неко кратко време прави ималац од добара, која се другима нуде на продају. Он у ово улаже свој капитал, своју дангубу, свој труд; он се излаже ризицима да изгуби уложени капитал, који губитци долазе нарочито од обезцеењиа добара, и од других многих неприлика. Па све ово што набројасмо јесте од таке природе да у велике захтева, да се трговац награди, и то у многим

приликама добро награди. Награда трговчева мења се тако исто као што се мењају околности, она је некада малена, некада умерена, а некада и претеран, велика, Па кад ово помножимо са читавим низом трговаца набављача, који један за другим заузимају место првога ималца од добра; онда мора да поскупи цена добра које се продаје, онда мора да постоји велика разлика између цене с којом се задовољава први продавац добра (произвођач његов) и цене коју мора за њ да плати последњи купац (трошач његов).

Неки су тога мишљења да би се ствари са свим измениле, кад би трговац био само прости посредник, извршач произвођачев, у име чије, на чије ризике и опасности, он би ступао у погодбу са трошачем; на име кад би се трговина у опште уредила онако како се она води, од чести, по најнижим слојевима друштвеним, и како се она води по највишим слојевима трговачког света. Мали трговци којих има силество на броју и по варошима и по варошицама, и трговци по селима нарочито, од таке су врсте трговци којима поверавају своје еспапе малени занатлије и малени фабриканти, преко којих они пробају, ди за малу награду одређену једном за свагда, или за награду која се поступно увећава протурују и промећу своје производе; а комисионери трговачки, којих улога постаје с дана на дан све већа и значајнија, као што се међународни односаји све више развијају и уређују, нису никако набављачи добара непосредно за трошаче; они су само посредници између произвођача разних добара и трговаца који раде на велико више него на мало. Добра дакле остају чиста имаовина њиних произвођача, и комисионери их примају само на сместиште

и другима их уступају просто за рачун својих налогодаваца.

Налогодавац нема ни права ни моћи на то, да натера кога да му за његово посредовање тако скупо плаћа, као што то може да чини, а и чини у многим и многим приликама посредник купац и посредник продавац. Посредник купац и посредник продавац, до извесна ступња, господари су, па овај свој положај они често злоупотребљавају да омахну правог производача и праве трошаче, да покваре њине узајамне одношаје. Напротив, налогодавац јесте њин агенат, или слуга под платом, којега они готово увек плаћају спрам службу које он њима чини, па у след тога то лежи њему јако у интерес да их својски и добро служи.

Жалбе на посреднике између правих производача добара и правих трошача, као да они донекле поскупљују цене добара у многим и многим приликама, нису неосноване.

У трговини пре свега треба се и за то постарати, да се са што мање лица служимо, и да се она што пре и брже врши; јер многа лица стају друштво великих трошкова, а споро одправљање опет стаје времена и дангубе, па следователно и великих трошкова. И једна и друга незгода до некле уклонила се код трговине у најновије доба: велика одстојања, или велике даљине јако су се зближиле, и саобраћаји у велике убрзали и олакшали нарочито од кад је пара почела да замењује снагу човекову и стоке. Само пре неколико година српске сировине нису знале ни за каку другу пијацу осим српских у Србији, а данас оне оптичу далеко и изван Србије.

Па овако ствар стоји и с оптоком добара урађених туђинских. Некада фабрикант манчестарски држао се за срећна кад је могао да прода своје робе урађене препродавцима париским или амстердамским; а данас он је у стању да их сам собом продаје, преко писмене преписке и телеграма, и по најудаљенијим крајевима светским; он је у стању да веже своје радње много непосредније са трошачима француским као и холандским, немачким као српским, руским као и турским, азијатским, американским, и т. д. и т. д., и да овако уведе на место продаје посредне продају непосредну од његових добара.

И то је до некле истина, као што то многи наводе, да производачи и индустријалци из недостатка кредита у многим и многим приликама морају да се послуже са посредницима који им плаћају за њина добра готовим новцем или хартијама које се дају сконтисати. Капитал земљерадникова, занатлијин, фабрикантов везан је за добра која су они произвели; треба да они тај свој капитал одреше што је могуће пре, па да с њиме плате раднике, да на ново купе сировина, да издржавају своје куће, радионице, и фабрике. Они не могу да чекају на то, да продају своја урађена и произведена добра, па да им се капитал уложени поврати; за то они уступају своје производе и своје еспапе посредницима. Замислимо сада да они могу да узму у зајам новаца па да плате своје раднике, да могу да добију на кредит сировина, и да могу да добију у зајам новаца шта више и на саме своје робе и производе: онда они не би имали никако нужде да се служе оним лицима, којима се они иначе служе у својим радњама.

8.

Индустријски кредит од скора је, он је постао на свет после кредита за потрошњу и трговину, о којима смо ми мало час говорили. По логици, он би требао да дође на прво место, и то из ова два поглавита узрока. Прво за то, што пре долази произвођење добара па после њега потрошња добара, као што је средство старије од сврхе, и трговина, која је посредник између потрошње и произвођења; по том, ако је кредит од користи по потрошњу и по трговину, на име ако он олакшава као помоћник размене непосредне и посредне размене, онда се то од себе разуме, да је он суштаствена стихија по произвођење; да је он стихија производног рада; јер код рада увек се предпоставља кредит, и свакоме раду неопходно нуждан је кредит.

Рад, преко нужна стихија за свако произвођење добара — на име како за добра стварна — производе у правом смислу речи, — тако и за добра нестварна — услуге и уживања — двојаке је природе: рад свршени и рад који топрв има да се сврши, рад пређашњи или нагомилани, и рад садашњи. Да се ма како добро на свету произведе, за то је нуждан и рад свршени и рад који има топрв да се сврши.

Тако, ако хоћемо да добијемо жита на нашој њиви, за то нам је нуждан рад садашњи, на име морамо искрчити њиву, поорати ју, посејати, пожњети, овршити жито, и све остале нужне радње свршити па да добијемо жито. Него поред тога преко нам је нуждан за ово још и прошли рад, на име семе које ћемо да посејемо, справе и алати с којима ћемо да крчимо, оремо, жањемо и т. д.;

па и само поље или њива коју хоћемо да засејемо јесте рад пређашњи, пређашњи или свршени. Тако исто да неки нешто напише, за то му је нуждан и садашњи и прошли рад, на име он треба да мисли о предмету на коме ради, да га саставља и уређује, да пише; што све представља садашњи рад, даље нужно му је, да је овај предмет о коме ће да пише у неколике, пре него што се овога посла лати, изучио и сазнао, нужно му је да има књига из којих ће да црпе и вади оно што ће га на овоме послу помоћи, нужно му је да има неку готовину, од које ће моћи да живи док на овоме предмету ради, и т. д., а све ово представља капитал прошли.

Чест рада садашњег и чест рада прошлог, који учествују при произвођењу разних добара, мењају се по разним приликама и околностима: кака ће бити сразмера између рада садашњег и рада прошлога, то поглавито зависи од рода саме радње и од природе добара, која се производе. Тако на прилику чест рада пређашња или нагомилана врло је малена код прављења и израђивања лонаца и судова од просте земље, од иловаче и глине; чест рада нагомилана или прошла, напротив, врло је велика код прављења судова и лонаца од бакра: нагомилани рад у овој последњој прилици представља оне трудове, жртве и трошкове који су стали човеков рад док је извадио из земље бакар, док га је пренео на место израђивања његова, и док је од њега израдио лонце и судове. За прављење обичне колебе врло мало нагомилана рада нужно је, док је међу тим за прављење каке зграде од тврдог материјала врло велика чест рада прошлога неопходно нужна.

Код ових случајева које смо горе навели — на име код прављења лонаца од просте земље и од бакра, и код

подизања просте колебе и зграде од тврдог материјала суделовање рада садашњега не мења се. Него сада узмимо тај случај да се она мења, а да чест суделовања нагомилана рада остаје непромењива; онда је то прва чест, а не друга, која мења сразмеру помоћи која долази од једног и другог рода. Ми можемо од једнога хвата ораховог дрвета да направимо простих ствари столарских, а можемо да направимо и финих ствари столарских; чест рада нагомилана која представља хват орахова дрвета остаје скоро једна и иста и код прављења простих и финих столарских ствари. Него чест рада садашњега код прављења финих столарских ствари, јесте далеко већа него код прављења простих столарских ствари. Па такав је исти случај и онда кад се прави од оке гвожђа обична секира, плуг инглиски, или челик од кога ће да се праве фини федери за сахатове.

Да ово, што смо горе казали, још боље објаснимо, ми ћемо да се послужимо бројевима, оним чињеницама за које Гете каже, „да показују како се светом влада и управља.“ Узмимо на прилику, да је нужно било осам дана за то, да се одсече орахово дрво, и да се пренесе на место где ће се од његова једног хвата правити столарске ствари, нужно је било осам дана рада; даље да је нужно десет дана пробавити око прављења простих столарских ствари, и да је нужно да се потроши рад од двајест дана, па да се направе фине столарске ствари. Даље, узмимо да се надница за оваке радње плаћа по пет цванцика обдан, онда, узимајући да имате сировину забадава, обична столарска радња стаће нас осам дана више десет дана рада по пет цванцика наднице обдан, а то ће рећи: $8 + 10 \times 5 =$

$= 18 \times 5 = 90$ цванцика; а фина столарска радња стаће нас осам дана рада, више двајест дана рада, по пет цванцика свака надница, или

$8 + 20 = 28 \times 5 = 140$ цванцика.

На овај начин добијамо ову сразмеру 90 : 140 или код простих столарских ствари стоји спрам рада финих столарских ствари, као што стоји 90 спрам 140; или рад простих столарских ствари стоји спрам рада финих столарских ствари, као што стоји 90 спрам 140.

Сразмера рада прошлога спрам рада садашњега, и обратно мења се на разан начин: него оба рода рада морају да учествују код сваког произвођења и радње. Како радње најпростије тако исто и радње најусавршеније, иште да увек учествују и рад свршени и рад који има топрв да се предузме и сврши, и рад садашњи као и рад прошли.

Код друштва економских која су још на нискоме ступњу, и рад садашњи и рад пршли налазе се обично у рукама једног и истог лица. Ова два рада растају се и прелазе у разне руке с унапређењем човековим, и са развићем индустријским. Земљерадник, који даје садашњи рад, располаже тако исто и с радом, који је нужан за произвођење жита, докле се год прошли или предходни рад састоји само из земље, која је тако да кажемо без икакве цене, из семења за усев и неколико простих направа и алата за радњу, за крчење, плужење, копање, вршење и тако даље. Него земљеделац није сам себи довољан и онда код поскупи земља због унапређенијег система земљерадништва, кад је за земљерадништво нужна и многа стока, кад постане нужно да се земље суше и наводњавају, кад су нужне направе и алати од сло-

жених састава, на прилику разни плугови, и локомобилске машине.

Па овако ствар стоји и са произвођењем мануфактурским. Малени мајстор, који се служи простим и врло јефтиним алатима при прављењу добара од свога заната, није у стању да себи набави таке справе и машине, које су неопходно нужне за савршеније и јефтиније производе. Сирота шваља у стању је да купи себи игала за своју радњу; али она није кадра да купи себи машину за шивење.

Тако исто онај који располаже с пољем, с радионицом — на име радом нагомиланим или прошлим — неће бити у стању да себи набави и рада садашњег од оног часа кад труд и паштење лично не узможе да предузме и сврши сав рад нагомилани; јер нема тога фабриканта на свету, који би могао сам без ичије помоћи да употреби сву силу покретну, коју даје и најмања машина парна; јер нема тога сељака који би могао сам толико да пожање колико би било нужно и за најмању парну воденицу. На кратко, што више напредује индустрија човечанска, то се ређе рад нагомилани и рад садашњи, који су нужни за ма како произвођење, сусрећу и налазе у једним и истим рукама.

9.

Ми смо позвани на сваки начин да уклонимо с пута оваке незгоде и оваке запреке, на име да оно сјединимо, што су околности раставиле и раздвојиле, па на тај начин у неколико и поништиле.

Ми треба да гледамо, па да ставимо на расположење ономе, који има воље и хоће да производи добра, ону

врсту рада, коју он нема, на име, или на садашњи или рад прошли; с другим речма ово значи, ми треба да њему позајмимо ону врсту рада, коју он треба за своје произвођење. А он опет треба да ту исту количину рада, коју је позајмио, ономе врати од којега ју је узео, и то или у природи, на име да врати рад за рад, или у производима, до којих је он дошао, и које је произвео помоћу овог зајма. Ми ћемо и за овај случај да наведемо пример ради бољег разумевања саме ствари. На прилику, сукнар С има на расположењу један комад сукна од неколико аршина, које је он сам урадио; па он би од њега могао да добије велику добит, само кад би кројач К, његов сусед, на то пристао, да од његова сукна покроји и направи гуњеве. Ималац од рада прошлог, или готовог, на име сукнар, и ималац од рада будућег, или који има топрв да се предузме и сврши, на име кројач могу за ову ствар да ступе између себе у погодбу на разан начин. Први начин, на који би они могли да се погоде и споразумеју, јест овај: Сукнар С, уступа на расположење свој нагомилани или прошли рад своме суседу кројачу К; а кројач К опет имао би да му врати за узајмљени комад сукна други комад сукна од исте каквоће и величине, или да му плати за њега равну вредност у новцу, и то тек онда пошто распрода гуњеве, које је покројио и сашио од његова сукна. Други начин њине погодбе био би овај: кројач К имао би да уступи на расположење свој садашњи рад своме суседу сукнару С, а С опет имао би да му за ово врати равну количину рада, или да му за њу да равну вредност у новцу, пошто распрода гуњеве, које је његов кројач сусед К покројио и сашио од његова сукна.

Трећи начин споразумења и погодбе био би међу њима овакав: Сукнар С и кројач К труде се заједно око тога да протуре производе, који су плод њиних заједничких радња, па отуда добивену добит деле између себе, и онај од њих добија већу чест, који је више помогао у произвођењу именованих добара. Четврти начин њиног узајамна споразумења и погодбе био би овај: рад готови сукнара С, и рад будући, или који има топрв да се почне, и сврши кројача К, не налазе се између себе никако другче него само посредованьем каквог трећег лица; лице Н, узима у зајам и један и други рад — сукнаров и кројачев, ове радове сједини, и припомогне на овај начин да они направе гуњеве, па од добитка, до који он, Н, долази, пошто прода гуњеве, он се одужује и сукнару С и кројачу К, који су му позајмили своје радове.

По овоме напред што казасмо изилази то, да се кредит индустријски рађа кад се две врсте рада — прошли рад и садашњи — сједине и споје у једне и исте руке, на име кад један и исти човек има на своме расположењу обе све врсте рада; а ово опет изазива ту околност, да производач мора да тражи на своје расположење за неко време један од ова два рода рада, која он нема, на име он мора да тражи у зајам ону стихију рада, коју нема у оно доба кад хоће и жели да производи добра од једне или од друге врсте.

Рад јучерашњи или прошли, раздвојен од рада садашњега или будућега, јесте тако исто неплодан, као што је овај последњи без првога. За то ове две врсте рада треба увек да су спојене и сједињене у једним и истим рукама, у једно и исто време.

Мало час ми смо напоменули то, да је рад прошли, нагомилани или пређашњи господарио у земљорадништву, а рад опет садашњи да је био са свим подчињена стихија код ове гране човекове радње. Него с радом мануфактурским ствар је у овоме обзиру са свим другче стајала; јер код ове врсте радње садашњи рад био је главна стихија, а рад прошли само подчињена стихија. И ово је така ствар да се она сама од себе веома јасно разуме. Произвођење и добивање богатства ограничавале су многе прилике и околности: скучена и ограничена одношења, рђави путови, несигурност лична и имаовине,[1] несавршене направе и алати с којима су се радиле радње, наредбе и закони који су само глобили и намете ударали; порезе и дажбине огромне, ратови непрестани, пожари, поплаве, помори од зараза, и насиља владина и господска, све је ово убијало и таманило у самој клици свако произвођење богатства, те у то доба слабо је кога и било на свету коме би икада пало на ум, да штеди и на страну оставља. Па ако би ко нешто случајно и уштедио и на страну оставио, то би он с тим, само изазвао много већа насиља на његове укућане и његову имаовину, изложио би се само због тога известнијој и ранијој погибији. По томе рад нагомилани, а нарочито нагомилани рад, који би био у такоме одрешеноме стању, да би се могао у свако добо

[1] »Нема човека, који не би то појмио, да је безбеђе прва стихија за произвођење богатства народног. Тамо где нема безбеђа, или за то, што влада не заклања довољно раднике од насиља, или за то што она сама на њих насрће, произвођење чами и богатства из дана у дан све више нестаје. То ми видимо по многим државама на истоку, где раднике на изменце терају приватни отимачи и разбојници, и њине владе« Dictionnaire de l' économie politique, Art. Crédit, p. 496. Paris, 1864.

употребити, и с њиме по вољи располагати, био је у прво доба човекова друштва врло незнатан, и с њиме се слабо што предузимало. А кад би ко себе и своје имање ризиковао, па нагомилао извесну суму расположљива капитала, он неби онда смео да исти капитал употреби на како предузеће или рад, од кога би имао ползе, он би га код оваког стања ствари пре крио у земљу где би лежао неупотребљен и неплодан. А кад би се уштеђени капитал уложио у каку радњу, онда би се он задовољио да дође на друго место, на име да игра улогу проста помоћника или још боље капиталисте, који уступа другоме на расположење своје заштеђене и нагомилане за извесну награду. То би био занатлија, на име производач рада садашњега, који би по потреби узимао у помоћ рада пређашњега или нагомиланога (капитал), и који би и за његову послугу платио толику и толику суму сталну или саразмерну: и на овај начин рад нагомилани стајао би под господарством рада садашњега.

Данас напротив и у овоме обзиру ствари са свим другојаче стоје по многим и многим унапређеним и уставним земљама. Данас је то ималац рада нагомилана, који стоји на првоме месту, и он је тај који узима у зајам или још боље да кажемо, купује рад садашњи, и овај на разан начин употребљује. Произвођење богатства корача напред с дана на дан све наглијим корацима у след огромних напредака, које је свет учинио кроз неколико десетина година последњих, и које он из дана у дан све више чини у механичким и индустријским вештинама, у след усавршених путова и лака саобраћаја, у след поширених пијаца и проће за сва добра, у след разумних, слободних и моралних закона, у след умањених прилика

и околности за тлачење и рушење; и у след завођења законитости, мира и безбеђа штедња је изазвана у велике, и она се охрабрује и изазива на све могуће начине; рад нагомилани или прошли све се више увеличава из дана у дан, и с њиме расте и његова сила. Ова сила рада прошлог поступно преображава свако произвођење на такав начин, да се превага и надмашност његова све већма утврђује и шири по свету.

10.

Ову ствар изјасњавају многи узроци: капитал нагомилани већ постоји, а онај други има тек да постане; овај је извесан, а онај је неизвесан; осим тога, количина рада прошлог, која је неопходно нужна за свако велико предузеће, налази се обично усредсређена у рукама само једнога лица, или у рукама највише њих неколико: ово може само да увелича силу покретања и рада истог предузећа: а рад садашњи, који је нуждан за исто предузеће, налази се растурен у известним или у рукама њих хиљада хиљада; он нема никаке привлачне силе, па следователно ни силу одпорну. И како садања индустрија за произвођење добара у велике иште из дана у дан све већа прикупљања и сједињавања сила у једно, то је ствар са свим очита, да је полза на страни оне врсте рада, од два рода рада, у којој учествује на произвођење добара, који је усредсређен и скупљен, или који се даје лако усредсредити и скупити. Осем тога: скоро у највише прилика, ималац од нагомилана рада има средстава с којима може купити и набавити и рад садашњи, а напротив ималац од рада садашњег нема с чиме да плаћа и издржава ни рад садашњи. За доказ овога послужићемо се приме-

ром једним. На прилику, неко је наручио некаку парну машину за извлачење воде; да се ова машина направи, за то је нужно да се потроши капитал од 1000 дук. ц. на куповање сировина — рада нагомилана — од којих имало би да се направи иста справа, и толика иста сума капитала нужна је за исплату радника — рада садашњег — који ће на њој да раде. Фабрикант, који се примио да направи ову парну машину, и који има сировина на своме расположењу, има тако исто на своме расположењу 10,000 дуката ц., која сума преставља рад, који има топрв да се предузме и сврши, и с којом сумом он ће га моћи добити на своје расположење кад год он хоће, тако да кажемо; док напротив, они педесет раденика, које ће он да употреби на прављење ове парне машине, не само да немају сировину (рад нагомилани), него они не могу са свим да располажу ни са самим радом садашњим, који они имају: јер, неимајући одашта да живе док траје прављење ове машине, они не могу да остваре овај капитал будући, да га одиста остваре. —

И на овај начин томе се нико не може нимало чудити што рад нагомилани има превагу над радом будућим, што је он увек на првоме месту.

Излишно је да још и то напомињемо, да ми означујемо сваку стихију с оне њене стране, с које она највише пада у очи, с које је она најзнатнија. Јер разлика апсолутна и искључива не би могла никако да се постави. Раднику помаже на његовом послу рад нагомилани (алати, знање, стечена вештина и окретност, и т. д.): газди, који настојава, управља и бди над радњом, помаже само рад нагомилани на његовом раду. Па и то је тако исто очито, да је то поглавито рад, који има да се сврши,

који представља радник, да је то нарочито рад свршени који представља капиталиста, и да тежња свакидашња и сво уређење индустрије нове иду на то, да учине да капиталиста одржи превагу на раду.

Него то није право, и то не само по оне који су непосредне жртве оваког стања ствари. По интерес општи далеко би боље испало, кад би постојала узајамна свеза између рада једне и друге врсте, и то така свеза, каку је означила сама природа ствари. Има радња или предузећа, као што су то предузећа рударска, фабрична, ливничка, и т. д. у опште сва велика предузећа код којих иницијатива, превага, управа, припадају по самој логици ствари раду нагомиланоме; само овакав рад усредсређен, и то увелике, може да изазове и оплоди овака и подобна предузећа велика, да обезбеди њин ток правилан, и њин развитак поступан. Напротив, код многих других радња иницијатива и управа биле би боље кад би се оне предале на милост и немилост онима, који престављају стихију рада садашњега, на име кад би се предале раденицима чији рад у овим приликама преовлађује: код оваких радња требало би капитал стечени пре да се покорава, и да буде подчињена стихија него да влада и заповеда. Са свим законске и са свим умесне жеље највећег броја света раденичког нашега доба ове су: да кредит постане така стихија, до које може доћи лако и јефтино сав свет раднички, да капитал стоји на расположење рада свагда и свуда, а не да он с радом располаже и да се с њиме по својој ћуди игра. Па тако исто са свим су на своме месту полезне и законите и разне комбинације рада (удружења, итд.) које велика већина жели и посредством којих рад садашњи проба да се подигне на

виши ступањ, и да се што је више могуће изравна с радом прошлим. Него то само не би се могло никако допустити, ако би се захтевало да се са свим промени одношај, који сада постоји између рада садашњег и прошлог, на име, ако би се тражило да рад садашњи стоји увек на првоме месту, или да он заповеда у свима приликама, а рад нагомилани или капитал, да је увек стихија само подчињена. И природа и логика ствари, као што смо ми то већ видели, иште да се одношење мења; па да по раду произвођења, на име по природи добара, која имају да се произведу, и по многим другим приликама и околностима, час рад садашњи помаже рад прошли, а час опет рад прошли помаже рад садашњи.

Што ово, што напред рекосмо, не стоји тако са свим и у ствари, о томе ми не треба ни мало да се чудимо. Ствар ова не би никако могла другојаче ни да стоји, док год на свету нема другога до само имаоца рада садашњега и имаоца рада прошлога, од којих и једни и други желе и хоћеју једнако само то, да се употребе непосредно на радњу. И први и други воле више да заповедају него да им се заповеда, воле пре да буду поглавари него помагачи. Ми смо већ напред казали, који су то узроци, због којих, у овој борби тако рећи лице к лицу, рад нагомилани има превагу над радом садашњим. Да рад садашњи добије на расположење рад нагомилани, који му је нуждан, на из дана у дан све нужнији, за то је преко нужно, да се употреби у радње капитал трећи, и то као капитал подчињени, или као прости капитали узајмљени. Овај капитал, који ималац или не разуме или неће сам да употреби на каку радњу, час треба да буде на руци имаоцу од рада садашњега да

му набави онај род рада — рад нагомилани — који он нема, и који му је неопходно нуждан, а час опет имаоцу од рада нагомилана, да му да и набави род рада, који му је неопходно нуждан — рад садашњи. Представник рада нагомилана, или предузимач, и представник рада садашњега, или радник добијају на овај начин много, на с њима добија много и цело човечанско друштво: јер предузета радња, разумевајући овде и оне две стихије, које непосредно учествују, са помоћи треће стихије, тако рећи неличне, ојачава.

Из оскудице капитала трећег, кредита готово никако и нема за нижи индустријски свет: а у врло маленој сразмери њега има за слојеве средње. Па то је поглавити узрок томе, што је кредит производни тако мало развијен у свету; то је управо узрок, за што је он много на нижем ступњу развитка и од самог кредита потрошње.

11.

Сада ћемо мало да се задржимо код капитала, на име код оне знамените чињенице која у кредиту заузима врло важно место. Капитал је стожер целој политичкој економији, алфа и омега, или почетак и свршетак свију изучавања и комбинација, које имају за свој предмет стварање, оптицање и поделу богатства. Ми ћемо овде да говоримо о капиталу само као о чињеници позајмљивој; и капитал као овакав јесте и душа и срце кредиту.

Капитал, који се даје у зајам, јесте производ система размене: он се рађа на свет заједно са општом робом, а нарочито са подизањем метала скупоцених на достојанство општег добра, или општег проценитеља.

Капитала има и под владом трампе, тако исто као и под владом размене; капитал је производ који су уштедели, на страну оставили и нагомилали трудови и бриге раније, и трудови и бриге доцније око његова усвојавања и његова производна употребљавања; тако и влада трампе никако неизкључује ни нагомилавање ни производно употребљавање капитала. Њива, коју смо ми искрчили, поорали и посејали, стадо оваца, које смо одгаили, кућа и воденице, које смо зграде подигли, јесу капитали, и то у најстрожијем смислу речи. Јер много њих налази се који би ради и готови били у свако доба, да даду у размену свој капитал — новац, за ове капитале — земљу, стоку и зграде. Земља, стока и зграде јесу такође таке врсте капитали, да се могу другоме уступити, или за навек, или само за неко извесно и опредељено време, и то на краће или на дуже време. Земља се сваки дан даје под аренду; стока се опет даје под кесин, а куће и воденице издају се под закуп. Него, то је ствар са свим очита код свију ових и њима подобних капитала, (које можемо да назовемо капитал нарочни, на подобије добара нарочних), да се дају употребити на нешто опредељено, и да се могу дати у зајам само извесним лицима, која хоћеју да их на овако што употребе, на име ови капитали могу се у зајам дати само онима, који хоћеју да раде земљу, да гаје стоку и да мељу брашно.

Замислимо сада овај случај: ималац Н не прикупља и не нагомилава уштеђене производе у виду капитала нарочна, него у виду капитала општа. Лице, што штеди, или Н, о коме ми говоримо, јесте тежак, који добија са својих њива више жита, него што сам треба за издржавање своје и своје породице; и на овакав начин њему

претичу сваке године велике количине од жита, и он их има на расположењу своме. Под владом трампе или неразвијеног система размене, тежак Н употребљавао је овај расположљиви сувишак од свога жита на исплаћивање раденика и надничара, који су му крчили нове њиве, на одгајивање и набављање нове стоке, и на плаћање зидара, стругара, тесача, и ковача, који су му направили једну нову воденицу; и тако они нарочни производи, које тежак Н није потрошио, или које је он уштедео и на страну оставио, леже у његовим амбарима у виду капитала нарочних. Него тежак Н могао је тако исто, као што би то учинили многи његови суседи, да однесе на пазар његове сувишне годишње количине жита, па да их даде у размену за новац, и у овом случају он ће имати своје уштеђене производе тако исто нагомилане и уштеђене, као и пре тога, него само у виду општег капитала, на име таке врсте капитала, који допушта његовом имаоцу, па тако исто и ономе коме би га он за неко време уступио, да уштеђени капитал употреби на шта се њему најбоље свиди.

Под владом трампе, на име онда када свет још није ни знао, шта је то добро опште, кад се још нису добро познавали метали драгоцени, и кад су и они служили само као нарочна роба — посуђе — накити, и т. д. — и онда је могло бити у друштву толико исто капитала, на име толико исто добара произведених, уштеђених и нагомиланих или на страну остављених у виду такоме у какоме они могли би да се употребе за све нова и нова произвођења добара, као и под владом размене; него овај нагомилани капитал није био од таког својства да би се могао другоме у с т у п а т и у з а ј а м, он на име није имао

оно својство, које има у великоме ступњу капитал — новац. Осим напоменуте добре стране, коју има капитал новац, он се још и тим својстима у велике одликује од других капитала, што је брзо постао капитал општи; па као такав он служи као средсреда за преношење свију капитала нарочних (зајми, кредити), онако исто као што новац, као добро опште, служи као средство за сва преношења крајња добра нарочна (уступања, примања). Оваке ствари ми виђамо сваки дан. Између оних, који узимају у зајам — а ових има врло много — врло мало је њих на броју, који непосредно требају капитала општег: на име овог капитала потребују само они, који узимају у зајам за то, да исплате дугове, којима је рок плаћања истекао. Највећа чест зајмотражиоца потребује капитала нарочног: орач треба семења с којим би засејао своју њиву, и алата и прибора земљераденичког, с којима би искрчио и поорао своју њиву: ковач треба гвожђа; трговац паланчански: цицева, памука, ћитајке, кафе и т. д. Па сви или скоро сви зајми чине се у капиталу општем; а то за то, што капитал у овоме виду најпре и најбоље може да послужи за предмет кредита.

Поред онога што смо казали о овој ствари, треба још и то да напоменемо, да влада размене изазиље и иде на руку нагомилавању уштеђивања. Под владом размене пре свега сваки настаје много ревносније на то, да штеди, да оставља по нешто на страну од стеченог капитала, да нагомилава за будућност, а штедња је већа у овоме случају поред осталога поглавито и због тога, што је много лакше оставити на страну оно, што се уштедело, која лакоћа опет долази отуда, што свет има опште добро. На прилику орач О, који за 100 ока пшенице, која

му обично на годину претиче од израде своје куће, и коју он уступа у размену своме суседу виноделцу В, за његово сувишно и расположливо добро, за његових 50 ока вина, под владом трампе, обично потроши сво добивено вино од једне жетве до друге, или кроз годину дана; и ретко што на страну оставља и штеди. Овакав орач биће истог стања и имућности после једне године, после десет, двајест, и т. д. година, каке је имућности он био кад је први пут одпочео своју радњу. Напротив, ова ствар са свим другојаче стоји онда, кад сељак С, може да размени својих сувишних и расположливих десет товара жита за хиљаду гр. или више: у оваком случају, он ће се пре склонити на то, да изда за вино само четвртину или половину од 1000 гр. а осталу половину ће на страну оставити за своје будуће потребе, на име, он ће капиталисати. Па ова лакоћа да се штеди, даје прилике тако исто, и за то, да се много више производи: Овај исти тежак, који је пређе био задовољан са сувишком од 10 товара жита, јер с оволиком сумом он је подпуно подмиривао све своје потребе у вину, јер не би умео другојаче да употреби своју сувишицу у житу, труди се обично да добије од своје ниве не сувишак од десет товара, него барем од петнајест или двајест товара, или и више, како се научи да једну чест од свога уштеђеног капитала преобрати у добро опште, које ће он моћи да остави на страну, да му се нађе за сваки непредвиђени случај. Кад се овака жеља или навика породи, и кад она у велике овлада и маха преотме код народа, онда она постаје општа навика и општа тежња. А из овога опет следује то: да многи људи производе за извесно опредељено време много већу суму од богатства, у след већег труда

и рада, у след поправљених направа и алата и начина радње и т. д. и да од произведене суме богатства остављају на страну за будућност много већу чест. И на овај начин расте уштеђевина, капитал свакога и свију, капитал народни, под упливом плодним и од подстрекавања владе размене, а уједно, у след општег добра или општег проценитеља, који је основа овој влади, свету се даје прилика, да једној чести која је већа или мања, од својих уштеђевина даје изглед добру оптичућем и у великоме ступњу позајмљивом, на име које је у већем ступњу позајмљиво него што ми то налазимо ма код ког добра општег или позајмљивог. —

12.

Капитал позајмљиви или од таког својства, да се даје лако давати и узимати у зајам онај је исти капитал, коме смо дали име трећи капитал. Због гипкости, покретљивости, која својства нарочито одликују овај капитал, он може да служи и као трећа чињеница: и то у операцијама размена, поред продавца и купца; и у произвођењу, поред стихија, које преставља ималац од рада садашњега, и ималац од рада прошлога.

Ми ћемо сада да пропратимо мало из ближе службу капитала трећег у операцијама кредитним. Ми смо довде говорили само о кредиту и његовоме изгледу најпростијем. Ми смо видели да код кредита индустријског имају две стране главне: на име ималац од рада садашњега, и ималац од рада прошлога, који се узајмно морају веровати, онако како иште околности, па да могу да сврше свој посао, и да произведу оно, за шта је нужна помоћ

ове две чињенице, које се налазе у њиним рукама. Ми смо нашли још на два лица код кредита трговачког: на име на производача — продавца и набављача — препродавца, коме први даје рок, који он тражи, после кога ће му вратити равну вредност општу — новац — који му дугије на место вредности нарочне — добра — која му је он уступио. Тако исто ми смо видели код кредита за потрошњу, да је то производач — продавац или трговац — препродавац, који пристаје на то, да му трошач — купац врати, што му дугује за нарочно добро, после неког извесног времена, у добру општем. Него који не увиђа, да би индустрија и трговина биле јако ограничене, и да би се сваки час заустављале у њиној радњи, ако они не би могли да нађу с чиме да попуне оне вредности, које им се непрестано узимају, а никако не враћају: ако би на име производач, који је своје производе, пошто их је направио и другоме уступио, морао са скрштеним рукама да чека и да даље не ради, док не добије суме за вредности, које је он другоме уступио, и ако трговац не би имао на расположењу своме за своје радње никаких других средстава, никакав други капитал, осим свога сопственога капитала.

Овака ограничена улога била је у прво доба кредита индустријског и трговачког; па тако исто и њино дејство и њин уплив били су веома скучени и ограничени. Они долазе до своје праве улоге тек пошто подчине себи и капитал страни, на име такав рад нагомилани, који њини имаоци или неће, или не могу, или неумеју да употребе сами на оплођење.

Ми држимо да то није нужно показивати од колике је ползе по напредак материјални и интелектуалан та

околност, да се може располагати за неко време с капиталом туђим. Гомила предузећа трговачких и индустријских, гомила предузећа моралних, благодетелних и интелектуалних не би могла никако ни да се роде у свету без помоћи капитала туђега или трећега. Силество опет предузећа свакојаких морало би се зауставити на пола пута свога напредовања, а многа опет морала би са свим угинути за човечански род. Ни парне справе Уатове, ни пароброда Фолт'нова, ни Аркврајтове машине за предење, и т. д. на свету не би било, да нису имали на помоћ њихни изналазиоци туђи капитал. Него ваља нам овде и то напоменути, да се од оваког учествовања кредита на радње не ползују само они, који узимају у зајам, који на овакав начин долазе до новог капитала за радњу и послове; него да од исте врсте кредита имају огромне вајде и сами они, који дају у зајам, јер они овако оплођују онај део њине имаовине, који би лежао у њиним сандуцима са свим неупотребљен и неплодан. Рад нагомилани сам собом тако је исто слаба и ништава стихија за произвођење, као што је и рад садашњи, и по томе човеку, који неће, или не може да оиходи сам собом, радом садашњим, свој рад нагомилани, који има на расположењу, не остаје ништа друго него то, да допусти, да га оплоде они, који су расположени и способни за овако што. Сбришите или укините кредит, који служи као преносилац, и уклоните имаоца рада нагомилана, па ћете видети да капиталиста неће моћи имати никакав добитак од своје сопствености. Тако исто, количина рада садашњег, или пре способност за рад која, да постане истинска и стварна, мора бити сједињена с радом нагомиланим, тражила би у залуду помагача на раду. На

овакав начин штету не само да би трпели поједини чланови у друштву, него би ју осећало цело друштво, и то у велике. Тако, свакоме друштву треба јако да лежи на срцу, да сваки труд пређашњи — капитал — нађе труд нови — рад — који жели да се послужи с њиме, да га учини производним; оно треба јако да се око тога заузима, да сваки труд нови нађе труд пређашњи, који му је нужан за своје остварање. А ово опет хоће да каже то, да кредит није само полезан, него да је и неопходно нужан по друштво, јер је он један између оних животних интереса, који су неопходно нужни за непрекидни развитак свакога друштва економског.

13.

То што сад рекосмо на ситно доказивати био би са свим узалудан посао, јер је ползa кредитова толико јасна и очита, да ју, тако рећи, и малене наметн човек лако увидети може, само ако мало озбиљније о њему промисли. И ми се с тога нећемо упуштати ни за један тренутак у доказивање његове ползе по човеков род и препирку водити с онима, који су, озлојеђени на неке злоупотребе код кредита, а нарочито код кредита за потрошњу, устали свима силама на овај преважни елеменат произвођења, и узели да му у свакоме обзиру побијају ползу и вредност. То је ствар опште признаата, да је онамо, где кредита никако нема, или где он још није дошао до већега ступња савршенства, зајам ствар врло тешка и врло скупа, а од овога опет долази та околност, да се њега сваки живи клони, па и у највећој нужди и приликама такима, у којима би посретством

њега могли доћи до великих вајди, и друштву многе користи учинити. По друштвима, у којих још нема никака кредита, или је он врло слабо развијен, они, који траже и служе се овом стихијом, често долазе до пропасти; и у толико пре што код овака стања ствари кредит потрошње има највећег маха, на име она врста кредита, коју не може никакав економиста у велике свету да препоручи. Па оно што смо ми казали о кредиту потрошње у правом смислу речи може се однети у велике и на сваки други кредит непроизводан: на име на таке врсте кредита где употребљавање у зајам узетог капитала не даје већу вајду, ономе који га употребљује, него што износи сума, коју он мора по уговору да плаћа правоме имаоцу капитала, на име ономе од којега је он капитал узео у зајам; даље и онда кад капитал, који је неко узео у зајам, не производи у рукама његова привремена имаоца, с општега гледишта, више вајде и ползе, него што би донео кад би остао у рукама његова права имаоца. Него у свима приликама, кад се кредит добро развија, кад је зајам лак и јефтин, у след капиталског изобиља, у след сигурних и законских одношаја: онда је служба кредита стихија напредка и среће, а не несреће и пропасти. Занатлија, трговац, предузимач, који узимају у зајам суме за то да с њима раде и тргују, да наставе и пошире своје радње, не служе се кредитом, код редовног стања ствари, као сретством крајњим за своје спасење и избављење од неприлика у које су запали, и то по што по то. Не зајам је за њих стихија која је основана на зрелом и чистом рачуну, зајам је за њих то исто што и радња. Они узимају у зајам само за то, јер држе поуздано, да ће моћи на овај начин пре доћи до својих резултата повољ-

них, и пре заслужити велике суме са помоћи позајмљеног капитала, да ће поред онога што буду платили као кирију — интерес, за позајмљени капитал, и њима ће остати доста велика вајда. Па овако у ствари и бива код свију родова полезних и паметних зајмова.

По свему, што смо довде говорили, излази то јасно, да је кредит душа и срце свакој озбиљној радњи, да је он почетак и свршетак свакога истинскога и озбиљнога предузећа. Па тако исто ми смо видели и то, да у кредиту не треба тражити само интерес онога, који узима у зајам, него и интересе онога, који даје у зајам, кад год је реч о зајму и новцу у строгом смислу речи; јер на овакав начин добијају полезну употребу сви капитали, који би иначе остали неупотребљени и неплодни, јер се на овакав начин предузимају и олакшавају радње и послови који се иначе, на име да нема кредита, не би никако ни одпочињали, и који би морали пре да угину, него што би се одпочели. Од кредита озбиљског — не од кредита за потрошњу — има вајду, у осталоме, и цело економско друштво. Кредит је стихија такова, као што смо ми то већ казали, која преноси новац из руку, које не знају и не умеју, или не могу и неће да га употребе и оплоде у руке оних који знају и умеју, или могу и хоће да га полезно употребе и оплоде; кредит на овакав начин производи и изазива стварање и нагомилавање капитала, и то је упоред са штедњом једини до сада познати начин, на који народно богатство може да се умножи. Обично где има кредита, може да се употреби на произвођење добара сва радина сила, физичка и душевна. Где има кредита, силе производне једаред покренуте непрестано се покрећу, и иду саме од себе све више на

пред. На кратко да кажемо, кредит је за друштво економско то, што је пара за локомобилу, он је за економско друштво да не кажемо најважнија, али за цело једна од најважнијих кретаљака сваког напретка народног и сваке среће, јер он у свима приликама служи општим интересима, само кад се употребљује с рачуном и законито, разборито и паметно.

14.

Што је јасно и очито, то је излишно објашњавати. О томе нико не може да посумња ни мало, да онај човек, који узима у зајам новаца само за то, да их потроши у лудо, на намирење својих неваљаних страсти, или на непаметна и неоснована предузећа, код којих он нема никака изгледа да ће моћи уложени капитал оплодити и опет га из њих извући, не чини добра ни друштву, ни зајмодавцу, па ни самоме себи, Под паметним кредитом ми разумемо прво и прво то, да се извор и опредељење слажу и подударају, ствар, која се врло често губи из вида и код узимања на кредит, и која се нарочно занемарује онда, кад се поверитељ и дужник не налазе непосредно него се налазе преко трећег лица. То је доста ако кажемо, да се ове опасности треба јако бојати, и то више код зајма новчана, где посредовање данас преотима маха, него код зајма добара, где је посредовање изузетак. Сложити употребу капитала трећега са његовим пореклом, то је један од главних услова паметне и добре. службе кредитне.

Ми смо већ казали, да воља или способности, да они сами употребљују нагомилани рад, који су га и стекли, и који га имају, тако рећи, у своме цену, може бити про-

лазна, кратка или трајућа — дуга, случајна или по нужди. Ова два случаја појављују се, као што капитали долазе или истичу од света трговачког или индустријског, или из других извора. Трговац, занатлија, предузимач, често долазе до сума живих т. ј. до новца продајом или наплаћиваньем, које они не могу одмах да употребе у своје радње, него тек после краћег или дужег времена; и у овом случају, расположљивост капитала случајна је, пролазна и кратка. Али званичник, богаташ, лекар, и т. д. који, штедньом, сваке године праве себи капитал нови, или који су се обогатили завештаньем или поклоном, не види ни из близа ни из далека време кад би сами могли полезно употребити и оплодити своје уштеђене и нагомилане суме, расположљиве капитале; и у овом случају расположљивост је трајућа, и дуга. То је ствар са свим лако увиђавна, да капитал, који долази из оног првог извора, не може да се намени истој употреби, којој може да се намени капитал, који долази из другог извора. Овај последњи капитал може скоро да се учини непокретним, може да се веже и утврди бар за неко подуже време; а онај први капитал може истина да се уложи у нешто, него не може да се веже; он може поуздано и без страве да се уложи само у таке радње, из којих ће се моћи брзо и лако извадити.

Трговина може себи довољна капитала да набавља из овог извора, који се час прелива, а час сахне, она може себи, на име, да црпе капитале из извора у који сипају чиновници, богаташи, који од интереса и кирија живе, и лекари који се од својих заслуга издржавају, и т. д. и т. д. А индустрија тражи много већу сталност. У трговини, новац у опште враћа се много чешће, и код ње

нема готове ни једне чести капитала, која се не би окретала, или оптицала. У индустрији, напротив, увек се налази по једна чест, већа или мања, од капитала која је стална и непокретљива, а остала је чест, велика већина капитала покретљива, обрће се и свршује радње, које спорије оптичу, него што је то случај код трговине. Бакалин купује за десет хиљада форината еспапа: њему ће требати најмање три месеца, спрам величине људства у средини којега он живи, и његова имућња или сиротна стања, за то, да све своје еспапе прода, па да опет до новаца дође; али његов капитал, који је заложио у еспап, почиње од првога дана да се враћа у његову кесу, чим почне да продаје еспап, чим свој дућан отвори. Ствар ова са свим другојаче стоји код столара. Он купује сировина за своју радњу, дасака, ексера, боје, лепа, и т. д. рецимо за 10,000 форината: њему ће требати најмање три месеца дана, па да може да почне продавати добра своје радње, па име да даде сировини изглед у коме он треба да је продаје, или да од ње направи, столова, столица, прозора, итд. итд., и још три друга месеца за то да ју прода и протури. Столар, на овај начин треба, нема сумње, кредит дужи, и кредит који није јако покретљив. А ово ће рећи, да услуге, које трговина тражи од кредита, могу да се чине само с капиталима, које њихни сопственици не употребљују привремено или само кроз неко време; а они напротив капитали, којих је расположљивост стална, могу само да одправљају службе кредита, који је нуждан индустријалцу. Ово опет значи с другим речма: да је рачун у току довољан за операције трговачке, којима је основа кредит; а депозити сами могу да послуже сигурно у операцијама кредита индустријског.

То је ствар са свим тугаљива и у велике опасна, кад индустријски кредит црпи своје потребне суме из извора, који долазе од рачуна у току; јер многа и многа са свим озбиљна заведења кредитна пропала су из основа и никад се више нису могла подићи само из овога узрока. Прво правило за сваког трговца, који тргује с кредитима, којега ваља они тачно да се држе у свима приликама па да имају вајде од својих радња, јесте: да продају другоме само онај кредит који од другога купују; на име, они не треба никад да дају другима у зајам на шест месеци капитал, који су они сами узели у зајам од других на три месеца, или да улажу у индустријске дуго трајуће радње и предузећа капитале од кратка позајмљива рока. Него и то је жива истина, да трговци од кредитних радња треба добро да се узму на ум, па да не пропусте никаку прилику, у којој би могли полезно да употребе и оплоде своје капитале и зајмове. Они нарочито онда греше, кад капитале, које имају на расположењу, и који воде своје порекло од депозита, који су на име од дуга рока позајмљива, употребљују на радње пролазне и од кратка трајања, кад уложе у трговачке радње онаке суме кредита, које би могле врло добро и полезно да служе у радњама кредита индустријског. А с овим се велика штета чини овом последњем раду кредита, па у след тога велику штету трпи и цело економско друштво. Интерес општи захтева, да се не изгуби ништа што је полезно. Непаметно је, на сваки начин, употребљавати таке изворе на произвођење мале ползе, с којима би могле да се произведу велике ползе. Тако исто не треба трошити на службе лаке и обичне, као што је на прилику кредит трговачки, таке капитале, који могу да се полезно

употребе на тешке и дуге службе, као што је кредит индустријски.

Па тако исто и то је са свим паметно и на своме месту, што се она заведења, која су се подигла и основала зарад тога поглавито, да дају трговачки кредит, не пуштају у примање депозитних сума. Суме, које долазе из овога извора, могле би истина да служе за трговачки кредит, у виду сконтисања. И овакав кредит имати, нема сумње, било би много боље, него њиме се никако и не служити. Него, узмимо такав случај, да се поред заведења, које не би могло никако другче да употреби оваке суме, него само као кредит трговачки, налази и других заведења, која могу да их употребе у операције кредита индустријског, онда би у оваком случају више вредило по свакога, па следователно и по цело економско друштво, да се ове две врсте кредита одвоје: свака врста кредита одвојеног донела би по своме извору и опредељењу, сву ползу коју може да донесе.

15.

У свакидашњем животу врло често мешају се извори и опредељења ове две врсте капитала, којима располаже кредит. Ми би могли овако о њима да кажемо у опште: кредит размена или кредит трговачки ради с капиталима који су, већ уложени у одпочетим пословима; они раде есконтске радње за оно време за које немају никака друга посла за време њине расположљивости привремене, која ће се повраћати тим чешће, него ће она у једно и кроз краће време трајати, што буде бржи опток у ономе крају света, у коме се они употребљују, и што се много

већи број оптицања може да сврши за извесно време, с извесном сумом капитала. Напротив, кредит за производјење или кредит индустријски ради своје радње с капиталима новим, који на сва врата, ако смемо овако да кажемо, улазе управо у послове, и често се њима предају на живот и на смрт; код њих је само то тешко, да се поставе у оптоок, да се окрећу.

Тако, то је ствар много лакша одржати у оптоку оне капитале, који су већ почели да оптичу, него покренути и у оптоок ставити капитале, који се још нису кренули са свога места. За ово друго, на име да се ставе у покрет још непокренути капитали, нужна је пре свега: привлачна сила или намама и подстрекало много веће, него што је то случај код прве врсте капитала. Тако исто, овај задатак кредита данас свршује се много савршеније, потпуније и тачније, него онај други, на име кредит много боље и савршеније одржава на раду једном већ уложене капитале, него капитале, који се нису уложили још ни у како предузеће. Него ми држимо да то сваки живи увиђа, да је и то тако исто преко нужно, да се увелича количина и сила оних капитала, који су се већ употребили на извесне радње. Ово је така потреба велика, да она из дана у дан све већа постаје. Народонасељење[1] множи се бројем готово по читавом свету, по белешкама статистичара, из дана у дан; изображење,

[1] У Инглеској нарасло је народонасељење од 1831 до 1867 год. од 20,874,321 на 30,157,473; У Русији од 1835 — 1865 год. од 35,000,000 на 77,008,453; у Француској од 1816 до 1866 год. од 30,157,000 на 38,067,094; у Аустрији, без Италије, од 1836 до 1867 од 33,540,910 на 35,500,000; у Аустрији с провинцијама Италијанским од 1837 до 1857, од 35,878,864 на 37,129,867; у Пруској садашњој од 1831 до 1867, од 20,874,321 на 24,061,210; у Пруској пре рата с Аустријом, од

које је истина у многоме заостало по многим светским крајевима, и које тамо изгледа јадно и кукавно, кад се сравни с напредцима у знању, вештини и науци унапређених народа, развија све више и више човекове способности физичке и умне; напредци у наукама и вештинама механичким, ранитељкама човекова рода, из дана у дан све више подчињују човеку природне силе, и све га више чине господарем и над стихијама природним, и дају му сваковрсне помоћи, да лако производи разна добра; извози и пазари далеки у след великих међународних одношаја и трговачких уговора, из дана у дан све већа и нова произвођења изазивају. А све ово иде на руку великом нагомилавању садашњега рада, и рада нагомилана. Па да се могу подмиривати све тражње рада нагомилана, за то је нужно, да се сваки капитал, како се на свет појави, одмах употреби на рад, да све оно што може да постане капитал да се тако одмах и употреби, да ради и дела као капитал; једном речи, да кредит врши све своје службе са свим савршено и подпуно.

16.

Па прека потреба, да се из дана у дан све нови и нови капитали на страну остављају и нагомилавају штедњом, и да се прибрани и нагомилани капитали, посред-

---

1866 год., од 1834 до 1864, од 13,589,927 на 19,252,363; у Турској и њеним зависицама од 1836 до 1866, од 33,540,910 на 37,340,000; у Еспањи, од 1832 до 1860, од 11158,264 на 15673,481; у Италији од 1831 од 1866 год. од 20,874,321 на 24,223,455; у Белгији од 1836 до 1866, од 4,242,600 на 4,839,094; у Баварској од 1834 до 1867, од 4,181,963 на 4.824,421; у Португалији од 1835 до 1865, од 3,709,254 на 4;351,519; у Шведској од 1840 до 1867, од 3,138,887 на 4,160,000; у Холандији од 1839 до 1866, од 2,860,450 на

ством кредита, уводе у канале оптока, у толико је већа, што је капитал оптичући од таке природе, да захтева да се непрестано понавља. Попунити празно место, које је иза себе оставио обртни капитал, јесте прва улога капитала, који се први пут на свет појави. И доиста, кад кажемо, да оптичући капитал треба непрестано да се понавља, то ми с тиме нећемо да кажемо то, да се он оваким употребљавањем излаже опасности да пропадне и нестане с овог света; напротив, капитал оптичући мање је изложен пропасти него сваки стални или везани капитал; он остаје здрав читав, само што мења често изглед, час је зграда, час поље, час стока, а час машина или какав алат; он испуњује празнине које праве капитали стални у след њихна поабања, или дотрајања. Него он мора да се понавља, јер нестаје као капитал оптичући; он се претвара сваки час у капитал стални и везани. Сваки капитал, који постаје, или још боље да кажемо, сваки нови вишак произвођења над потрошњом, почиње да одправља службе капитала обртног; али он се као овакав — као обртни капитал — употребљује само привремено: нови капитал тражи да се намести и употреби сигурно, и на подуже време; он проба и лево и десно, прима на себе изгледе и службе случајне, и само за неко кратко време, или кратке. Он настаје својски, кроз сво време, кроз које

3'552,695; у Швајцарској од 1837 до 1860, од 2,190,258 на 2,510,494; у Саксонији од 1834 до 1867, од 1595,668 на 2,423,576; у Норвегији од 1834 до 1865, од 1,194,812 на 1851,318, у Данској од 1840 до 1860, од 1283,024 на 1,608,095; у Баденској од 1834 до 1867, од 1230,791 на 1,438,872; у Грчкој с острвима од 1834 до 1861. од 1,230,791 на 1,332,508, (»L'Europe politique et sociale, par M Block, Paris, 1869. p. 30.«) у Србији од 1835 до 1866 год. од 678,192 на 1,215,576. (Држав. Србије од В. Јакшића, за 1869 год.)

има изглед жива капитала да се извуче из несталног и од кратког рока положаја, да збаци са себе изглед оптичућег капитала на да нађе себи радњу што сталнију, и на подуже време; најносле успевају у овој жељи после краћег или дужег рока, што са свим зависи од различних околности.

Тако, на прилику, тежак Т, сваке године има од своје радње по две хиљаде гроша чар. чиста прихода, која сума саставља увеличавање његова капитала. Он даје овај сувишак, или чисти приход под интерес у опоме крају, где је сигуран законски да ће лако и у свако доба моћи доћи до ове своје суме, и то он га даје у зајам, или под интерес данас Петру а сутра Павлу, опоме, који му се пре јави за зајам, или који му за његов приход већу цену плаћа; и ова сума зајма употребљује се на радове земљерадничке, занатлијске или трговачке. Или он Т овај свој приход од две хиљаде гроша носи какоме банкеру приватноме, или у каку јавну банку, и за њу добија пристојан и уговорен интерес, па њу даље ови банкери другима дају у зајам, који им дају довољна јемства и довољну цену за његову употребу. Или тежак Т купује за исту суму свога чистога прихода државних облигација и хартија, које су издала разна приватна друштва, жељезничка, бродарска, мануфактурска, итд., и с њима спекулише. Кроз све ово време његов је новац стихија покретна, или жив капитал, и он је час у једноме а час опет у другоме послу, и толико реди мења свој спољни изглед, колико год реди промени свога имаоца или газду. Па на овај начин он све једнако саставља једну чест капитала оптичућег. Обично бива да оваким чистим приходима после неколико година, на име

по што су направили извесну и приличну округлу суму, њихни имаоци дају сталан изглед. Они с њима докупују поља, подижу нових зграда за своје радње, исушују и наводњавају своја поља, подижу путове да олакшају пренос ђубрета и износ производа са својих имања на пазаре; они купују нове плугове и остале ратарске направе и алате; облагорођују сојеве своје стоке, и т. д. итд. И овако она чест оптичућег и жива капитала коју су Т и остали тежаци давали у зајам друштву, изилази из обрта па прима на себе вид стална или везана капитала. Да не би у друштву било за велику чест мање жива капитала, и да не би услед тога друштво и његове радње трпели, то је неопходно нужно да на место оне чести жива капитала, која је примила на себе изглед стална или везана капитала, дође на свет равна чест жива или обртна капитала.

Па тако исто стоји ствар у овоме обзиру и са мануфактурцем и трговцем. И један и други после извесног времена дају својим чистим приходима изглед, који прима на себе чисти и сувишни приход земљерадника Т. Па осим тога, занатлија може да употреби једну чест од свог чистог прихода на набавку веће количине сировина, на плаћање много већег броја радника и на боље и лакше произвођење својих еспапа. А трговац опет често употребљује свој чисти приход на раширење својих радња и послова. Него пошто мануфактурац подмири све своје потребе, и пошто његов чисти приход, или његове уштеђевине достигну известан ступањ висине, он у много случајева и прилика употребљује једну чест од овог капитала на поширења или на подизања из нова својих радионица, на набавку савршенијих направа и алата, ма-

шина, и т. д; и на набавку већих сила за своје радње; а трговац опет у оваком случају може да предузме да сам производи оне еспапе и она добра, која он од другога купује и с којима ради, и да купи и подигне магазе и стоваришта, куће и дућане, на које зграде плаћа кирије. Свака радња обично управља се по пијаци онога места за које је намењена. Трговци и занатлије почињу обично да извлаче из својих радња новац кад дођу до извесна капитала, и где је пијаца велика, тамо почиње да се извлачи капитал из радње много доцније, а где је пијаца ограничена и мала, тамо опет почиње ово много раније. Трговац београдски којега је радња ограничена на саму Србију, може бити, да почиње да извлачи из своје радње капитал, или да претвара своје еспапе у живи капитал, и да им даје вид сталан, изглед кућа, земаља и других непокретних добара, чим дође до капитала од 20,000 дуката; док Инглески трговац, који ради са целим светом, не почиње, на сву прилику, да извлачи свој капитал из радње ни кад му капитал нарасте на 2,000,000 дук. ц., и више. Колико се год капитала извуче из обрта с једне стране, толико исто треба да му се дода с друге стране, јер само на овај начин опште радње моћиће непрекидно да иду напред.

Тако вам је то и код великих предузећа. На прилику, како друштво жељезничко дошло је до нечиста прихода, узмимо за 50,000,000 гр. Од ове суме оно је потрошило на подизање жељезничких пруга двајест милиона, а пет милиона издало је на интерес на капитале с којима је одпочело своју радњу. 25,000,000, што остају, или претичу преко оних 25,000,000, што је издало, састављају чисти добитак друштва: и ова сума јесте и представља су-

вишак прихода над трошковима из радње, у коју је уложена сума од четири стотине милиона гр. 25,000,000 гр. представљају увећани капитал друштва, капитал такав, који оно има на своме расположењу, и који чека на своју употребу. Ако друштво другојаче неупотреби ову суму, на име, ако јој одмах не даде изглед сталан, ако ју не веже за каку ћуприју, какав локомобил, вагоне, итд. оно ће на сву прилику 2,000,000 оставити у свој резервни фонд; па кроз годину или две даваће ову суму какој банкерској кући, која ће с њиме сконтисати разне вредности, и давати ју разним својим муштеријама на зајам, итд.; после неког извесног времена, друштво ће узети натраг од банкера ову суму, и употребиће ју на поправку каке старе пруге свога пута, на подизање нове пруге, на поновљење истрошеног материјала, на име, на куповање кола, локомобила, и т. д. А осталу суму чиста прихода тј. 25,000,000 гр. деле између себе акционари друштва. Неки акционари употребљују своје добитке или дивиденде на овај начин стечене на свакидашње издатке, и новац овако обрће се кроз дуже или краће време док опет не узме на себе изглед капитала везана и стална. Али неки опет акционари купују за своје дивиденде облигације истога друштва жељезничкога, којега су они учесници, или постају чланови других друштава, која већ постоје, или која ће топрв да се склопе и подигну. И на овакав начин капитал, што је постао покретан и жив, тежи с нова да постане непокретан, и да прими на себе изглед капитала везана.

17.

Постајање капитала и његов ток налик су са свим на пару, која, чим се олади, одмах се и згусне, па име на

ново претвара у каље водене. Дејства и покрети капитала оптичућег показују нам један и исти појав свуда и на сваком месту: капитал оптичући права је количина, која се непрестано таласа, и мења; он је прави прилив и одлив, који један другог одмењују, истиниско корито, из кога се непрестано црпе, и у које се и дан и ноћ сипа. И тако кредит одиправља одвећ полезну службу; он је преко нуждан за сваку радњу друштва економског и финансијског.

Него положити стално правило, у какој сразмери треба да стоји капитал оптичући спрам капитала стална или везана, и чега се ваља држати при полагању овог правила, то је ствар са свим немогућа. Сразмера између једног и другог капитала мења се по разним приликама и околностима. Капитал оптичући, који треба ратарство за своје радње, са свим је мали и незнатан спрам капитала стална или везана, који оно треба: напротив, трговини је нуждан одвећ велики оптичући капитал, јер је он код ње главна стихија, а стални или везани капитал. овде је подчињена стихија. Него и овде сразмера обртног капитала спрам сталног. различна је у разним приликама. Код земљеделства, које је спојено са гајењем и подизањем стоке у велике, капитал обртни већи је него иначе. на име. код земљеделства без подизања и гајења стоке. Фабрици, која прави кононце од кудеље, и то од сировине. која се подиже и производи одмах испред њених врата тако да кажемо, и која продаје своје израђене производе из дана у дан, и то у велике, не треба толики капитал обртни, колики је нуждан фабрици памучној, која набавља и добија своје сировине, памук из бела света, и то само по неколико пута преко године, и која своје ура-

ђене еспапе не може одмах да прода, него мора подуже да чека на добре муштерије, и добре цене. Па тако исто стоји ствар у овоме погледу и са трговином. Бакалин Б. издаје пет хиљада гроша за приборе своје, — теразије, кантар, мере, излоге, сандуке, итд., а три хиљаде гр. за шећер, зејтин, кафу, и друга добра, која он продаје у своме дућану, и опет купује свако петнајест дана, рецимо на име понавља распродати еспап. До њега се налази с радњом галантериста Т. т. ј. трговац, који издаје пет хиљада гр. на оправке и намештаје, и на приборе дућанске, на тезге, столице, лампе, итд., а 20,000 гр. издаје на купњу разних еспапа свилених, кадифених, чојаних, памучних, и т. д., које еспапе продаје и понавља само дваред или триред преко целе године. Сталан капитал бакалинов стоји спрам његова оптичућег капитала, као што стоји 5 : 3, а сталан капитал галантеријски стоји спрам његова обртна капитала, као што стоји 5 : 50. И тако сразмера ова мења се до без краја, спрам разних прилика и околности сваке врсте радње, и спрам места у коме се кака радња води и ради.

Обртни или живи, и стални или везани капитал треба да се управљају по продаји добара за готово или на вересију, и по дугим или кратким роковима кредита, и т. д. и т. д. Као што кака радионица сигурније, брже и лакше себи набавља нужне сировине, као што она своје урађевине брже и лакше продаје, тако и њен капитал обртни треба да је већи или мањи. Ратарство, које се служи парним справама и усавршеним алатима, код иначе једнаких услова, има више капитала везаног или сталног, него земљеделство, које на раду употребљује снагу људску и стокину. Сразмера између капитала стална и опти-

чуће на овај начин мења се до без краја, па у многим приликама појединих лица и читава друштва, која се баве једном или другом радњом, мењају је по вољи; него то остаје необориво, да је капитал оптичући увек нуждан, јер без помоћи његове не би могла никака радња да се одпочне и сврши. И ова врста капитала мора се из дана у дан све више умножавати, јер она постаје човековом роду све нужнија и нужнија за радње, којима се наш век нарочито одликује.

18.

Велика вештина и велики напредак садашњега века састоје се у томе, да се да оптичућем капиталу и једно и друго својство у једно и исто доба. Капитал обртни треба да се окреће што више и дуже може, и што је могуће брже. Његова је права дужност и задатак, да једнако прелази из једне употребе у другу, и да се нигде више незадржи и незабави, него управо онолико колико је преко нужно да сврши свој посао. И на овај начин, једна и иста сума капитала оптичућег може да уради двaред трред и више реди више за једно и исто време. Замислимо, да се налази у некој извесној вароши четерест лица од разних занимања, и то овако састављени, на име, да има десет тежака, десет трговаца с раном, десет трговаца с мануфактуром и десет фабриканата од чоје. Они сви заједно имају везани или стални капитал, који представља суму од два милиона гроша: а сваки они требају за своју радњу, ако неће да рамају и штете трпе, по десет хиљада гроша капитала оптичућег, или они сви скупа морају да имају обртни капитал, који је раван суми од четрест хиљада гроша. По 10,000 гр. враћају

се у цен свакога од ових предузимача у извесно време, и опет у извесно доба излазе из њина цена, а у нека извесна времена остају без сваког посла и сваке употребе па на овај начин за све то време, за које се ове суме неупотребљују, него остају безпослене, и они, а и цело друштво губи. Они једног дана увиде ову штету, па се сложе да уреде своја плаћања и примања, или се договоре, да ово ради за њи како треће лице (општи банкер): и на овај начин исти капитал од десет хиљада гроша који с пролећа и под јесен служи и подмирује потребе једне гомиле, која га потреба и неупотребљује лети и зими, служи потребама других гомила, које управо производе и највеће радње раде у лето и у зиму. Она друга сума оптичућег капитала од десет хиљада гр. врши исту службу другим трима гомилама. Па може бити, кад би капитали живи правилније и брже оптицали, и кад би се чешће и брже враћали из својих сталних употреба, да би се успело да се потребе свију четири гомила раденика подмирују само сумом капитала од десет хиљада гроша. А из овога би опет то сљедовало, да би нам остало три стотине хиљада гроша одрешених и на расположењу, коју суму жива капитала, пошто нам она више није нужна, као оптичуће опште добро, ми би могли да уложимо у стална предузећа, на име, да му дамо изглед везани или стални; и напоменути предузимачи могли би да с њиме пошире своје стаје и вајате, своје магазе и сместишта, своје куће, радионице, и т. д. или да их са свим из нова направе. И на овакав начин они, а и цело друштво дошло би до нових извора богатства.

Овака и подобна усавршавања могу се истина далеко терати, него опет за то она нису безгранична, она имају

својих природних граница, које се не дају без штете претерати. Ми можемо успети, да један служитељ одправља до некле прилично службе њих четворице, него ми би морали велике штете претрпити ако би хтели да останемо без сваке послуге. Опште правило, које је у овоме обзиру, тако рећи, само од себе постало, јесте, да се може, и да треба одузети предузећу само ону чест капитала обртна или жива, која је постала сувишна по њега, или на чије место дошли су нови капитали од ове врсте. Него, на ово правило врло мало ко пази, нарочито онда, кад се јако производи и много троши. Час друштво, жељно да предузима на да добија више и брже, одузима од капитала обртнога већу чест и претвара га у стални, него што од њега има на расположењу; час опет, амишно да ужива и троши, не накнађује шта више ни ону чест капитала оптичућег, која се од њега одваја сваке године по самој природи ствари, из тежње и употребе, које смо горе напоменули, на име, да се попуни сталан или везан капитал. Обмане и неприлике на овакав начин постају из дана у дан све веће. Узмимо овај случај, да ми од капитала обртна од четрест хиљада гр., који одправља службу оптичућег или жива капитала, код оне четири напоменуте радње, узмемо двајест хиљада гр. на ту сврху, да с њима подигнемо две зграде, од којих би за подизање сваке имали да потрошимо по десет хиљада гроша, и од којих би свака опет требала за свој опстанак по хиљаду гроша капитала жива, пре него што смо попунили празнину ове суме, на име пре него што смо добили од штедње других двајест хиљада гроша од природе оптичуће. Шта би из овога следовало? Пре је био нужан оптичући капитал од четрес хиљада гр., па

толика се иста сума жива капитала управо и налазила и нудила у друштву: и све је ишло како би се само пожелети могло. Сада је опет нужан живи капитал од четрес хиљада гроша, а више се не налази на расположењу него само двајест хиљада гр. И на овакав начин сада нема доста маза за машину, која врши службу оптицања добара, справе за развијање паре у локомобили; од чега изалази то, да сва предузећа и све радње у велико пате и страдају: најсигурнија предузећа с тешком муком напред миле; слабија се заустављају на пола пута, и тек што нису пропала са свим: а слаба из темеља пропадају. Па готово овакав је исти случај и онда, кад четерес напоменутих предузимача, који раде рђаве послове, или претерано и без рачуна троше и размећу се, не штеде и не набављају нужну материју с којом би се попуњавала празнина, која се рађа од природе код капитала сталних и везаних у разним предузећима: страдања, забуне и незгоде и неприлике подобни су у овој прилици забунама и незгодама, неприликама и страдањима, које долазе од првог случаја, на име од споре имобилизације и несразмерности капитала оптичућег.

19.

Оваке незгоде зову се кризе. Ми често чујемо да се кризе жале на кредит. Ово што смо ми мало час казали довољно је за то да можемо оценити, је ли уместно овако осуђивање кредита. Па да о овој ствари, можемо још боље и поузданије судити, ми ћемо најпре и најпре да проучимо и нарочне чести кредита. Данас, код год се говори о кредиту у опште, под тим се увек разу-

мева његова служба посредством његових комбинација и његових особених заведења, који од њега праве велику и знамениту силу у економском и финансијском свету. Има врло много кредитних комбинација и кредитних заведења од врло паметне и чудотворне природе; а њино дејство попело се на највиши ступањ. Него, и ако ове комбинације и ове установе кредитске увећавају дејство кредита, они не мењају и неби могли да мењају дух кредита; један и исти капитал остаје па ма каки били олуци, кроз које он тече, и судови у које се он сипа.

Кредит почиње у најновије доба да извојевава себи живот независан. Он престаје бити помоћник, допуна, и ништа више, него само допуна операције размена; он постаје поглавар, сам предмет операције, која нема други предмет непосредни. Кад нам верује Петар или Павле, производач или продавац, онда у овом случају операција састоји се од уступања његовог добра нарочна за како друго добро — трампа — или за добро опште — размена — којим ми плаћамо нарочно добро; овој операцији придружује се та особеност, што уступач, био он производач или продавац, пристаје на то, да му ми одма не дајемо равну вредност, на коју он има право, како примимо његово добро. Кад нам верује ималац капитала општег, онда операција веровања не везује се управо ни за каку другу операцију; јер операција управ, у томе се састоји, што имааац од капитала општег пристаје на то, да нам уступи на расположење овај капитал за неко време. Ми би могли, у овом првом случају, да говоримо о кредиту размене, јер кредит ту само за то постоји, да помогне операцију размене, коју је он сам управо изазвао; у другом случају ми би могли да говоримо о кредиту

финансијскоме, јер он сам по себи нема никаку сврху трговачку, него само преноси капитале. Него, увек налази се разлика велика и истинска међу обе ове врсте кредита, о којој треба водити рачуна, и која не допушта — јер су све пробе, које су се чиниле у овоме смислу, рђаво успеле за руком — да се кредит сведе на једну једину формулу; него у исто доба, ово је само разлика ступња, изгледа, а не природна, и основна. Читалац може се опоменути, да смо ми говорећи о операцији најпростијег кредита, нашли две стихије главне; на име доцније примање онога, што нам неко дугује, и способност, да можемо располагати за неко време са имаовином туђом. И једна и друга стихија налази се код сваке операције кредитне: разлика је само у томе, која од њих две има превагу, и превага се ова мења: час је то прва стихија, која је главна, а друга је њој подчињена; час је опет друга стихија главна, а прва је подчињена.

20.

Две напоменуте стихије држе се између себе и иду једна с другом упоред: пристати на то, да нам се врати доцније равна вредност, коју нам неко дугује, то предпоставља да смо томе неком, који нам нешто дугује, дали неку вредност; да уступимо другоме на расположење за неко време нашу сопственост, то значи остати без ње за све време, за које смо ју другоме уступили. Или с другим речма то значи: само оно ми можемо да дамо у зајам другоме, што имамо, и оно што смо дали другоме у зајам, ми више немамо.

По томе веровати не значи ништа друго, него уступити неком другом своје добро (производ, службу, ужи-

вање), а нетражити да се одмах врати равна вредност за њега; допустити му да се служи нашим добром за неко извесно време, као са својом сопствености. Па кад ово овако стоји, на име, кад се поверитељ код операције кредитне чисто служи са својим правом сопствености, онда су сви закони позитивни, који имају ту задаћу, да ограниче ово право сопствености, неосновани, и из корена неправедни и од штете по цело економско друштво у средини којега су они поникли. Било да је добро чиста сопственост лица А, било да оно није његова сопственост, него да му га је поверило лице Б, да се с њима служи и да га употребљује као своје сопствено имање, било да је новац, који је узело у зајам лице В сопственост лица Г, или да је В узео у зајам исти новац Г преко Д, ово не мења ни мало ствар у основу: сопственик или посредник, сопственик за навек или само за неко време, поверитељ располаже само оним добром с којим он има право да располаже. Сваки закон, који би хтео, да пропише начине, на које има да употребљује своје добро новац лице Т, и под каким условима, и по што, ограничавао би га у располагању са његовим правом сопствености. И по томе законом опредељавати величину интереса на капитале за све прилике, и за све дужнике подједнако, по науци економској не може се никако оправдати.

Пре него што завршимо наш говор о кредиту, ми ћемо на кратко све оно да повторимо што смо о овој преважној чињеници у економскоме свету казали.

1, Кредит ослобођава онога који га добија од тога, да одмах врати робу или добро опште (новац) за робу нарочну (производ, службу, уживање) коју је од другога добио. И по томе веровати значи: пристати на то, да нам

се доцније врати равна вредност за оно, што нам неко дугује.

2. Ми можемо да дамо наше добро опште (новац) некоме обвезујући га на то, да нам га накнади после извесног времена: и онда веровати значи: дати другоме на расположење за неко време наш капитал новац.

3. И у једном и у другом случају (кредит новчани и кредит финансијски), поверитељ не може да истински располаже са својим добром, нарочним или општим, кроз сво оно време, за које с њима располаже његов повереник, и он на ново с њиме располаже, пошто престане да располаже с њиме његов повереник дужник. С другим речма то значи: ми дајемо у зајам само онај капитал који имамо да дајемо у зајам, и ми више немамо онај капитал, који смо другоме дали у зајам.

4. Веровати предпоставља увек, од стране поверитељеве, поверење да ће онај који се обвезује, узимајући у зајам, испунити све услове, на које се обвезао, и то на време. Него ма каки били основи — стварни или нестварни, лични или општи — на којима лежи ово поверење, кредит је ту чим неко пристане на то, да му се оно, што је он дао у зајам, врати доцније (кредит размене), или чим неко уступи на расположење за време извесно другоме свој капитал новац (кредит финансијски).

5. Кредит финансијски или зајам новчани постаје само за то, што онај, који узима у зајам уступа ономе од кога он узима у зајам једну чест од добитака, као цену за његову употребу, до којих је он дошао с његовим капиталом. Ко би хтео да укине ово учешће у добити, тај би уништио основу и узрок, због којих има кредита у свету; а у оваком случају, или у свету без кредита,

штета би била много већа, о томе нема сумње, но оне који траже у зајам, него по оне који дају у зајам.

6. Цена зајма, или интерес на новац, јесте као и цена свију сталних добара и служба, на име производ од суме трудова потрошених од стране произвођача, и суме полза коју они обећавају трошачу. Ове стихије мењају се јако по времену, месту и спрам лица, па за то је са свим немогуће, економски говорећи, да се утврди и определи једаред за свагда величина кирије на капитал, или интерес.

7. Кредит посредан, који дају нарочна заведења, подлежи у свима обзирима истим законима природним и непромењивим, као кредит непосредан, који даје поверитељ поверенику. Банка је посредник, који сједињује понуду и тражњу капитала, који не употребљује његов ималац, банка узима и даје га на расположење за неко време лицу које га треба и тражи, и које ће га оплодити.

8. Сваки капитал, који постаје, или још боље да кажемо: свака нова уштеђевина најпре је расположљива стихија; потом се на нешто заустави, него она непрестано тежи да се претвори у сталан и везан капитал, да постане непокретна стихија. Капитал стални к себи га у толико јаче привлачи, што он треба све нове и нове помоћи за своје сопствено одржање: капитал стални опада из дана у дан све више услед дотрајавања. Нова уштеђевина треба једнако да пуни корито које се одасипа, посредно, да даје ране капиталу сталноме или везаноме; и

9. Забуне и неприлике — кризе — долазе и немогу се избећи, кад како друштво, непроизводно или раси-

начко, не уштеђује доста да пуни корито капиталско, које се једнако одасипа, и да га непрестано одржава у такоме стању, да могу из њега црпети помоћи све потребе; или још кад како друштво, које је неувиђавно, или се јако жури, узме из корита сувише обртне уштеђевине па ју претвори у сталан и везан капитал. Увек, па данас више него икада, и у једном и у другом обзиру, што се напоменутога тиче, јако се греши; и у след тога долазе врло често велике и одвећ жестоке кризе трговачке и финансијске.

А. Н. СПАСИЋ.

О ЛИМФОЛИПТЕЊУ.

(De Lymphorrhoea).

од

Дра ВЛАДАНА ЂОРЂЕВИЋА,

ОПЕРАТОРА ПИТОМЦА I-ВЕ ХИРУРШКЕ КЛИНИКЕ БЕЧКОГА УНИВЕРЗИТЕТА.

ПРИСТУП.

Лимфолиптење наступа или услед повреде каквог лимфатичног сасуда, или кад се варикозности тих сасуда од себе отворе на површини, или кад их лекар отвори ради диагнозе, пункцијом. Тако исто могу и кавернозне лимфатичне гуке под извесним одношајима да постану узрок обилном липтењу лимфе. Ја сам прошле и ове године посматрао на нашој клиници једну болесницу која је имала на унутрашњој страни левога бута једну такву кавернозну лимфатичну гуку, и која је рад тога годинама страдала од лимфолиптења. Које што је та болест прави куриозум — у овом облику наш је случај до данас једини у књижевности — које рад пренона на које се при лечењу за више од девет месеци наилазило, стадох у дотичној књижевности тражити еда ли и колико подобних случајева има до сад прибележено и како су они лечени? Али богме не нађох много ни у најновијим, најбољим хируршким мануалима како код Немаца тако и код

Француза. Чак и у књигама онако искусних ранара као што је н. пр. Нелатон не нађох ништа више до гола наговешћивања и белешке, (а из списа Давида, Обрија и т. д. сазнадох да је Нелатон не само виђао него и оперирао у таким случајевима). Међу тим од горње изреке ваља да се изузму радови од О. Вебера, Леберта, Фолена и Духека, и ако сам се и код њих морао уверити да не би излишно било кад би се ко подухватио да склопи у једну самосталну целину све што је до сад познато о тој ствари, ал' растркано и разбацано у сијасет књига, брошура, новина, извештаја и т. д. Ја сам се у толико лакше могао одважити на тај посао што је у пословима поменуте четворице аутора прибележено где ваља тражити многе од потребних чланака, и ако сам се после уверио да три пут више грађе има но што сам се по њима могао надати. Кад сам проучио целу ту грађу — у томе послу пријатељски ме је помогао мој друг на клиници г. др. Герзуни, преводећи ми инглиске изворне чланке, које сам могао наћи у јавним књижницама бечким, на немачки, и за то му братска хвала — видео сам да је много штошта трпано у лимфангијектазије, што не спада у њих, и да је с друге стране опет много случајева обилажено, у којима се та болест до врхунца пење, где су не само лимфатички сасуди већ и саме жлезде раширене, и ја предлажем да се та група хир. болести назове: лимфаденектазија. Ја сам дакле прво поменуте, рђаво схваћене случајеве изоставио, а потоње уврстио у ову расправу, тако исто узео сам и кавернозне лимфатичне гуке усана, језика и бубрежака, и ако код њих не беше дошло до лимфолиптења — што је у осталом само један симптом ових болести — а то с

тога што сви ти случајеви састављају по својој суштини један једини непрекидни ланац болести. Ако расправа донесе више но што наслов обећава, не ће бити с горега.

Него да најпре побројим све изворне чланке и мануале из којих сам црпао, па да онда ступим у расправу с описом нашега случаја, благодарећи моме многопоштованом учитељу г. проф. Билроту на допуштењу да тај случај обнародујем

Књижевност:

1. Ruysch, Observat. anat. rarior № 41. — 1665.

2. Muys, Praxis med-chir. ration. p. 240 — 1695.

3. Nuck, Operationes et exp. chir. Exp. XXVIII — 1696.

4. Corn. St. Van der Wiel, Observ. rar. med-chir. XLVI. 1727.

5. Monro, Hystory of the cure of Limphaticks openende in Wonds. У првом делу V. волума, единбуршког „Medical Essay and Observation“ 1752.

6. John Patch, A milky Disharge at a small Orifice in the Groin. На истоме месту 1752.

7. Haller, De praecip. corp. hum. part. fabrica T. I p. 318 — 1778.

8. Van Swieten, Coment. in Boerhavii § 1228. — 1790.

9. Assalini, Essai méd. sur les veseaux lymph. p. 54. — 1787.

10. Sömmering, De morbis vas. absorb. — 1765.

11. Mascagni, Vasorum lymph. hist. et ichnogr. p. 30. 1787.

12. Nuck, de vuln. vas. lymph. глава XXIV. 1783.

13. Cruikshank's, Geschichte und Beschreibung der Saugadern des mensch. Körpers. 1789.

14. Chr. Fr. Ludwig, У примедбама ка горњој књизи, p. 118, примедба 2. — 1789.

15. Th. White, On the Struma (у предговору) 1784.

16. Jänisch J. H. De cancro (немачки 1765 p. 42)

17. Schreger, Theoret. und pract. Beiträge zur Kultur der Saugaderlehre I. p. 184.

18. Alter, Generalsanitätsbericht für Schlesien von J. 1834 — 1836. p. 24.

19. Basilewitsch, Gregor, de systemate resorb. Dissert. physiol. med. II, — 1791.

20. Bell B. System. of. Surgery Vol. V. p. 136.

21. Albernetty, Surgical and physiol. Obserotns II. p. 170 — 1763.

22. Monro, An Essay on the Dropsy p. 22 (наведено у Wan Swieten).

23. Meckel, Handbuch des. path. Anat. II. p. 260.

24. Baillie. Anat. path. (француски превод од Guerhois p. 87) — 1797.

25. Trog, De Lympha, Dissert. 1837.

26. Hasse H. Archiv f. medic. Erfahrung 1817. књига I. p. 317. по неким датима у Tiedemann's Zeitschrift V а по неким у „Handwörterbuch der Physiologie II. p. 266“

27. Bichat, Dernier Cours de l' anat. path. 1825 p. 299. и у Anat. chirurg. 1855 I. p. 180.

28. Cruvielhier, Anat. path. II p. 823.

29. Müller у Tiedemann's Zeitschrift V. и у „Handbuch der Physiol.“ 1840 I. p. 202.

30. Albers Fr. J. H., Hannover'sche Annalen 1836. књ. I. св. 2. и у „Beobachtung auf dem Gebiete der Physiol. 1840. "

31. Ulmer, Über die Wirkungen des Kreosots. (у „Gräfe"-овом и „Walther"-овом журналу св. XXVIII 1.)

32. Breschet G., Le système lymph. Прво издање 1829, друго од 1836 год.

33. Velpeau, Mémoire sur les mal. du syst. lymph. у „Archiv" génér. de Med. 1835. VIII p. 129, 308, X p. 5.

34. Fetzer, Ein Fall von eigenthüml. Erkrankung der Lymphgefässe, у „Archiv f. physiol. Heilkunde" 1849. VIII. p. 128.

35. Zamini, Ecoulement de lait de la cuisse d' une femme. Хемична анализа од Canobio у „Journal de Pharmacie et de Chemie" 1845. 8. p. 123.

36. Marchand и Collberg, Ueber d. chem. Zusammsetzg. der menschl. Lymphe. Müller-ова архива 1828. p. 129.

37. Coley, On lymphahic Tumour in the Female Breast, у „Lancet" 1848 № XXII.

38. Verneuil, Buletins de la société anat. XXVII. p. 256.

39. Busch, Lymphaneurisma, у немачким расправама петроградских лекара од год. 1842.

40. Michel M., Note sur la Lymphortagie. Gazette des hôpiteaux 1853. и у „Gazette" med. de Strassburg 1853. № 4.

41. Chelius, Handbuch d. Chirurgie 1851. I p. 30.

42. Beau, Note sur la dilatation variquese des vesaux lymph. du prépuce. Revue med-chir. de Paris 1851. IX. p. 22.

43. Demarquay, Recherches sur la lymphortagie et la dilat. des vess. lymph. У „Mémoires de la soc. de chir.“ 1853. III. p. 139; и у „Union med.“ 1851. № 142, 145, 146.

44. Sappey, Anatomie I. p. 650.

45. Desjardins, C. Mémoire sur un cas de dilat. varig. du reseau lymph. superf. du derme; emission volont. de lymph. У „Mémoire de la soc. de Biologie“ 1854. И у „Gazette“ med. d. Papis 1854. № 24.

46. Thilesen, Ein Fall von Lymphangiectasie. У „Günsburger's Zeitschrift.“ VII.

47. Gustav Josef, Bericht über die in der k. k. chirurg. und augenärzte. Poliklinik zu Breslau 1854 — 1856 behandelten Kranken. У VIII св. Günsbr. Zeitschrift p. 105 и 161 (наведено у Шмитовим аналима од 1857 год.)

48. Friedrich, Fall v. Frweiterung der Lymphgefässe. У „Verhandlungen“ der phys.-med. Gesellschaft in Würzburg од године 1852. T. II. p. 319.

49. Broca, Buletins de la soc. anat. (Није наведено од које године. С тога несам могао ни наћи чланак).

50. Bombay med.-phys. Transactions, од год. 1854. (наведено у Шмитовим годишњацима од 1862).

51. Gubler et Querenne, Gazette méd. de Paris 1854. Број од 17 Јуна и следећи.

52. Binet, Varices et plaies de lymph. superf. Thèse de Paris 1858. За тим у Essai sur les varices et plaies de lymph. superf. Neuchatel 1859.

53. Huguier, Dilatation des vess. lymph. du penis. Bull. d. l. soc. d. chir. Paris 1853 II, p. 252.

54. Vidal, Traité de path. ext. T. V, p. 176.

55. Petters, Lymphangiectasie. Прашки Vierteljahrschrift од године 1861 IV.

56. Zambaco, Bull. d. l. soc. d. Chir. 1853.

57. Carter, On the connection between a local affection of the lymphe system and chylous urine, withe remarks on the pathologie of disease. У „Med-chir. Transactions“ XLV, p. 189 — 208. — 1862.

58. Nélaton, Eléments de path. chir. 1868. T. I. p. 750.

59. Leudesdorf, Heilung einer Lymphgefässfistel durch Fingerdruck. У „Archiv f. klin. Chir. v. Langenbeck.“ 1862 Bd III. p. 417.

60. David, P. Ai. Essai sur les varices lymphatiques. Thèse de Paris 1866.

61. Aubry, P. De dil. des ganglions limph. Thèse d. P. 1865.

62. Heschl, Das Lymphangion. Wiener Med. Wochenrchrift 1866 № 31.

63. Scholz W. Lymphangiectasie etc. У истим новинама од год. 1868 № 63.

64. Güngsburg, у његовој „Zeitschrift“ Ближе није ништа означено код аутора. Ја чланак несам нашао.

65. Dufour, Bulletins de l. soc. anat. T. XXX p. 5 (Писци наводе и један чланак из Bérarb-овог „Dictionaire de Médecine.“ Ја га несам нашао).

66. Canstatt'ов Jahresbericht од године 1841 — 1864, и наставак тога часописа под уредништвом Вирховљевим до год. 1869.

67. Schmidt-ови „Mediz. Jahrbücher“ од год. 1834 — 1870 до прве свеске.

68. Lebert, Krankheiten der Blut- und Lymphgefässe. У Вирховљевом „Handbuch der spez. Path. u. Ther. Bd V. Hälfte II Heft 2. 1867.“

69. Folin, Traité élémetaire de Path. ext. T. II. Prem. Par. 1865.

70. O. Weber, Von den Krankheiten des Lymphgefässsystems У „Pitha-Billroth's Handbuch der allg. u. spez. Chir. II Bd. II Abth. 1 Lfg. 1865.“

71. Duchek, Handbuch der spez. Path. u. Ther. 1864.

72. Virchov, Ueber Makroglosie. У његовом „Archiv für path. Anat.“ VII. p. 126.

73. Billroth, Beiträge zur path. Histologie, и то у додатку „Ueber die capilläre Lymphangiectasie oder cavernöse Lymphgeschwulst“ 1862.

74. Trélat, Tumeurs formées par la dilatation des vésseaux lymphatiques ganglionaires et intraganglionaires. Gazette des hôpiteaux. 1864. p. 311, 454.

75. Petit, Tumeurs lymphatiques. Gazette d. hôp. 1864. p. 482.

76. Richet, Anat. chirurg. T. I 1855 p. 180.

77. Allard, Monographie sur l' Eléphantiasis. Несам могао добити.

78. Dänhardt, Bericht aus dem physiol. Institute in Halle, 1870. (За једну примедбу уз овај чланак само сам чуо, али чланак сам несам читао).

У Лебертовој и Веберовој радњи наводи се такође као извор:

79. Rokitansky-јев чланак у 17 свесци „Oester. Jahrbücher“ страна 441. —

80. Rudolphi, Ueber die Tödtlichkeit der Wunden des Brustganges, in der Casper'schen „Wochenschrift für die gesammte Heilkunde“ 1835, № 41. 42. 43. —

81. A. Cooper im „Archiv“ v. Reil V. 1. Hft. p. 157 (Der Originalaufsatz ist in „Medical Records and Researches selected from the papers of a private Medical Association p. 8.)

82. Leuret et Lassaigne, Recherches physiologiques pour servir à l'histoire de la digestion. Paris 1825. 8. p. 171.

83. Fohmann, Vinc. Anat. Untersuchungen über die Verbindung der Saugadern mit den Venen. Heidelberg. 1821. 8.

84. Wutzer, im J. Müller'schen Archiv für Anatomie, Physiologie und wissenschaftliche Medicin. 1834. p. 311.

85. Lower. Tractatus de corde item de motu, colore et transfusione sanguinis etc. 1708. p. 228.

86, Bonet T. Sepulchretum et Anatomia practica 1700. Lib. IV Sect. III. Observatio XXIV. § 5. p. 360.

87. Magendie. Précis élémentaire de Physiologie T. II. p. 183.

88. Emmert. In Scheerer's Journal der Hemie Hft 26 und 36.

89. Guiffart bei Bartholin, Opera nov. p. 490. und bei Bassius. Observationes. Dec. secund. Observ. sept.

90. A. B. Buchanan. Medico-chir. Transactions Vol. 46. 1863. p. 57.

I.

ЛИМФНА КАВЕРНОЗНА ГУКА.

Болесница је иначе са свим здрава девојка од својих 19 година, родом из Блажове у Галицији. Она се поуздано сећа да је прве болове осетила пре 10 година и то на један мах при сигрању. Ти силни болови беху у левом ингвиналном прегибу, где се једно место брзо и зацрвени. Уз то је стала трести зима, морала је неколико пута бљувати. Ти болови и бљување понављаху се доцније после краћег или дужег времена непрекидно докле год болесница није ступила у болницу (22 Јула 1869). Испрва је пролазила између тих напада читава година, доцније наступаху свако по године. Сваки тај напад трајао је од прилике по недељу дана, и то све са истим знацима. Од последње четири године амо почеше да јој ничу на унутрашњој страни левога бута мајушни прозрачни мехурићи, који се сами од себе распукну па онда из њих тече некаква бистра течност. То непрестано липтење натера је да тражи помоћи на нашој клиници.

Кад је болесница примана у институт, опажен је на унутр. страни њеног левог бута, неколико палаца испод Пупарцијевог лигамента, надув колик' песница, са свим мекан. У кожи нада том гуком беше неколико раширених вена, и две рупице колик' чиодни главићи, и на те рупице могло се брзо нацедити читава унца некаке течности отворенога цвета, која се, кад је оставе да стоји, одмах ухвати као какве бледе паче, као галерта.

Испрва се мислило да цела ствар није ништа друго до хладна гнојница (abscessus frigidus), али засек од 2",

који је 29 Јула на томе месту извршен, показа да се погрешно мислило. Јер у место да наиђемо на дуље гнојнично, нож беше отворио некакво фино сунђерасто ткање, из кога је поменута течност кипила као вода из каквог добро наквашеног сунђера. Сад беше дијагноза: Tumor cavernosus lymphaticus изван сваке сумње, јер да је та течност била лимфа доказано је химичком анализом у ц. кр. патолошко-химичком институту. Ево те анализе:

Реакција течности: алкалична.

Њен талог: врло обилат и то из све самог згрушаног фибрина.

Главни саставни делови: албуминати, и то

1.) Серумског албумина — понајвише.

2.) Фибринотворне супстанције — умерено.

3.) Казеина — само трагови.

4.) Хематоглобулина — траг.

Талог: блед згрушај од фибрина. У њему пуно бесцветних крвних клетака, и по гдекоја црвена крвоклетка. Осем тога дрољци од савезног ткања и пљоштег епитела.

Мој пријатељ г. Н. Стеер, који ради у овдашњем патолошко-химиском институту, био је тако добар да на моју молбу предузме и много тежу, квантитативну анализу исте течности, и његовој колегијалности имам да захвалим што сам у стању после горње, „званичне“ анализе да саопштим и савесније израђену квантитативну луцбу: Стеер је најпре у два маха пикнометром измерио специф. важину течности и у оба маха нашао да иста износи 1.017. За тим је предузео испитивање појединих саставака и нашао је на 1000 кубичних сантиметара:

Воде — — — — — — — —	978	грамова.
Пепела — — — — — — — —	8,122	„
Фибрина (у два подударна мерења)	1,000	„
Глобулина — — — — — — —	1,204	„
Серумског албумина — — — —	5,494	„
Казеина — — — — — — —	5,518	„
Фосфорне киселине — — — —	0,200	„
Калцијума — — — — — — —	0,252	„
Хлорнатријума — — — — —	2,245	„
Сумпорне киселине — — — —	1,034	„

С алкохолом је сталожено 29,570 грамова. Мокраћника (Harnstoff) није се могло наћи ни најмање и ако је поступано најтачније по методу Хопе-Сајлерову. Можда лежи узрок у томе што за време испитивања несам могао ставити г. Стееру на расположење више од 25 кубичних сантиметара течности.

Занимљиво ће бити да споменем овде бар нешто о саставу крви у наше болеснице. У њој беше, кад се срачуна на 1000 куб. сан.:

Фибрина — — — — — — — — — — —	4,567.
Глобулина — — — — — — — — — —	5,386.
Серумског албумина и казеина — — —	76,636.

Да наставимо сад клиничку слику болести:

За три дана после поменутог засека у гуку не беше никакве опште реакције. Лимфолиптење трајало је непрекидно до 4 Августа, па онда престаде: гука отврдну, барем стаде врло затегнута, ингинални прегиб зацрвене се, постаде тврд и врло осетљив; настаде бљување, главобоља. Болесници није ништа друго дато до Acidi phosph. drachmam; Syr. Rub. idaei unciam да пије с водом, и мелем од живе да се намаже у ингвиналном пре-

гибу. Па ипак после два дана нестаде увећаног надува, затегнутости, црвенила, бола, нестаде свију бурних знакова, и лимфолонтење поче изнова.

Такви исти нападаји поновише се 13, 15 и 26 Августа. Потоњи пут одржаше се симптоми читавих осам дана, и опет се изгубише како се поврати липтење.

12 Септембра појави се на рани дифтечитичка превлака. Одмах је изгребена па онда цела рана испрљена нитричком киселином што се дими. За осам дана спаде кора која се била ухватила, али на рани ниче нова превлака. Ново каутерисање са Acid. nitricum fumans.

Пошто постаде очевидно да нитрична киселина не досеже да како ваља испече рану, покушано је 25 Септембра са фенилном киселином. Цела околина ране отврдну ка даска, зацрвене се и стаде тако болети да се морала покрити ледом (у бешици од каучука, које не смрде онако као животињске бешике, које су пре за тај посао употребљаване). Али након недељу дана рана би на ново покривена превлаком. Најзад као да помаже концентрована фенилна киселина, јер после каутерисања с њоме настаде нешто гнојења, и стаде се рана по мало укупљати; но лимфа лопћаше и даље ка и пре.

Најзад да би се разорило и уништило цело кавернозно ткање прихватило се 15 Октобра за галванокаустику, те њоме испекосмо целу рану до приличне дубине. Преко дан липти лимфа ка обично. Пацијенткиња не осећа никаквих болова; тек под ноћ наступише болови. Сутра дан болесница у грозници. Јутарња температура 39,2. Увече 38,0. Али већ трећи дан и болови и надув мањи. Температура у јутру 36,4, у вече 36.2, дакле грозници ни трага. Од тога доба стаде се рана

живо смањивати али сила лимфолиптења остаде иста. Сад стадоше свуд око ране поницати прозрачни мехурићи колик чиодне главице, отвараху се сами и просипаху лимфу.

Описани нападаји са престајањем лимфолиптења поновише се 1, 3, 12, 26 Новембра. Према томе и расла је фреквенција пулса до 120, а температуре до 39.6. Међутим беше рана зарасла тако да остаде само толико рањаво место као талир. Кожа у околини изгледала је што се цвета тиче прилично нормално, али беше танка и кад год смо притиснули прстом остајаше дољица, али чим би дигли прст, лимфа, која се уклањала од притиска, јурнула би са свију страна и дољице у кожи нестајаше. Под њом беше дакле такође кавернозно ткање.

С тога 3 Дек. испржисмо и изрешетасмо цео млади ожиљак (Cicatrix) и његову околину са фистулским жарачем (Fistelbrenner) галванокаустичког апарата. Иза тога опет један од описаних напада. После три дана све по староме. 21 Дек. опазисмо на местима где је печено развијају се гризлице (ulcera) — Компресија бута тракама. Потоњи Дек. пр. год. и 14 Јан. ове год. нови напади.

15 Јануара углависмо болесни бут у особито притискивало (Compressorium) тако да на ожиљак дође пелота колико длан. Мислило се да ће притисак учинити да кавернозно ткање облитерише. Али већ 16 Јан. видимо да се ожиљак под пелотом распада. Лимфа лити из целе околине ка из сунђера. Кадшто ми пође за руком да притиском потерам лимфу да у млазу истиче ка из водоскока. Калибар сасуда из кога је млаз шибао, и који се голим оком могао видети, био је од прилике ка у обичне радиалне артерије.

Да би измерио колико од прилике болесница губи лимфе, скупио сам. 30 Јан. све што је истекло од 11 сахата пре подне до 1 по подне. Накупио сам 81,674 грамова, дакле кад би препоставили да је лимфолиптење свагда подједнако било, дошло би на сахат 40.837 грамова.

Како сам међутим био нашао у Улмеровом раду (31) о креозоту два случаја, који су веома налик на наш, и који су превијањем креозота брзо излечени, то и ми скидосмо притискивало које и онако само упропашћаваше ожиљак, па почесмо превијати рану по Улмеровом рецепту: Kreosoti drachmam sem: Decoc. cort. Quercus unc. duas. Само смо ми још додали и скрупао алкохола да се креозот боље разлучи. Лимфолиптење као да мало попусти, разви се гнојење, и рана зараставаше брзо. Али они мехурићи учесташе. Једном пустих 56 куб. сант. лимфе отворивши један једини таки меухрић. Том приликом покушах еда ли се из мехурића може сондом проћи до у какав лимфатични сасуд, на коме може бити меухрић седи као ампула. Али то не беше могуће. Толико се сондисањем могао човек уверити да је околина свакога мехурића поткопана и да се састоји из све самих дупљица. Осим тога болесница нас уверавaше да врло добро осећа кад ће лимфолиптење наступити, да осећа како се течност скупља и на површину пење, и то не оздо из голени већ из самога бута.

9 и 11 Феб. поновише се напади. Како је међу тим цела рана била зарасла, али уз прикос креозоту и његовој сушној снази непрестано нови мехурићи на ожиљку и у околини пониц аху, те лимфа непрестано линћаше, баталисмо и креозот, па наместисмо опет притискивало,

али сада не на самоме болесноме месту него испод њега. Хтело се да лимфа буде тим притиском приморана да тражи друге путове, не би ли се тако развио побочни лимфоток, па после би лако запустило кавернозно ткање кад се не би више пунило лимфом. Али већ трећи дан морадосмо скинути компресоријум, јер болесница није могла да издржи притисак од бола, а лимфа је непрестано липтила.

Не оста дакле ништа друго него ножем ижљуштити читаву гуку из бута — екстирпација. Операцију је предузео 22 Феб. сам шеф института, г. проф. Билрот. Он ограничи су два потеза који састављају елипсу целу болесну партију коже до спољашње границе онога црвенила које се при нападима у околини јављало, па онда испрепариса и извади целу гуку. Она је досезала у дубину до испод бутне фасције, у поље се подвлачила испод мишића сарторијуса, унутра је граничила са великом веном сафеном; на више губљаше се гука у Fossa ovalis, а на ниже пружала се дуж сафене 2½" Гука је целом својом дужином била тако прирасла за сафену, да ју је ваљало с тешком муком од ње раздвојити. Том приликом видесмо како се набрекнута вена укупи па изгледа и осећа се под прстима као какав солидан канап. Од горњега краја гуке, који као што рекосмо упадаше са сафеном у Fossa ovalis, морало се нешто оставити јер иначе би се ножем сувише приближило омотачу великих сасуда екстремитета, и то без невоље, јер шта може онај мали остатак осечен од свезе како са површним тако и са дубокоположеним лимфатичним сасудима? При љуштењу гуке са њеног темеља морало се одсећи и парче бутне фасције а тако исто морао се отворити и омотач

сарторијусов. Крволоптење које при операцији наступи из кожних сасуда и неколицине мишићних артерија заустављено је подвезивањем. За тим наквасимо целу рану — која је износила у дужину 3 а у ширину 2½" — са Liquor ferri sesquichlorati āa c̄ водом да не би травматично запаљење, које ће наступити, даље захватило од околине ранине но што треба, јер смо се и овога семестра на клиници уверили да она страшна прогресивна запаљења и гнојења, од којих се оператор боји кад год има да оперује у растреситом поткожном клетичном ткању (Textus cellulosus), могу да се предупреде ако таке ране одмах по операцији наквасимо ликвором гвожђа, који је размућен равном мером воде. — Најзад превисмо рану као и обично тивтиком умоченим у карболно уље (Acidi carbolici unciam; olei olivarum libram), и, да би смањили болесници болове, пошто се пробудила из наркозе, убризгасмо јој под кожу трећину Правцове бризгаљице од нашег обичног морфијумског растопа (4 грана на драхму).

Микроскопски испит извађене гуке предузео је професоров помоћник г. др. Черни и нашао је:

Главна маса гуке састоји се из савезног ткања које саставља мрежу од испреплетених греда, и у рупицама тога преплета или боље рећи сунђера била је лимфа. Зидови тих лимфних просторија постављени су изнутра леним ендотелом. Местимице, особито на површју гуке, препуњено је савезно ткање младим клеткама, и читаве пруге тих клетака гранају се мрежасто у околини гуке. По свој прилици те се пруге после припију уз лимфатичне сасуде. Барем је др. Черни могао из тих клетачких пруга да инјикује лимфне сасуде. (Што се тиче инјекције кавернозних гука, др. Черни се том прили-

ком уверио да је најбоље поступати овако: Ваља бацити целу гуку у чинију у којој има толико растопљеног парафина да 2''' дебео слој покрије гуку са свим. Пошто се парафин ухвати и стегне, ваља га одгрепсти с онога места гуке где се хоће да убризгава, па онда забости и инјиковати. Парафин, који се свуд око гуке ухватио, не пушта инјекционску масу кроз небројене одушке кавернозног ткања, а опет толико попушта да се рахат могу њоме напунити све просторије и сасуди у гуци). По оним нагомилавањима клетака око лимфатичких сасуда као да ће овако ваљати схватити постајање тих гука: Око лимфатичких сасуда појави се, ма рад каких узрока, гранулационско ткање (које се састоји готово из самих клетака и врло мало међуклетачне супстанције), које се после развије (као и обично) у ожиљачко ткање, а за ово знамо како има ту особину да се ужасно укуња и стеже. То би стезање ожиљка, који је у чврстој свези са зидовима лимфатичких сасуда имало као прву последицу њихово раширеље, а ово би било почетак образовању кавернозногa ткања. Бар тако професор Риндфлајш тумачи поницање крвних кавернозних гука. —

Прва три дана после операције наступише не само јаки болови у рани и око ње, него и појави који би могли лекара да уплаше особито узевши у призреље да је при операцији једна велика вена разголићена и наквашена ликвором гвожђа. Болесница је за то три дана дванаест пута бљувала и то све зеленкасте масе, имаћаше огромне болове у целом трбуху, особито око јетре. Осем тога била је веома раздражена и уплашена, хтела је неколико пута да искочи из кревета, да путује

кући и т. д. Али брзо се показа да цела та бура није ништа друго значила до наступање менструације, која беше неочекивано одмах иза операције бахнула. Уз то још долази и стара идиосинкразија болеснице противу морфијума (а ми смо били принуђени рад болова да 2—3 пута поновимо поткожно убризгавање), па је цела група појава протумачена.

25 Фебруара беше цела бура легла, и болесница је само осећала бол у рани, којој околина беше опет заруменела се. Први секрети с ране беху рад коре од ликвора прљави и смрдљиви, с тога испирасмо рану јутром и вечером нашом обичном карболном водом (Ac. carb. drachmam aq. font. libram). Црвенила око ране брзо нестаде, али болови у њој беху тако силни, болесница није могла да спава док није узела коју дозу хлорал-хидрата (Chloralis hydrati drachm. sem. Aq. font. unciam. Syr. rub. idei. drachm. duas. У две дозе) после две дозе спавала је мирно целу ноћ.

1 Марта бубуљичала је рана у велике. Сви подвезни конци беху отпали. Сафена се беше смежурала, згрчила, беше под прстом тврда, зачепљена (тромбована) и на њој лежаше жућкасто бела превлака.[1] Али та превлака не оста дуго на вени јер она беше већ 7 Марта сва зарасла у бубуљице (Granu-

[1] Ја се уздам да ћу скоро бити у стању да публикујем и где-што експериметално о утицају како ликвора ferri sesquichl. у разним мешавинама с водом, тако и карболне киселине и разлученога хлорног цинка (који је од Листера препоручен за квашење свију свежих операционских рана) на разголи-ћене вене, јер ја и мој поменути друг, др. Герзуни баш се сад бавимо с тим питањем и предузимљемо експерименте на животињама. —

lationes.) Превој беше обично много мокрији него што би се по сили гнојења могло очекивати, и болесница се кунијаше свим свецима „да липти ка и пре операције.“ Али ми смо могли свуд око ране притискивати колико смо хтели ни из којег буцака не долажаше ни кап лимфе. Но инак после неколико дана могадијасмо се и ми уверити да се минимално лимфолиптење повратило и то из онога остатка гуке уврх ране; јер, пошто би испрали рану па је подуже посматрасмо, могли смо видети како се у једној доњици међу бубуљицама накупи мајушно језерце чисте лимфе. У горњем и доњем углу ране појавише се у ово доба беле чрсте принијене масе, које не могосмо одапрати ни најјачим млазом из Езмаршове бризгаљице за ране. Узгред буди речено да смо у ово време испитивали колико је операцијом повређена осета (Sentibilitas) и нађосмо да цела унутрашња и предња страна бута не осећа кад се боцне иглом, што се у осталом разјашњује по себи, кад помислимо колико се парче из дотичних кожних живаца морало исећи при екстирпацији гуке.

Међу тим беше се цела бубуљичка површина попела иза дна ране до у један равањ са кожним ивицама ране, и сад се поче брзо укупљати. Лимфа, која истицаше из гукавог остатка уврх ране, постајаше како који дан све ређа, најпосле нестаде и ње и оних белих маса на угловима ране са свим. Као што видимо гранулационско ткање беше претрпело тај остатак од кавернозне гуке и консолидација новог ткања, учвршћавање ожиљка биће за цело довољно јако да отера лимфу у дубље лимфне сасуде бута, те да тако кавернозни остатак савршено запусти.

При крају Фебруара беху већ оба ожиљачка поруба подалеко продрли к средишту ране, но како је при свем том могадијасмо притиском с једне и с друге стране још више да смањимо то је од тога доба свагда после испирања утезасмо широким тракама жутог припојног обложа (Empl. Diacty. comp.). Међу тим у пркос компресији меснате бубуљице бујаху изнад равња кожних ивица, с тога их морадосмо често пећи нитратом сребра у супстанцији. И под тим за цело простим видањем зарасте она велика рана која оста иза операције за шест недеља.

Болесница остаје још за неко време на нашој клиници да је посматрамо док се ожиљак на бившој рани колико толико консолидовао, па ће се онда излечена отпустити из болнице. Јер да они врло неопредељени болови, за које она каже да их час овде час онде у буту осећа, не ће бити ни од каке важности доказује то што је болесница по ваздан на ногама. Можда је колевка тим боловима у хистерији од које болесница, бар по моме мишљењу, није са свим слободна.

II.

ПОВРЕДЕ НОРМАЛНИХ ЛИМФНИХ САСУДА.

Свега сам нашао двадесет и осам случајева прибележено у књижевности. Од њих се пет тичу самога грудного канала (Ductus thoracicus), јер ја од Хофманових случајева (Hoffmannii Opera Suppl. II. Pars II. p. 460. Disquisitio medica circa affectum pectoris rarissimum, per-

petui succi nutritii ex thoraee stillicidi, 1704) рачунам само два овамо почем је Рудолфи (80) доказао да су она друга два за које он мисли да су повреде Duct. thor. ништа друго до прости емпијеми. Први Хофманов случај тицао се једне жене којој беше лева пола груди ножем прободена, па из ране непрестано истицаше бела течност налик хилусу, која је час гушћа час житка била, према храни коју је болесница узимала. Друга повреда Duct. thor. постала је при отвораању једне гнојнице, где је такође врло дуго из рана истицала бела млечна течност без икаквог мириса. Па онда уверава и Пифар (89) да је посматрао такозвани Hydrops lacteus који беше постао услед повреде грудногa канала, јер се лимфа накупи у медијастинуму. Повреду Duct. thor. помиње и Монро (22). Али тек најпознатији је онај случај што је прибележен у Бонета (86). Некаквога барона Хајидена удари тане у битци, и то по сред леђа па изађе испод леве лопатице на поље. За 14 дана зарасте горња рана но из доње липћаше некаква жућкасто-бела течност, о којој Бартолинус прича „tanta in copia effluxisse, ut non solum lintea quintuplicata, indusium lodicesque imbuerit, sed quoque limbos inundaverit.“ И ако је болесник при томе имао добар апетит и снажно се хранио, опет је мршавио и слабио с дана на дан, и свако га вече стаде хватати грозница. Пошто прође много месеци, престаде и липћење и грозница али само за 14 дана, па се после повратише на ново и непрестајаху до смрти болесникове, која брзо стиже јер он доби епилептичке нападе, једна пола тела му се најзад уштапи. Из обдукције само се толико помиње да су плућа на ономе месту где се рана находила, била врло трула.

Остала 23 случаја беху повреде површних лимфних сасуда.

Што се тиче узрока при тим повредама то их је шест постало при пуштању крви (7. Халер; 8. Ван Свитен; 14. Хр. Ф. Лудвиг; 13 Круиксханк; 16 Јениш) две при отварању бубона (1. Руиш; 8 Ван Свитен) девет услед повреда с најразличнијим сечивима (2. Муис; 36 Маршан; 3 Нук; 15 Вајт; 17 Шрегер; 22 Монро; 25 Трог; Асалини по наводу Леберта 68, 26 Насе; 59 Лајдесдорф). Од осталих пет случајева један је постао при отворању велике некаке гнојнице на буту (31 Улмер), други при крају зарастањивања једне травматичне гнојнице (55. Петерс) трећи пошто је екстирпован један „стеатом“ у лакатном прегибу једнога човека, кога беше коњ ујео, и ком је при операцији Vena cephalica два пут пресечена (5 Монро); и четврти после повреде цефаличке вене при операцији једног травматичког аневризмата (такође посматрао Монро); и најзад једна рана гризлица у којој беше девет лимфатичких сасуда заједно (arrodirt). 11 Маскањи.

Место повреде било је 5 пута у лакатном прегибу (5, 7, 13, 14, 16), 3 пута у ингвиналном прегибу. (1, 8, 55), 4 пута на нози, и то на спољашњам малеолусове ноге (2), два пут на леђима ноге (25, 36), који палац испод унутрашњег малеола на десној нози (26), и над првим међукосним спацијумом метатарзалним (59). Два пут беше повреда на буту (31, 68), једном између трећег и четвртог леђног обртња, јер ту беше сам Ductus thoracicus повређен (22). Поменута гризлица са 9 отворених лимф. сасуда беше на нози (11). У осталих шест случајева није казано где је била повреда.

Што се тиче спола и старости појединих рањеника, то само толико знамо да је болесник Муисов имао 24, Улмеров 50 година, и да су болесници Монројеви, Асалинијев и Лајдесдорфљев били мушкарци

Па и о току болести нема много података. Ван Свитен прича да је лимфа посведневно капала из ране. Јенишу није хтела никако да зарасте раница коју беше задао пуштајући крв, него стаде палити, па онда поче из ње лимфа да лопти. Насе је тачнији у својим наводима. Пошто је рана код његовог болесника била готово са свим зарасла, остаде мала рупица коју није могао да залечи ничим, и из те рупице отицаше како под притиском тако и сама од себе при кретању ноге некаква бистра течност. Кад се гладило руком од прстију к рани умножавало се липтење. кад се гладило озго на на ниже к рани то немађаше никава утицаја на истицање, а кад год би се притисло јаче под самом раном свагда се липтење заустављаше. — У Улмеровом случају видело се чим је престало гнојење — и то је каже било одмах сутра дан после инцизије (?). и ако сам прича да је гнојница обухватила скоро цео бут болесников — да је по свој прилици морао бити повређен какав лимфатични сасуд, јер. вели. лопћаше из њега лимфа непрестано. — Рана на Dorsum pedis dextri Лајдесдорфљевог болесника имађаше 1" у дужину и ½" у ширину. Почивањем и катаплазматима утољен је бол и едем око ње, али сад се видело да из ње липти некаква житка водењикава течност, и то трајаше и онда кад рана беше зарасла сва до једнога местанца колик глава од чиоде, а то се беше постигло за три недеље. Кад год се лако притиснуло над

раном умножавало се липтење, а испод ње смањивало се. Све комаће од завоја беше увек скроз и скроз мокро. Болесник похуде и омршави и ако је добро могао да једе, и тужио се да му је цео рањени екстремитет врло немоћан и малаксао.

Лимфолиптење је трајало у Руишеву случају „по више дана“, код Муиса три недеље, код Монројевог једног болесника две, а код другог шест недеља, код Улмера је забележено осам дана.

Занимљивији су подаци о количини и особинама течности. Истина, Руиш, Ван Свитен, Монро говоре само о великим количинама лимфе које су отицале, али већ у Патекову случају који је Шрегер ознанио. (31) налазимо мерења и ако не научна. Он је за три дана накупио пет пуних кана (у акову има 60 кана) лимфе. Болесник Асалинијев изгубио је за мало дана пет фуната лимфе. Улмер је хватао сваки дан по пола шопна (Schoppen = литра). У првом Монројевом случају липтило је толико лимфе из невидљивих рупица оне беле превлаке која се била на рани ухватила (згрушаји лимфе?), да је цео завој био мокар, и кад би се одгребла та превлака могла се за тили часак ухватити пуна кашика лимфе. Круиксханк је опазио да се течност одмах згрушавала и да се с тога на рани хватала некаква печуркаста гукица. Јениш вели да је течност, која је код његовог болесника текла, изгледала као сок доброћудних ракова (Carcinoma benignum), и он ни пет ни девет него вели то је доказ да сви раци постају услед повреда на лимфатичким и крвним сасудима. Насе каже да се уверио да је течност што је липтила била лимфа. У Маршандовом случају (36) није много липтило, на 12 са-

хата од прилике 2½ грама. Специфична важина била је 1.037. Паучинаст згрушај од фибрина (кончаника?) који би се свагда у остављеној лимфи ухватио, износио је, пошто је процеђен, у етиру изапран, и осушен 0,52 на сто. Течност која је над грушавином стајала беше лако жућкастог цвета, опализоваше по мало и што се тиче густине била је ка уље од бадема. Кад би је помешали са 30 делова воде опет је опализовала и из те мешавине није се сталожавало ништа. Течност је била савршено алкалична. У осталом беше састављена овако:

Воде — — — — — — — — — —	96,926.
Фибрина — — — — — — — — —	0,520.
Албумина — — — — — — — —	0,434.
Осмазома (и губитка) — — — — —	0,312.
Саловног уља } Кристалисаног сала } — — — — —	0,264.
Хлорнатријума. Хлоркалијума. Угљено- и млечнокиселог алкалија. Сумпорнокиселе кречне земље. Фосфорнокиселе кречне земље. Оксида гвожђа.	1,544.
	100,000.

При лечењу од лимфолиптења, како при повредама тако и код оног што пониче код раширених лимфних сасуда од себе највиши се помињу пецила (Caustica), и притискивања завојима или прстом.

а. Пецила, која су помогла ово су: Argentum nitricum fusum (Јениш) уз то превијање ране алкохолом (Монро), сумпорокисели оксид бакра (Муис, Лудвиг) код потоњег на измену са Crocus martis adstringent, а

поврх свега Emplastrum diapompholigos (?) Улмер је излечио свога болесника с креозотом (види рецепат у нашем случају), Насе нитричкокиселим оксидом живе. Лајдесдорфу не поможе прљење пакленим каменом ништа.

Вајт је излечио свога болесника с Aqua Calci, Myrha, и кором кине.

б. Притискивање. Компресијом испод ране излечено је лимфолиптење код болесника Руишевог, Ван Свитеновог[1] и Лајдендорфљевог. Шрегер мисли такође да би притискивање у сваком случају било најпаметнији начин лечења. Улмер покуша у једном случају компресију али болесник није могао да издржи и морали су то баталити; али у два друга случаја пошло му је за руком да изврши следствено компресију и оба су излечена тиме, јер Aq. phagedaenica коју је поред притиска употребљавао, тешко да је много допринела доброме резултату. Компресионски завоји које је Лајдесдорф код својега болесника градио не помогоше ништа, јер су се свагда срозали и то уз велике болове болесника. Најзад пође му за руком да дигиталном беспрекидном компресијом за пуних осам сахата излечи савршено свога болесника од лимфолиптења.

Неизлечен је отпуштен један од наведених болесника (Трог). Само се толико каже да ништа није помогло; чиме је лечен то нестоји, бар не у белешкама које сам ја о том случају умео наћи.

[1] А то не би било могуће да у овоме случају није само бубо отворен, већ да је то било клупче раширених лимфатичних сасуда као што мисли Леберт (68. стр. 611) јер онда би одмах наступила громовна септикемија и болесник би брзо умр'о. Види даље под IV.

III.

ПРЕРАШИРЕНИ ЛИМФНИ САСУДИ. ЛИМФНЕ ВАРИКОЗНОСТИ; УСЛЕД ЊИХ ЛИМФНЕ ФИСТУЛЕ И ВАРИКОЗНЕ ЛИМФНЕ ГРИЗЛИЦЕ.

Број случајева који у ову групу спадају много је већи но што се обично мисли. До сад их је обнародовано 55, ако хоћемо да овде урачунамо и Hydrops cysticus lymphaticus abdominalis који су Алберс и Вуцер посматрали (30), и млечну килу (Galactocele) Видалову (54) за коју Леберт (68) вели да је за цело била Lymphocele, која је постала отуд што је какав прерашпрен лимфатични сасуд прснуо у тунику вагиналис. Остала 53 случаја посматрали су Печ 6; Маскањи 11; Хевзн 15; Бејљи 24; Биша 27; Милер 29; Алтер 18; Сапеј 44; Фецер 34; Вернељ 28; Демарке 43; Дежарден 45; Фридрик 48; Брока 49; Бине 52; Фолен 69; Занбако 56; Гинсбург 64; Дифур 65; Хигије 53; Мекел 23; Замини 35; Ришел 76; Давид 60; Вризберг (цитиран у 61); Алар 77; Рокитански 79.[1] Денхарт 78; Тилезен 46; По два случаја посматрали су Велзе (наведено у 32) Шолц 63; Мишел 40; Кривељије 28; Семеринг 10; по три случаја видели су Бо 42; Леберт 68; Картр 57; а Нелатон (58)их је видео пет.

[1] Леберт и О. Вебер (68 и 70) наводе као извод и један чланак од Рокитанског за који подударно кажу да је штампан у 17 свесци аустријских мед. анала на стр. 441. Мора бити да су оба аутора погрешно написали број свеске, јер у тој књизи поред најпажљивијег тражења не могох наћи у Рокитансковом чланку никакво место које би се на ово односило.

а.) Где је била болест на телу и какви су јој били знаци? Скоро нема ниједног округа у лимфатичном систему где несу већ бар који пут посматрана та прераширења, вијугања и варикозности лимфатичних сасуда. Најнежнији лимфатични сасуди под кожом, њихова површна и дубока стабла на врату, на рукама и ногама, лимфатични сасуди на спољашњим гениталијама, па онда у трупу, Plexus lymphatici iliaci externi, Plexus l. lumbalis, Cysterna chyli, Ductus thoracicus, сви су они задешени том болешћу у случајевима које побројасмо. Што се знакова тиче то каткад није могло ништа друго да се види до малена рупица у ингвиналном прегибу и из ње липћаше лимфа низ бут (6.), или се говори о врло развијеним варикозностима лимфатичних сасуда и то услед централног притиска од неоплазмата која су главна стабла тако притискивала, да није могло више ни мало лимфе да прође кроз њих, па се морала нагомилавати у периферним сасудима и ширити их преко мере, или која су тако дуго лежала на главним стаблима, док ова несу обрасла и запустила (11, 10, 18, 27, 68). Кадшто је нађен један једини лимф. сасуд прераширен, као н. пр. код Јузновог болесника онај што иде дуж тибије, или сви лимф. сасуди једног читавог уда беху рашрени тако, да су поједина стабла била дебела као Ductus thoracicus. Нелатон је видео не само варикозне лимф. сасуде на голени и на семенском фуникулу, већ је три пут посматрао и ектазије оних сасуда што у лакатном прегибу косо иду преко вене медијоне цефалике. Они беху рашрени 1 — 2 сантима у дужину и 3 — 4 милимет. у ширину. (58). Поред тог посматрања он додаје и своје мишљење како би се лако десити могло да се при пуштању крви

код тога човека повреде лимф. сасуди, и како би за случај да се нешто вена измигољи испод ланцете, добили само белу крв. — Милер је посматрао једну лимфатичку фистулу на нози са непрекидним лимфолиптењем, које се умножавало кад год је од прстију гладио руком ногу ка фистули. И у његовом случају истицаше каткад лимфа у млазу — Два пут се само помињу лимфат. фистуле на буту (35,78.) — Сапеј је доказао да осем гризлица које поничу при варикозностима вена има и таквих које се јављају услед лимфат. варикозности, и те гризлице имају онаке исте задебљале, калозне ивице као и прве, најзад да из лимф. гризлица свагда лимфа лопти. — Она три случаја што их је Бо посматрао састојаху се у томе што лимф. сасуди на препуцијуму беху као голубије перо. Они се налажаху баш испод слузокоже, близу френулума, и беху скривени побочним борама. Морао је човек да загули препуцијум ако је хтео да добро види варикозности. По облику имађаху 1 — 2 сантм. у дужину и 1 — 3 милим. у ширину, беху прозрачне и не могаше их човек притиском ни смањити ни испразнити. Даље имађаху један френалан крај на коме се баш уз френулум виђаше као нека главица и дорзалан крај који се на пенисовим леђима постепено губљаше испод коже. У средини имађаху по једно узано место, и ту је била валвула сасуда јер кад год се пунктирало на френалном крају испражњавао се варикс само до оног узаног места, а кад год се отворио онај други крај, иза валвуле, свагда је истицала лимфа из целога варикса. — На истоме месту видео је и Вернеј прераширене лимф. сасуде и то с обликом бројаница (дакле са много онаких узаних места која одговарају валвулама). — У опште

као да су спољашња гениталија почешће овако болесна. Гинсбург је видео на леђима пениса лимфатичне сасуде раширене као гавраново перо и с једним мехурићем колико грашак на пенисову корену. Таке исте бројанице беху на скротуму тога болесника. Пункција испусти из њих течност која се при испиту показа да је лимфа. Тако је и Дифур видео на доњој страни пениса варикозности и лимф. фистуле. С леве стране френулума беше мала црвенкаста чибуљица са мајушном рупицом на врху, и кроз њу могла се увући сонда. Одатле почињаше тврда бројаничаста цев дебела као перо од гаврана, која се протезаше уз рафу 2 сантиметра у дужину. Ту беше нова чибуљица са раширеним сасудом 1 сант. у дужину $1\frac{1}{2}$ у ширину, па онда долажаху опет две рупице као она прва, и кроз њих је лако било извући сонду која је кроз рупу на првој чибуљици увучена. Кад год би се која набубреност на цеви притисла, липћаше на све три рупице некака серозно-гнојаста течност. Кожа беше с чибуљицама срасла, но дуж цеви могао ју је човек гурати тамо и амо преко лимфатичне бројанице. У течности не могадијаху наћи ни Дифур ни Рикор лимфатичних клетака (не знам по чему они разликују гнојне клетке од лимфатичних, а да је „гноја“ у течности било то и Дифур каже), но они ипак оставише диагнозу: варикозности лимфатичних сасуда. Пошто су исекли целу болесну партију могли су се уверити (бар тако Рикор каже) да је болесна партија стајала у отвореној свези са здравим лимфатичним сасудом тога краја. — Даље описује Занбако лимф. варикозности на скротуму које су се протезале до пенисовога корена, а исто време налажаше се један прераширен лимф. сасуд остраг, од

чмара до у задњу половину скротума. Облик им је био: мехурићи колик зрна од грашка, и ти мехурићи прскаху сами собом те из њих липћаше течност о којој се уверише да је лимфа. — Давид каже да је видео мале мехуриће на препуцијуму и то дуж Coronae glandis, и он држи да су то биле такође варикозности лимф. сасуда, али како ти мехурићи несу ништа сметали болеснику а и није хтео допустити да се на њима изврши пункција рад пробе, то се није могло у том случају доћи до убеђења да ли је диагноза добра била. — Хигије нађе код једног болесника, који је имао на десном ингвин. прегибу продор (Hernia) и кога је он лечио од варикокеле, јер је и од тога страдао, читав низ тврдих, чворовитих (бројаничастих), прозрачних сасуда, који почињаше уза сами френулум, па се испод слузокоже препуција пењаше и обухваташе целу гланс, те се онда на леђима пениса рачваше у 3 — 4 подједнаке гране, које се протезаху до пенисовога корена, спуштајући се све више и више у фиброзно ткање. Ти сасуди имађаху пречник од 3 — 4 милимет. Микроскопно испитивање течности, која се пункцијом добила, показа да је лимфа. — Вризберг само толико помиње да је видео врло раширене лимф. сасуде код једног човека који је у трбуху имао велике гуке што су притискивале главна лимф. стабла. — Алар помиње у својој монографији о елефантијазису да је видео једну жену код које се надула цела нога, и код које из мајушних мехурића као маково зрно беше наступило лимфолиптење. — Рише је посматрао раширене лимф. сасуде испод ингвинал. прегиба у коме су жлезде биле пропале у карциноматозним масама. Један варикс на тим сасудима беше доцније пукнуо па је из њега лимфа лип-

тила. — Кривељије наилажаше чешће на раширене лимфатичне сасуде с ампуларним варикозностима, које су биле пуне гноја. Осем тога помиње он и један веома рашпрен Ductus thoracicus. Да су и остали подаци које сам могао скупити о раширењу потоњег канала, забележени од све самих патолошких анатома а не од хирурга, то се по себи разуме, јер наш нож нема посла у такој дубини трупа у којој он лежи у грдноме кошу. Како је изгледао Ductus thoracicus у случају за који кажу да га је описао Рокитански, не знам, јер као што рекох не могох ту белешку нигде наћи. У лешу који помиње Бајљи био је Ductus thoracicus тако широк као вена испод кључнице (V. subclavia). Велзе овако описује што је нашао у лешу једнога старца: Ductus thor. рашпрен у самоме почетку своме, рачва се у два крака, који се брзо опет саставе. Ступивши у грудно дуље дели се на ново у једну горњу, замашнију, и једну доњу грану. Прва се вијугаше неколико пута тамо и амо, обрташе се за тим на лево, стаде избијати гране које се испреплетоше у сијасет праћака и машлија на левој страни, па се опет скупљаху у једно да се споје са доњом граном главнога стабла. Сад измени канао свој правац, пође на десно па у вис, поврати се на ново у леву страну, па се спусти чак до пречаге (Diaphragma) градећи тако као неки свод с конвексношћу на горе. У томе току беше стабло на једноме месту рашпрено као каква бешика. Сад се Ductus опет подизаше у вис и протицао је као и здрави Ductus thoracicus. Да је тим превијуцима умножио врло своју дужину, то се разуме. — У лешини једнога детета нашао је Велзе да се Ductus thorac. делио у један леви и један десни рукав, који су се најзад опет

састављали уједно, али међу тим се само десни рукав држао правилног правца, а леви беше прешао на поље од аорте, па се онда распао у многобројно замршено грање, које се на крај краја ипак скупљало у један сасуд а овај се после слевао са десним рукавом у једноставни Duct. thorac. — Мекел је виђао чешће бешике (као што их он зове „Hydatiden") за које он с правом држи да су били веома раширени лимфатични сасуди, и то све комаће њихово између две валвуле, јер се уверио да из дупља бешичног морадијаше на обе стране да продре у здраве лимфатичне сасуде. — Мишел је посматрао два пут код жена са елефантиазичким ногама, плочице на унутрашњој страни бута, које као брадавице, и као мехурићи изгледаху. Он је за тим те брадавице, кад их је у анатомском препарату добио, убризгао живом и уверио се да су то биле ампуле дуж раширених лимфатичних сасуда. — Него да се вратимо опет на клиничко-хируршка посматрања: Леберт је једном у Шенлајновој клиници видео једнога болесника код којега се на буту и на скротуму често појављиваху прозрачни мехурићи, који се сами од себе отвораху па из њих липћаше час некака суруткаста, час мутна млечна течност. Кожа скротума беше у опште прехрањена (hyperthrophica). Почем је у тој течности нађено пуно малих куглица (лимфатичних клетака?) и шећера, то вели Леберт „нема сумње да су ти мехурићи били варикозности и ампуле лимфатичних сасуда." Сваке 5 — 6-те недеље распукао би се по који мехурић и свагда истицаше од прилике по читава фунта лимфе. — Брока спомиње читав низ бројаничастих лимфангијектазија. — Фолен је видео на мудној кеси једнога момка раширен лимфа-

тички сасуд колико подебље перо од гаврана, и то дуж рафе: облик му је био налик на низ бисера. Притиснувши га, могао је да га са свим испразни. Пункцијом је добио брзо неколико капљица прозрачне течности у којој је под микроскопом нашао силество лимфатичних клетака. — Бине описује осем лимфангијектазија на пенису, за које каже да су чак сметале при контусу, још и један случај с Монодовог одељења. Некакав човек од 55 година беше претрпео дисторзију у скочном зглавку једне ноге, и она беше при мирном лежању за два месеца излечена. Али сад се појави на предњој страни унутрашњег малеола на истој нози надув колик лешњик. Чим га пунктираше, разви се на његовом месту гризлица, која мало по мало стаде 2 сантим. у дужину и 1 сантим. у ширину, доби некакав пепељаст цвет, изгледаше љигаво, немађаше скоро никаквих меснатих бубуљица, и са ње линћаше јасноцветна, мало млечна течност, коју Робен химиски проучи и нађе да се састоји из лимфе и неколико црвених крвних клетака. Глађењем од прстију ка гризлици умножавало се лимфолиптење. Притисак изнад гризлице немађаше никаквог утицаја на њ. — Млади Бразилијанац кога је Демарке лечио, имађаше на десноме буту пуно јасних, прозрачних мехурића који беху поређани и које он при пажљивијем испиту познаде као конволут (гужву) од варикозних лимфатичних сасуда, као што се после и доказа, јер наступи лимфолиптење. Могао се човек лупом уверити да та тачност коју Леберт, Мјале, и Робен као стручни зналци за лимфу прогласише, истицаше из једне рупице. Притисак умножаваше липтење како изнад тако и испод фистуле. Болесни бут беше измерен још у доњој трећини,

па ипак се показа да је за 2 сантим. дебљи од здравог. — Фридрихов болесник имађаше бубоне у оба дотична прегиба, па на један пут му се наду и цео пенис. Али осем тургесценције не беше ни бола ни никаквих других знакова. Али на скоро се показа и око Coronae glandis обруч од лимфатичних сасуда, који почињаху с обе стране френулума па се онда у бразди (Sulcus) иза Coronae пропињаху до на леђа пенису, где су утицали у један мало дебљи сасуд, који се пружао по сред леђа до у корен пенисов, али све спуштајући се дубље и дубље у његово тело. Ти сасуди искакаху особито на површину, беху набрекнуто пуни, еластични, и човек их је могао како по суруткастом, пепељавом садржају тако и по бројаничком облику познати да су прерашпрени лимфатични сасуди. — Фецер је посматрао на једној девојци, која је на свакој страни имала по један бутни продор, 3" широку пругу на трбуху, која као каква трака, један палац испод пупка почињаше, па се онда пружаше између потоњих ребара и кресте Ossis ilei чак до кичменога стуба бледећи и сужавајући се све више и више. На тој прузи, напред на трбуху, 1" испод пупка беше кожа подигнута у једну гомилицу од 18 брадавичастих гукица, које од прилике беху као мушке а гдекоје толике као брадавице на женским сисама. Оне не грађаху никаких болова, беху увелог цвета, и човек их је могао лако притиском сузбити у предњи трбушни зид, али чим би притисак престао и брадавице се опет јављаху на своме месту. Годину и по после тога првог развитка болести прсла је једна одо тих брадавица те истече ¼ фунте некаке млечне течности која се брзо усири. Брадавица се запуши, али само за кратко време, јер после неколико дана

поче са два места непрестано да капље та млечна, по реакцији и по кусу алкалична течност, од које за неколико дана накупише 3½ шопна. Кад би један одо та два извора притисли, онда је из другога јаче липтило. Течност се испрва тек након 30, доцније после 15, 10 и најзад после 4 минута раздвајала на мутну сурутку и јасноцветан сирац (Coagulum), који се на ваздуху јасно зарумењавао. Једну брадавицу која се састојала од саме претанке коже осекоше и одмах после тога могло се завући сонду одатле читав палац у сасуду и то на лево и на више. Из ранице истече пола шопна течности која се одмах у химиској анализи и у микроскопском испиту показа да је лимфа. — Шолц је имао прилику да прати неко време развијање болести код једног младића који је имао лимфангијектазије на десноме буту, и који је пуних 18 година страдао од лимфолиптења. Причали су му да је болесник, још кад је био у другој години живота добио неку гуку у десном ингвиналном прегибу, која се после два месеца загнојила на два места. То гнојење, рекоше му трајало је пуне две године. поред свега тога што је много ранара видало детињу бољку. За тим су се гризлице (?) затвориле, и од тога доба казиваху трајало је периодично липтење неке жуте течности, сваких 6 — 8 — 10 дана. Пошто је тако болест трајала 14 година престаде липтење на буту, ал' се појави на голени исте ноге. За тим се опет поврати на бут. Кад је Шолц видео болесника нашао је овај Status praesens: Један сантиметар испод пупарцијевог лигамента беше за 1" дугачак, линеарен ожиљак, покретан с кожом. За један прст испод њега, попречан 2½" дугачак, увучен и с дубљим ткањима срашћен ожиљак.

Њима одговара испод коже тврда гукица колик голубије јаје, нејасно ограничена и са џомбастом, неравном површином. Око доњег ожиљка једно 20 растурених мехурића, сваки колико глава од чиоде, који изгледају као зрна од куханог сага, и кад их човек набоде тече из њих прозрачна течност, која и без тога сама липти сваки 8 — 14 дана, и то онда по 2 — 3 дана према томе да ли је болесник пред наступ липтења почивао или се у раду напрезао. Претеча је липтењу свагда неко затезање око коленског зглавка. На сахат липти 104 грана, једном је истекло за 44 сахата пуних 9.5 унција. При стајању течности одлучи се од ње бео растресит талог. У њој беше албумина, лимфатичних клетака, и по себи је била прилично густа, реакције алкаличне. Шолц мисли да је у овом случају лимфангијектазија тек наступила услед онога гнојења (?) на ингвинал. прегибу, које је разорило ингвиналне жлезде у такоме степену да се није могао развити побочан лимфоток, и он с тога уврштује овај случај у ону рубрику Лебертовог раздељења, у коме су раширени лимф. сасуди у групама с ампулама колик чиодске главе или колик сочивна зрна. Ја не знам, узевши у рачун како се овај случај необично подудара скоро у свима знацима са нашим, да ли не би Шолц нашао кавернозну гуку да је целу болесну партију, а особито онај тумор колико голубије јаје, екстирповао. — Дежарденова болесница беше иначе врло здрава жена од својих 39 година са острва Морис, која је четири године пре него што ће допутовати у Париз Дежардену, опазила у свом левом ингвиналнбм прегибу две мале ампуларне гукице. Пре него што ће се кренути на пут у Француску осетила је особиту слабост у обе ноге.

У исто време опазила је у ингвиналном прегибу читав низ малих мехурића, које је она дотле притискивала докле несу попуцали. После тога истицаше некаква беличава течност. Болесница осећаше се после тога мало ослабљена и та слабост повраћала се свагда после јачег лимфолиптења. Покушавало се много којешта противу бољке али не поможе ништа. Кад је путовала у Француску учини јој се да опажа на себи све знаке изолације и отвори један од својих мехурића у неку руку, место да пусти крв. Потече некаква црвена течност, која се брзо угруша па изгледаше као паче, и доиста то пуштање лимфе избави болесницу од опасних симптома. Дежарден кад је примао болесницу нађе на предњој страни горње трећине левога бута, од прилике два сантиметра испод ингвиналног прегиба, повише малих прозрачних мехурића, покривених само пакожом који изгледаху као кухан саго и који беху у два реда поређани, што се један од другог одмицаху. Та два низа састављаху угао с врхом од прилике на ономе месту где вена сафена у дубину силази а њихови краци губљаху се у поље пре него што достизаху до седала. Горњи низ мехурића беше прилично подударан у правцу са ингвиналном бором. Кад год се набо један или други мехурић иглом свагда истицаше из њих некаква течност од прилике у минуту 50 капљица и то све дотле докле се не би липтење притиском зауставило. Ова течност имала је како при микроскопском тако и при химичком испиту све знаке лимфне. Осем тога беше и цела предња и унутрашња страна бута, чак до његове доње четврти, а у поље чак до седала некако надувена и могло се не само видети, него и опипати докле је кожа и поткожно ткање тако надувено. Што се

више човек испитивањем пењао то све крупније постајаху варикозности, а у равњу прозрачних мехурића слеваху се гомилама. Остали делови ноге изгледаху правилно. Оне напред споменуте гукице на унутрашњем делу ингвиналне боре беху од прилике као један палчев фалангс. Кад би коју од тих гукица притиснули умножаваше се липтење из отворених мехурића, шта више, могло се дотле дотерати, да лимфа у млазу липти као крв. А кад би притисак био између ампула и мехурића могло је се липтење савршено зауставити. По томе беше доказано, да мехурићи стоје у свези са оним гукицама, које у неку руку беху као резервоари за лимфу. Кад год је болесница стајала или кашљала или у опште напрезала трбушну пресу, свагда се умножавало лимфолиптење, које се у осталом притиском могло зауставити. По кадшто беше липтење прилично силно. Тако једном истече за 48 сахата непрестаног липтења огромна количина од својих 11 фуната лимфе. После тако силних губитака наступаше општа слабост и болешљивост, пацијенткињи се „вртео мозак“, пред очима јој беше тамно, по кадшто јој се гадило, срце јој је играло, дакле сви знаци као кад човек много крви изгуби. Но како је болесница свагда после таких лимфолиптења, доста и добро се хранила то јој се снага брзо повраћаше. — Тилезен описује једног болесника од 19 година, који је још од детињства имао надувену кожу на једноме буту, тако, да је надув горе граничио са ингвиналном бором а доле се завршивао испод колена. Он одо тог надува није имао никаквих болова, само је опазио, да по кадшто још више расте, а кад што сласне. После неког времена стаде кожа на унутрашњој страни бута и према скротуму све тања и

тања. Протањена места беху као неке јасне пеге које се, или саме од себе или при јаком кретању болесниковом, отвораху, те кроз малену рупицу истицаше жута течност, која се на ваздуху брзо угрушавала. Обично затворала се рупица сама од себе, а по кадшто је капало из ње повише дана, тако, да се могло од прилике једна литра течности накупити и болеснику беше тешко, осећаше да слаби. Та јача липтења понављаху се три четири пута у години, а мања наступаху и чешће. Ово је стање трајало тако непрестано, док надув не заузе и целу голен, тако да је сад цела нога била надувена и у куку јавише се силни болови. И ако нигде не беше наступило црвенило, истече много зеленкастога гноја, надув мало спласну и стадоше се одбијати мала некротична парчад костију. Уз то се развиј ектична грозница. На целој предњој површини и унутрашњој страни бута а најјаче у пигвиналном прегибу и према скротуму појавише се силни мехурићи од прозрачне коже и пуни течности која се могла прстом из њих изагнати. При том остајаху међу прстима само зидови мехурића, а чим би их пустили пунише се по ново течношћу. Један се повећи мехурић отвори и из њега истече много лимфе. Доцније настаде запаљење и разгнојавање скочнога зглавка на истој нози, поред тога плевритис, најзад убише болесника шарлах и дифтеритис. При секцији нађоше: Бутна кожа у свима слојевима прехрањена, и у њој разастрта велика мрежа веома раширених лимфатичких сасуда, међу којима гдекоји беху ка гушчије перо дебели. Најповршније сасуде могли су пратити до самих мехурића који су се с поља на кожи видели, те тако се доказа да ти мехурићи не беху ништа

друго до ампуларно раширена лимф. стабла у њиховом корењу и са растањеним зидовима. На осталим лим. стаблима тела, ван болесне ноге, не могадијаше се наћи ништа неправилно. — Бедрични мишићи беху омршавили. На дну голени беше савезно ткање препуњено гнојем. Зглавачна рскавица голенице (tibiae) а тако исто и кости које се сучељавају у скочноме зглавку беху разгнојени. Осем тога нађоше код мрца и туберкулозне каверне у плућима, туберкулозу јетре, слезине, месантеријалних жлезда и црева. — Први од занимљивих и важних случајева које је посматрао Картр у Бомбају, тицао се једнога младића код којега беху ингвиналне жлезде веома надувене, мекане као тесто ал' он од њих немађаше никаквих болова. Неколико палаца испод пупарцијевог лигамента беше једна бубуљица (pimple?) из које је по кадшто истицала некаква млечна течност, од које се по који пут могло за дан накупити преко једне пинте (= 46, 95 кубичних палаца) притисак нада тим местом заустављаше липтење, а на њему самом изгањаше течност у млазу, тако да се могло закључити да је одмах иза рупице каква кеса. Липтење беше наступило 6. месеци пре него што је болесник ступио у болницу, трајало је 2 — 3 дана па је онда под притиском стало, али се након месеца опет повратило за неколико дана. Пре него што ће настати липтење надув се увећаваше у жлездама и у њима се јављаху болови; после липтења легли би обично ти знаци. — Други случај Картров још је важнији. То беше одрастан Индијанац који имађаше некако необично смежурану скроталну кожу, која беше задебљала и начичкана брадавицама колико глава од чиоде или колико грашак, а гдекоје

беху још и веће. Ингвиналне жлезде у обе стране беху велике, мекане као тесто, и под притиском се смањиваху. Промене на скротуму беху се развиле четири месеца пре него што је болесник ступио у болницу. Брадавице се отворише саме од себе и из њих истицаше сваки дан по фунта млечне течности. Чим престане липтење из брадавица, а кадшто још узањ, постане болеснику мокраћа млечна, и усири се често кад је оставе да стоји. Уз то находио се болесник прилично само није му се ништа хтело да једе. Доцније опази Картр да набрекнутост ингвиналних жлезда и пишање млечне мокраће измењују једно друго. Жлезде би обично набрекнуле 2 — 3 сахата после доброга ручка, па би после опет слабиле. — У трећем случају беше такође скротум болестан али брадавице не беху још онако развијене као у прошлом случају и још не беше наступило пишање млечне мокраће. За ону течност што је липтила из брадавица каже Картр да је у њој нашао саставке размућеног хилуса. Кад би течност угрејао пењало се сало у висину и могло се лако етиром разлучити.

б.) Шта је било узрок болести? Ово питање несмо могли ни у прошлим наводима свуда одвојити од места и особина болести, јер би иначе нацрт испао нејасан. С тога овде можемо кратко казати. Као узроци лимфангијектазија наведени су: рачне гуке (Tumores carcinomt.) које су стискивале главне сасуде за лимфу (10, 11, 68.), раком упропашћене жлезде ингвиналне (27), силно трење и прекомерно напрезање при контусу, јер при томе, ако се тако дуже тера, малакше тонус у зидовима лимфатичних сасуда, па се после с тога рашире

(42), бубони на обе стране услед шангира колик талир (48), контузија или управо дисторзија (52), запшивене ингвинилне жлезде услед шангирских гризлица (53), пропаст тих жлезда после обилнога гнојења у њима (63).—

в.) Лимфолиптење је наступило 1. само од себе, пошто су се варикозности распрсле, 22 пута, ако и наш случај овде урачунамо (Хевзонов случај, 27, 56, 68, 54, 6, 35, 78, 29, 44, 65, 77, 56, 76, 43, 34, 63, 45, 57); 2 услед пункције, засека у опште после операције 9 пута (53, 30, 69, 31, у сва три случаја под 42, 52, 64). По томе дакле од 55 случајева лимфангијектазије, који су до сад познати, наступило је лимфолиптење 31 пут, 7 је посматрано у лешу, а у осталих 17 случајева не зна се је ли доцније наступило лимфолиптење или није.

г.) Што се тиче тога колико је и какве течности липтило, то смо такође на много места под а) морали да споменемо. Овде ћемо још рећи: да је течност у случају који је посматрао Печ била млечаста, и да се при загревању над пламеном једне свеће одвајала у сурутку и у мекан згрушај (6.); да су Вуцер и Алберс при честим парацентезама, што су их предузимали код његовога Hydrops cysticus lymphaticus abdominalis, добијали уницјама неке јасноцветне течности, која је испрва у млазу текла а после сама капала, која се на ваздуху одмах сирила. Микроскопом су нашли у њој лимфних клетака, шибањем добијали су кончаник. — При микроскопском проучавању секрета у Фецеровом случају (34) нашло се: молекуларних зрнаца која су се у етиру топила, округлих конвексних (ал' не кугластих) лимфних клетака, и то гдекоје веће а гдекоје мање од крвних

клетака. Осем тога беше и врло жутих плочицастих (ал' не конкавних) клетака које на површју беху равне, глатке ал' немађаху једра (Nucleus). Квантитативна анализа те исте течности, срачунавши све на 1000 показа да у њој има:

Воде — — — — — — — — — — — —	930,68.
Албумина — — — — — — — — —	47,26.
Сала — — — — — — — — — — —	0,29.
„Екстрактивних“ саставака — — — —	8,30.
Соли — — — — — — — — — — — —	9,54.

Колико је било фибрина у њој не могадијаше се засебно измерити. Албумин имађаше особину лимфнога албумина, згрушавао се као млечни казеин тек пошто би се додало оцатне киселине (Acidum aceticum dilutum). — У Демаркеовом случају нашло се при подробнијем проучавању: црвеникаста и суруткаста течност згрушавала се брзо, у њој постајаше брзо некакав „чеп“ у коме је било много лимфних а и по неколико крвних клетака. У осталом њих је остајало доста и у течности изван срца. Лимфне клетке беху округле, више пљоште но сверичне, имађаху у пречнику $^1|_{120}$ — $^1|_{80}$ Мм и једно од $^1|_{200}$ — $^1|_{110}$ Мм. Осем тога беше голих једара а и таких на којима се видело још мало протоплазме, што се онда звало „опна (мембрана) клетке.“ — Микроскопски испит у Дежарденовом случају предузео је Гублер и нашао је: 1 крвне клетке, од чести сочивасте као обично, а од чести сфероидне и глатке на површини. 2 Лимфне клетке, и међу њима неке веће од крвних али понајвише су мање, у пола као крвне клетке. Молекли саловни. — Квантитативну анализу предузе Кевен и нађе на 100,000:

Воде — — — — — — — — — — — — 93,987.
Казеина — — — — — — — — — — 4,275.
Фибрина — — — — — — — — — — 0,056.
Сала — — — — — — — — — — — 0,382.
Соли — — — — — — — — — — — 1,300.
Алкахоличног екстракта (упепељеног) — 0,730.
Трагови гвожђа и шећера. —

У првом случају Картеровом изгледала је течност одмах чим се ухвати као густо дебело млеко, изгледаше жућкасто-бело, али брзо добијаше слаб румен цвет, заударaше тек да се осети, а реакција јој беше слабо алкалична. Једна драхма скупљена у епробету коагулиса за пет минута, и после неколико сахата разлучи се у прилично чврст сирац и у млечну сурутку. Најзад се претвори опет цела маса у једну течност. Два сахата пошто би течност ухваћена била видело се у њој гомилица ситних зрнаца, црвених крвних клетака, од њих гдекоје баш се дељаху на двоје (чак!), саловних зрнаца од сваке руке, грапулисаних клетака од $^1/_{2000}$", гдекоја и са једром. — Код другог болесника Картеровог беше обична мокраћа бистра и није се мењала кад би се усуло нитричке киселине. А млечна мокраћа његова беше бела, ружичаста, и кад би је оставили, сталожавало се из ње крвних клетака. Бела мокраћа постајаше доцније такође ружичастога цвета. Обично се та мокраћа згрушавала потпуно и сирац је био црвен. Количина мокраће беше такође умножена, и она је брзо трунула. Густина јој изношаше 1017. Течност која је код тога болесника линтила из брадавица на скротуму добијаше 2 — 3 минута ружичаст, а доцније још црвенији цвет. Она се усиривала за 8 — 10 минута савршено. Чим би после

1 — 2 сахата приступио ваздух коагулума он намах постајаше ка крв црвен. Сурутка се није ни у чему мењала. Једна друга проба од те течности згрушала се за 4 — 5 минута и после сахата одвоји се у сирац и сурутку, те тако за 8 сахата беше се шести део одвојио као сурутка. Коагулум беше црвен и то његов најповршнији, ваздуху најближи слој беше алово црвен. Преко ноћ растворио се сирац, и све црвене крвне клетке беху се сталожиле на дно суда. Промене цвета на млечној мокраћи беху очевидне, али ове на течности из брадавица беху још еклатантније. Баш се видело како се крвав цвет шири по целом коагулуму свакога тренутка даље. У мокраћи беше даље гранулисаних клетака са 3 — 4 једра (које Картер крсти: хилусне клетке, јер помиње да је поред њих нашао и лимфне клетке од $^1/_{2700}$" у пречнику), црвених крвних клетака, и то „у разним стадијама њиховога развића.“

д.) Како је текла болест навели смо још при побрајању особина у сваком појединoм случају, где сам што нашао, јер многе су белешке тако непотпуне да о току ни спомена нема.

ђ.) Што се тиче старости и спола појединих болесника то знамо да их је 22 било мушкога а 8 женскога спола. Седморо их је било у овим годинама: 11, 18, 21, 29, двоје по тридесет а један по 55 година у мушкиња, а у женскиња их је било са 16, 17, 19, и 39 година.

е.) Сама по себи престала је болест у свима случајевима где је узрок раширењу и варикозностима лимфних сасуда био у запаљиву надуву и запитивености ингвиналних жлезда, и то чим су оне излечене.

ж.) Неизлечени су отпуштени: сва три болесника Картерова, болесници које су лечили Дежарден, Шолц, Алберс и Вуцер; многи не страдаху ни мало од своје лимфангијектазије, па несу ни тражили лека, а други су отпуштени што се операција, коју су болесници захтевали, сматрала као врло опасна.

з.) Лечење само беше као што се разуме хируршко дакле видање. Само је Картер давао изнутра много таниске киселине (Acidum tannicum, Tanninum) без икаква успеха, и Дежарденова болесница, којој су бољку пре него што је дошла у Париз држали за водену болест, морала је поред разних везикатора, сетацеа, пецила и другога чуда да прогута сијасет драстика за чишћење... Уз то је морала бар два пут на месец да пусти себи лимфу, и она је јадница са строгом тачношћу вршила те савете докле не дође у руке Дежардену.

Међу хируршким срествима налазимо да су од чести с успехом употребљена, а од чести као најпаметнија терапија препоручена: пецила, усијано гвожђе, галванокаустика, компресија, ношење еластичних бјечава (Schnürstrümpfe), сетацеум, подвезивање ако се крај лимфнога сасуда види, најзад ексцизија и шав (Sutura).

1. Пецила. Печ и Фецер излечише својега болесника тупкајући место одакле је лимфа линтила нитратом сребра, бечком Pasta caustica Демарке, разлученим модрим витриолом Јузн. — Међу тим Шолц је узалуд покушавао кашу од хлорнога цинка и пакленим каменом, (тако исто му не помогоше ни апсолутно почивање болесне ноге, свакидашњи превој са цератом и шарпијом, сечење поткопаних ивица и на тај начин образовање ране као левак, терпентинска маст, циркуларна увијања ек-

стремитета, па чак ни каутеризација са галванокаустиком), и он је дошао до убеђења да се та болест у опште никако не може излечити чим су жлезде пропале и опустиле кроз које пролази главна лимфна струја каквога уда тако, да није више могуће (?) да се развије побочан лимфоток, за то он и светује да се у тим случајевима препоручи само ношење еластичних бјечава. Да у осталом пецила не могу ништа помоћи у случајевима где несу само површне мреже раширене већ и главна лимфна стабла, то сведоче и наши узалудни покушаји са нитричком киселином размућеном и концентрисаном фенилном киселином с креозотом и понављања каутерисања галванокаустичким апаратом. —

2. Галванокаустику особито препоручује Б. Бел (20).

3. Сетацеум и подвезивање. Првим је Бо излечио своја три болесника. Он завуче један конац у френалан крај раширеног лимф. сасуда, провуче га кроз ањ за један сантиметар, па га онда извуче из сасуда и крајеве свеза. После 4 — 8 сахата извлачио је конац. Запаљиви едематозни надув, који је на тај надражај следовао, ограничавао се на једну полу препуцијума, и за 2 — 3 дана нестаде га савршено. Прерашпрени сасуд беше свагда после тог адхезивног запаљења заптивен. — За подвезивање мисли Бел (20) да би најрационалније било ухватити крај сасуда из којега лимфа лопти, па подвезати ка и артерију. Само кад би се тај сасуд могао тако лако да види.

4. Ексцизијом је излечен не само наш случај, већ и Дифуров и Бинетов. Бине је исекао целу гризлицу па је онда рану каутерисо, и она прекрасно зарасте и савршено се заожиљачи.

5. Компресионске завоје препоручује Нелатон. Да компресија није помогла ни Шолцу, ни у нашем случају, то је већ казано.

ДОДАТАК.

Мило ми је што на овоме месту могу саопштити и једно посматрање г. Дра. Гурлта, професора хирургије у Берлину, које још није нигде штампано и које ми је г. професор уступио да би моја расправа што потпунија била. Он ме је том својом љубазношћу веома задужио:

„Лимфангијектазије и лимфолиптење на десноме буту. Болесник је омален човек од 28 година, средње снаге, с угаситом косом, и вели да никада није био болестан, осем што је детиње болести претурио. Кад му је било 10 — 11 година осетио је на један пут како му из једне скважине (болесников израз) на буту тече некаква течност па му за $^1/_2$ дана искваси панталоне. Од тога доба понављало се то липтење свако 3 — 4 — 6 месеци (једноч на левом буту) и свагда је трајало од $^1/_2$ — 3 дана. Као претеча липтењу наступаше јак сврраб тако да се болесник морао чешати, а и на рубљу јављаху се уштављене пеге. Течности је истицало свагда толико, да се свагда бар по једна ценна марама скроз наквасила. Притисак у ингвиналном прегибу веома је умножавао липтење, али ипак је отицала све кап по кап, и то из једног или из 2 — 3 места. Пре 8 — 9 година беше такво липтење наступило и на пенису и то из једне бешике, као што је називаше болесник, која се беше испод главчета образовала, близу препуцијума. Болесник је за време свакога липћења веома слаб и малаксава. Особито

је то осетио једном у лето кад је учио да плива, јер се тада мехурићи врло често отвораху.

Кад је г. проф. Гурлт видео болесника нашао је на његовом десном буту, баш уза скротум, једно два тестета малих мехурића баш као код Херпеса, сваки колик глава од чиоде; и сви не заузимаху више простора до с једне шаке. Код оних мехурића што беху на близу посејани могло се показати да имају канале с којима су међу собом у свези, јер они би при притиску набрекли а околни би мехурићи у исти мах сласли. — Течност се показа под микроскопом да је лимфа. — На пенису и на левом буту не могадијаше се наћи ни траг какве неправилности. —

Болесник није лечен.“ —

IV.

ЛИМФАНГИОМ. КАВЕРНОЗНА ЛИМФАТИЧНА ГУКА. ЛИМФНО АНЕВРИЗМА. ЛИМФАДЕНЕКТАЗИЈЕ.

У ову групу спада 15 случајева[1] рачунајући и гуку коју Буш (39) држаше да је аневризма лимфатично.

[1] Ја мислим да се оно шест случајева, што их је Коли посматрао, не може овамо уврстити као што то Леберт чини, јер ако је Леберт са својим податком (68 на стр. 609): »Коли — у Ланцети од 1848 — описао је неколико гука од лимфних сасуда на предњој страни груди« мислио на чланак »On Lymphatic Tumour in the Female Breast« у 22 бр. Ланцете од 1848, који је написао Џемс Милмен Коли, онда у томе чланку описују се само запаљења око лимф. сасуда у сисама жена које су дојиле или које несу имале уредно своје време итд. а не говори се ни о каким гукама од лимф. сасуда као што Леберт мисли судећи по месту које им даје. —

Осталих четрнаест посматрали су Амиса (описао Бреше 32), Нелатон (описао Обри 61), Трела (74), Хешл (62), Петарс (55), Вирхов (72), Билрот (73). —

Где је седела болест, какве јој беху особине, и како је прошао болесник?

Болесник Амисатов беше момак од 19 година с острва Бурбона, који је од годину дана носио у сваком ингвиналном прегибу по једну гуку. Световали су му да носи продорни кајиш (Bracherium) за обе стране да се не би продор увећао. Путујући пешке у Париз болесник се веома напрезао, јер је хватао много сахата на дан. Он је обично вечером скидао продорни бандаж не би ли му лакше било, но он је само онда опажао олакшицу кад би легао потрбушке. Па ипак није могао болесник да хода без продорног појаса, јер онда беху болови у гукама много већи. Једном у јутру заболе болесника силно у десном ингвиналном крају, он није могао лако да дише, стаде кашљати не избацајући ништа, очи му упадоше, наступи главобоља, грозница, пробади у гукама. Не прође много, болеснику још горе, језик му побелео и осушио се, прекомерна осетљивост на трбуху, али нити му се бљује, нити штуца, нити је имао столицу. Дисање му беше врло мучно, истрзано (Respiration saccadée). При експирацији несу му се речи разумевале. Пробади беху престали. Глас му је био дубок али слаб; у гукама необична осетљивост, а десна се беше још зацрвенела. Мокраћа црвена ка опеке. Кад би болесника што запитали видело се да су му душевне функције у реду. Али преко ноћ наступи бупцање (Delirium), ужасан страх, болесник искочи из кревета па истуче свога нудиоца.

Сутра дан могла се на гукама осетити флуктуација. Трбух се беше надуо. Тело губљаше свој цвет и где се прстом притисло ту остајаше углубљеност. Кад су Амисата зовнули беше болесник већ са свим малаксао. Уста разјапљена, лице модро, болови у трбуху, при дисању, његове мисли беху још везане једна с другом, али тешко одговараше на питања. У трбуху имађаше сад више болова но у гукама. Таман хтедоше да покушају што за спасење — болесник умре. Гуке су, и ако беху при секцији спласле; моделисане у гипсу и предане академији наука. При секцији се нашло: Гуке, на којима се још видело како је продорни појас са својим пелотама притискивао, беху покривене некаквом танком опном. По што њу пажљиво скидоше нађоше на неправилну, чворовиту кесу која изгледаше као отворене Vesiculae seminales. Из те кесе потече смрдљив, труо гној. У трбушном дупљу беше доста сукрвице али ни мало гноја. При сечењу гука уверише се да ни на једној страни не беше ни трага каквоме продору. На левој страни досезаше та гнојем напуњена кеса до доње трећине бута, и то све у његовој фасцији. На десној страни не спушташе се тако далеко али опет до бутнога прстена, који веома беше раширен. Кад на левој страни подигоше перитонеум нађе се велика гризлица, одакле је по свој прилици гној и продрьо у гуке. Осем тога беше гноја у грудима, у десној поли груднога коша читава фунта црвене крвне сурутке. У левој поли беше мало тога серума. Десно плуће, које беше набрекло запенушеном крвљу, прирасло на врху. — Пошто уклонише и грудни дроб (Splanchne) нађоше на очевидно болесне лимфне сасуде. То беху постали широки канали које је човек могао обичним ме-

хом да надува. Пратећи их на њиховоме току уверише се да ти канали утичу у вену поткључничку. За тим подвезаше приличан део тих сасуда дуж аорте, пошто су их најпре добро надували, и уверише се да су доиста прераширени лимфни сасуди. Тако исто надуваше на сламку и Vasa lymphatica iliaca и cruralia, па их подвезаше. На буту нађоше да лимфни сасуди беху тако џиновски рашрени да изгледаху као прави продор. Осем тога опазило се још нешто, врло необично. Лимфатичних илијачних жлезда беше са свим нестало и на њихова места као да беху стала клупчад од рашрених лимф. сасуда. Каква директна свеза са венама не могадијаше се наћи. Срце, артерије и вене, јетра, панкреас, слезина, бубрези и мокраћна бешика беху здрави. — У можданим коморама мало серума али јако напуњени крвни сасуди. — Семенски мехурићи широки. —

Први Нелатонов болесник који је 1859 оперiран имао је у горњој партији левога бута гуку која га ни при компресији није болела. Притиском се могла та гука веома да смањи. Тек што при операцији беше кожа засечена, истече од прилике пола чаше некаке течности која је са свим као млеко изгледала, само што мало беше крвљу зацрвенила се. Извадише целу болесну партију али болесник изгуби много крви. Силна подвезивања не беху довољна да зауставе липтење крви, те тако морадоше узети и Liquor ferri sesquichl. у помоћ. При свем том појави се тај дан и поновично крволиптење. које такође тешко беше зауставити. Сутра дан већ се појави огромно запаљење у поткожном клетачном ткању (Phlegmone) како на предњем зиду трбуха тако и па буту, и оно дође главе болеснику за четири дана. На другоме

буту беше онака иста гука као и она што је екстирповаше, само 4 — 5 пута мања. Њу Сапеј при секцији отпрепариса пажљиво па је набризга живом. Сад се могао свако уверити (препарат је и данас у Паризу, Musée Dupuytren, под бројем 268) да се гука састојала од две лимфне жлезде у којима беху ужасно прерашпирени и лимфни судови што у њих улазе и они што из њих излазе. Међу њима беше нешто учестанога клетачног ткања.

1863 беше још један врло занимљиви случај на Нелатоновом одељењу. При прегледању болесника нашло се одмах да има две гуке паралелно положене с ингвиналним каналом. Горња беше близу кресте, округла и глатка на површју, и границе јој беше лако наћи прстима. Кад би човек ту гуку мало претиснуо осећаше болесник онај особити бол који се јавља кад нам се мудо згњечи. Како се у мудној кеси на тој страни не могадијаше наћи тестикул, то Нелатон учини дијагнозу да је на тој страни сакривено мудо (Kryptorchismus). Него ваља додати да се никако не могадијаше испитати где је томе мудету Vas deferens. Беше дакле то један од оних ретких случајева где доиста нема Vas deferens. Друга, мало мање обележена гука лежала је сниже и више на унутра од прве. Она беше дугуљасто округла, колик мала јабука, мекана, под прстима се чинило као да је клупче замршених меканих канала, и границе њене не могадијаху се обележити. Диагносковаше све на свету: Lipoma, Hernia epiploica и. т. д.

Нелатон није ни мало сумњао и постави одмах дијагнозу. Прераширеност лимфних жлезда и њихових лимф. сасуда са млечном садржином. Ра-

зуме се да је сад световао болеснику да се не упушта ни у какав оперативни покушај. Један немачки лекар, који том приликом беше код Нелатона, потврди дијагнозу јер беше пре краткога времена видео такав исти случај где је пункцијом добивено лимфе из гука. —

Болесник кога је лечио Трела беше снажан момак од својих 20 година с острва Бурбона, одакле је био родом и где је живео све док није рад своје болке отпутовао у Француску. Никад не беше сифилитички окужен, тако исто не беше на њему ни трага скрофулози; на врату и под мишком ни једне надуте жлезде. У детињству имао је неку грозничаву болест, ал' више ништа. Кад му је било 15 година наду му се нешто испод леве ингвиналне боре. Мало доцније заболе га на један мах, при гимнастиковању, у десном ингвиналном прегибу. Беше се појавио ингвинални продор на десној страни и одмах му наместише продорни кајиш. Међу тим опазише да се цела околина испод пелоте дује и то све више после ходања и напрезања. Доцније није болесник више толико пазио на се и увераваше да су гуке остале за четири године на истоме месту и у истој величини. Кад га је Трела примио, нађоше на десној страни скротални продор, јер бандаж није могао никако да сузбија како треба продор, поред свију поправака које је Трела наредио да се начине на кајишу, јер ингвинална је гука свагда тако померавала пелоту да је продор могао испод ње продирати и даље у скротум. Осем продора нађоше да је подингвинали (скарпин) триугао заузет гукама. Десна гука имађаше 12 сантиметара у висину, 17 сант. у ширину, и спушташе се мало ниже него лева, беше 13 сант. висока и 7 сант. широка, али се пењаше мало више.

до спољашње Aperturaext. can. inguinalis. Десна гука испадаше више из бута беше правилније површине и мекша. На левој могоше се три џомбе распознати, свака као бадем велика. Осем тих малених разлика беху обе гуке у свему једнаке. Кожа над њима нормална. Површина равна, глатка. На обема ногама не беше нигде ни траг каквој повреди или гризлици. На гукама могла се кожа свуда подићи у бору. Тако исто могле су се и гуке тамо амо гурати, тако се могао човек уверити да леже пред мишићима. Обе су биле меке и при опипавању осећала се она лажна флуктуација која се налази код гука од сала (Lipoma). Трајним притиском могло се постићи да нестане целе садржине гука, и онда остајаше међу прстима њихова празна кеса с пуно мембранозних преграда у унутрашњости. — Сви ранари париски који су видели болесника изјаснише да се слажу потпуно како са Трелатовом диагнозом: гуке од прераширених жлезда и сасуда лимфатичних, тако и са његовим мишљењем да се не сме ништа оперативно предузимати. С тога Трела даде те се његовом болеснику начинише еластичне гаће са пелотама за гуке, и њих брзо нестаде под тим маленим ал' непрекидним притиском. Само на десној страни не беше се гука са свим сузбила јер је продорни појас сметао да се пелота за гуку намести како ваља. Болесник је био савршено задовољан и мољаше само да му још оперирају малу чмарну фистулу (која му беше заостала после једне гнојнице коју је близу чмара имао пре 8 месеци) пре него што се крене кући. Трела му учини по вољи и изврши ту малу операцију на обичан начин. Не прође три дана, појавише се силни болови у ингвиналним гукама. Болесник пребледе; његов се по-

глед укочи, лице, врат и руке покрише се знојем. Силни болови пружаху се из гука до бубрежака и у епигастријум. Гуке које се пре тога беху са свим испразниле сада набрекоше и беху ужасно осетљиве макар их се човек најлакше дотакао. На обе стране ингвинални канао празан. Звук при перкусији целога тубоха јасно тимпанитичан. Пулс 140. Пре него што ће га спопасти болови имао је болесник столицу. Мокраћа врло угаситога цвета али при пишању самом никаквих болова. Не прође ни пуних 26 сахата, болесник умре. Секција је могла да буде тек после 36 сахата, и за то време беше трулеж достигла највиши степен. Леш је био зелен, поткожно клетачно ткање пуно газова, лице не беше могуће познати. Отворивши десну гуку нађоше да је већим делом лежала под решетастом фасцијом (f. cribrosa) а пред апоневрозама мишића пениса и адуктора, и да је имала неколико одељака. Из ње се просу жућкасто-ружичаста течност која опализоваше. Гука беше горе и доле а и с обе стране оштро ограничена. Острагу видело се како стоји у свези са дубоким лимф. сасудима. Отворивши трбушно дупље уверише се да на дробу не беше никаке промене. Шта више, не беше ни трага ономе продору који дијагносковаше не само на острву Бурбону, већ који потврдише и Трела, Нелатон и пуно других париских лекара и видара. Ингвинални канао беше напуњен раширеним лимф. сасудима. Пошто подигоше перитонеум нађоше уз обе стране илиачких сасуда два низа бројаничасто поређаних као палац широких и међусобно испреплетаних маса од све самих лимфатичних сасуда, које се над крацима пречаге

приближаваху једна другој и које се с оне стране пречаге, у грудноме кошу, по свој прилици састављаху у једно стабло. О томе се на жалост не могадијаху осведочити јер беше прошло време које им је било за секцију одмерено (било је у приватној кући). Рад истог узрока мораде да изостане и секција друге гуке. Партија коју је Трела из леша извадио и показао видарском друштву у Паризу беше по особинама и по свему уређењу исто онако као што показује цртеж Амисатовог случаја. —

После тих драгоцених занимљивих клиничких слика ево једног тако исто интересантног патолошко-анатомског посматрања. Хешл је пет пута нашао у бубрезима на повеће гуке за које он по врло важним разлозима каже да су Лимфангиоми т. ј. гуке које су постале од раширених лимфних сасуда. Потоњи од тих пет случајева, који је микроскопски проучен како ваља, десио се у лешу једне жене од 63 год. У њеном десном бубрегу нашла се гука колик јабука која искакаше нешто над бубрешкову површину, и која одговараше једном бубрежном конусу. Њена површина беше неравна, џомбаста, а строј веома млитав, растресит, мекан. Пошто је расекоше видела се на пресеку црвенкасто-жута површина, масног и фино пунктираног изгледа. Са ње се могло доста неке молекуларне супстанције остругати, која је воду веома мутила. После тога стругања остајаше постељица (Stroma) од самих танких кончића исплетена, и овде онде могао се опазити који стубић јачег и дебљег савезног ткања како се протурају кроз гуку. На пресеку видело се и много инјикованих крвних сасуда. Унутра досезаше гука до у Calix са стране граничила је са суседним конусима бубрешка, а с поља беше покривена

бубрешковим омотачем, само што беше мало протањен. При микроскопском испиту нашло се да је гука понајвише од финих конаца али од чести и од беструктурног савезног ткања, које беше засуто молекуларним салом. Сало је лежало у испруженим и широким цевима. При првом питању, на које би сад ваљало одговорити т. ј. из каквих обичних облика у бубрешку постадоше те цеви, могло се само бирати између мокраћних каналчића и лимфатичних сасуда бубрегових. Али цело изгледање гуке, њене границе, њени многи крвни сасуди, то што у њој не беше ни трага каквој цисти, то што у њој не беше ни трага бубрешких елемената, па онда и то што је цео остали бубрег био здрав и нормално устројен, све је сведочило да о каквој дегенерацији мокраћних каналчића не може бити ни разговора. Уз то поменуте цеви не беху у континуитету и засебне него анастомозираху међу собом, и сало не беше у облику капљица већ као молекуларна маса. Тако не остајаше никакав други елеменат да се узме као темељ тој гуци до лимфатичких сасуда бубрешкових. Доцније нађе Хешл у једноме бубрегу два места у којима одвесним пресецима нађе цеви које анастомишући иђаху упоредо са крвним сасудима и које беху пуне молекуларног сала и агрегованих зрнаца. На граници тих болесних партија (1 — 1½''' испод површине) беху интермедиарни стубићи од савезног ткања у бубреговој супстацији замућени ситним зрнцима сала, а мокраћни каналчићи згњечени, њихов епител угасит, врло подједнак и без једра. Сам правац оних цеви довољан је да их не буде могуће изводити из мокраћних каналчића, а дебљање и замућеност савезнога ткања не може се ни на што друго свести до да су лимфни путови у њему ра-

ширени. Него испитивање показа и још гдешто. Лумен мокраћних каналчића беше од гуке згњечен тако да машлије у мрежи не беху заокругљене него дугуљасте и мало превијене; уз то беше у стубићима пуно једара. Уједно се видело да управо не беше болесна кора бубрегова, јер тај слој прелажаше као какав поруб од савезног ткања преко савијених лимфатичних цеви. Хешл је посматрао и прелазе од ових малих и оних великих гука што су у почетку споменуте. Да у осталом те гуке несу само прерашпрени лимфни сасуди већ да имају неку самосталност види се из оних многих клетака око њих (сравни са микроскопским извештајем у нашем случају), које су под особитим утицајима надражајима морале се накупити, и које су могле бити узрок ретенцији лимфе и рашпрењу њених сасуда, а то је опет давало повода све новим надражајима за околину и тако је са тога огњишта болести све више и више ткања дегенерисало. Најзад да поменемо само још и то да Хешл доводи и оне туморе, које је Рокитански а и он виђао на хилусним сасудима, у овај ред, и да би хтео и оне гуке које је Вирхов уврстио у липоме, и ако са свим овако изгледаху и на истоме се месту налажаху (Geschwülste, Bd I. p. 386), да рачуна у лимфангионе. —

Петерс опази код једне болеснице од 43 године (која је страдала од огромне стенозе левог венозног остијума са прилично суженим Ostium atrio-ventriculare dextrum, и код које по томе беше крв у венозном систему прекомерно зајажена) у десном ингвиналном прегибу једну гуку колико јабуку. Болесница није много знала за тај тумор. Он је изгледао као продор, али при опипавању осећало се да је то клупче набреклих канала ко-

лико глисте дебелих, и притиском се могло дотерати да се цела маса смањи и да мало омекша. Петерс је држао да је то какав венозни плексус. Али при секцији ево шта се нашло: жлезде у десном ингвиналном прегибу претворене у све саме бешике колик ораси, којима беху зидови $\frac{1}{2}'''$ дебели, и које беху пуне течности од цвета као бело вино. Из њихових зидова спуштају се преграде у њихова дупља, а из ових се опет може продрети у два лимфна сасуда од дебљине гавранових пера, који састављају једну бешику с другом, тако да свака има свој раширени Vas inferens и Vas efferens. Кад се прободе једна така бешика шикне из ње млаз течности који се неколико палаца у вис пење. Лимфни сасуди и бешике састављају тако замршен конволут да га је тешко размрсити. И суседни лимфни сасуди, као и Ductus thoracicus веома раширени. Потоњи беше широк као гушчије перо. —

Случај који је описао Буш тицао се једног девојчета од 14 година које је већ $2\frac{1}{2}$ године пре тога страдало од грчева у листовима, главобоље, болова у куку и т. д. За тим је болесница добила једну гуку на десној страни врата, и то се држало да је каква лимфна жлезда запаљена, али кад је ножем отворише не истече гној, већ пуна кашика неке као вода бистре течности. Сад се видело да гука има своју кесу, која се после инцизије смежура, и сад се могадијаше да опипа око те кесе остатак од лимфне жлезде. Пошто рана зарасте, кеса се на ново напуни, на ново је распорише, и на ново истече онако исто бистра течност. Али количина те течности опадаше све више и више, најпосле зарасте рана стално.

Буш држи да је та течност била лимфа, а кеса прераширена лимфатична жлезда; за то и зове гуку: лимфно аневризма.

Најзад онај случај дугих усана, макрохилије, што га је тачно проучио и описао Билрот. Горња усна тога дечка од 15 година беше четири пута већа но што би јој обичан волум био, и висила је преко доње усница као пола кугле. Слузокожа беше у поље посувраћена, на много места заједена (corrodirt) и лако се закрвавила. У осталом беше угасито црвене боје. Гука беше набрекнуто-еластична, без флуктуације, није болесника болела, и није се могла притиском смањити. Операцијом изнутра извадише толико парче од усне док она не добн свој правилни изглед и величину, па онда рану сашише. За два месеца отпуштен је болесник излечен из болнице. Екстирповано парче усне беше јако спласло, једва да беше остала трећина његове првашње величине. И голим оком видело се на њему да је састављен од кавернозногa ткања, и из његових ћелијца могао је човек истиснути некаку лимфасту серозну течност. Доцније се нађоше на дну тих ћелијца и бели згрушаји, тако да у овоме случају за цело није била крвна кавернозна гука, јер би и осем тога крв при операцији много силније лоптила него што беше при вађењу те гуке. Стубићи кавернозне гуке беху од чести само кавернозно ткање, од чести имађаху у себи и мишићних влакана. Највеће ћелијце беху колик ситно грашково зрно, а најмање беху микроскопске величине. Жлезде усана не беху особито велике. Микроскопско испитивање. Стубићи беху од чврстих влакана савезнога ткања са много еластичних кончића а у некима особито према периферији,

близу здравога ткања, лежаше и много попреко пружастих мишићних клетака спојено у веће или мање микроскопско снопље (Fasciculus). У гдекојима стубићима могло се видети и крвних сасуда, особито малих артерија. По један једноставни слој вретенастих клетака беше око сваког тањег стубића на неку руку као сасудни епител. Најфинији стубићи од савезног ткања показиваху, чим би се додало мало оцатне киселине, тако зване спиралне кончиће и прстенасте засеке, које махом отуда долази што беструктурни омотачи тих стубића неравно и неједнако прскају и набубре. На многим стубићима беше повише таких омотача те изгледаше као да су један у други угурани. Те занимљиве облике сретао је Билрот врло често на кавернозним крвним гукама. Течност која беше у ћелијцама имађаше у себи малих клетака, албумина, и слуза. Те клетке беху тако налик на лимфоклетке да их нико не би могао разликовати једне од других. Њих је било и у оним згрушајима на дну гукиних ћелијца.

Даље рачуна Билрот овамо и она два подједнака случаја макроглосије, од којих је један посматрао он, а други Вирхов.

У првоме беше дете од 7 месеци болесно. Његови родитељи беху опазили још одмах по порођају да детету језик међу уснама вири, да је необично велик. Доцније наступише свакога месеца нападаји у којима би језик набрек'о, дете не могадијаше да гута ни да дише, и после свакога таког нападаја остајаше језик већи но што је био. Кад је мали, мршави и бледи болесник приман у болницу, висио му је језик као мала јабука међу зубима, беше веома набрекао, угаситог црвеног цвета, на површини покривен дебелом белом превлаком. Од веома раз-

вијених напила беше површина језична веома рапава. — Предњи део језика, који је на пољу висио, одгњечише с Ecrasement linéaire, и ни при операцији ни доцније не изгуби дете ни мало крви. Два дана по операцији могло се дете већ отпустити и видано је доцније амбулаторски. За три недеље беше све зарасло и језична батаљица заокругла се спреда тако да нико не би могао рећи да је на томе језику што сечено. Доцније се поновише нападаји у којима би набрекао језик и подвиличне жлезде, и у којима је дете имало свагда грозницу и ангину, али болесник се свагда после напада опорављао, докле га после две године једна дифтеритична ангина не уби (секција није се могла предузети). — Супстанција језична у екстирпованоме парчету беше дегенерисала у кавернозан сплет од савезног ткања и мишића. Према површини беше слузокожа беља и дебља но обично. — Два сахата после операције нађе Билрот да је течност у свима ћелијцама ткања згрушана, и у тим белим згрушајима беше пуно лимфних клетака и фибринских конаца. —

Други случај макроглосије што га је Вирхов обнародовао тицао се једне Текторове болеснице од 2. год. код које је језик из уста висио. При пробној пункцији истече веома мало крви али доста некакве серозне течности, која се налазила и у једној подвиличној жлезди, што се беше надула као голубије јаје. — Онај део језика што је прелазио низ од зуба одсекоше. Довиличну гукицу такође распорише, и из ње се просу течност која се на конце развлачила и која беше са згрушаном крвљу помешана. За тим је све зарасло без икакве сметње. Микроскопско испитивање екстирпованога дела беше тако подударно са оним у Билротовом случају, да је Бил-

рот микроскопске слике Вирховљеве могао употребити и за свој случај. С тога није нужно да се упустимо подробније у резултате тога испитивања.

Да се и кавернозне лимфне гуке тако исто као и крвне по кадшто спајају са гукама од савезног ткања (Fibroid) и сала (Lipoma) види се из онога случаја у коме је Билрот код једног 20-о годишњег момка нашао малу гуку колик боб на увету, која се две године без болова развијала, и коју је Лангенбек екстирповао. Мали тумор беше у две трећине фиброид а у једној трећини кавернозно ткање пуно течности о којој се после уверише да је лимфа. Али на стубићима не могадијаху доказати да има епитела. — Најзад мисли Билрот да ће по свој прилици и они урођени бешични хигроми, за које је Гурлт доказао: Ueber die Cystengeschwülste des Halses, p. 7) да не постају ни из дегенерисаних жлезда ни из слузних кеса (Bursae mucosae), спадати у кавернозне лимфне гуке. —

Што се тиче старости и спола болесника то видимо да 4 пута није речено кога је спола био индивидуум а 6 пута колико му је година било. Од осталих 7 их је било мушкараца а 4 од женскиња, и то код мушкиња било их је од 7 месеци, 15, 19, 20 година а женскиња је било од 2, 14, 43, 63 год. Хешл налази да од лимфангијома више женскиње страда. У осталом бројеви су још сувише малени те да би се могло што из њих изводити. Него то да гука долази два пут чешће у десном бубрегу него у левом то ће бити поузданије (Хешл).

На 150 отворених лешина долази по један лимфангијом, ако се и ситнији урачунају, а ако се само велики узму у обзир онда они долазе на свако 600 секција.

Они мора да врло полако расту, јер мањи долазе код млађе чељади а она описана велика гука беше у бубрегу жене од 63 год. (Хешл.)

Што се тиче видања, то је као што видесмо у случају Амисатовом и Петерсовом само посматрано, тако исто и Нелатон у другоме случају своме. Лепи резултат, који Трела беше код свога болесника постигао еластичним гаћама и пелотама, беше на жалост само привремен, јер болесник умре услед једне мале операције на другоме месту. Иза екстирпације у првом случају Нелатоновом наступи дифузно запаљење поткожног ткања и смрт. Буш је излечио своју болесницу поновљеним инцизијама. У случајевима Билротовом, Текстоpовом и Лангенбековом постигао се екстирпацијом и аблацијом врло леп резултат.

Ја сам био већ написао расправу кад добих од г. дра Хофмокла, асистента на другој хируршкој клиници (под управом проф. Думрајхера), неколико података о једном кавернозном урођеном лимфангијому, који су они у својој амбуланцији посматрали прошлога семестра, и ја сам веома захвалан г. дру Хофмоклу што је био тако љубазан да ми те податке уступи:

Адолф А. од 2 месеца, прилично нахрањен али анемичан и с болним изразом у лицу. Када дете лежи на леђима опажа се једна велика гука, која захвата целу десну половину торакса и лубарнога краја пружајући се на више до испод мишке, на ниже до кресте, спреда до један палац пред десном ивицом грудњаче (Sternum), а

страга до попречних наставака на леђним обртњима. Дужина целе гуке износила је 19 а ширина 16 сантиметара. Она се подизала из обичног равња за пуних 7 сант. Кожа над гуком беше пуна раширених вена, а у горњем крају беху два места са пречником од 3 — 4''' која имађаху модар цвет и беху врло еластична. На спољашњој страни гуке видела се и једна телеангијектазија, која је седела само у кожи, и која имађаше $1\frac{1}{2}$'' у дужину и 1'' у ширину. На горњој партији гуке имало је једно с палца широко место, које је увучено као пупак, а ипак на њему нема ни трага каквоме ожиљку. Гука има џомбасту површину, мекана је, а на највише испупченим џомбама флуктуише. Притиском се могла мало смањити, а кад би дете врискало постајаше набрекнута. Перкусија даваше свуда на гуци празан звук. У грудним и трбушним органима не беше више никаквих абнормности. При испитивању гуке према светлости нашло се да је у горњем делу провидна. Предузеше експлоративну пункцију и њоме добише из тога места две унције бистре, жућкасте, лимфасте течности. Сад гука мало спласну и сад се могло још боље распознати да у њој има много дупаља које можда само каналима стоје једна с другом у свези.

Течност реагираше алкалично, угруша се за $^1/_4$ сахата, а мало доцније одвоји се сурутка од сирца. Спец. важина серума беше 1,020. Под микроскопом нађене су лимфне клетке и ако не многе. У 100 грама течности било је:

Албумина — — — — — — — — — 2,385 грм.
Фибрина — — — — — — — — — 6,085 „

Осем тога нешто мало глобулина и соли крвнога серума. Епитела из лимфних сасуда не могоше наћи у течности.

За шест дана после прве пункције беше гука опет онако пуна и набрекла као и пре ње. Др. Хофмокл предузе још једном пункцију, али на другоме крају и доби онаку исту течност, али само две драхме. После два дана обузе кожу над целом гуком јако ерисипелатозно запаљење. У гуци беше огромних болова, и дете изгледаше врло ружно. Претписано не беше ништа друго до хладне крпе на гуку и нешто Aq. plumbi. После недељу дана нестаде махом еризипела, и на много места беше смањена гука затврдла, по свој прилици што се на тим местима лимфа згрушала услед запаљења. Дете изгледаше много боље. — 26 дана после друге пункције нестаде еризипела са свим, и гука беше за две трећине мања,[1] у доњој половини са свим тврда, а у горњој беше још нешто флуктуације. Дете је изгледало много боље. —

V.

ОПШТА НАЧЕЛА ИЗ САОПШТЕНЕ ГРАЂЕ.

I. Патолошка анатомија и експериментална патологија.

1. Груднога лимфног канала. Како из анатомских података тако и из особитих експеримената види се да повреде Duct. thor. несу тако апсолутно смртне као што се на први поглед чини. Тако налазимо да је и Ес-

[1] Ја сам на нашој клиници имао прилику да видим како се услед еризипела (на једној нудиљи, соба бр. 17) изгуби савршено велики лупус на лицу, који је пре тога годинама узаман лечен.

тли Купер (81) често нашао у људским лешинама запти-вен Ductus thoracicus. У једном таквом случају беше Ductus thoracicus запушен некаквом кардиоматичном масом и једна побочна лимфна грана, која се више запти-венога места улеваше у грудни канал, вршила је његову функцију. У другом једном случају беху лимфни сасуди, муда и слабина, заједно са грудним главним стаблом запушени некаквом кашом. И ту беше колатералан лимфоток раз-вијен кроз побочне гране. — С тим се слажу и опити које је Мажанди (82) градио на коњима, и у којима је он подвезивао Ductus thorac. Одо тих коња само је неко-лико и то после неколико дана липсало, остали су у животу и оздравили су са свим. Код липсаних није могла инјекционска маса да се убризга из доњега краја груд-нога канала у V. subclavia, а код оних што осташе у жи-воту врло лако, јер у њих се беше развио снажан побочни лимфоток. Мекл (23) доказује да Ductus thora-cicus није никад једнострук, или бар врло ретко, и да свагда има уза њ повише замашних грана које се у њ спу-штају и опет из њега извиру. Врло је обично да се груднн канал рачва у неколико грана које се испреплећу међу собом, па се, пошто су начинили неколико отока, опет слевају у једно стабло. Тако има у берлинском му-зеју један Duct. thorac. напуњен живом који се у висини петога ребра тако дели да утиче у обе поткључничке вене (Рудолфи, 80). До каквога се степена могу да умноже те неправилности у току груднога канала у слу-чајевима које је видео Велзе (цитат из 32). С тога вели Рудолфи „Како живот само дотле може опстати докле се крв новим хилусом подмлађује, за то се природа за сваки случај постарала те је главно стабло за тај ток

снабдела са многим гранама и неправилним протицањем.“ Уз то ваља још помислити да се лимфни сасуди с десне стране, од јетре, из десне стране прсију, врата и с десне половине главе слевају одвојено од осталих у ушће V. subclaviae dextrae са веном jugularis, и да се многи хилусни сасуди свезују с тим лимфним путовима, па ако на главноме друму поникне каква сметња ови ће помоћи да се начини побочни лимфоток. — Шта више има и експеримената који хоће да докажу да живот може опстати и без главнога лимфног стабла, т. ј. у којима је Duct. thorac. подвезиван па се живот није угасио и ако се није образовао колатералан лимфоток. То су опити од Фландрена, Лерета и Лазења (82). Међу тим Рудолфи с правом сумња у чистоту тих експерименталних искуства. Он на против обраћа пажњу на свезу лимфних и хилусних сасуда са венама коју су испитивања Тидеманова и Фоманова (84) доказала, и коју је једно посматрање Вуцерово (84) посведочило. У томе случају беше једна жена од својих 37 година умрла од туберкулозе, и у њеноме лешу нашло се да Ductus thoracicus стоји у свези с веном azygos, спуштајући две своје гране у њу, и једну трећу у другу некакву мању вену, која с леве стране долажаше те се у беспарну вену слеваше. Више тих свеза спадаше калибар груднога канала све више и више, тако да је у висини 5 — 6-ог кичменог обртња био већ тако сужен, да није могао ни ваздух да се продухне кроза њ. По свој прилици било је горње парче са свим срасло, па се кроз раширене свезе са венама беше образовао побочан лимфоток. — Научници који при свем том доказују да свака повреда главнога грудног стабла мора убити, јер не долази више хилуса

крви, позивају се особите на Лауерове (85) експерименте, који беху предузимани да докажу како вене не примају никакав хилус у се. Али ти опити, код којих су животиње после 3 — 4 дана крепале, и ако им је желудац био пун хране, не доказују да су те животиње цркле од глади, јер су оне могле и рад тога скапати што се у њиховим грудном кошу било накупило толико просуте лимфе и хилуса, да се срце и плућа несу могли више да макну, као што се то догодило и у Гвифартовом (89) случају, па су се животиње просто угушиле. Осем тога били су одношаји врло неудесно постављени кодо тих експеримената, и то навалице, јер је Duct. thor. у једном случају раскинут баш над дијафрагмом, а у другом баш онде где се два стабла у једно слеваху. У осталом ено Бонетовог (86) случаја, он најбоље сведочи да Рудолфи има право што вели да потребе главнога грудног канала несу апсолутно самртне. Разуме се да тим није речено да лимфолиптење код те повреде не може у неким случајевима постепено уморити рањеника. Шта више смрт ће још пре наступити ако спољашња рана пре времена зарасти, јер онда ће се течност накупити у грудној дупљи па згњечити срце и плућа. Ако проучимо Мажандијеве (87) и Емертове (88) експерименте на псима и коњима, наћи ћемо да је први добио пола унце хилуса из једне инцизије главнога стабла и то за 5 минута; даље да је Емерт ухватио толику масу, да је убеђен е би се могло с више пажње скупити читава фунта за по сахата. Па кад би код пса хилолиптење изнело 6 унција на сахат, у колико би морао бити губитак силнији код човека кад би се његовом Duct. thor. задала позамашна рана? Оно истина, Мажанди је такође једним експериментом доказао да липћење само

дотле траје докле се нов хилус производи и да липтење све више опада. Па ипак би толико много хране истекло да би рањеник морао постепено и полако умрети од глади. Из тих свију случајних и опитних повреда главнога груднога стабла изводи Рудолфи ова начела:

1.) Да се засебна повреда главнога стабла, без истовремене повреде каквог другога органа важног за живот, још није догодила (јер уштапљеност у Бонетовом случају и епилептички напади за цело су последица какве повреде кичмене мождине која је заједно са главним стаблом погођена била), и да је једина до сад посматрана повреда Duct. thorac. на човеку тај код Бонета забележен случај (Рудолфи није знао за случајеве од Монра, Хофмана и Гвифара).

2.) Да ране главнога стабла несу за то самртне што више не доспева никакав хилус у крв, него с тога

3.) што је Ductus thoracicus у такој дубини да се његово подвезивање не може предузети па

а.) ако има и спољашња рана на грудима толико хилуса отиче на поље да човек мора пре или доцније малаксати и угунути, или

б.) ако је спољашна рана зарасла, с тога, што се грудни кош напуни просутим хилусом, па плућа и срце не могу да се макну а течност и осем тога већ је надражила плевру на силно запаљење.

Да би потоње начело (б) доказао експериментима, Рудолфи је дао да му Спинола понови Лауерове опите на псима. Он је четири пута предузео тај експерименат и то сваки пут тако да је најпре иза рамена задао рану између 3 — 4-ог ребра, и то два палца дугачку, па је онда пробадао плевру прстом и старао се

да дође прстом до онога места где Duct. thorac. прелази у луку преко једњака и левог бронхуса да се слије у леву аксиларну вену, те га је то разголићавао од плевре и онда разгребавао ноктом. У тој дубини није се могло ништа учинити инструментима, ту се ваљало ослонити са свим на прст. У осталом врло је лако испипати главно стабло између аорте и грудних обртња, јер је то мало округласто уже које се може стиснути. При свем том било је тешко извршити те опите тако брзо и с тако незнатом повредом осталих ткања, како се морало поступати да не поникне дражењем плевре такво силно запаљење које би по себи могло уморити животиње, тешко с тога што је крв непрестано липтила у грудно дупље па се које од ње а које од непрекидне радње плућа није могло ништа видети него се морало све поверити пипању једнога прста. У сва четири опита рана је после операције зашивана. — На жалост ови експерименти не одлучише ништа: чије је схватање боље Лауерово или Рудолфијево. Код првога пса нашло се да је Duct. thorac. повређен, али тако незнатно, да није могло поред запаљења и набубрелих ткања услед њега, ништа истећи, него се нашло да је лимфа у вратним сасудима згрушана онде где се они спајају са главним стаблом грудним. У другом експерименту не беше пошло за руком да се повреди Ductus thorac. него беше пун пунцат хилуса, јер пас беше се баш нахранио пре него што су га убили. Тај је опит само тим занимљив што показује како се лако могу издржати и тако замашне оперативне повреде. Рана беше 5-ти дан са свим зарасла и пас беше савршено опорављен. При секцији трећега пса, нашло се да су зидови главнога канала баш онде где се слева у леву

аксиларну вену, и где је био разгребен веома задебљали и с околним ткањима срасли, да је сам дуктус у луку преко једнака срастʼо тако да се не може жива кроза то место крозбризгати, и на томе месту нашао се у каналу црвенкаст ексудат (?), који беше чврсто срастʼо са зидовима канала[1]; унутрашњи слој сасуда беше веома црвен али не набубрен и не надувен. — Испод тога места био је грудни канал врло раширен и напуњен хилусом. Код тог опита дакле беше дуктус са свим запушен услед повреде. Псето је било за цело време болешљиво, мршавило је, најпосле не хтеде да једе и црче десети дан после операције. Али при свем том тешко да је то псето с тога липсало што му је Duct. thor. био запшивен, на његовом врату беше се развила грдна гнојница, и у десној половини груднога дупља беше силна ексудација. — У четвртом експерименту не испаде за руком да се повреди Duct. thoracicus. Рана је брзо зарасла и кад псето отроваше те отворише не нађоше ништа више до да је плуће на левој страни срасло с ребарном плевром и опет „да су зидови дуктуса врло задебљали.“ —

2. Лимфних ектазија. Међу варикозностима површних поткожних мрежа и дубоких лимфних стабала има толико разлике да их је вредно проучити засебно.

[1] Тај токорсе »ексудат« по свој прилици није ништа друго био до лимф. тромбус, који тако исто изгледа и код пуерпералне параметритис, и код туберкулисања у зидовима лимф. сасуда (Фридрих) итд. По свој прилици у Рудолфијево доба још се држало да се лимфа не може усирити ни згрушати. Они веома задебљали зидови дуктуса по свој прилици били су пластичка инфилтрација сасудног омотача, који је код лимфних сасуда састављен из непосредне околине савезнога ткања, јер ми знамо да се сами зидови лимфних сасуда собом не мењају ни при тромбози, ни при запаљењу њиховом (О. Вебер).

а.) Варикозности лимфних мрежа. Оне се јављају као мале бубуљице у кожи и онаког су истог цвета као што изгледа околина сисне брадавице. Неки су њихов изглед упоредили са наранџином кором. Доцније те брадавичице претворе се у прозрачне мехуриће покривене нежним слојем епидермиским, које изгледају као кухан саго. Кадшто су ти мехурићи поређани у редове и врсте, а кадшто су неправилно растркани у крајевима где је богата поткожна лимфна мрежа. Особито као да унутрашња страна бута има предиспозицију за те мехуриће. Него ми смо их већ видели где се спомињу на трбуху, око малеола, у лакатном прегибу, на препуцијуму. Те мехуриће може човек лако да згњечи, и кад их има повише у гомили лако је течност из једног у други одгурати. б.) Варикозности лимфних стабала готово свагда постоје уз варикозности површних лимфних сасуда, и прераширена стабла њихова у дубини. Могло би се унапред помислити да је болест на њима чешћа и да свагда иде пред варикозностима мрежа, али како су та стабла скривена у дубини меканих делова, на ће по томе тешко бити кад год само њихове варикозности узрок лимфолиптењу, то су и посматрања о њиховим екстазијама скучнија, и њихов је број до сада мањи. Лимфна стабла или су на појединим местима прераширена, дакле као ампуле, или су цилиндрично раширена. Та је болест много ређа него варикозности на венама, можда с тога што зидови лимфних сасуда имају више резистенције на се дуже одупиру бочном притиску течности, и с тога што су валвуле у њима чешће панизане. — Цилиндрична раширења само су ексцес обичног облика лимфних сасуда. Асалини их је упоредио са низом бешика. Где су такве

варикозности, свагда су под обликом заокругљених, бројаничастих низова, који су кадшто пола прозрачни па их можемо нешто стиснути. Експлоративна пункција свагда ће показати да је у њима лимфа. — Ампуларне варикозности много су мекше, флуктуишу, измиголе се испод прстију, али њих је такође лако познати кад се узме у обзир како су постале, даље да су зидовима на ампулама много тањи но обично, а остали делови лимфнога сасуда задебљани, хипертрофисани. Тако исто опажено је едема око болесног места, и њему може бити узрок или у томе што је које лимфно стабло запушено, или што је целокупно струјање лимфе постало лакше у дотичном уду. Што се степена тиче, до којих се лимфни сасуди могу да рашире, показују најбоље секциони протоколи Трелатовог и Амисатовог болесника. Да болест у стаблима стоји у свези са раширеним мрежама лимфних сасуда доказано је Тилезеновим случајем. Билротов и Вирховљев болесник доказују да болест и капиларе лимфне не штеди. Како се владају валвуле тих сасуда и како је њихово стање, да ли су још кадре у пркос варикозностима да заустављају регургитацију лимфе, о томе нема много података. У Дежарденовом случају за цело није било више валвула јер он је могао притискујући гуке у прегибу да истера лимфу у млазу на фистулу, која је била читава 2 сантиметра испод гуке. Само у оним случајевима где је ектазија имала доиста бројаничаст облик, или где се бар једно узано место опажало, могло је се констатовати да су валвуле у животу. Тако н. пр. у случајевима што их је Бо посматрао. На сваки начин биће од велике важности стање валвула при овој болести, јер је очевидно да цилиндрични

облик варикозности може бити гола последица њиховог недосезања (Insufficientia). — А што се тиче тога како постају ампуларне варикозности то је још Крикеханк градио опите и нашао да је унутрашњи слој сасудних зидова много кртији и да се не може тако да растегне као tunica externa лимфних сасуда. Ако дакле — мисли Давид — интима прсне на једноме месту, ма рад каквих узрока, онда спољашњи слој сасудног зида на томе месту не ће моћи да издржи притисак лимфнога стуба, и овај ће га у поље испупчити као какву аневризматичну кесу, онако као што постаје и Aneurisma mixtum externum, и та је кеса она ампула што на сасуду седи. —

Леберт разликује три врсте у лимфангијектазији. У првој леже раширени мањи лимфни сасуди у гомилицама и на њима ампуле колик чиодна глава, или чак од величине сочивног или грашковог зрна. У другој је мало развијенији стадијум болести. Ту су мехурићи већ као боб или лешњици. У трећој су клупчад од раширених лимфних сасуда који састављају компактне гуке као голубија јаја.

Ја мислим да је подељење Фоленово, које сам напред навео много научније, за то ће и ваљати да се оно задржи.

Што се тиче патолошке анатомије код 2. лимфаденектазије, 3 лимфангиома, 4 и кавернозних гука, то упућујем на секционске резултате и микроскопска испитивања која су саопштена у чланцима I, III, и IV, да се не би понављало то исто.

II. О симптоматологији. 1. код повреда лимф. сасуда. Ту је за цело лимфолиптење које одмах или при крају зарастањивања наступи и тако прекомерно смета

ожиљачењу — главни знак повреде. Лимфа липти непрекидно, макар кап по кап, и количина се може умножити кретањем повређенога дела или трљањем од периферије к рани, а напротив притиском одмах испод ране може се липтење зауставити. Ако лимфолиптење подуже траје онда болесник стане поред најбољег прохтева и сваривања мршавити, он осећа да му је повређени уд веома слаб, малаксао. — 2. код варикозности лимфних сасуда. Ако је Ductus thoracicus или које дубоко скривено стабло прераширено, онда ће тешко бити споља особитих знакова. Површне варикозности познаће се по њиховим описаним анатомским облицима, а тако исто и по лимфолиптењу. Из распукнутих варикозности и ампула тече алкалична, испрва безцветна, доцније беличава, а најзад млечна течност, која се одмах угруша чим се остави у додиру са ваздухом и која се тако претвори у „пиктије“, галерту, која се по рубљу лепи као туткало. Микроскопски и химијски испит показаће да је течност лимфа. Лимфолиптење није као код повреда непрекидно, континуално, већ је периодично, и то према особи свагда другаче. Тим приликама може човек изгонити лимфу млазом. Кад се много лимфе изгуби јављају се код болесника што од лимфних варикозности страдају и општи симптоми: бледоћа у лицу, малаксалост целокупне мишићне снаге, гађење, заношење, играње срца, замућен вид, у кратко сви знаци који наступају и после јачега крволиптења. Свагда је уз то и болесни део мало дебљи, надут. Болови се јављају али ретко. Хоризонталним почивањем болеснога уда може се постићи да се варикозности испразне, а после стајања, ходања, у опште после напрезања дотичног уда, свагда су варикозности препуне,

набрекле. — З к о д г у к а од раширених лимфних жлезда и сасуда нема испрва никаквих знакова. Оне се тако полако и неосетно развијају да их болесници тек доцније, или што им ноге некако тежају или случајно при купању опазе. Испрва је само мала гукица у једном ингвиналном прегибу. Не прође дуго а болесник опажа да се и у другом прегибу развија така иста гука. Но како ни од једне ни од друге нема болова то болесници и не пазе више на њих. Тек много доцније, кадшто после много година, стану гуке поболевати и болесници траже лекара да их ослободи те несносне бољке, која им више смета но што боли. И онда се обично налази у једном или у оба подингвинална триугла по једна дугуљаста гука разне величине, кадшто као голубије јаје. Као знамење гукиног сродства са лимфним жлездама, она је на површини рапава и показује повише засека и одељака. Кожа над гуком није ни у чем друкчија но обично. Пипањем се може човек уверити да је гука мека и да је можемо испод коже на све стране помицати. У једно се осећа она нејасна флуктуација која се код липома налази (Т р е л а). Још је важан знак ових гука то да их човек може репоновати. Чим болесник легне хоризонтално, не прође много а гуке мало по мало са свим нестане, а како он стане много ходати увећа им се обим у много више. Болови зависе од опште осетљивости индивидуе. Понајвише тих болесника тужи се на рђаво варење, и гледају што могу чешће да легну хоризонтално јер им тако најбрже одумину болови. Т р е л а мисли да ти непореци у свариваању и лаке несвестице, које се такође кадшто јављају, да је то све отуда што болесници много о своме стању размишљају; и потврђује то тиме што су се, вели, ти знаци

увек изгубили, чим су се болесници кренули на пут од кога су се надали поузданоме леку. — Код лимфангиома несу још никакви знаци на живоме посматрани, ван ако узмемо да су с Картровим случајевима били какви лимфангиоми бубрежака у свези, што није никако немогуће, шта више ја држим ту свезу за врло вероватну. 5 од кавернозних лимфатичних гука главни је симптом увећање болесног дела (Билрот, Вирхов), или поред тога још и дифузна гука испод коже, и на овој мехурићи који с времена на време прсну те се тако лимфолиптење понавља периодично (наш случај.)

III. О етнологији. Као да је увећан притисак крви у венама при стенозама венозних ушћа у срцу, био већ узрок не само раширењу Ductus-а него и периферних лимфних сасуда. Тако исто видели смо да је у истим особама поред лимфангијектазија нађено и разних гука, и могуће је да су те гуке притискујући главна стабла и закрчујући тако главне друмове за лимфу биле узрок што су се варикозности образовале, али то је оно, не знамо ништа поуздано о етнологији. Оно истина кад се каже да варикозности постају услед централног притиска или заптивених централних жлезда, или услед какве повреде око којега зглавка који је омотан богатом мрежом лимфних сасуда, или рад сувише честог вршења какве функције, као н. пр. код варикозности на препуцијуму, све су то кадшто врло вероватне ал' опет само голе претпоставке. О. Вебер мисли „да и честа запаљења могу заптивајући централна стабла, а особито жлезде, допринети варикозности. Тако н. пр. код елефантијазиса су она честа ерисипелатозна запаљења узрок раширеним лимфним сасудима. Тако н. пр. Тилезенов случај дока-

зује не само да има урођених лимфангијектазија распрострстрних на читавим удовима, него и колико је та болест сродна са елефантијазисом.“ И доиста ми смо видели да тај случај није сам где се лимфангијектазије удружавале с елефантијазисом. — Па и климатични одношаји као да имају замашан утицај на развијање лимфних варикозности и гука, јер од свију наведених случајева, само их је неколико било из Немачке, Швајцарске, из Галиције, Чешке и Шведске, готово сви други болесници или беху родом из топлих појасева или су се тамо дуже бавили. Рублер беше изрекао претпоставку, да они многи случајеви млечне мокраће, који се јављају на Иљде-Франсу, несу ништа друго, до лимфолиптења, али у то време не бејаше још никаквих поузданијих посматрања, која би ту претпоставку оправдала. Међу тим сад су обнародована Картерова посматрања у Бомбају, па је и он, сравњујући своје случајеве, дошао до тог убеђења, да млечна мокраћа долази отуда, што се лимфа просипље у мокраћне путове. Као што се у његовом првом случају варикозни лимфни сасуди излеваху на површину, тако се у другим случајевима, по свој прилици просипаху у бубрежни Calix, у уретере, или мокраћну бешику. Можда су и Хешлови лимфангиоми у топлим појасевима чешћи, па постају, може бити, узрок млечној мокраћи. Било како му драго, толико чини ми се може се извести са поузданошћу из досадашњих посматрања, да је топла клима врло удесна за развијање лимфангијектазије. То потврђује и етиологија — 2. лимфних аденектазија. Понајвише болесника, који су до сада посматрани или беху Бразилијанци или Креолци са острва Реинион и Морис у сред индијскога

мора, која су само 40 миља једно од другога. Кад се још помисли, да су гдекоје кожне болести као н. пр. елефентијазис, за коју се у Европи једва зна, у тропским пределима ендемичне, онда ће се, мислим, сваки уверити, да је ово схватање вероватно. Што се даље тиче старости, то болест напада понајвише младу чељад. — Ни у једном случају не могаше се наћи ни трага каквом спољашњем узроку или повреди. Свагда беше бољка у раном детинству сама собом. — 3. Случајеви макроглосије и макрохилије беху урођени. У нашем случају не могадијасмо такође наћи никакав спољашњи узрок; — у другим случајима макроглосије, као да се болест развила са знацима запаљења (О. Вебер).

IV. О ТРАЈАЊУ, ПРОТИЦАЊУ И ЗАВРШЕТКУ ОВИХ болести, како код варикозности тако и код гука, ваља рећи, да се веома полако развијају, да годинама постоје, и да им се у знацима опажа нека периодичност. Наравно лимфолиптење, које после повреде лимфних сасуда наступа, траје много мање времена и много га је лакше зауставити. — Што се тиче лимфних аденектазија на по се, као да ће бити могуће, да се гуке под извесним одношајима трајашно смање, шта више да их по кадшто са свим нестане. Тако су лекари Сен-Перн и Пти у својој пракси на острву Ил-де-ла-Реинион, често виђали, да су се болесници, код којих су без сваке сумње биле гуке од раширених жлезда и лимфних сасуда, враћали са свим здрави пошто су само неколико месеци провели у каквом умеренијем појасу, н. пр. у Француској и ако се ничим несу лечили (извештај Трелатов). И кад човек те гуке ничим оперативно не дира свагда им је декурзус врло благ. Али чим у те масе падне једна

жишка каквога запаљења одмах се јавља читав низ општих и помесних појава, које сведоче да је цео организам отрован, и та инфекција убија болесника за неколико сахата. Гуке се зацрвене, набрекну, заболе. Болови, који испрва несу били веома јаки, постају све већи и већи, и севају до лумбалних крајева, болесник виче од бола, ако му се који макар и најлакше дотакне гукâ. На лицу, осим ужасне бледоће, израз савршенога очајања. Болесникове очи упрте су у једну тачку, пупиле раширене, цело тело обасуто хладним лепљивим знојем. Пулс необично фреквентан, веома пун; дисање мучно, уплашено; мокраћа угаситога цвета. Врло брзо још више се погорша стање. Језик се осуши, предњи трбушни зид се затегне, наступљује метеоризмус, пулс још више учеста, ал' је тако танак да се опипати не може, болесник је у бунилу, и то ил' гунђа мирно преда се или је у бесном делиријуму, скаче с кревета, хоће да побегне, и бије се са сваким који му у томе смета. Одмах иза овог делиријума долази апатична тишина, претеча блиске смрти, у дубоком коматозном стању умире болесник. —

V. О диференцијалној дијагнози тешко да ће се који пут десити, да се не распозна болест, пошто је већ лимфолиптење наступило, али и у ранијим стадијама лимфне варикозности лако ће их човек распознати од осталих сличних кожних болести, ако узме у обзир њихове особине које горе побројасмо. Али није тако са дијагнозом лимфних аденектатичних гука. Барем до сада у ово мало познатих случајева, тако су погрешне дијагнозе састављане да ствар особиту пажњу заслужује. Даровити и за цело искусни хирурзи, који су те случа-

јеве лечили стављаху дијагнозу: ингвинални или бутни продор. — Од гука, што се у ингвиналном прегибу налазе има и таквих које за цело нико не ће побркати са прераширеним лимфним жлездама, као н. пр. злоћудна неоплазмата, индуриране жлезде, глава бутне кости, која је при уганућу изашла напред и на више и т. д. Од осталих мисли Обри, да ће бити удесно разликовати две категорије: гуке које се могу репоновати и које се не могу. У потоње ваљало би онда рачунати хладне гнојнице, цисте, и липоме. И ове се развијају врло полако без икаквих знакова запаљења, баш као и лимфне аденектатичне гуке и само се у том од њих разликују што се не могу репоновати. Осем тога код гдекојих циста, моћи ће се доказати да су провидне, а то наше гуке никада нису. Оно до душе, кадшто се и код лимфних аденектазија осећа она нејасна флуктуација, што се осећа кад човек липоме пипа, али то је осећање далеко од оне слободне флуктуације, која је тако карактеристична за сваку гуку у којој је течност. Што се тиче мекоће, и дилатације жлезда и липоми су мекани, али се опета код ових осећа, да су фиксиране гуке. Човек их може притиснути, али их никада не ће тиме смањити. Па онда ваља још додати (Трела) да липоми ретко постају симетрички, а у нашем случају свагда су жлезде у обе стране раширене. — Од оних гука што се могу репоновати и с којима се наша болест може да промени, ваља на првоме месту споменути продоре. И једне и друге јављају се лагано, не мењају ни мало изглед и особину коже, једне и друге расту при напрезањима болесника и дугом стојању његовом, код обојих се човек нада, да ће при лежању повући се назад у трбух. Али докле је

код дилатораних жлезда лежање по себи довољно да им садржине нестане потребне су махом код продора и особите манипулације, нужна је таксис да би их са свим репоновали. Па онда често сазнајемо од болесника да је продор постао при каквом прекомерном напрезању, пошто је н. пр. болесник нешто веома тешко подигао и т. д. а о томе ни збора нема код лимфних аденектазија. — Даље у ингвиналном прегибу несу ретке и тако зване конгестионске или псоасове гнојнице. И оне се полако веома развијају, немају никаквих помесних знакова запаљења и могу се притиском такође савршено испразнити. Али баш то репоновање и бива много брже него код прерашираних жлезда, па онда изгледају болесници са таквим гнојницама веома јадно, кахектично. Они ће вам причати, да су пре краћег или дужег времена имали јаке болове на ма коме месту кичменога стуба. Напротив чељад са рашираним жлездама изгледа свагда здраво и снажно. — Могао би човек, у први мах доћи у искушење да те гуке држи да су еректилни крвни тумори. Али цвет коже, веома лагано репоновање, умножавање волума при напрезањима и веома лабава свеза с кожом недопуштају да се мисли на еректилне гуке (Трела). Па онда су крвне гуке понајвише урођене, а лимфне аденектазије развијају се тек у детињству. (Обри.)

VI. О прогнози. Она је 1 код повреда лимфних сасуда лака, и ако се лечење дуго протеже рад лимфолиптења. Већ је сумњивија прогноза код 2 простих варикозности, јер ми смо видели да се о њима може доћи до свију појава сиромаштва крви, и ако се добром и обилатом храном може много надокнадити. Али особито ваља пазити кад се ставља прогноза 3. у случаје-

вима лимфних аденектазија. Кад човек види тако мале гуке које су се постепено и лагано развиле, које носиоцу несу никада Бог зна како досађивале, па кад после чита у књижевности забележене случајеве где се каже да су такви људи излечили се без икаквих лекарских средстава, могао би доћи у искушење да целу ствар сматра као врло невину и безопасну, али искуство Амисатово, Трелатово и Нелатоново поучиће свакога у каквој се опасности налазе ти болесници и како су мали узроци нужни да те опасности као гром ударе у њихов живот. С тога ваља да је видар на опрезу те да не учини болеснику по вољи ако моли за операцију, јер је она до сад свакоме болеснику дошла главе. Друга је ствар са 4. лимфним кавернозним гукама. Оне несу у свези са прераширеним грудним и трбушним стаблима, као што је та свеза доказана у лешинама оперираних болесника с аденектазијама, и то чак до Venae subclaviae. С тога се код кавернозних гука може ставити рахат боља прогноза. Као пример ето случајева оперираве макроглосије, макрохилије, и нашега случаја. Што је мали болесник Билротов после две године умрьо ту није био узрок у операцији макроглосије већ што беху наступиле најтеже друге болести.

VII. О видању. 1. Код повреда лимфних сасуда изаћи ће се, ако не помогну пецила, за цело на крај са трајном компресијом испод ране, и то или особитим притискивалом или прстом, што ће се тешко без одмене одржати на дуже времена. 2 Код варикозности пецила, усијано гвожђе, галванокаустика, компресија, еластичне бјечве, сетацеум, ексцизија или екстирпација. Потоња особито беше корисна код 3. каверноз-

них лимфних гука, и код лимфних гризлица. Што се тиче видања 4. лимфних аденектатичних гука, то је до сад сувише мало случајева познато да би се из њих могло што више извести за терапију, осем то, да се не само не сме помишљати на вађење тих гука, него да на тим људима ваља избегавати и сваку другу операцију, која би ма како могла надражити лимфне сасуде, који су у блиској свези са гукама. Видару у такој прилици не остаје ништа друго до да гледа како ће разјаснити болеснику, ако овај наваљује на операцију, да он рад једне само несносне бољке излаже цео живот огромној опасности. Нека се болеснику препоручи да се чува свакога напрезања, јер ми се сећамо како је умор од неколико дневног пешачења имао злосрећан уплив на болесника Амисатовог. Дакле све ће се сводити на голу профилактику. Највише се могу препоручити еластичне гаће са пелотама за гуке. А кад је већ наступила она загонетна, громовна интоксикација организма, онда наша уметност не може ни толико да учини. Велике дозе опијума, купање у млакој води, то је све што можемо учинити ако не хтеднемо кушати да пургацијама „одводимо" болест кроз црева на поље, што ће у осталом тешко спасти и једног одо тих очајних случајева.

СРПСКЕ СТАРИНЕ У БОСНИ.

Неколике биљешке.

Под овим насловом написао сам приличан чланак, који се у виду путописа може уврстити у љетопис или другу коју периодичну књигу. — Пре неког времена у распусту школском путовао сам из Сарајева до у Вранеш окружја колашинског, највише ради промјене ваздуха, којом приликом свраћао сам у неке цркве и манастире, од којих су многе порушене и запуштене, те узгредно у том путовању прибиљежио сам неке старине и записке, а нешто сам и доцније на мјесту прикупио. То све може дати приличне материје вјештом испитачу, а особито писцу црквено-српске историје, доцнијега доба. — Нашао сам се у Горажду, варошици која лежи на лијевој обали ријеке Дрине. Некад је била знатнија варош и звала се Ерменија. Бег Сијерчић, о којој ће породици ниже бити ријеч, каза ми, да и сада стоји у цариградским протоколима: „Ерменија на Дрини са 18000 домова“ — сада турских 200, а православних 17 са једном малом школом.

Црква херцега Стјепана. (у Горажду).

Ова лежи у питомој луци, такође на лијевој обали Дрине, и удаљена је од Горажда добро $^1/_2$ сахата к истоку. Од сјевера надвишава је шумно брдо Градина,

на којој се виде развалине негдашње тврдњице херцега Стјепана. С обје стране Дрине к истоку виде се развалине од два града на узвишеним бреговима, лијево Звечај, а десно — Самобор. У овом пошљедњем и сада стоје узгор двије куле доста здраве и три топа, између којих један на подобије бурета, т. ј. од металних дŷгâ и обручева.

Примједба. Причаше ми: да кад су Турци приспјели да освоје Самобор, ту се деси у граду најмлађа кћи херцега Стјепана, и видећи да ће Турци освојити град, не хтједне се жива предати у њихове руке, него у потпуном накиту и свечаном одијелу скочи с града низ високе стијене. Њена дуга коса са златним дугметима запне за чворовите стијене: тако се објеси, и висила је без љуцког приступа, док није сама отпала. Једно златно дугме при чистом зраку вијало се све до назад 13 година. Тада неком бегу испане за руком, те укине дугме из шишане (пушке) и поклони својој кадуни. —

Оснoватељ цркве.

Њу је подигао Херцег Стјепан год. 1446, као што свједочи натпис више врата средње цркве с поља на једној плочи узиданој. Он гласи овако: „**Къ лѣто зцнд** (6954). **Азъ рабъ Христꙋ Богꙋ Господинъ херцегъ Стефанъ воздвигохъ храмъ свѧтаго великомꙋченика Георгиѧ моемꙋ да помолитсѧ ѡ мнѣ грѣшнѣмъ владыцѣ моемꙋ Христꙋ.**“ По овоме види се, да је херцег Ст. служио крсно име св. Ђорђа, почем вели „**моемꙋ.**“ Сигурно је он у извјесно доба године живио у Горажду а неко у Благају сниже Мостара два

часа. Црква ова доцније је постала манастир са књигопечатњом, а сад опет мирска црква и једино зданије узгор, што подигну стари херцег Стјепан. — Још сам видио један његов натпис у порушеном граду Благају на једној ћоши од сјевера: „**А се писа врсанъ Косарнъ сужанъ кои се не радує** — — — — — — — — —

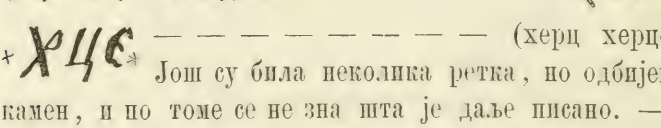

— — — — — — — — — (херц херцог). Још су била неколика ретка, но одбијен је камен, и по томе се не зна шта је даље писано. — У каквим ли је тужним околностима и када писао оне ријечи: „**сужань кои се не радує?**“ Је ли био ту кад затворен, или притијешњен од сина Владислава, или други непријатеља: босанског краља или Турака, то не знам. — Да пријеђем на опис цркве. Она је на свод и средње величине, но доста висока и олтар саразмјерно пространа са једним прозором. Некад је била молерисана. С лијеве стране поред проскомидије има малу препрату на свод без и једног прозора. У њој се сад не служи и храм је Архистратига Михаила, као што свједочи и печат црквени, гдје на истом пише грчким писменима: **Георгиосъ Ар. Михаил.** Темпло је просто и новијег доба. С десне стране средња црква има само један прозор готово при земљи. На ластавици више врата дигнут је камени звоник од једног хвата и за два звона, зидат по свој прилици кад и црква. Под звоником у камену има художаствено урезано дијете голо са барјаком у руци, што бих рекао да представља васкрснуће Спасителя. С десне стране с поља до прозора у црквеном зиду има такође вјешто израђен војник има-

јући у десној руци копље засађено и низ доље окренуто (ваљда грб Херцеговине); у лијевој руци има малу стријелу, а на глави калпак са перјем. Покрај исте плоче на довратницима у прозора, који су од црвеног мермера, има неколико натписа од јеромонаха исте цркве, који се не могу прочитати. Само то разумјех, како неки Герман каже да је оставио оца, матер и сродне по крви, пак се у ту обитељ населио да спасе душу, те позива и друге да му пошљедују. Из овог се види јасно, да је ова црква била опште-житељни манастир, и по свој прилици у оно доба, кад је овдје и књигопечатња суштаствовала, јер су се око тога посла т. ј. печатања и преписивања књига бавили искључиво трудољубиви јеромонаси у манастирима. Предњу цркву или препрату на штук президао је у прошлом стољећу племић из Горажда Синан-паша Сијерчић, који је онда заповиједао у Гораждy и оближњим тамо мјестима. Каква разлика у дјелу равноимењака: Синан-паше, који спали тијело светог Саве на Врачару, поруши толике цркве, особито у Призрену и стараше се изгладити сваки спомен светиње српске! каква велим разлика између њега и паше Сијерчића, који ма да преврну вјером, али опет оста у њему искра чуства прадједовског! — Кад је Сијерчић хтио зидати ову препрату, у исто доба дође му наредба из Цариграда, да подигне дрвени мост преко Дрине у Гораждy на и сад постојећих шест стубова камених. За мост је приправљао дрва растова, а за цркву лучева. — Цркву је прије довршио него мост. Ондашњим Турцима то се учини криво, и оптуже га травничком везиру, као да је дрва приправљена од народа за мост, употребио на зидање влашке цркве. Везир пошље комисију која извиди ствар и увјери се да

у цркви нема ниједног растова дрвета. (И сад се познава гдје су засијецали сјекирама). Сијерчић као богати племић, а при том прав и невин, за ту потвору жестоко се освети главним тужитељима; шесторица скапају у травничком затвору. Но питање је шта најглавније побуди Сијерчића да призида ту црквицу, — дјело, које је ваљда једино од потурчене браће? Судећи по једној надгробној плочи у истој његовој црквици, на којој стоји овај натпис: **Къ име Богъ, се лежитъ рабъ Божи кнезъ Радославъ Шиерпиуъ**, ја бих рекао, да се ова породица Сијерчића, прије него што су се истурчили, звала: Шијерпићи, пак доцније, Сијерчићи, и да се Синан-паша сјетио неког свог дједа или прадједа, који мирно почива под том хладном плочом пред црквом херцеговом, и ганут сродственим или религијозним чуством, подигао му црквицу више гроба, те да у томе барем нађе утјехе својој савјести. . . . —

Било како му драго, буди му хвала на том дјелу! Од ових Сијерчића има и сад јака и доста богата породица, која је у најљућем добу била врући бранилац хришћана и речене цркве, те се по свој прилици за то и одржала и књигопечатња у њој постојала. Чуо сам, да код ових Сијерчића има приличан број повеља од српских владалаца, но не износе их на јавност. С једним од ових Сијерчића, у кога је скела у руци, превезох се на ону страну. Поздрављајући се с њиме, примјетим на петом стубу из оне стране близу краја, при врху овај натпис, који с коња једва прочитах и не цијел: **А се лежи рабъ божи Гомбалиуъ ужноме жалѣтъ овогъ свѣта.** (Ово је била надгробна плоча, па доцније узидана у стуб.)

Ја оставих Дрину и кроз четири сахата дођох у варошицу Чајниче, познату овамо због чудотворне иконе Богородичине. Ту пошто преноћим и одслужим летургију с Прокопијем, митрополитом херцеговачким, прегледам нову цркву и чудотворну икону. Она је дуља нешто од аршина и сразмјерно широка. Слика је на икони: Богомати, држећи у наручју лијевом младенца Исуса. Радња је грчка, красна и древна. Осим обичног натписа стоји и овај словенски: **Азъ тебе ради младенствую.** Са наличја исте иконе образ је светог Јована са натписом грчким: **Продромос**, што значи претеча.

Ова је икона пренесена из манастира Бање кад је исти опустио. Овдје и остаје, јер је у поштовању и код самих Турака. На поискивање бањских калуђера не дадоше је однијети Хришћани ни Турци. О већим празницима, особито о Госпођину дне силни се народ сабира из све Босне и Херцеговине особито из Сарајева, одаклен су главни тутори, и јако потпомажу њен приход. Највише њиховом помоћу подигнута је нова црква и простране ћелије около ње са јаким зидом, гдје је и школа смјештена. 1869 год. о трошку црквеном, сарајевски златар Ристо Андрић оковао је ту икону с обје стране у сребро, и за чудо је вјешто погодио сваку прегиб у сребру према цртама хаљина у икони.

Оставих Чајниче, и преко планина кроз 8 сахата дођем у монастир Тројицу у Пљевљима. Бавећи се ту неколико дана и причекан дивно од оца Христифора игумана, и Вуколе Госпића, проте, прегледао сам цркву и све србуље ту налазеће се писане, које ћу на своме мјесту споменути.

Манастир Тројица одстоји $^1/_4$ сахата од вароши Пљевља и то више извора ријеке Брезнице међу два брежуљка. На ријеци Брезници одмах ниже извора имају двије воденице манастирске и пространа пољана до саме вароши, гдје је 1868 године начињена лијепа и пространа школа на два спрата.

Црква је мање величине и доста мрачна. Кад је пак зидана, не зна се, јер нема правог натписа године. На прагу више врата средње цркве на молерају стоји ово: **Благоволенїемъ отца, поспѣшенїемъ сина и совершенїемъ свѧтаго Дꙋха, потписа се свѧти и божественн храмъ свѧтиѧ Троици въ лѣто ѕрог** (7173.) **Тогда престоломъ српскимъ правѣщꙋ Архїепископꙋ кꙋр Їоанꙋ, при митрополитꙋ Херцеговцемъ кꙋр Силвестрꙋ.** Изнутра у препрати више врата на молерају пише, да је најпре као први ктитор ову цркву основао Висаријон са братом Савом и сином архијерејем Никифором, па доцније како је опет поновио игуман Јоаким. Штета што писац није назначио и године кад је зидана.

Овај манастир има седам чивчија на својој земљи, а доста је богат у црквеним утварима, особито у сребру. Године 1857 случајно се запали нешто у црквеној авлији. Ватра запали све ћелије па и у саму цркву продре. Тад се турска редовна војска човјечно показала, јер је из вароши најбрже дотрчала и цркву одбранила, ма да су многе икопе као и темпло нагорјеле, а молерај доста поцрнио. Тада је боловао у ћелији јеромонах Антим Митровић, па при тој забуни и сметњи од пожара, нико се на њега и не сјети, те је спромах на тешким мукама издахнуо! У мало што не пропадоше и све

србуље! Г. прота Вукола Госпић има у томе заслугу, јер је с војницима кроз пламен износио књиге и друге утвари црквене. Сада су књиге смјештене у једну сигурну од ватре магазицу на свод изван цркве. Ја прегледајући, смјестио сам их у ред и препоручио браћи, да пазе на то народно благо, које нам оставише трудољубиви јеромонаси, пишући и преписујући годинама те књиге, за народ. Да то нам за онда бијаше једина књижевност, и стари пустињаци обратише неуморни труд на то. Дивна опомена оној браћи у Фрушкој Гори, која пишу „куваре,“ како треба по вкусу и моди правити јела, што луксуз западни изумје! — Сад су опет начињене ћелије около манастира на три спрата. Турски султан поклонио је 50.000 гроша, на оправку монастира.

Рукописне србуље у М. Тројици.

Прибиљежио сам само наслов књиге, писца, биљешке и године на којима сам нашао. Како ми је која на руку додолазила, ево их редом:

1.) Пентикостар, писан минејски врло красно у монастиру Милешеви од јеромонаха Захарија, године 7139. При архијерију пекском Паисији Логину.

2.) Слова Златоустова, са житијем Алексија человјека божијег. Минејски написан и добро сачуван. Стоји овај неправилни датум или с тајном азбуком: **SKSГ.**

3.) Толковање десет заповједи божјих на пергамену. Фали с почетка и краја неколико листа.

4.) Молбеник Богородичин. На пошљедњој корици стоји ова записка: **Сию книгѹ Молбеникъ монастира Преображенїѧ Господнѧ подкрилїе гори Овчара и Каклара, вѯехъ аѯъ многогрѣшни Михаилъ владика сме-**

дерєвски и жнуки да ми служи до смрти моє: пакн да ѥ книше рєченога монастира. То би лѣто 7171.

5.) Јеванђелије. Фале први листови. Написано је минејски прекрасно. После јеванђелија додата су слова Андрије критског, а за тим похвално слово св. Сави архијепископу српском, исторично и опширно; после тога похвална слова св. Сави и Симеуну српском. Овдје фале у средједи три листа и пошљедњи.

6.) Минеј мјесеца Септембра.

7.) Слова Златоустова. Написао их у манастиру Рачи јеромонах Киријак 7152 при игуману Силвестру.

8.) Отачник, без потписа имена, мјеста и године.

9.) Октоих I и II гласа.

10.) Шестоднев Василија великог, са библијским изображењима у великом формату. Прекрасно га написао минејски Гаврило инок 7157. а изображенија нацртао Андрија Рапћевић исте године. Ова је књига тако красно и вјешто изображена и са бојама нацртана, да јој се не може наћи равне.

11.) Минеј мјесеца Новем.. писат у монастиру Врањевшници од непознатог писца.

12.) Триод цвјетни.

13.) Јеванђелије са Блаженима сви осам гласова. На крајњему листу стоји ова записка: „**Въ лѣто зри 7140 паде прахъ на землю мѣсеца Декембра 7. ден: си прахъ бише яко пепелъ черинъ. Въ тоже времє владарему Херцеговиноиъ проклети Пири-бегъ Соиборацъ и взє ѿ монастира Милешева и ѿ сїє обители добра, и проуи монастири пострадаше много.**“ —

По свој прилици од тога се доба и почиње пропаст м. Милешеве. Јер Пири-бег одузевши му добра, јеромо-

наши не би се имали око чега савијати, да им још не оста утјеха, многоцијењени остаци народног просвјетитеља св. Саве, кога до 37 година послије тога спали на Врачару проклети Синан-паша.

14.) Диоптра или огледало.

15.) Главизна или Крмчија.

16.) Типикон.

17.) Четни Минеј: Сеп., Окт., Нов. и Декембра; писан у манастиру Враћевшници преосвећеним митрополитом рудничким Диомидом 7087. На првој корици стоји ово: **въ то време запусти М. Враћевшница, когда поеха Султанъ на Беуъ и разби се подъ Беуомъ. Въ то време многи монастири запустише.**

18.) Минеј мјесеца Априла, писан 7068. На пошљедњем листу стоји ова записка: „**въ то време свадише се о царство синови султана Селима и Бајазитъ и бои бише, и уби Селимъ и прибеже Бајазитъ на Куа-башъ.** Од тога и тегота на Хришћане — **въ то време. И тако вилнахъ Христане їако же скотъ не смислени.** Писа Данило старац.“

19.) Житија неколицине светитеља.

20.) Јеванђелије. Написао га је јеромонах Никодим.

21.) Октоих све осам гласова.

22.) Житије и подвиги св. Саве српскога са још неким словима. Књига лијепо написана минејски, од монаха Теодосија у ман. Хиландару. На претпошљедњем листу стоји ово: **Сиа книга монастира Враћевшинце** 8173. На пошљедњем ова историчка записка; „**Стефан велики Немана дванадесатолетенъ начатъ воевати и ѿ греческїа земли и страни отимати: Рацково (?) и Фанотъ (?) уза Левче и Белицу и созда монастиръ прекрасенъ**

рекоми; **Студеницу.**“ Сниже ове записке нацртани су његови грбови, овако: затв. круна; с десне стране исте сунце; с лијеве мјесец, а под обадвома по једна звијезда; под звијездама С. Н. (Стеф. Немања). На круни и испод круне крст; под доњим крстом мач и скиптар; мало на лијеву страну испод тога двоглави орао, држећи у лијевој канци: земљу ⊕, а посриједи свега пише: „**Серкиа.**“ —

23.) Канони Богородични. Написао их је јеромонах Захарија 7107.

24.) Златоустова слова. Написана на ријеки Брезници (у Пљевљу) од неког Расодера, при игуману Никодиму 7087. на крају стоје двије ријечи с тајном азбуком **ивѡѳ**: **цвохль.**

25.) Типикон.

26.) Толковање празничних и недјељних јеванђелија. У наслову стоји овако: **Поученіе избранное ѿ святаго евангеліа и ѿ инихъ многихъ божественихъ писаніи: въ всакую неделю и на господскіе празники: на поученіе и на проучтаніе христоименитимъ людемъ: преложена с „Грчкаго“ на „Србски“, въ лѣто 6851. индикта 11.**

27.) Слова о Митру и Фарисеи. На пошљедњем листу стоји ово: **Сію книгу повеза проигуманъ Іоаннікіе въ лѣто 7103 и плати ю монахиа Марта.**

28.) Тропари и кондаци празнични преко све године.

29.) Акатист Богородичин.

30.) Правила Апостолска и саборна.

31.) Апостол, књига добро сачувана.

32.) Минеј м. Декембра, писан у м. Милошеви.

33.) Синаксар добро сачуван и красно написан.

34.) Пролог м. Јулија, добро сачуван.

35.) Минеј м. Априла.

36.) Јеванђелије. Фале на крају неколика листа.

37.) Јефрем Сирин добро сачуван и красно написан.

38.) Триод.

39.) Требник.

40.) Јеванђелије на кожи (пергамену) с додатком на крају празничних апостола, добро сачувано.

41.) Минеј мјесеца Фебруара.

42.) Бесједе Златоустове прекрасно написане и добро сачуване.

43.) Службеник.

44.) Јеванђелије.

45.) Слова Златоустова.

46.) Апостол.

47.) Триод.

48.) Јеванђелије.

49.) Слова Златоустова. На пошљедњем листу стоји: **Въ 7148 мѣсеца Февруара 7. ден паде крвав снѣгъ и тои дан бише чисти понедельникъ.** (Ова је биљешка старија од натписа у манастиру.)

50.) Минеј м. Декембра написао га јером. Сава у манастиру Тројици 7044.

51.) Зборник.

52.) Типикон написао га Јован ђак у манастиру Тројици 7053.

53.) Минеј м. Јануара.

54.) Житије Саве освећенога и још 8. тиваидских и африканских св. пустињака. Написао их је јеромонах Михаило у Атонској Гори 7137 красно написана и добро сачувана.

55.) Слова са житијама неки светитеља написао их је јером. Анфон 7052.

56.) Амарторон — Сотирија, или — Грешних Спасеније у три части. (Овдје стоји: „чести.“) Написана на грчком језику у А. гори од јерм. Агапија а на словенски преведе јерм. Самуил Бакачић у скиту св. Ане у А. гори 1697.

57.) Празнични минеј.

58.) Минеј м. Новембра. На пошљедњем листу стоји: „**Аще ли хошеши увѣдѣти име писавшаго, зри: троица и единому дающу ѿвѣтъ, паки двоица и еще десетерогуба десетица осморици ѿвѣтъ дающи: паки троица въ десеторици, и и симъ ѿвѣтъ даетъ единъ велмуж, иже ѿ Грек утан севъ Славенахъ же славитъ се.** (Разријешено значи: Гаврил) **худи и грѣшни иноxъ. Тогда бившу патриарху Србскому кѵръ Арсенїю, митрополиту же Херцеговачком кѵръ Авксентию.**

59.) Јеванђелије.

60.) Житија м. Фебруара, Марта и Априла. Написао их инок Јефтимије у Атонској Гори 7172. **повелѣнїемъ кѵръ Нектариа.**

61.) Полустав написан у А. Гори 7116.

62.) Минеј м. Априла. На пошљедњем листу стоји: **Къ лѣто 1683. сїю книгу принесе їерм: Димитрїе ѿ Мажнѣъ и даде ю въ церковъ сараевску за даръ од монастира.**

63.) Маргарит Ј. Златоустог, написан прекрасно. На пошљедњем листу стоји ово: „**Къ лѣто 6960 дана ѿ благочестиваго и христолюбиваго господина деспота Георгїа и господарине деспотице Єрине и синомъ ихъ.**“ Даље стоји другом руком: „**Азъ смѣрени Никодимъ и помилости божїои на-**

трнархъ приложихъ сїю книгꙋ великои церкви Стꙋденици, и тко те е отиїети ѿ церкве да е проклетъ аминъ.“ Још доцнијом руком стоји; „**монастира Сопакани ниже ва Карасе.“**

64.) Псалтир на кожи (пергамену).

65.) Требник.

66.) Апостол на кожи (пергамену).

67.) Псалтир.

68.) Апостол и Јеванђелије.

69.) Минеј месеца Јануара, фали с почетка 15. листа.

70.) Велики псалтир.

71.) Минеј месеца Августа, писан у манастиру Враћевшници.

72.) Толковање јеванђелија.

73.) Канони Богородичини.

74.) Службеник.

75.) Минеј м. Септембра.

76.) Минеј „ „

77.) Октоих од 5 — до 8 гласа.

78.) Октоих „ 1 — и 5 „

79.) Житије и подвизи Саве српског сказана иноком Доментијаном и презвит. м. Хиландара.

80.) Минеј м. Јунија.

81.) Дпотра или Зрцало Михаила Пселоса. На трећем листу с почетка стоји ово:„ **Аще хощеши ꙋвѣдѣти и име писавшаго, се и то написꙋю ти и сꙋетъ обрѧщеши; осам писменъ иматъ и троесложнъ естъ, послѣдиѧ и средиѧ по три писмена иматъ каждо, проꙋаже вещшаѧ, сего же ꙋисло естъ сторицею, рекшевъ се ꙋисло**

и сѵетъ: сихъ деветъ сотъ и осамдесетъ. (Разријешено значи: **Патриархъ**)

82.) Триод.

83.) Службеник.

84.) Службеник.

85.) Триод.

86.) Различна слова.

87.) Житија.

88.) Псалтир.

89.) Ишљедовани псалтир са јеванђелијем прекрасно написан 7154 и добро сачуван.

90.) Јеванђелије

91.) Типикон

92.) Службеник.

93.) Требник. Ову је књигу важно описати.

Она је мањег формата; има у све 88. листа дивно минејски написаних. С почетка, у срједи и на крају, многи листови фале. Нема потписа ко је писао ни године кад је писана. На два мјеста по дну листова стоји једнака записка године, које се једва може прочитати; јер књига, осим што је често била у рукама, неко доба стала је у влази; због чега су многи листови готово покварени и слова нечитка постала. Записка године ова је: **вь сіе лѣто ѕн. дї Їанѵара.**

Садржај књиге.

Изложенне и вѣспомиланне бывшаго церковнаго сьвькуплениѧ[1] при Костантинѣ и Романѣ. Овому ѵбо царствѵющѵ.

[1] У овој србуљи нема я, ни ъ, него мјесто тога ꙗ састављено и ь.

„Должноє къ Богꙋ молєбноє благодарєнїє вьнь же день въспрнєхомь божствєнꙋю цєрковь: спокаѕанїємь благоꙋѣстнїа повєлѣнїє съ испровьрженїємь ѕлобнаго ѕлоꙋѣстнїа.“ Овдје је поменик усопших светих мужева и учитеља цркве, нарочито саборима сувремених. За овим шљедује проклество на све јеретике, с којима се борила наша црква, а пособно на „Бабуне:“

„Ѕли єрєтици трьклєти бабꙋнє нарицающєнсє льже кр'стїанє и рꙋющєє се нашєи правѣи вѣри и ѕнимающє ѿ книгь сватаѩ словєса и прѣвращающє на ѕловѣрнє и ѿлꙋчающєнсє ѿ сватыє и правовѣрнїє цркве и рꙋгающєнсє сватомꙋ и ѣстномꙋ кр'стꙋ и стимь иконамь и стимь мощємъ рꙋгающє се нимь да бꙋдꙋть проклєти. Люднє тождє трижди. Вѣрꙋющє бабꙋнскꙋю вѣрꙋ. Нихъ ꙋчєнїа прнємлющє и кланяющє се нимь и држєщє вѣрꙋ ихь сиковн да бꙋдꙋть проклєти. Люд. тож. трнж. Вѣрꙋющє їако бабꙋнскыє вѣри єсть и приємлющє ихь вь своє ѕємлє и хранєщє ихь сиковн да бꙋдꙋть проклєти. Квсїакыє ѕли єрєси паꙋє излиха єрєтыки нарицающих се бабꙋнь непроклинає ихь, да бꙋдꙋть проклєть. И въѕгласть велми: Растꙋднє больньскыи и Радомирь и Дражило. И Томко и Твртко и Твердошь и вси нарицающє и се крвстїанє и крвстїаницє и Раднинь Гость Херцєговь. (Ово је име писано доцнијом руком и другим мастилом сниже истог реда по дну листа) а нєкланяющє се сватимь иконамь и крьстꙋ ѣстномꙋ, да бꙋдꙋть проклєти. люднє трижди.

(Примједба. Господин Божидар Петрановић у књизи о босанској цркви на страни 140 спомиње само двојицу од ових: Радомира и Радина госта, за кога вели на страни 142: „да је био ондјешњи владика, зависећи од

босанскога дједа, те је предњачно истоме митрополиту милешевском (по Миклошићу и Мавроорбину).“ — По овим горе не слаже се. Господин фра Грго Мартић, жупник сарајевски увјерава: да и сада код Неретве у жупи има 16. кућа од секте богомилске, који су хришћани, но не примају православног свештеника ни фратра, него се сами управљају. Чуо сам, да и више Крешева имају куће у неком селу који истина долазе к миси и крштавају се по римски, али ту секту казује најстарији нашљедном домаћину у нади, да ће некада доћи доба, кад ће се њихова религија распространити. При свом старању фратара не могоше погодити те куће које су.

Сад тљедује многољетство. „**Многа лѣта створи Богь Урошу краљю нашему. Стефану краљю нашему, благоучьстивѣи краљиѣ Анѣ и уедоша ею. Якову преосвѣщеному архиепископу все срьбьскые земле многа лѣта. И Еленѣ благоучьстивѣи и правовѣрнѣи краљиѣ нашеи и уедошь ею многа лѣта. Многа лѣта створи Богь господину нашему Стефану и Кателинѣ и уедоше ею и сие възгласи велми: Боже съхрани дрьжаву ихь боже умири царство ихь. Небесни цару земине съхрани. Исаїи всеосвященому епископу дьбрьскому многа лѣта.**“ Послије овога долази поменик „**Симеону приснопамѣтному и святопочившему отцу нашему и наставнику всее срьбьскые земле цару бившему Немани и Анастасїи благовѣрнои и христолюбивои чьрноризицѣ вѣчнаа памѣть. Стефану о христѣ благовѣрному и святопочившему прьвовѣнчаному краљю всее срьбьскые земле и Анѣ благочьстивои краљиѣ вѣчнаа памѣть. Савѣ преосвященому и святопочившему прьвому архиепископу всее срьбьскые земле вѣчнаа памѣть Стефану краљю**

Ѹрошѹ. Симеонѹ монахѹ. Арсениѥ преосвященомѹ архиепископѹ всее срьбьскые ѕемле. Стефанѹ благоу: краљю Радославѹ и Їоанѹ монахѹ. Стефанѹ краљю Владиславѹ вѣчнаѩ памет.“

Сад долази поменик епископима српским, које стављам у рубрику.

Ѕетски:

Герман. Михаил.
Неофит. Андрија.

Неозначена епархија гдје су сљедили:

Калиник. Герасим.
Кирил. Михаил.
Козма. Григорије.

Хвостьньски:

Онуфрије. Василије.
Јаков. Никола.
Арсеније.

Будимьльски:

Јаков. Теофил.[1]
Калиник. (Овога именује у србуљи: „вторим.“) Спиридон.
Герман.

Х'льм'льски: (Захумски)

Иларије. Теодосије.

[1] Господин Никифор Дучић архимандрит описујући једну србуљу која се налази у м. Морачи, тврди: да је овај Теофил један од оних 12. епископа што их постави свети Сава (Види Магазин Далматински 1866 стр. 185). Међу тим Теофило овдје долази у трећи број.

Методије.
Неофит.
Никола.

Призрен'ски:

Јоан.
Герасим.
Иларије.
Амвросије.
Варлаам.
Јоан.

Топлнуьки:

Јоаникије.
Дионисије.
Теодор.
Јаков.
Василије.
Димитрије.

Ибрьски:

Данил.

Планьски:

Мавројан.
Варнава.
Сава.
Јоан.

Доб'рски:

Христифор.
Јоаникије.
Методије.
Никола.
Јоан.
Спиридон.
Исаије. (По свој прилици, кад је србуља писана, овај је био у животу).
Јоан.
Јоан.

Моравнуьки:

Дионисије.
Меркурије.
Герасим.
Јевсевије. —

Ови епископи српски сједили су на реченим епархијама, и неке је основао св. Сава српски просветитељ, јер писац стављајући их у диптик, изриком вели: „**Тогда помнилетъ србьске епископе**“ . . . . Ма да су непозната дјела ових српских архијереја и године кад су и доклен су сједили, ипак овај ред у добро је дошао за писца српске јерархије. Могуће, да је понеки од ових епископа дошао и на пријестол патријарски. — Да пријеђем на опис србуље.

За овим редом епископа српских, долази поменик православним царевима грчким и патријарсима цариградским. За овим изложење сабора халкидонског, па цариградског против злочастивог сјевера. Иза овога сабор бивши при цару Костантину, послије чега шљедује проклество на Несторија, Ефтихија, Севира, Сергија, Онорија и Бабуне. За овим изложење сабора никејског другог, послије чега иде проклество на све јеретике саборима савремене, и доцније Бабуне. Послије овог слово св. Јована Дамаскина на Благовијест, или „собесједованије;“ Житије светог Саве српског, гдје се између осталог каже, да је три пута ишао у Јерусалим. Даље, житије Симеона мироточивог и св. Георгија великомученика.

Сви наслови, почеци и имена писани су црвенијем мастилом, а на више мјеста гране такође црвенијем мастилом нашаране, од којих пошљедњу двоструку, између које се свршује житије светог Симеона, држи рука украшена.

У манастиру Тројици налази се пред иконостасом с десне стране кивот св. Саве арх. српског, покривен свиленом материјом. Дрво је мирисно а грађа просто начињена. Кад су по заповијести Синан-паше донијели тијело

св. Саве на Врачар, ковчег је остао, јер је врло тежак и доста голем. Неки потурчени Србин задржи га код себе, и служио му је за оставу сухог воћа преко зиме! Калуђери м. Тројице: Лаврентије и Серафим откупе га преко неког хришћанина и пренесу у м. Тројицу. (Ово казују тројичански калуђери.)

У овом ковчегу чува се штап св. Саве српског, који је оковао у срму, позлатио и камењем покитио неки јеромонах Висарион 7116. Дугачак је 6½ педљи. Има јабуку са камењем и бисером. У средини јабуке има поголема стрелица (кугла); о јабуци висе бројанице, зрна су од плетеног злата, која су доста ижигана. Штап је на пет олука и сразмјерно се своди низ доље све тањи. Од врха до на дно по олуцима исписани су минејски ови тропари и кондаци потпуно: **Пѹти къ водѧщаго. Изкраѧнаго ѿ пелен. Коѕнеслѧ еси. Єже ѿ насъ исполнивъ смотренїє. Православїѧ наставнѹє.** У истоме кивоту чува се једно јеванђелије у великом формату прекрасно и минејским крупним словима написано од неког ђака Димитрије тако дивно, да се једва може познати да је рука писала, па и јеванђелисти прекрасно су нацртани. Оковано је у сребро па позлаћено. С почетка по дну листова стоји ова записка: „**въ лѣто ѿ рождества христова 1707 сїю книгѹ ѹ Сараєвѹ ѥєвангелїє монастира Троице бѣше ѕаложено ѕа дѹгъ монастирски ѕа 108 гроша, и отвѹпише га калфе рѹфета ѣѹрѹнскогъ и приложише опетъ ѹ монастиръ светѹ Троицѹ. Бог да прости.**“ У истом кивоту има прости штап од некаква мрка дрвета с малом јабучицом. Веле да је то штап св. Арсенија српског.

Печатаних србуља има овдје доста, особито које су печатане у манастиру Мркшини од јеромонаха Мардарије године 7060. Вријеме ми не допусти да их прегледам, јер сам хитио у Сарајево да отпочнем школу.

Примједба. Ја сам године словенским цифрама у србуљама и запискама назначене, вјерно замијенио грађанским цифрама.

Манастир Дубочица.

Од Пљевља 2. сахата идући к југу, веома удолито с десне стране на малој ријеци истог имена лежи овај мали манастир — Дубочица. Више врата, изнутра на молерају, стоји овај натпис: „**Благоволенїемъ отца, поспѣшенїемъ сина и совершенїемъ свѧтаго Дѹха: сьзданъ би св. божественни храмъ отъ основанїа свѧтаго архїерея и Мирликийскогъ чѹдотворца христова Николаѧ трѹдомъ и подвигомъ Павла игѹмана и еромонаха са свѣмъ о Господѣ братиѧмъ, паки же с помощїю и св. Архиерея христова Николаѧ и подписа тажде бивше речени Павелъ игѹманъ съ братїомъ и съ православнимъ христианом жительнѧмъ сїе и подписа се въ лѣто ζ'ог.** (7073). Црква је малешна, но добро сачувана и у њој темпло позлаћено; грађено је 7073, даклен кад и црква, а 7. Августа, тако пише на истом више двери златним словима. Више цркве у шуми виде се неке развалине гдје су некад ваљда биле ћелије. Црква је сада мирска и у неколико под надзором игумана тројичанског. Нашао сам у цркви пет србуља: 1. Слова Златоустова 2. Минеј м. Авг. 3. Минеј м. Сент. и 2. Јеванђелија, од којих једно особите је величине и

красно минејски написано 7054. од јеромонаха и игумана Висаријона, при Никанору архијепископу.

Манастир Блишкова.

Одавде 10 сахата к југо-западу преко кршевитих и шумних брегова не домак Бијелом Пољу налази се порушени манастир Блишкова. До крова стоје зидови цијели и олтар, у коме се виде, још у цијелости: слике Богоматере, Златоустог и Василија великог са почетком ове молитве: „**Иктоже достоинъ ѿ связавшихся плотскими похотми служити тебѣ царю славн.**“ Трапеза је још узгор. У проскомидији нашао сам једну србуљу и цијелу гомилу иструнутих одаклен се извуче једна поголема змија. Ту видјех и једну бакарну тепсију на којој и овај натпис: Манастира Острога **къ лѣто** 1761. више врата у препрати на молерају видјех само ово: **Изволеннемъ Отца — — — — — — — — — — — Игуманъ Макарии.** Храм је Вавединије, а препрата свети Никола. Около цркве виде се многе развалине ћелија. Имала је и своју воденицу на малој ријеци истог имена. Земље такође около ње има доста, но нико је не обрађује, па ни сами Турци не смију што присвојити због овог узрока: Још док је била у цјелости црква, неки Турчин воденичар сврати пред цркву гдје је више врата спазио лик св. о. Николе. Извади нож јатаган и ископа обадва ока на слици. Слазећи се одатле низ брежуљак, запне му обувана, посрне ничке и угоди оком на један чеперак од кога с мјеста ослијепи у једно око. — Пошљедњи игуман овог манастира био је Ђорђе Варага, који је од турског зулума утекао у Свету Гору. Ово мјесто сад спада под Бијело Поље.

Манастир Соколац.

Одавде к југу 5. сахата лежи на високој планини Соколу овај манастир одаклен се свуда у наоколо на неколико сахата може видјети. Има нешто и равнице около њега с једне стране. Мјесто је пусто и бежљудно. Црква је величине као и Блишкова и у оном степену порушена. Још се види изнутра више врата слика „**Рождество Богородице**“ ниже чега на прагу, такође на молерају, види се овај натпис, који на моје очи опадаше, јер је била врло јака киша, и да сам сутра дан дошао мало би што затекао од овог: **Изволеніемъ отца, и поспѣшеніемъ сина и совершеніемъ святаго дха сазда се си божествени храмъ Вѣвѣденіе пресвятїа Богородици: ѿ основанїа трудомъ и подвигомъ старца Анѳонїа іеромонаха са всеми о Господѣ братиами и благодѣтелеми въ лѣто ѕкд** (7024.)

За олтаром виде се многи гробови, а около цркве порушене ћелије. Пећ на свод још је у цијелости. Мало од цркве на ниже види се једна запуштена башта, у истој диван извор са неколике шумне воћке. Пошљедњи игуман био је Симеон Вукојичић кога је убио на некој моби Рамо Јелић. Цркву су запалили турски чобани, који љети изгоне стоку на ту планину због добре траве и чисте воде.

Манастир Добриловина. (у Шаранцима).

Зидан је онога доба кад и Соколац, такође од калуђера. Назад 58. година опустио је овако: Неки зликовац Омер Аки дође у манастир са двојицом друга да чини зулум и изнуди новаца од игумана. Калуђерски ђаци договере се и ноћу убију сву тројицу. Због тога се калуђери разбјегну и манастир запусти. Сада га Шаранци подижу.

Манастир Довоља.

Зидао га је Герман калуђер 1707 године. Он је при једној страни на десној обали ријеке Таре према Шаранцима и окружен од сјевера високим брегевима и шумама. Мјесто романтично. 1857 године турска посада смјести се у његове ћелије. Ту насилно доведу једну женску и обешчасте баш у самој цркви. Покојни кнез Данило кад то чује, једно због тога, а друго због карауле, рече Шаранцима: „Те стопе запалите манастир Довољу, а некад ћу ја бољу начинити“, што Шаранци и ураде. 11 Турака Арнаута изгорјеше тада у цркви, и србуља тако много било је у њој, да три коња не би могла понијети. Пошљедни игуман био је Пахомије Николајевић, који ми ово прича о Довољи, а и сам сам био тамо.

Манастир Аранђел.

Од Довоље западно 3 сахата више Таре лежи манастир Аранђел. И њега су зидали побожни калуђери. Још је у цијелости и парох је у њему син Вуколе Госпића, проте пљевљанскога.

Као што се види, сви су ови манастири и многи други зидани једног стољећа, које ваљда бијаше најтужније и управо мученичко доба за цркву и народ српски. Пошто Турци са свим притискоше ове земље, аристократија српска, да не би постала понизна „раја“, да би избјегла мачу и сачувала племство и имање, истурчи се, те мало по мало поста жестоки гонилац цркве и браће своје непотурчене. Јер кад ко окаља образ, рад је да није сам, због тога потурчењаци насилно, обећањима и пријеваром турчише своју браћу, и можда би се сви превјерили, нити

би било крста од три прста, да не би манастира, јеромонаха и попова „српских учитеља“, који су се за тај чин приправљали у манастирима.

Народ притијешњен са свију страна, палажаше једину утјеху у вјери својих праотаца, па и због тога бјеше гоњен и ненавиђен. Молитва му бјеше забрањена, која мученика у невољи крријепи. За то се крријаше народ у подземне пећине. Трудољубиви јеромонаси српски оног времена оставише вароши и оближње манастире, те се повукоше у скровите шуме и код студених планинских извора. Својим „трудом“ и „с помоштију“ православне браће, подигоше мале манастире, а доцније призиђиваше препрате и ћелије; и да би још више сазидавали народ, молерисаше манастире, уврстивши и слике Симеона, Саве и Арсенија. Тамо се сабираше народ барем о већим празницима да би безбједно саслушао часну летурђију послије које и пјевача, да уз гусле јаворове оплаче Душана, Лазара, и Милоша, Луговића и друге јунаке, а прокуне Вука Бранковића. На тијем светковинама као и о крсним именима, врли јеромонаси утврђиваше у вјери уцвијељени народ и поучаваше га, дајући му наду на бољу будућност; не испане ли то за руком, душевно је спасеније најпрече.

Ја сам чуо кад сам био мали једну таку поуку од почившег попа Крсте Копривице, који Омер-пашине године умрије у мостарској тамници кад с њим бијаше још много поглавара бањских затворено, међу којима и мој стриц. Стрица ми бијаху забољеле очи од великих удараца турских, и ја му однесох плаветну хартију намазану растопљеном смолом и тамјаном да прилијепи на шупље очи. Поп Крсто тада бјеше у оковима и врло болестан. Тад

сам чуо од њега ово: „Браћо моја! ја видим да ћу умријети, за то замолите тога чувара (стражара) да ми зовну Јаниђију (архимандрита Памучину) да ме исповједи и причести. И ви тријељиво поднесите ово страданије, јер знате, да је и наш Господ Исус Христос за нас пострадао, а за вјеру његову сви апостоли и мученици. Вијек је ови кратак и лажан. Ми ћемо се некад наћи у царству божијем. Ако који жив измакне из ове проклете тамнице и оде својој кући, нека ми пригледа оно сиротиње, (дјецу) аманет ви божји. Мени сви опростите, јер сам од самрти, а вас нека Бог избави од ове невоље.“ Тада их је ту помрло шест или девет, а знам да су у путу зауздавали уздом покојног попа Крсту и на њему јахали.

И писанија, на коју се и данас виче, некаде је јако ваљала. Јер пролазећи духовници кроз народ са крстом, јеванђељем и св. моштима, казиваше народу све оно, што је нужно за његово утврђење у вјери. И данас у Херцеговини таког посланика манастирског примају хришћани као апостола, па и ђака његова држе у великом поштовању; а слабости свога духовника јако извињавају. —

Наша потурчена браћа многе су цркве и манастире окренули у џамије, као Синан-паша у Призрену пријестоници српској. Која је год црква била у вароши, мало се која одржала, да се на њој, у мјесто часнога крста не подиже шиљати мунар са полумјесецом. Поглавита џамија сада у Бијелом пољу (у Албанији), била је некад црква св: Апостола Петра, те се и сад више врата чита овај натпис: „**У имѧ Отца и Сина и св: Дѹха аминь: Соградихъ сїю церковъ азъ рабъ божи Стѣпанъ Радишинъ кнезъ ѕахльмски: согра-**

дихъ сїю церковъ скатаго апостола Петра.“ Чудо, како та судба не постиже и садашњу цркву у Бијелом-Пољу, коју је сазидао Милутин Урош Неманић.

Овдје ћу узгредно споменути цркву у Новом Пазару, од које снимак са печата видио сам на једној молбеници: „**на рашки печатъ: храма с. апостола Петра и Павла: созд: ѿ апостола Ѳита.**“ У печату је црква, коју држе апостоли рукама. Преданије казује, да је заиста ту цркву подигао апостол Тит. Окренут је олтар истоку по православном обичају. Зид јој је врло дебео. Могућно да ће се доцније наћи какав натпис да то потврди, јер без узрока то није казано.

Додатак.

Куда се год човјек макне по српским земљама, свуда налази остатке старинских споменика надгробних. То су големе стијене различног вида, а понајвише четвероугалне плоче које наш народ зове „Стећци“, по свој прилици за то, што су млоге узгор посађене те изгледају као стијене. На многима урезане су слике обојег пола а највише је ових знакова: стријеле, мачеви, копља, штитови, звијезде, полумјесеци и јелени. Страни путници доказују, да су то све споменици само римски и грчки. То мњење обарају факти, ма да се налази по која римска гробница, а понајвише на гламочком пољу и на Илину-брду у Пљевљима, гдје сам само нашао једну са грчким натписом, коју не могох прочитати што је камен изразбијан док се с реченога брда свалио у једну њиву. — На Залому (у Невесињу) има један доста голем споменик и на њему пише латински, како је неки Максим живио 20. година а родом је из Марсеља, те тај споменик на-

чинио себи и својима: Жао ми је, што загубих снимак, који ми је превео г. Валеријан Безобразов бивши конзул у Мостару.

На Видову-пољу близу Стоца у Херцеговини налази се множина надгробних споменика српских, и до скора свак је мислио да су то римски или грчки, јор потписи на њима готово се и не примјечавају и слова су више налик на неке знакове. Ево неколико тијех натписа.

1. **Се лежи добри видоє, син воєводє Стѣпана на своихь баштини на Батлоуахь: си биліть постави на ме брать мои воєвода Петарь.** Овоме споменику прилажем под бр. 1. знакове и оригинална писмена. (У овом гробљу на некима имаде мушка особа у српском одјелу и двије женске покрај њега, држећи се по руке, које су подигнуте у положају играња.)

2. **Азъ рабь божи Радоє Куковић синоваць воєводє Петра** М б. б. б. б.

3. **А се камн на вукиу напетови** V **ч, а се писа Богатинь Богаунѣъ.**

На Влаховићима (у Херцеговини):

4. **Ка ниє Богь и светогь Їована: се лежи Радославъ Калаховићь нека се ζна єра лежи на пасменитои баштини: се писа Радивоє Богаунѣ.**

У Љубомиру (у Херцеговини).

5. **Мѣсеца Марта аі прѣстави се раба божиа Марѣє ζовомь дѣвица попа Даби** М **во подру** Ѣ (чје) **и** ВКО (?) **лѣта** Ѧ Ѱ Ѧ Ѳ „Овај први знак без титле (ˇ) ако значи „Господњи“

ља, онда је година 739, што је доказ, да су Словени имали писмена прије Ћирила и Методија. Но ја бих рекао, да ова прва цифра означава број 6, што излази 6739. (1231). Свакако је доста стар натпис и биљешка важна. —

Ове је натписе вјерно скинуо г. Симо Дамјановић, бивши учитељ у манастиру Житомишљићу, и мени је копију уступио, но прави оригинал остао је код њега. На десној обали ријеке Неретве према манастиру Житомишљићу, крај пута који води у Метковиће, има у једној гомили узгор подигнут крст од живца камена страхота голем, и на осами. Више тога по крају једне механе, која је начињена на зидинама негдашње цркве, има множина надгробних плоча, између којих је једна особите величине. Она стоји узгор на једној оризонтално положеној плочи, под којом је гроб. На споменику види се дивно урезаних десет мачева по пет са стране, сниже истих два јелена упрегнута у кола, која човјек гони са шибалом у руци; покрај кола стоји опет нека животиња палик на пса. Споменик је испод врха украшен неким веругастим шарама. Около овог споменика; има још множина других који су сви готово зарасли у трње и шипраг. На првој до овог видио сам урезану круну затворену са крстом на врху, која се једва може познати. Будући да је овдје црква била, то је споменик ваљда неког владике. На другој до ове видјех котву, полумјесец, звијезду и крст около кога има мали округ. И с друге стране Неретве према томе има такијех споменика са полумјесецом. Тако исто под Поримом, на Бахтијевици, Борцима; на Кисељаку у Прачи и т. д. а особито у Ђурђевику 5 сахата од Тузле има множина таких споменика; који су без

сваке сумње највише српски, јер на пошљедњима ћирилицом су натписи.

Још овдје под бр. 7 прилажем један снимак са печата, по свој прилици неког манастира. Печат је на бијелом камену у челику окован. У мјесто обичног круга или вијенца, урезана је змија около свега печата која држи реп у зубима. Један Турчин Сарајлија нашао га је, но не хтје казати гдје, нити ми га хтједе продати.

Ево величине печата и слова како стоје.

САВА КОСАНОВИЋ
учитељ.

У Сарајеву 1. Октобра 1870.

НАУКА О ЈЕЗИКУ И ЊЕЗИН ЗАДАТАК

са прегледом главних резултата филологије и науке о језику у нас.

(По различним писцима)

од

ЈОВАНА БОШКОВИЋА.

(Говорио на светковини у великој школи 14. јануара 1871.)

Мени је данас допала част да многопоштовани збор могу поздравити са овога места. Обичај је да се после свршенога свештеничког чина рече нешто, које би одговарало светковини овога дана. Мени филологу које би поље човечијег знања било ближе, него поље језика (људскога говора)? Допустите ми дакле да изнесем на среду неколико момената из развитка науке о језику, да из близа осветлим задатке који се тој науци задају, и да у кратко прегледам резултате филологије и науке о језику у нас.[1]

[1] Као увод у науку о језику могу служити ова дела:

W. v. Humboldt, Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwickelung des Menschengeschlechtes. 4. Берлин 1836. Испореди с тим: H. Steinthal, Die Sprachwissenschaft W. v. Humboldt's und die Hegelshe Philosophie. Берлин 1848.

A. Schleicher, Zur vergleichenden Sprachengeschichte. Бон 1848. — Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht. Бон 1850.

Наука о језику која гледа језик као неку велику целину, као један организам, али који није једнак свуда и у свако доба, постала је тек у новије време, коме је дано, да достојно уважи живот читавих народа у пуном значењу његову. Стари свет, који у уметности и науци

H. Steinthal, Die Classification der Sprachen dargestellt als die Entwickelung der Sprachidee. Берлин 1850. — Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues. Друго издање класификације језикâ. 1860.

K. W. L. Heyse, System der Sprachwissenschaft. Nach dessen Tode herausgegeben von H. Steinthal. Берлин 1856.

A. Schleicher, Zur Morphologie der Sprache. Петроград 1856.

Max Müller, Lectures on the science of language, delivered at the Royal Institution of Great Britain. Лондон 1861. — нето прегледано издање 1866. — Second series. Лондон 1864. — Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache. Für das deutsche Publikum bearbeitet von C. Böttger. Липиска 1863. — Друго издање 1866. — II. Serie von 12 Vorlesungen. 1866.

W. D. Whitney, Language and the study of language; a course of lectures on the principles of linguistic science. Лондон 1867.

A. Boltz, Die Sprache und ihr Leben. Populäre Briefe über Sprachwissenschaft. Офенбах на М. 1868.

Th. Benfey, Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland seit dem Anfange des 19. Jahrhunderts, mit einem Rückblick auf die früheren Zeiten. Минхен 1869.

Испор. још A. F. Pott, Die wissenschaftliche Gliederung der Sprachwissenschaft. Eine Skizze. Jahrbücher der freien deutschen Akademie, herausgegeben von K. Nauwerck und L. Noack. Франкфурт на М. 1849. I.

Старије дело у таблицама: Adr. Balbi, Atlas ethnographique du globe, ou classification des peuples anciens et modernes d' après leurs langues, précédé d' un discours etc. На целом табаку, Париз 1826.

Библиографијска књига: J. S. Vater, Litteratur der Grammatiken, Lexika und Wörtersammlungen aller Sprachen der Erde. Zweite Ausgabe von B. Jülg. Берлин 1847.

има да покаже дела, која ће увек бити ȳглѐдна, не беше познавао науке о језику, јер у опште није разумевао живота читавих народа. Стари свет зна само за разлику између свога рода и варвара. Грчки песници зову све друге народе без разлике варварима. Како маловажно говоре Иродот, Есхило о Персима, о племену које је с Грцима тако сродно. Грцима се чињаше да је персијски језик птичије цвркутање. Тако је исто и код Римљана. Индијанац зове све туђинце млечха'с. Иранац деваја-снас. Јевреји гојим. Сви ти изрази сведоче, како су стари свој народ замишљали затворен и независан од других, и како мало развијен беше у њих смисао за све, што је изван њихова народа. Најмање се пазило на оно, што је значајно у народа, на језик и обичаје. Не знамо ни о једноме старом писцу да је учио какав туђ језик или да га је научно сматрао. Како бисмо са свим друкчије народописно могли прегледати стари свет, да имамо таких бележака! На пр. већ би се одавно знало какав народ беху Етрусци (у средњој Италији пре Римљана), да су нам Римљани оставили само онолико етруских врста, колико картагински роб, у Плаутовом „Пенулу", говори пунски (или картагински). Најбољи описи народа у старих писаца, као Иродотови и други, са свим су спољашњи; највише их занимају државне уредбе; то још најбоље разумеју.[1] Главна сметња да човештво схвате као неку целину беше ропство.

Хришћанство, које проповедаше науку о једнакости свију људи, беше ропство у начелу сломило.

[1] О грчким и римским заслугама за науку о језику испор. H. Steinthal, Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern mit besonderer Rücksicht auf die Logik. Берлин 1863.

Али је требало дуге борбе, да се обори и оно лажно мудровање, које шћаше установу ропства да подупре библијом (позивајући се на клетву Нојеву). У Америци је укинуто ропство тек пре неколико година!

Хришћанство се није обраћало ученим људима (књижевницима), него простоме народу (сиромашнима духом). И не нашавши на својој постојбини (међу Јеврејима) примљивог земљишта, отиде међу народе. Оно се сели из земље, као и будизам, те постаје општом вером. За то је хришћанству језик важан, као средство за саобраћај и учење. Међу даровима светога духа налазимо и дар говорити туђим језицима.

Са оснивањем хришћанске цркве посташе особито важни ови језици: грчки, латински и јеврејски, као језици светих писама и учитеља. Велики црквени учитељи знали су обично сва та три језика.

Ново време раширило је обзорје. Што су нађени морски велики путови, трговачке вожње под управом Варт. Дијаса (1486), Баска де Гама (1498) и др., и што је нађена Америка тим је јако покренуто да се развије саобраћај међу народима. — После реформације тражи западна црква, да мисијама по даљним деловима света надокнади оно, што реформацијом у Европи беше изгубила. Настају мисије по Америци, по Индији. Послови учених попова упознају нас с Хином, Јапаном, са староседеоцима Америчким. У Италији, Шпањолској, Португалској и Холандској јављају се послови о језику, од учених попова и световних људи, који су за своје време веома знатни. Изучавање јеврејскога језика и осталих симовских започе најпре у служби богословије. На послетку које миспонарска радња, а које што се све више

утврђивала енглеска влада у Индији, беше повод да се граматички обрађују живи индијски језици, па и стари, докле најпосле Енглез Колбрук не донесе 1816 у Европу богат зборник санскритских рукописа, језика обилатог, гипког, многостручног и добро уређенога склопа. Али и ако много вреснога би учињено на пољу језика, ипак те тежње не беху особита наука. Оне не имаху још никаква метода.[1] Њега је добило изучавање језика тек Бопом. Он и други учени људи, као В. Хумболт, Грим, Пот, подигоше истраживање језика на науку. Вршак Бопова наласка беше разглоб глаголскога организма у индо-европским језицима.[2] Тим беху покренути сви остали наласци. —

Различне правце оних, који се баве језиком, можемо у опште овако означити: просто знање језика, наука о језику, филологија.

Знати говорити којим језиком у главноме је практична ствар. Човек обично учи један језик, више њих или многе језике, да га могу разумети они људи, који тим језицима говоре, дакле да може говорити њиховим језиком а и разумети какво књижевно дело. Али ма колико језика да неко зна говорити, да је њима вичан, он опет за то није још језичар ни филолог. Друго је какав језик практично разумевати и служити се њим, а друго је начинити га предметом за научно истраживање. Оно

[1] Све што је урађено до почетка овога века, разложено је у делу: Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde, mit dem Vater Unser als Sprachprobe in beinahe 500 Sprachen und Mundarten, von J. Chr. Adelung, 4 књиге (2. до 4. наставио је J. C. Фатер). Берлин 1806 до 17.

[2] Fr. Bopp, Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache. Франкфурт на М. 1816.

је прво уметност, вичност, вештина, механична течност, али није наука. Многи су у томе вешти без великог труда, живећи од малена у областима са помешаним народностима.

Као што је практично знање језика само вештина, тако се она друга два правца, који воде к језику, подижу на ступањ научни. Овде се јављају два различна гледишта, с којих се језик може схватити. То јест онај део науке, коме је језик предмет али који сматра језик више као средство, да би њиме дошао до садржаја, ушао у књижевност каквога народа, те схватио сав духовни и просветни му живот, па ишао ћа до појединости његових, тај део науке зовемо филологијом. А ону страну научнога истраживања, која језик сматра као језик, коју језик занима само као говор, не питајући има ли на томе језику какве књижевности, да ли народ који њим говори има места у историји светској или не, ту страну зовемо науком о језику у опште, о човечијем говору, или пола латински пола грчки лингвистиком, место чега Шлајхер у најновије доба предлагаше чисто грчку реч „глотика.“[1] Филологија се бави целим духовним и просветним животом каквога народа, или више њих, наука о језику само језиком као говором. Филологије може бити само онде, где има духовнога и просветнога живота, за науку је о језику то споредна ствар, она има посла с језиком гледајући граматику и речник. А што језичарство служи за познавање књижевности,

[1] Шлајхер у: Kuhn und Schleicher, Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slawischen Sprachen. Берлин 1861. Књ. II. стр. 127 до 128.

ако какве има, то је код њега у другом реду, прем да се тим, наравно, јако унапређује; јер само из књижевних дела каквога језика може се потпуно извести његова битност; само се код обилних споменика у различним правцима духа, може језик испитати с више страна, а особито кад су споменици из различних времена, онда се може показати и развитак језика. Али опет за истраживање језика могу бити врло занимљиви народи без икакве књижевности и у историји са свим незнатни; њихови језици могу дати истражиоцу читав низ врло знатних појава. За то се говори о филологији класичној, о санскритској, хинеској, симовској, германској, словенској, романској филологији и т. д. а не може бити говора о филологији у Ескима или ȍстрвљâнâ јужнога мора, и ако су језици тих народа за језичара врло занимљиви.[1]

Али при изучавању језика не може се лако ограничити само на један језик; резултати биће обилнији, истраживање плодније, што се више језика уведу у круг истраживања, што се више језика један о други мере, један с другим пореде; с тога се ова наука и зове: поређена наука о језику, поређено изучавање језика, поређење јѐзӣкâ, поређена граматика, историјско поређење језика. И ова је наука од новог и најновијег времена. Онај правац, који назвасмо филологијом, давнашњи је, он је за се изабрао већ

[1] Schleicher, Sprachen Europas, стр. 1 до 5. — Die deutsche Sprache. Стутгарт 1860, стр. 117 до 122. — Против ове теорије од чести је управљено делце: H. Steinthal, Philologie, Geschichte und Psychologie in ihren gegenseitigen Beziehungen. Друго издање у Берлину 1864. — Испор. и G. Curtius, Philologie und Sprachwissenschaft. Липиска 1862

одавно оба класична језика (т. ј. грчки и латински), као поље за своју најширу радњу, па је са знањем тих језика скончао истраживање свега духовног, народног живота у Грка и Римљана. Али како је велико поље за рад отворено још овде човечијем духу! Па онда и други су народи достојни да на тај начин постану предмет већег истраживања, но до јако; то је од чести и започето, па у томе и доста знатног учињено.

Да филологија и наука о језику узајмице једна другу допуњавају, разуме се само по себи. Филолог не може бити без лингвистике, ако хоће да су му истраживања од успеха, он употребљава материју лингвистичну, а с друге стране опет језичар користоваће се резултатима, које је онај други правац задобио. Један правац од другога не може се нигда са свим раздвојити. Али кад се подједнако удруже и заједно напоредо иду, онда мора изаћи јединствени последак, као што нам показују генијална истраживања Бекова на пољу класичнога старог света, ненадмашени послови браће Гримова на пољу германском, Шафарикови и Миклошићеви темељни радови на словенском, Ренуарови и Дицови на романском пољу.

Филологијски правац у главноме је огранак историјски. А наука о језику, по методу, личи очевидно на природне науке. Као што јестаственик при подели узима за основу неке истакнуте знаке, тако и језичар поређеним методом ваља да пронађе шта је слично шта ли различно у језику. Обојица при непознатоме траже значајна обележја, па ако се ова подударају с онима каквог познатог рода, онда се оно непознато придодаје познатоме роду. Гледајући на то јасно се разликују два правца, т. ј. наука о језику или обра-

ђује научно поједине стране језика, или разгледа организме многих јѐзи̂ка̂ као цело, као множину особених језика. На првоме путу сматра се језик по физиологијским разликама, т. ј. по пословима оних органа у човечијем телу, којима се језик изводи; то води граматици, у којој се истражују закони о гласовима, творењу речи, облицима или променама речи, и реченицама каквога језика. На другом путу гледа се на племенско сродство; то води да се пронађе који су језици међу собом род, па да се уврсте у природну систему, речју к народопису по језику.[1]

Јестественичка страна науке о језику истакнута је особито у најновије време, и није неприлично што се упућује на Дарвинову теорију.[2] Ма како било с том теоријом: наука о језику ваља пре свега да сматра човека само као биће обдарено говором, она нема посла с човеком као ископаном старином из дубине земаљске; али основе Дарвинове теорије о постању врста које се мало

---

[1] Schleicher, Morphologie der Sprache, стр. 1, 35 до 38. — Deutsche Sprache, стр. 9 до 10, 122 до 127. — Beiträge, 1861, II. 257.

[2] Ch. Darwin, On the origin of species by means of natural selection or the preservation of favoured races in the struggle for life. Лондон 1859 (у више издања). — Über die Entstehung der Arten im Thier- und Pflanzenreiche durch natürliche Züchtung oder Erhaltung der vervollkommneten Rassen im Kampfe um's Dasein. Übersetzt von H. G. Bronn. Штутгарт, 2-го издање 1863. — Ch. Darwin's Lehre von der Entstehung der Arten im Pflanzen- und Thierreich in ihrer Anwendung auf die Schöpfungsgeschichte dargestellt und erläutert von Fr. Rolle. Франкфурт на М. 1863. — Fr. Rolle, Der Mensch, seine Abstammung und Gesittung im Lichte der Darwin'schen Lehre von der Art-Entstehung und auf Grundlage der neuern geologischen Entdeckungen dargestellt. Mit 36. Holzschnitten. Франкфурт на М. 1866.

по мало почињу разликовати међу собом, и о одржању развијенијих организама у борби за опстанак — општа јестаственичка начела — могу се са свим применити и на језике.[1] Него ово што рекох вреди само за метод. Јер по битности својој наука је о језику — наука о духу, и основа јој је психологија.[2]

Од поменутих научних начина сматрања, на који се језици могу гледати, рад сам овде да изнесем на среду особито два начина. Из првога правца узећу разматрање облика, јер су по облику језици најочевиднији, а с тим ћу да скопчам резултате, који долазе другим правцем, за народопис по језику.

Код толико различних језика, који се на први поглед јављају, ваља најпре утврдити ред којим ћемо их прегледати. Задатак је језичарев да по системи подели све језике на земљи. Ту ће нам, као што рекох, облик[3]

---

[1] A. Schleicher, Die Darwin'sche Theorie und die Sprachwissenschaft. Бајмар 1863, стр. 29. — Über die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen. Бајмар. 1865.

[2] Ову страну заступа нарочито Стајнтал у својим различним делима, а особито у: Grammatik, Logik und Psychologie, ihre Principien und ihr Verhältniss zu einander. Берлин 1855. — Philologie, Geschichte und Psychologie in ihren gegenseitigen Beziehungen. Берлин 1864.

[3] Шлајхерова теорија, коју је развио у својим различним списима. Zur vergleichenden Sprachengeschichte. Бон 1848, стр. 6 до 12; Sprachen Europas, стр. 5 до 10, а местимице и даље; Morphologie der Sprache; Deutsche Sprache. Она се ослања од чести на В. Хумболта. Први је ту деобу наговестио А. В. Шлегел у: Observations sur la langue et la littérature Provençales. Париз 1818, стр. 14.

На против Стајнтал оснива своју деобу са психологијскога гледишта на унутрашњем облику језика: Steinthal, Charakteristik der hauptsächl. Typen des Sprachbaues Берлин 1850, 2-го издање 1860.

јѐзи̑ка̑ бити најочевиднија основа за деобу. Сваки је језик састављен од ко̀ре̑на̑, а то су они саставни делови који, не могући се даље растварати, казују чист појам. Реч је пак корен са односом, корен схваћен већ у некој свези. Главни знак за разликовање јѐзи̑ка̑ међу собом налази се у томе, како стоји корен и реч једно према другоме, или у начину како се на корену означавају свезе, у које он може ступити, или друкчије рекавши, како се казују граматички односи.

Има јѐзи̑ка̑, који за све речи имају само један једини облик: језик чине све сами непроменљиви елементи; између корена и ре̑чи нема разлике, обоје су једно. Тако на пр. у хинеском пи̑ значи: „једнак, једначити, једначење, једначећи, једнако, већма“ и т. д. Ту нема дакле врста речи; прости непроменљиви корен указује се као реч свакога облика, као именица, придев, глагол, прилог и т. д. По томе у хинеском не може бити граматичких творевина облика, промене облика именских, глаголских, и др. Кад се хоће така свеза да означи, онда то може бити само тако, да се поред прве речи стави друга, тако исто самостална, па и тим се средством слабо служе. Само место на ком која реч у реченици стоји, а то је утврђено непроменљивим правилом, може нам казати, и то врло поуздано, којом би нашом врстом речи, у појединoм случају, таку реч ваљало превести на наше језике. Таки језици, који осташе на том ступњу, који не изађоше из кореног облика, који граматичке свезе (односе) обично не означавају особеним гласовима (наставцима), барем не редовно (нормално), или врло оскудно, то су језици на првоме ступњу развитка, првога разреда. Они се зову и једносложни је-

зици, јер су им речи обично од једнога слога, или поредни́ци, што им речи једна поред друге тако рећи непомично стоје, или језици са осамом, што им корен и граматички облик остају раздвојени. Овамо иду језици т. з. Стражње Индије, анамитски, сијамски, бармански (бир -); касија језик мало више на северу; и језик средњега царства, хинески, који се мало узвисио.

Други разред бива, кад се изрази, који служе да означе на корену односе његових свеза, скопчају са кореном. Корени остају истина понајвише непромењени, али се употребљавају особити гласови (т. з. наставци) да означе односе, у којима се корени јављају. Таки се гласови коренима често само лабаво додаду, шта више гдешто стоје оба саставна дела још са свим самостално један поред другог, али обично су додаци или наставци. Него копча је свакако лабава, упада у очи; саставци, који би ваљало реч да уједине, нису како ваља залепљени, још се виде с поља; цело је гомила од више делова, а није једнина. Ови гласови, што казују граматичке односе, беху изнајпре понајвише речи за се, али им се често право значење с временом губило у развијању језика, а и сами ти гласови често су се тако јако мењали, да се не могу познати да су они. А често су таки гласови само домеци пред речју или за њом, или умеци, који нигда не беху самостални; али савез им је увек крт и лабав, више је приленак него спојење. Ову творевину језика, која је основана на слабом, тако рећи духовном састављању корена са обликом, који га одређује, назвали су приленком (agglutinatio), где корен и граматички однос, рекао бих, само висе један о другом,

један је за други прилепљен. На тај начин на другоме ступњу развитка имамо језике ломљиве, са прилепком.[1]

Очевидно је, да се овде оба саставна дела могу лабавије или тврђе саставити; по томе ова врста јѐзи̂ка̂ могла би имати више раздела. Али свакако су напреднији од оних у првом разреду, где нема никавих гласова да означе спољашње односе; само што је творачки нагон у језику код прилепка стао на по̂ пута. Овде имају врсте речи, којих не налазимо у првом разреду; али гласови, који од корена граде те врсте речи, са коренима у скупу не чине још органске целине. Овај други разред, ломљивих језика са прилепком, најмногобројнији је на нашој земљи. Овамо иде највећи део јѐзи̂ка̂ свију староседелаца америчких, афричких и аустралских, о̀стрвља̂на̂ океанских, велики део Азије, чланови финско-татарског или уралско-алтајског племена, који се из Азије у Европу пружише, и баскиски. Ваља имати на уму, наравно, да су сви ти по големој просторији раширени језици, прибројени у овај разред само по заједничком начелу творења, с тога их не треба узимати, као да су сви међу собом и род. Разуме се по себи, да се поједини из те множине одвајају као племена са својим лозама, на пр. финско-татарско или уралско-алтајско племе, у коме су Самоједи, Тунгузи, Монголи, Турци, Фини и Мацари; деканско или дравидско

[1] Да видимо то на једном примеру из турскога језика: севмек значи љубити; севмемек не љубити; севемемек не моћи љубити; севдирмек нагонити да љуби; севдирмемек не нагонити да љуби; севдиремемек не моћи нагонити да љуби. Оваким механичким саставком може врло да нарасте глаголски облик.

племе, на јужноме крају полуострва Предње Индије, у ком су Тулува, Малајалам, Тамил, Телугу, Канарески; велико малајско племе, господар небројених острва у јужноме океану; у северној Америци алгонтинска племена, ирокески језици, гренландски са многим раскрајцима; племе банту у јужној Африци и т. д. С друге стране опет има толико исто одвојених посебних језика по свима деловима света, који овамо припадају. Знатан подраздео ове врсте чине т. з. језици са утеловљавањем, где се оно, што би могло бити особита реченица, прикупи и стегне у једну реч; где глаголски облик узме у се целе именице, придеве и заменице. Овамо иду многи т. з. „индијски“ језици у сев. Америци, мехички и други, а у Европи усамљени баскиски.

У првом разреду нађосмо корен сам за се, где не напомиње свезе, у које може ступити, или су свезе означене тим, што се поред корена ставља опет други, тако исто самостални корен; у другом разреду видесмо истина граматичке односе где су изражени на корену, али је жртвовано јединство речи; елеменат који означава облик саставља се истина с кореном, али тако слабо и лабаво, да хоће готово сам од себе да се расклама, или се и не скопча с кореном, него се са свим оделито поред њега пише. Остаје само још треће, а то је да се обиђе тај пруд, стопивши оба саставна дела у неразлучну једнину. Ту је граматичка свеза тако тесно уједињена са кореном, да се једно од другога не могу раздвојити, а раздвојени не могу опстати; грађа, која чини савез, не да нам се видети, и тако рећи постаје духовном; цело изгледа као органско складно тело. Све је једно, као оно различни делови каквога цвета што

пупи, где све избија из исте цветне основе.[1] Овамо иду језици флексивни т. ј. са савитком, који чине трећи раздео. Они стоје на највишем и најлепшем ступњу, на који се развитак језика може попети. Савитак или флексија чини реч једноставном или самòтвором; она је правилна промена самога корена, да би се исказала свеза. Фине, ветрне, тако рећи духовне речце, које чине тај савез, понајвише су заменичне основе. Овде тек имамо организам, од различних чланова сраслу једну реч. Флексивни језици деле се на два велика племена — према средствима, која се поглавито употребљавају да се постигне то јединство — на индоевропско и симовско, а то су управо језици главних народа у светској историји. Прво и најважније обележје свих индо-европских језика то је, да су им знаци за флексију најстарије личне заменице. То је и у симовских тако, али мимо то симовски имају још ту особину, да за сваку основу рêчи ишту по три сугласна, а значење им не показују сугласно и самогласно заједно, него у њих сугласно показује само значење а самогласно само свезу. Самогласна у симовском не припадају корену, него свези. Индоевропско племе казује свезу више тим, што ће реч нарасти с поља, симовско више унутрашњом променом.[2]

И заиста може се рећи, да је право изучавање језика започело тек са познавањем индоевропскога племена. Тек што се на даљноме истоку нашао нов део света по језику, би првом покренута наша млада, разумна наука о језику: стари часни санскрит, превасходно класични језик, оплоди изучавање језика тако, како

[1] Гледај примере код Шлајхера, Deutsche Sprache, стр. 7.
[2] Schleicher, Semitisch u. indogermanisch, Beiträge 1861, II.

се пређе није ни слутило, и задахну га новим животом. Тек од санскрита започело је полàгâно тако рећи освајање нашега племена. Наравно да се земљиште само полако могло проматрати и задобивати; само се поступно могаше напредовати, и тек један по један народ као беочуг састављати у верижицу сродства. Што више беше поузданих резултата, тим је расла и срчанôст. Требало је дуже времена, док се без икаке сумње могло сазнати, да су готово сви народи европски били један једини заједнички народ у прастаро доба, који се из Азије распрострьо различним путовима. За Инде и Персе (оба та народа зову се и лоза аријска) нађоше на скоро да су сродни; њима придружише Грке и Римљане; тек са раширеним погледом и ојачаним снагама мало по мало привукоше Германе и Словене; с њима једне дôби, шта више некако и старији јављају се Литавци; најпозније уведоше у круг сродства, као последњег члана, Келте. Тако смо ми, најпре што се тиче нашега дела света, Европе, с малим изузетком, само једна једина народна лоза. Али пôстôјбина нам је Азија; тамо су нам сродници Перси и Инди. Наше племе пружило се по великој просторији од обала реке Ганге преко Предње Индије, Афганистана, Персије. Кавказа — у Европу до приморја атлантиског океана, па и преко њега на острва до Изланда, не бројећи насеља, која су Европљани основали по другим деловима света, чим је на пр. и велики део Америке придружен нашој области по језику. Инди, Перси, Грци, Римљани с Романима, Словени, Литавци, Германи, Келти, то су народи који представљају наше племе, које се различно назива. Најобичније се зове индоевропским и индогерманским, прем да

је и једно и друго име у нечем неприлично. Именом индоевропско племе хтело се да помене земљописно простирање племена од Индије до Европе, али и у самој Индији, као и у Европи има племена, који не иду овамо. Именом индогерманско племе хтело се да се обухвате источни и западни крајеви; али тим се чини неправда Келтима, којих сродство истина не беше доказано тада, кад је тај назив постао, а осим тога, и Романи се простиру до западнога краја европског. Овим се именом највише служе Немци. Називи као што су аријско или санскритско племе још мање показују ствар. По томе је индоевропско племе још најудеснији израз.

Друго племе флексивних језика обухвата т. з. симовске народе: Халдејце, Сирце, Самарјане, Финичане (Пунце), Јевреје, Арапе, и Етијопе (црне Арапе).

Народи од ова два племена — остављајући на страну Хинезе и Мисирце — јесу просветници у дојакошњој историји човештва. Индоевропско племе тражи готово по свима странама земље да пусти свој корен, и где се оно појави, тамо завлада над становницима земаљским. К томе још је важније, што на том племену поглавито стоји просвета и напредак човештва у уметности, науци, радиности и трговини. И симовска племена могу се похвалити да су јако раширена, од југозапада Азије до Ираклијевих стубова, шта више населише се и ниже по југоистоку Африке. Али су у уметности и науци, у склапању држава и у индустрији далеко заостали иза Индоевропљана. Него су у другом нечем знатнији. Индо-европски народи везани су за Симовце у најважнијем од свију просветних момената. Вера је, чим су Симовци прибавили себи силни утицај на сав просветни свет:

хришћанство је као год и јеврејство и ислам симовскога порекла. Симовски утицај расте јако на западу, од како се раширило хришћанство, а не мање и на истоку и југу, па и у Африци преко ислама, који изађе такођер из симовскога погледа на свет.[1]

Тако дакле имамо три разреда јѐзи̂ка̂: једносложне, ломљиве с прилепком, и једноставне са савитком. Не може се мислити, да још како корен и граматички облик могу стајати један према другоме. Сви се дакле језици, што их год има, познати и још до сад непознати, деле на ова три разреда. Средњем ступњу, са прилепком, припадају сви они језици, који нису једносложни, а не иду у трећи разред.

То су разреди јѐзи̂ка̂

А да би се дознало сродство језика међу собом, т. ј. како се прикупљају у род по језику, ту прво пресуђује унутрашња материја, глас, од којега је језик створен. Кад се у два или више језика гласови подударају, онда се може судити да су ти језици сродни, да долазе од једнога заједничког првог језика. Нарочито је поуздан знак сродства, кад се заједничка гласна ма-

---

[1] E. Renan, Histoire générale et système comparé des langues sémitiques. 1-re partie. Histoire générale des langues sémitiques. Париз 1855, друго издање 1858. — Nouvelles considérations sur le caractère général des peuples sémitiques, et en particulier sur leur tendance au monothéisme. Париз 1859.

H. Steinthal, Zur Charakteristik der semitischen Völker. Zeitschrift für Völkerpsychologie. 1860. I.

R. T. Grau, Semiten und Indogermanen in ihrer Beziehung zu Religion und Wissenschaft. Eine Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Völkerpsychologie, Стутгарт 1864. Друго издање 1867.

Fr. Spiegel, Semiten und Indogermanen. Ausland 1867, бр. 14 и 15.

терија једнога и другог језика, у сваком од тих језика на особит начин мења, чим се одваја од оног другог као особени језик. Таким је променама с временом сваки језик подложан. Те промене зову се закони о гласовима у језику. Сви закони, који упућују на заједнички први језик, чине једно племе по језику. Племе се дели после на лозе, лозе на поједине језике, а ови на дијалекте, говоре и т. д.

Ово тражење како су језици један с другим род, води нас к напред поменутом народопису по језику.

Без народописа готово не може бити историје. Наука о језику је народопису основа. Најунутрашњија битност каквога народа отвора се само у језику његову. Језик и народ у главноме су исто, стојећи непрестано узајмице везани један за другога;[1] по језику се може увек судити о народноме карактеру. По томе, само језици могу бити прави пребоји (преграде) међу народима. Формација лубање, и друго чим се разликују тако зване расе (кожна боја, коса и т. д.), по чему су дуго делили човештво, врло је непоуздано и променљиво. Та и сами чланови истога племена показују различне т. з. особине раса! Становити Османлија Турчин кавкаске је расе, а т. зв. татарска турска племена, Киргизи и Јакути имају тип монголске расе. С друге стране на пр. Мађар и Баск не разликују се у својој телесној појави битно од Индоевропљанина, а по језику Мађари су и Басци далеко од Индоевропљана.[2] Па онда, како се и јестаственици сами

---

[1] У старим нашим књигама **ꙗзыкъ** значи: и говор и народ.

[2] Schleicher. Über die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen. Бајмар 1865.

не слажу у својим деобама![1] Упоредимо само деобу од Блуменбаха, Рецијa, Причарда[2] и Велкера.[3] Језик је пак код човека особито значајно и увек са свим постојано обележје; за то је много поузданије извести из њега основу за деобу при научном, по системи разређивању човештва. А и да не спомињемо, како је достојније за човека да се сматра народописно, то јест као члан умнога друштва, које је с њим скопчано истим обичајима и језиком; него антропологијски, т. ј. по науци о човеку, као члан јестаственичке врсте „човек.“

Језик је једини кадар, да нас верно и са свим поуздано извести о пореклу каквога народа — изузимајући наравно поједине случаје, у којима читава племена примише језик на пр. победилачки, или дошљаци језик староседелачки. За то је потребно да се језици и народи поделе и приберу по коленима сродства или несродства. Колико је тисућа погрешака учињено због непознавања сродства! Колико заблуда распростиру и данас нарочито они, који се баве граматичким студијама, а не знају ништа о поређењу и сродству језика! Какве погрешне и чудновате мисли чујемо често о тобоже са свим различним језицима, који у истини стоје као браћа један према

---

[1] Како је непоуздана деоба на расе гледај: Rolle, Der Mensch, seine Abstammung, Gesittung etc. Франкфурт на М. 1866, стр. 231 до 264.

[2] J. C. Prichard, Researches into the physical history of mankind. Трећо издање, 4 књиге. Лондон 1836 до 44. — Naturgeschichte des Menschengeschlechtes. Nach der 3. Aufl. des engl. Originals mit Anmerkungen und Zusätzen, herausgegeben von R. Wagner und F. Will. 4 књиге. Липиска 1840 до 48.

[3] H. Welcker, Untersuchungen über Bau und Wachsthum des menschlichen Schädels. 1 део. Липиска 1862.

другоме! Само је наука о језику кадра да учини крај таким заблудама.

И у другоме правцу, али који је с овим у тесној свези, могу се помоћу језика докучити ствари које се нису ни слутиле. Формација језика иде даље од сваке историје. Руковођени језиком можемо ићи за народима у прастаро време, до таког периода, одакле не допире до нас никакав историјски глас; кад све жице пукну, онда су језици и геологија једини, који нас могу обавестити о временима и стањима, о којима књига од историје ћути. До душе наука о језику не може се мерити са геологијом и палеонтологијом (наука о ископаним, окамењеним старинама).[1] Језичарство не може истина да разликује период камена и бронзе, па ни становнике у зградама на колу: али, ако не може тако далеко у старину да допре, у њега је бар оно, што може да дозна, тим верније и поузданије. Са језиком каквога народа знамо и круг његових погледа, представа и појмова; помоћу језика можемо народу тако рећи да завиримо у срце. Ту су особито важне све оне речи, које означавају вероисповедне, моралне и умне појмове. Тим путем кадри смо да уђемо у прастаро време н. пр. индоевропскога првобитног народа.

Беше једно време, далеко пре икакве повеснице, кад су сви народи што данас говоре индо-европским језицима,

---

[1] Der Mensch der Vorwelt. Eine Darstellung für gebildete Laien. Nach den Ergebnissen der neuesten Forschungen von Darwin, Lyell, Huxley, Owen u. A. bearbeitet von A. Laugel. Deutsch und mit Zusätzen versehen von H. Hartmann. Липиска. 1865.

R. Schweichel, Der gegenwärtige Stand der Sprach- und Naturforschung in Bezug auf die Urgeschichte des Menschen. Липиска 1869.

били један једини заједнички народ, који је говорио једним језиком. У говорној материји тога првобитног народа имају сви народи, који од њега посташе, сваки свој део. Овога првобитног језика нема више нигде у истини, него се његова битност може само умом извести из суштине свију његових садашњих синова заједно.[1] Од времена на време одвајао се један по један део од заједничкога народа, те живљаше даље особеним животом за се, док се најпосле с временом тај први заједнички народ не раздвоји у садашњих осам братинских народа. Првобитно праотачка баштина дакле није подједнако подељена међу те синове. Од првобитне говорне грађе имају већи део они народи, који дуже беху у скупу, него они, што се пређе одвојише; ови последњи имају онолико мање, колико се од говорнога добра још створило код заосталих, по што се први одвојише; па опет тако у истој мери при сваком новом раздвајању. А тако се исто код одвојених начинила нова говорна грађа, за коју заостали не знају. Може се рећи: што се год даље враћамо к истоку, тим више налазимо оног наследства, дакле највише у санскриту, а што ближе западу, тим мање.

Из веде, најстаријега споменика индијске књижевности, излази на један пут, да колевка индоевропскога племена није у самој Индији, него много које шта врло вероватно показује, да су прва седишта народна била на

[1] Тако је индоевропски првобитни језик реконструисао Шлајхер, Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Вајмар, 2-го издање 1866.

F. C. Fick, Wörterbuch der indogermanischen Grundsprache in ihrem Bestande vor der Völkertrennung. Ein sprachgeschichtlicher Versuch. Mit einem Vorwort von Th. Benfey. Гетинген 1868.

северозападној граници Индије, на обалама Инда а поглавито на индијскоме Кавказу (Хиндукушу, староме Паропамису), западно од хрита планине Мустага и Белуртага, тамо где извире Оксус и Јаксартес, у Бактрији и Согдијани, па све до Каспијскога мора. Последње може се судити и по томе, што већина народа индоевропских има исто име за море; а то показује на Каспијско а може бити и Аралско море. На ову постојбину упућују и речи за животиње и биље. Одавде се, у доцнијим деловима веде, може ићи корак по корак за народом лозе аријске, како се шири на исток преко Хиндустана к реци Ганги. Санскритски народ у Индији јавља се јасно као дошљак, који туђа деканска племена потискује мало по мало до јужнога краја индијскога полуострва. У тим првим седиштима, на висовима Хиндукуша, налазимо још и данас гдекоја племена, којих је језик и сад врло близак санскритскоме, или боље народноме језику, пракриту, међу којима су најпознатији т. з. кафирски језици.[1]

Из тих првих седишта дакле стао се индоевропски првобитни народ расељавати к истоку и западу. Којим је редом ишла та сеоба, то може само језик утврдити, ако је икако могуће, као што он једини може расправити питање, који народи краће или дуже становаху један до другога. У најновије време живо су се окренули томе питању, мишљења се још колебају.[2] Најплоднија, нај-

[1] E. Trumpp, Über die Sprache der sog. Kafirs im indischen Caucasus (Hindu-Kusch). Zeitsch. der deutschen morgenl. Gesellsch. 1866. XX.

[2] Шлајхер у: Allg. Monatsschrift für Wissenschaft und Literatur. 1853. За тим Beiträge für vergl. Sprachforschung 1858. I. — Lottner, Über die Stellung der Italer innerhalb des indoeuropäischen Stammes. Kuhn's Zeitschrift. 1858. VII. — Ebel, Celtisch, griechisch, lateinisch, Beiträge 1858, I. —

пробитачнија је страна свакако она, да се помоћу језика приближно упознамо са културним стањем својих старих пре деобе. А то може бити само тако, ако из говорнога блага ових народа, које се затекло, пронађемо заједничке називе за неке појмове, који се после сматрају као наследно добро, које је сваки од њих понео при иступању из заједнице. Овај нас поступак води да познамо, да се још индоевропски првобитни народ понео беше на сразмерно висок ступањ културе. Раскрилимо физички и духовни живот, па ћемо наћи заједничке изразе не само за породични живот, кућевне и грађанске уредбе, сточарство, тежаштво, него и за појме, који већ претпостављају развијену митологију и повесницу од прича, и друга знања. Што свуда налазимо заједничке називе породичних чланова и много имена за сродство, можемо судити, да породични живот беше још пре дебба̂ учлањен и уређен. Што се речи подударају, особито за тежаштво и сточарство, то показује да су те гране цветале још у заједничкој постојбини, па и ако имају многе изразе за пастирски живот, ипак имена домаћих животиња око човека, имена за свакојаке хране, жита, како расту и како се готове, речи за кућу, двориште, село и варош, сведоче да су нам стари већ били настањен тежачки народ, који се код свега обиља у стадима опет за то одрекао беше несталнога пастирског живота. Па онда изрази за народ и владаоца показују почетак државне зграде,

---

Шлајхер, Die Stellung des Celtischen im indogerm. Sprachstamme. Beiträge 1858, I. — Ebel, Die Stellung des Celtischen. Beiträge 1861. II. — Lottner, Celtisch-italisch, на истом месту. — Гледај још: Schleicher, Die Darwin'sche Theorie, додатак. — G. Curtius, Zur Chronologie der indogerm. Sprachforschung. Липиска. 1867.

који се већ беше извио над патријархалним стањем. Вера им бејаше оштро изражена. Народ је поштовао божанство у светлом, сјајном небу. Знали су за поделу времена на месеце и године. Десетна система беше већ утврђена, прости бројеви од 1 до 9, десетице до 50, и број 100: али за тисућу нема израза, који би био заједнички свима индоевропљанима. Овај најранији културни живот разматрао је први Куп,[1] а даље је до појединости извео Адолфо Пикте,[2] који своје велико дело о првобитној аријској лози није неудесно назвао „Оглед језичарске палеонтологије.“

У најновије доба почели су са удвојеном ревношћу истраживати заједничке митологијске представе и материју у приповеткама, и доносише за то грађу са свих страна. Бенфајева величанствена истраживања[3] показала су особито још и то, да је највећи део грађе за приповетке и гатке дошао к нама из Индије, прем да тек у познија времена, и различним путовима. Поређена митологија почиње тако исто силно да узлеће, као и истраживање језика.

И нехотице одосмо на поље, које већ прелази праву говорну страну. И то је управо заслуга науке о језику,

[1] A Kuhn, Zur ältesten Geschichte der indogerm. Völker. Берлин 1845. Друго издање у: Weber's Indische Studien. 1850, I.

[2] Les Origines Indo-Européennes ou les Aryas primitifs. Essai de paléontologie linguistique par Adolphe Pictet. 2 књиге, Париз 1859 до 63. — Гледај још и Lottner у Kuhn's Zeitschrift f. vgl. Sprachforschung, 1858. VII. — Mommsen, Römische Geschichte, 3-ће издање, I.

[3] Pantschatantra: Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen. Aus dem Sanskrit übersetzt mit Einleitung und Anmerkungen von Th. Benfey. 2 књиге. Липиска 1859. Особито у уводу. — Осим тога писао је Бенфај о томе по различним часописима.

што она шири живу ревност за истраживањем на све стране, од кад је санскрит истекао као сјајна звезда на обзорју језика. Требало је неко време, па да се круг индоевропских језика заокружи, и да се јасно позна доказ о родној свези свију данашњих просветних народа међу собом, као и са Персима и Индима. Уједно са тим наласком пуним последица започе и нов окретнији живот на пољу језика. Сам језик, као језик, узеше оштрије на око и стадоше га истраживати. Томе се придружише теорије о битности и постању језика, где можемо разликовати две школе, психологијску, којој су представници Хумболт, Хајзе, Ј. Грим,[1] Ренан,[2] Стајнтал,[3] и јестаственичку, коју заступају Шлајхер и Макс Милер. — Физиологијска истраживања о гласовима у језику и органима од Брика,[4] Чермака,[5] Хелмхолца,[6] Меркла,[7] Бајгла[8] и др. — Истраживања

[1] J Grimm, Über den Ursprung der Sprache. Берлин 1852, шесто издање 1866.

[2] E. Renan, De l' origine du langage. Париз 1848, четврто издање 1863.

[3] H. Steinthal, Der Ursprung der Sprache, im Zusammenhange mit den letzten Fragen alles Wissens. Eine Darstellung, Kritik und Fortentwickelung der vorzüglichsten Ansichten. Берлин 1851, друго издање 1858.

[4] E. Brücke, Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute. Беч 1856.

[5] Czermak у различним расправама, у извештајима философско-историчке класе бечке академије за науке, 1857 до 59. — Der Kehlkopfspiegel und seine Verwerthung für Physiologie und Medicin. Липиска 1860, 2-го издање 1863.

[6] Helmholtz, Die Lehre von den Tonempfindungen. Брауншвајг 1863.

[7] C. L. Merkel, Physiologie der menschlichen Sprache. Липиска 1866.

[8] H. Beigel, Zur Physiologie der deutschen Sprach-Elemente. Ерланген 1867. — Max Müller Vorlesungen, II. Serie, стр.

о писму и буквици од Лепсија,[1] Момзена,[2] Вебера,[3] Стајнтала,[4] Кирхофа,[5] Фр. Милера.[6] — На пољу граматике и речника истраживало се и истражује се најдубље. Наука о облицима латинскога и грчкога језика морала је добити са свим други облик. Колико је класична филологија стајала противна и опирала се новој науци, опет за то пут к помирењу и проницању једне у другу поравњује све више заслуга, која не малим де-

88 до 144. — Гледај још H. Ebel, Zur Lautgeschichte. Kuhn's Zeitschrift, 1864, XIII и XIV.

[1] R. Lepsius, Zwei sprachvergleichende Abhandlungen. Über die Anordnung und Verwandschaft des semitischen, indischen, äthiopischen, altpersischen und altägyptischen Alphabets. Берлин 1837. — Das allgemeine linguistische Alphabet. Grundsätze der Übertragung fremder Schriftsysteme und bisher noch ungeschriebener Sprachen in europäische Buchstaben. Берлин 1855. — Standard Alphabet for reducing unwritten languages and foreign graphic systems to a uniform orthography in European letters. Second edition. London, Berlin, 1863.

Über die arabischen Sprachlaute. Берлин 1861. — Das ursprüngliche Zendalphabet, 1863. — Über das Lautsystem der persischen Keilschrift, 1863 (све троје из академијских расправа).

[2] Th. Mommsen, Die unteritalischen Dialekte. Mit 17 Tafeln und 2 Karten. Липиска 1850.

[3] A Weber, Über den semitischen Ursprung des indischen Alphabetes. Zeitschrift der deutschen morgenl. Gesellschaft 1856, X. Прештампано у A. Weber, Indische Skizzen. Берлин 1857.

[4] H. Steinthal, Die Entwicklung der Schrift Берлин 1852.

[5] Kirchhoff, Studien zur Geschichte des griech Alphabets Берлин 1863, 2-го издање 1867.

[6] Fr. Müller, Über den Ursprung der armenischen Schrift. Извештаји бечке академије, 1865, књ. 48. — Über den Ursprung der himjarisch-äthiopischen Schrift, књ. 49. — Über den Ursprung der Schrift der malayischen Völker, књ. 50. — Über Ursprung, Entwicklung und Verbreitung der indischen Schrift. Linguistischer Theil der Novara-Expedition, стр. 219 до 238.

лом припада Ђорђу Курцију.[1] — Ауфрехт и Кун основаше 1852 нарочити „Часопис за поређену науку о језику“ најпре на пољу немачког, грчког и латинског језика, од којега већ има преко 20 књига, у којима је сменитено право обиље знања о језику; — упоредо иде други часопис, који позније (1858) основаше Шлајхер и Кун „Прилози за поређено истраживање језика на пољу аријских, келтијских и словенских језика“, од којега има 6 књига. — Резултате науке о језику популарно да представи предузео је с великим успехом Макс Милер[2] у свом делу „Предавања о науци о језику“, тако исто и Шлајхер[3] у више послова. — Опште је занимљив и „Часопис за науку о духу читавих народа и за науку о језику“ од Лазаруса и Стајнтала, који је дошао већ до 7 књиге: наука о духу читавих народа излази као наставак и ширење дојакошње психологије или науке о духу појединога човека; као што ова сматра душу појединога човека, тако народна психологија хоће да истражује дух чита-

[1] G. Curtius, Die Sprachvergleichung in ihrem Verhältniss zur classischen Philologie dargestellt. Берлин 1845, 2-го издање 1848. — Die Bildung der Tempora und Modi im Griechischen und Lateinischen sprachvergleichend dargestellt. Берлин 1846. — Griechische Schulgrammatik. Праг 1852, 8-мо издање 1868. — Philologie und Sprachwissenschaft. Липиска 1862. — Grundzüge der griechischen Etymologie. 2 дела. Липиска 1858 и 62, 2-го издање 1866. — Zur Chronologie der indogerm. Sprachforschung. Липиска 1867.

[2] Још је пре изашло: M. Müller. The languages of the seat of war in the east. With a survey of the three families of language, Semitic, Arian, and Turanian. Друго издање. са додатком о мисионарској буквици, и народописном картом од А. Петермана. Лондон, Единбург и Липиска 1855.

[3] A. Schleicher, Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht. Бон 1850. — Die deutsche Sprache. Стутгарт 1860.

вих народа по њиховој суштини, по њиховим битним појавима у језику, вери, уметности, науци и т. д. према особинама њиховим.

Далеко би прешло границе нашега разматрања, кад бисмо хтели, ма и приближно, у неколико само да изнесемо на среду све те различне правце истраживања, које је наука о језику покренула на томе пољу.

Наравно, да се највише истраживало на пољу индоевропском; ту има наука да покаже ненадмашене послове, од Бопа,[1] Пота,[2] браће Гримова,[3] Миклошића,[4]

---

[1] Главно дело: Fr. Bopp, Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Send, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gothischen und Deutschen. Берлин 1833 до 52. 3-ће издање, у 3 књиге, 1871. — C. Arendt, Ausführliches Sach- und Wortregister zur 2. Aufl. von F. Bopp's Vergleichender Grammatik, 1863.

[2] A. F. Pott, Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der indogerm. Sprachen. 2 дêла. Лемго 1833 до 36. — Друго издање, Лемго и Детмолд 1859, 61 и 67.

[3] J. Grimm, Deutsche Grammatik, 4 дêла, Гетинген, 1819, 26, 31 и 37. — Друго издање, у 2 дêла, Берлин 1871. Део први. — Deutsche Mythologie. Гетинген 1835, 2-го издање у 2 књиге 1844. — Geschichte der deutschen Sprache. 2 књиге. Липиска 1848. 3-ће издање 1868.

Deutsches Wörterbuch von J. und W. Grimm. Липиска 1854 до 1870, књига I. II. III. IV. V.

[4] Fr. Miklosich, први му је посао: Рецензија Бопове поређене граматике, Wiener Jahrbücher 1844, св. 105. — Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, Беч 1850, 2-го издање 1862 до 65. — Vergleichende grammatik der slavischen sprachen, део I. lautlehre 1852, део III. formenlehre 1856, део IV. syntax 1868 св. 1; прилози синтакси: verba impersonalia 1865, der praepositions ose local 1868, die negation 1869. — Прилози II дêлу граматике, о творењу речи: Radices, Липиска 1845, 2-го издање die wurzeln 1857; bildung der nomina 1858, verba intensiva (Beiträge) 1858, suffix ь ъ, на истом месту, suffix лъ (Slav. Bibl. II.), die wurzel çru (Beiträge) 1858, nominale zusammensetzung 1862, personennamen 1860, ortsna-

Шлајхера,[1] Куна, Вебера,[2] Бенфаја, Рота и Бетлинка,[3] Ласена,[4] Вилсона, Брокхауза, Макса Милера и т. д. Симовско благо у језику, није још онако претресено, као што имамо за индоевропско у поређеној граматици Боповој, ни после духовитог дела Ренанова о симовским језицима.

Велико се поље за рад отвора пред истражиоцем језика. Осим индоевропског и симовског племена има још много племена по језику и народности, која би врло достојна била ближега истраживања. Израчуњено је да има око 1000 различних језика, који се говоре на нашој земљи, од којих је од прилике само $^1/_4$ граматички обрађена, а остали су познати понајвише само по имену или по оскудним, мање више непоузданим списковима речи. Али задатак је науке о језику, ако хоће да наврши своју

мер 1864, monatsnamen 1867, fremdwörter 1867. — Über die sprache der ältesten russischen chronisten, vorzüglich Nestors 1854 (изв. акад. XIV). — Die sprache der Bulgaren in Siebenbürgen 1856. — Das slavische im rumänischen 1865. — Chrestomathia palaeoslovenica 1854, 2-го издање 1860. — Slavische bibliothek, beiträge zur slavischen philologie und geschichte. I и II књ., 1851 и 58. — Осим тога издао је многе важне споменике и писао је по различним часописима.

[1] A. Schleicher, Die Formenlehre der kirchenslavischen Sprache. Бон 1852. — Handbuch der litauischen Sprache. 2 књ. Праг 1856 до 57. — Compendium der vergl. Grammatik. Вајмар 1861 до 62. 2-го издање 1866.

[2] Поред многих других послова: Indische Studien. Beiträge für die Kunde des indischen Alterthums. Im Vereine mit mehreren Gelehrten herausg. von A. Weber, 1850 до 70 више од 10 књига.

[3] Sanskrit- Wörterbuch herausgegeben von der kaiserl. Akademie der Wissenschaften, bearbeitet von O. Böhtlingk und R. Roth. Петроград 1855 до 1870, књ. I до VI.

[4] Chr. Lassen, Indische Alterthumskunde. књига 1 до 4, и додатак к 3. и 4 књизи. Бон и Липиска, 1847, 52, 58, 61, 62 и 67.

намеру, која иде за тим, да обухвати све језике на земљи, да у њих проникне, те да тако постави систему општега познавања јѐзїка̑ или људскога говора, коме би као завршни камен био, да се подигне зграда праве опште граматике.

Какве велике задатке има наука о језику да посвршује још у Америци, Африци и другде, док се не размрсе све те свезе међу народима! У кратко, непрегледно поље отворено је човечијем раду и истраживању, које је скопчано са најважнијим проблемама историје човештва, са најважнијим питањима историје изображења, што свакога мора јако занимати. Али много је већ учињено, што је ова нова наука покренула, да би се расветлила тама, која беше притисла све делове земаљске.

Сад да пређемо на главне резултате филологије и науке о језику у нас.

Ради лакшега прегледа разликоваћемо: најстарије доба (9. 10. 11. и 12. век), старо доба (13. 14. и 15. век), средње доба (15. 16. и 17. век), и ново време (18. и 19. век.)

Најстарије доба.

1. Државно. Из 9. 10. 11. и 12. века имамо латинске дипломе далматинских владалаца, на пр. Мутимирову (892), Крешимирове (1059, 64, 69, 71), Хранка захумског (1044), Дешину (1151) и т. д. Ширење западнога хришћанства ширило је уједно и латински језик. Срби беху тада још у заједници с Хрватима, на пр. у време Томислава, краља хрватскога (924 и 25),

беше и велики жупан захумски и дукљански,[1] Михаило, са многим другим великашима српским на црквеном сабору у Спљету. Тада владичанство дукљанско стајаше под архиепископијом спљетском. Срби и Хрвати раздвојише се политички и вероисповедно тек у 11-ом (Хрватска се својевољно придружи Угарској 1091.) а још више у 12. веку.

Из 12. века имамо на свом језику потпис кнеза Мирослава (1186), диплому Кулина бана босанскога (1189), диплому великога жупана Немање (1199), и др. И у првој и у другој дипломи долазе већ чисто српски гласови *ћ* и *ђ*, на пр. помоћ, тисућа, враћају; грађам, Ђурђево.

2. Песништво. Из 12. века је и хроника дукљанска од које имамо два текста, старији и млађи. У првом се причају само догађаји дукљански, а у другом се додају томе још и догађаји далматински. Старији је текст писан латинским, а млађи хрватским језиком. Старији је текст писао неки дукљански поп, западне цркве, у 12 веку, и каже да га је превео на латински из некога словенскога летописа (кога данас нема), па у предговору свом уверава „љубазну браћу и часне попове, да није ништа ни писао ни са словенскога преводио, што није чуо да приповедају оцеви и седи старци.“

За ову хронику доказала је најновија критика[2] да није летопис, па, ако и није поезија, а оно је компилација, којој извор беху народне песме и приповетке о

[1] Хум или Захумље, то је потоње Војводство св. Саве, данашња Херцеговина; а Дукља је потоња Зета, данашња Црна Гора. Град Дукља био је близу садашње Подгорице.

[2] Jagić, Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga. Загреб 1867. I. стр. 113 и д.

јунацима, бановима, кнезовима и војводама, које писац назива краљевима, и којима је он подигао леп споменик у облику летописа. Гледај приче: отац Радослав и онаки син му Сеиславъ, Степан и Владислав, кнез Будислав, јунаштво храброга Техомила, и др. (у српском преводу, у летопису „Матице Српске“, 1853, II).

Ово сведочи да су Срби имали и тада народних песама, као и данас, и да су помињали славу својих старих у песмама, које се не разликују много од чешких из 10-га, и руске о рату Игореву из 12. века. У осталом испореди и живот краља Владимира (Петрисављева) из 11. века, на грчком језику, који је јако искићен поезијом.

3. Црквено. Године 879, у време цара Василија, покрстише се „бесни“ Неретљани и други Срби, за владе кнеза Здеслава. Приморске земље наше беху тада важније но остале. — На крају 9. века (880—90) Тодор архиепископ солински и сињетски, даде о свом трошку преписати словенски псалтир (који се изгубио), од којега има само препис Николе рабљанина из 13. века. — У 10. 11. и 12. веку јавља се шиљаста, хрватска глаголица. Језик је стари словенски па прилагођен народноме, од прилике онаки, какав је и српско-словенски у познијим споменицима, писаним тако званом ћирилицом. Западни део нашега народа имаше словенску службу божју а стајаше у подручју владика западне цркве. У 11. веку (1068) папа Александар II. помиње манастире латинске и грчке или словенске. Отуда се види: и савез са западом, и држање литургије словенске.

Најстарији је српски запис, ћирилицом, из 12. века, у манастиру Бањи близу Котора, на петрахиљу од

свиле, искићен сребром, златом и бисером (Арх. IV, Mon. serb. 1)

Народно веровање.

Новијим истраживањем доказано је, да се 10. 11. и 12. века, уза строго „правоверну“ књижевност, развила друга, „кривоверна“, тако звана богомилска, која је прешла к нама из Бугарске. Богомилство цветаше у нашим земљама, као што рекох, од 10. до 12. века. Њихово учење дознајемо од чести из црквених учитеља, који их обличаваху. Богомили привлачише народ спољашњим приликама и својим учењем. Беху побожни, без спољашне таштине и раскошности, шта више одликоваху се суровом трудбом. У учењу њихову имало је многих појединости, што привлаче. Они објашњаваху множину тајна у вери: створење света, спасење душе, будуће судбе, — које за народну машту беше врло занимљиво да се одгонене; а правоверни бојаху се самовољних тумачења. Њихово се учење дотицаше и друштвених свеза. Они порицаху званичну јерархију и све друштвене односе и свезе, које тада владаху. Један обличитељ вели: „уче своје да се не покоравају властѐли, хуле богаташе, ненавиде оцеве, прекоравају бољаре, мисле да су богу мрски они што работају (кулуче) цару, и свакоме робу веле да не работа господину својему.“ Така демократска и социјална начела наравно да су морала привући народну већину, особито кад их поткрепише вером, о којој учаху да је „дубоко познавање божанствених тајна.“ Други обличитељ, презвитер Кузман, последњи представник старе бугарске књижевности, вели за њих: „да љубе гусле, играње и бесовске

песме, да пију вино, и да верују срећу, санове и свако учење сотонино.“ Црквеноме сину онога времена, који сматраше земљу за „плачну долину“, „праг небески“ и. т. д. могло се тако чинити, али ми видимо у томе млађан народ, који још овде хоће да поживи, те достојно, јер не ће да трпи ни вероисповедних ни друштвених стега. Ми, који знамо разликовати језгро од љуске, допустићемо, да су Богомили — поред свих заблуда и предрасуда у вери — у култури могли бити напреднији од правоверних. Отуда је што се у новије доба многи окренуше том питању, и што се са свих страна прикупља грађа за то.[1]

Ту долазе сад тако зване лажне књиге (а то је богомилске) и вероисповедно-народне приче, које од јужних Словена прешоше већином и Русима.[2]

Остаци богомилскога учења данас су у нас онаке народне песме, као што је на пр. „Огњена Марија у паклу“, народне приповетке „о Соломуну“ и друге, узречица: син по греху, и различне врачбине. Осим тога, многе наше народне приповетке потекле су из грчких и источних прича, или су им пореднице,

[1] Питање о Богомилима код нас је први покренуо пређашњи председник ученога друштва, г. Ј. Гавриловић, 1866, ставивши познатих пет питања и давши награду за расправљање њихово. — На то је изашло дело Б. Петрановића: Богомили. Задар 1867. — Испореди реценсију Рачкога у Radu akademije južnoslovenske, I. — Лане је проф. Витковић донео ученоме друштву из Угарске и неколико богомилских књига, важних и по садржају и по народноме језику.

[2] Пыпинъ, Очеркъ литературной исторіи старыхъ русскихъ повѣстей и сказокъ. Петроград 1857. — Обзоръ исторіи славянскихъ литературъ. 1865. — Испореди још и Т. Буслајева: Историческіе очерки русской народной словесности и искусства (уметности.) Москва 1861. I. II.

и то баш путем богомилства, као: калуђер и четири грешника; приче о Троји, о царевима: Александру, Тројану, Дукљану и Костантину; змија младожења; немушти језик; усуд; ђаво и његов шегрт; дивљан; пепељуга; наход Момир; невера љубе Грујичине, и тако даље. Не треба сметати с ума, да гдекоје од ових приповедака имамо данас у новијем облику.

Кулин бан, у 12. веку (1145 до 94), који Босну доведе до знамените културе, био је особити заштитник богомилски.

Напротив Немања устаде с оружјем противу њих, те је неке од њих спалио, друге покорио, треће прогнао (поделивши имање њихово међу спромахе), учитељу њихову одрезао је језик, а нечастиве је књиге спалио. Ово приповеда Стеван првовенчани у животу свога оца.[1]

Тако је од побожне и политичке ревности пропао већи део најстарије књижевности наше.

Старо доба.

1. Црквено. У 13. 14. и 15. веку настаје књижевност српско-словенска. Карактер ове књижевности беше црквен, јер књижевници беху калуђери. По садржају било је: литургијских и богословских књига, а од световних имамо: животе, летописе и зборнике, то јест неку врсту енциклопедија онога времена, у којима се налазило од свачега по мало на пр. између осталога и: Душанови закони, причице, календари и хронологија,

[1] П. Ј. Шафарик, Život sv. Symeona od krále Štěpána. Праг 1851. стр. 7. и 8.

астрологија, домаћи лекар, мудре речи грчких философа, а из граматике оксијар (акценти и скраћења). Дела су већином несамостална, — подражавања. Свако оригинално мишљење сатрьо беше у напред стари изнемогли правац у животу византијском. И у световним пословима владаше фразеологија библијска, богословска. Ту нема да се цртају карактери, сликају ситуације, истражују побуде и узрочне свезе; нема да се суди о вредности историјског догађаја или лица. Биограф и летописац не прати чињенице и догађаје размишљајући о стању и приликама свога народа. Поједини догађаји не приповедају се ради њих самих, већ као докази милосрђа божијег и злобе паклене, не пазећи на хронологију (на пр. у делу „архиепископа Данила II. и других" нема нигде године). Важност дела мери се по томе, ко је више одан цркви и спољашним обредима њезиним. Сава, Стеван, Доментијан, описују више живот калуђера Симеуна, него великога жупана Немање. Таки је Данило и други.[1]

Језик беше стари словенски па посрбљен. Учише га читајући црквене књиге и личним обучавањем. Књижевни тај језик обилат је у гласовима, речима и облицима њиховим. О српском стилу не може бити разговора у поглавито подражајној књижевности, на пола свом језику. Што језик није био ни са свим туђ ни са свим свој т. ј. народни, то беше од штете српској књижевности — поред све користи, која је била изнајпре — јер кад је већ добитак за књижевност не са свим туђ језик, онда је много кориснији са свим свој, народни, који свак разуме. Друга је штета, што се књижевници вековима не могоше одвојити од тога мешовитог језика, а дотле трошише силе

[1] Јагић, Historija književnosti; стр. 159 и даље.

своје умне на књижевност, која народу оста туђа. То је узрок што народна књижевност није у нас раније почела (у време државне самосталности) и напредовала силније.[1]

Дела Савина, и његових ученика, јесу врх свеколике старе књижевности, и по садржају и по језику и по стилу и по правопису (њихов правопис показује необично савршенство). Ко хоће о томе да се увери, нека испореди н. пр. животе од Доментијана и Данила, а за правопис: Костантина философа из 15. века нарочиту расправу о томе, који сâм невешт будући у своме послу, тражи да правопис постане владалачка и државна ствар.[2] — То показује да је српска књижевност, у вековима пре Саве, морала расти и развијати се, док је дошла до таког цвета.

Сава је био духовни учитељ и просветитељ свога народа, али и саоснивач народнога јединства, среће и величине тим, што је знатно допринео, да се фактично стање уједињених земаља српских и правно призна, како изнутра, тако и споља, од тадашњих великих сила: Цариграда, Рима,[3] и немачкога цара (Фридриха I.); што је помогао да се утврди владалачка лоза Немањина по реду наследства; што је српској цркви прибавио самосталност и уредио је; и што је целој књижевности старој дао нов правац који трајаше пуна три века и више. Немањићи основаше и књижевне радионице, манастире Хилендар, Студеницу и Жичу, који тада беху то, што су данас штампарије. Особито Хилендар напунио је толике

[1] Гледај: Из лекција Ђ. Даничића, у Видову Дану 1862, бр. 18. и 19.

[2] Ђ. Даничић, Rad akad. južnoslovenske, књига VII.

[3] Ђ. Даничић. Живот св. Саве од Доментијана. Београд 1865, стр. 245 до 47.

библиотеке својим списима и преписима, па опет данас има у њему још до 150 рукописа, а у целој Светој Гори око 300 (по казивању скорашњега руског путника Д. Петковића). Из ових манастира носише Руси у 14. веку, по ослобођењу од Татара, различне рукописе, а добиваху и по гдекојега књижевника и митрополита, на пр. Ћипријана, Григорија, Пахомија логотета и др., коју љубав опет они нама обилно вратише 18. и 19. века.

2. Државно. У дипломама од 12. до 15. века, јавља се нешто више светскога мишљења, и световнога то јест народног језика. — У 15. и 16. веку, језик словенско-српски постаје у неким односима дипломатским језиком код турскога, угарског и румунског двора. Гледај дипломе Амурата II. (1430 до 42), Мухамеда II. Али-бега, Хамза-бега, Бајазита II. Селима I. Сулејмана II. Матије угарског (1465), Јована Запољца, Александра молдавског,[1] и Ђорђа Кастриоте Скендер-бега. — У ово време пада и писано уређење слободних општина по Приморју на основи обичајног права. Винодолски је закон из 13. века (1280), писан глаголицом;[2] острва Крка из 14. века (1388 и даље), писан такођер глаголицом;[3] Пољица имају обновљени, „милостивији“ статут од године 1400, писан тако званом босанском ћирилицом[4] (Пољичани се доселише из Босне у 11. веку). Најпосле Зборник Душанових закона такођер је из 14. века (1349 и 54).[5]

---

[1] Миклошић, Monumenta serbica. Беч 1858.

[2] А Мажуранић, Kolo. Загреб 1843.

[3] Кукуљевић, Archiv II.

[4] Месић, Archiv V. Гласник IX.

[5] За старо наше право, обичајно и постављено, гледај правничке расправе од Мађејовскога, Палацкога, Крстића,

3. Песништво. Књижевници овога времена удаљише се од здравога умовања народа свога, не познаваху живота његова, не докучиваху му нарави, зазираху од дотицаја са светом; тежња живота њихова беше, да се у манастирској самоћи богу моле. Али и народ српски имаћаше једну велику књигу, у коју је слагао плодове дуговременог искуства свог, у којој је, с колена на колено, остављао трагове умнога развитка. По несрећи књижевници нису умели ништа из те књиге да читају, нити у свој рад штогод да пресаде. Она се казивањем настављала, препначавала, мењала, скраћивала и допуњавала, док се најпосле 19. век није на њу обазрео, те из ње научно читати сву красоту, која пређашњим вековима беше скривена. То су народне песме, приповетке и пословице. Да је већ тада било народних песама, сведочи изреком византинац Гргур Нићифор, који у свом путовању из 14. века (1326) каже, како Срби „певајући тужне песме славе старе јунаке." А то потврђују и новија истраживања И. Руварца (у Седмици 1857 и 58), В. Јагића и других.

Штампање књига.

На скоро по проналаску штампе почеше и Срби штампати књиге, на измаку 15. века (1493), у Црној Гори, Млецима и по Србији. Али прва штампа није могла да подмири ни сву црквену потребу, него се још морало преписивати; а друго ово изумевање паде баш у нестадак и последње сенке државне самосталности наше, у време

Мајкова, Јиречека, Богишића, Леонтовића, Мијатовића и других. — А за текст Душ. зак. издање П. Ј. Шафарика, Праг 1851, и Ст. Новаковића, Београд 1870.

опадања и економнога стања нашега народа. Коме имање, живот, част није обезбрижена: који има да се бори за опстанак свој: ономе не пада на ум наука и „цвет живота“ — уметност!

Средње доба.

Овај период обузима управо крај 15. и цео 16. и 17. век.

Али још пре тога у Дубровнику је велики пожар 11. века (1023) утаманио пређашњу књижевност. — Код књижевника 15. века влада још дијалекат „чакавски“, али 16. и 17. века пишу већ „штокавски“, јужним говором, са по којом сродном особином. Види се дакле, да говор херцеговачких Срба није остао без утицаја на дубровачку књижевност у највећем јеку. — С друге стране опет општински послови у Дубровнику 15. века (1472) нису вођени на нашем него на (кварном) латинском језику. А у канцеларији за спољашње послове писане су дипломе: српско-словенски, и — мање више — чисто српским језиком, како су доносиле собом трговачке прилике.

У Дубровнику овога периода има већ, на народноме језику, лепе књижевности сваке врсте: епске, лирске и драматске, — самосталних дела, и која подражавају Италијанима, Грцима и Римљанима, и превода. Али и ако ова књижевност има много које шта изврсно да покаже, ипак се не могаше раширити, нити што више учинити за народ: што књижевници беху већином племићи, који писаху за мештанске, властеоске потребе (понајвише за своје тако зване „академије“, то јест духовите забаве у властеоским великим собама); што

нису имали обичај да своје списе штампају; што писаху латиницом по правопису налик на италијански; и што највећи део нашега народа беше тада у најгорим политичким незгодама и невољи.

Из овога времена имамо две ванредне појаве.

Прва српска граматика изашла је на латинском језику у Риму, 1604, од В. Касија; а другу је написао српским језиком — (ћирилицом) — у Тоболску (у Сибиру), Ђорђе Крижанић године 1665.

Оригинални рукопис Крижанићеве „критичке српске граматике, поређене с руским, пољским, хрватским и белоруским језиком“, који износи 218 листа, на целом табаку, налази се сад у Москви, у књижници духовне типографије.[1] — Ово је чудновата појава и по себи, али и због садржаја заслужује нашу потпуну пажњу. Поред многог једностраног и ексцентричног (које од чести ваља и томе приписати, што је дело писано у Сибиру, без извора и помоћних средстава), писац има многе јасне погледе, здраво суђење и оригиналних мисли. Он је реформатор и у правопису. Калајдовић суди, да ово дело заслужује да се штампа. Вредно би било, да се наше учено друштво постара за издање ове граматике.

Крижанић је рођен у Босни, око Дубице. Он беше поп западне цркве. Провео је младост у завичају, па отиде у Русију, не зна се кад ни како, те тамо живљаше дуго, изучавајући ревносно словенске језике више од 20 година. Старао се да пробуди у Руса познавање словенских

[1] К. Т. Калајдовић, Іоаннъ эксархъ болгарскій. Москва 1824 стр. 120 до 23. — П. Ј. Шафарик, Geschichte der südslawischen Literatur. Aus dessen handschriftlichem Nachlass herausgegeben von J. Jireček. Праг. 1864 до 65. II. стр. 38 и 103. —

народа, да их подсети на једноплеменике, подложне туђину, и да им покаже, како они треба да ослободе и уједине словенска племена. Крижанић је познавао западне Словене, чуо је о великом московском царству, и видевши га уверио се, да би оно имало чим да помогне осталим Словенима. Он не беше задовољан с московским стањем ствари, па казиваше како да се поправи. Он се нада, говори о потреби науке, саставља предлоге, у којима је занимљива мисао о ослобођењу Словена, што по његову мишљењу може учинити Русија. Садашњи руски књижевни историк Пипин вели о њему: „Крижанић, Србин и васпитан у европским приликама, представља редак пример словенскога пробуђеног осећања народности, али судбина његова и његове књиге („Челобитна“), забачене и скоро нађене, показује, како је онда мало занимала Русе та мисао“ [1]

Из 16. и 17. века имамо и четири речника, у многојезичним речницима: од Вранчића, у Млецима 1595; исто опширније од Лодерекера, у Прагу 1605; од Мегизера, у Франкфурту на М. 1603; а Јак. Микаља, написао је српско-хрватски („илирски“) речник, истумачен италијанским и латинским речима, са малом италијанском граматиком, у Лорету 1649.

Ново време.

У западноме дêлу нашега народа јављају се 18. и 19. века речници и граматике, писане латинским, италијанским, немачким и српско-хрватским језиком. Речнике писаше: Делабела, у Млецима и Дубровнику

[1] Пипин, Обзоръ исторіи слав. литературъ, стр. 27 и 185.

1728 и 85; — Стули, у Будиму и Дубровнику 1801, 06 и 10; Волтици, у Бечу 1803. — и Катанчић у Будиму 1815. — А граматике излазише: од Рељковића, у Бечу 1767, 74 и 89; — Ланошевића, у Осеку и Будиму 1778, 89 и 95; — Томенчека, у Калочи 1807; — и Апендина, у Дубровнику 1808 и 28. Ови послови потхрањиваху љубав к народноме језику, а тим и к народности; а да су подмиривали потребу види се и по честим издањима њиховим.

Напротив на северно-источној страни почиње књижевност опет пола туђим језиком.

Доситије наваљује први да се пише народним језиком, али ни он не зна још шта је управо чисто (не помешано) српски.

Почетак Вукова рада подудара се са ослобођењем Србије. Он најпре прикупља народне умотворине, т. ј. народне песме, приповетке, пословице и обичаје; уређује нови, разумнији правопис и акцентуацију; пише граматику и речник чистога народног језика: описује српски народ где год га има, његов језик, обичаје, земљу; пише прилоге за политичку историју и за повесницу нашега језика; преводи Нови Завет; и бори се педесет година за чистоту и правилност најблагогласнијега међу словенским језицима.

Овако је постала нова школа, Вукова, на народноме језику за народ, која пође са свим новим путовима. Она није постављала закона о језику, као пређашње. него их је изводила из самога језика, који ствара народни дух. А најбоља читанка и примери за то беху јој народне умотворине.

Ови умотвори имају још једну веома велику вредност. Српске јуначке песме преведене су данас на све културне

језике, и оне се смело упоређују са највршнијим народним епима свега човештва, то јест са индијским, персијским, грчким, скандинавским и немачким. Вредност народних умотворина искаче још више, кад помислимо, да књижевна дела наша ретко кад прелазе границу нашега народа, па и то у погдекоју само туђу књижевност. и ако је новија књижевност наша самостално усвојила и применила европско знање, на својој основи и према својим приликама; (наравно, јер је сав наш духовни рад још у размерама врло скромним, удешен за домаћу потребу) — а народна поезија наша учинила је од тога почасни изузетак; она далеко пређе наше границе и разгласи нас по целоме свету.

Како савестан беше Вук у своме књижевном раду, види се између осталога и отуда, што је Миклошић изабрао српски језик, да на њему покаже како постају сложена имена у словенским језицима (Беч 1862), јер је Вуков речник једини, у коме су заиста само оне речи, које српски народ говори, нити има у њему једне, које он није чуо у народу својим ушима; стари се пак језик угледаше, што се тога тиче, у многоме на грчки, а новији словенски језици на латински, немачки, француски и црквено-словенски.

Иза Вука настадоше многи ученици Вукови, а од чести и Миклошићеви, којих је значење у томе, што поуздано и јасно познаше квар и предрасуде свога времена у питању о језику, па их отворено и очито казиваху и обараху, а чувајући се једностраности у тежњама за преображајем, знађаху да управе пробуђени покрет у поуздане, мирније путове; у кратко, који порушише и остатак пређашње, мешовите зграде, па очистивши

рушевину, наставише да изиђују и справљају величанствену народну грађевину.

Из Вукове школе поменућу само најзаслужнијега. Ђ. Даничић је у нас представник историјске и поређене науке о језику. Он је издао многе споменике и таки речник из књижевних старина српских, да се у Москви саставило друштво, које ће да изради слични речник из руских књижевних споменика. Он је најбоље израдио III. део граматике, облике; тако исто научно је започео обрађивати синтаксу, на којој је код свих Словена до сад мало рађено; довршио је приправу за науку о акцентима;[1] протумачио је тајну буквицу српску; разредио је све Словене по међусобном сродству, ослањајући се на своју теорију о српским гласовима *ѣ* и *ѣ*; превео је Стари Завет, Мајковљеву историју српскога народа, Писма о служби божјој од Муравијева, и 24-та је година већ, како критичким оком прати рад на пољу науке о језику.

Српска државна власт завела је пре 19 година (1852) у лицеју катедру за „теорију словесности“, која се од 1859. зове филологијом, — с које су већ до сад многи упућивани и упућени на прави пут к изучавању науке о језику.

Али историја језика и просвете нашега народа имаће да забележи и немилих појава. Отац нове српске књижевности проведе сав свој век и умре у туђини: па ни

[1] За српске акценте Миклошић вели: »Међу свика словенским језицима, а готово бих рекао и међу свима у опште, српски језик има најфинији и најнежнији организам, што се тиче промене у нагласицама.« (Vergleichende Grammatik, I. стр. 317). А благогласност и акцентуација чине језик веома музикалним.

после смрти његове Вукова ужа отаџбина није приложила ништа на издавање његових дела. А његов последник, Даничић, живи данас такођер на страни. И тако даље.

„Народ, који не поштује својих великих духова, не заслужује ни да их има“!

Али надајмо се, да се у напредак не ће јављати тако немиле прилике. Та и само законодавно тело изјавило је свечано, да су просвета и војска — две руке народне! А друго, наш народ мора пригрлити просвету, ако хоће да буде користан и себи и другима, ако хоће да заузме достојно место у друштву културних народа, ако не ће с пушком у руци да буде вечити стражар на граници европске цивилизације! А ко хоће просвету, тај мора поштовати представнике науке и уметности, тај ваља да потпомаже књижевнике и уметнике, и да цени њихове труде и умне привреде.

Онима, што се сумњају о нашој будућности, напомињем, да културан народ не мора бити многобројан, него поред природнога дара и подобности, треба да је слободан, изнутра и с поља. Стара Грчка, народ од 12 милијуна (који у највећем цвету писаше у три дијалекта), беше земља слободе, човечности и лепоте. Ту човечијем организму беше дато, да се складно развија. Атина беше седиште јелинскога умља. Многи врсни људи, потпомогнути слободом демократске државе, очитоваше обиље мудрости и лепоте у државноме животу, науци и уметности. Грчка постаде просветитељка целога света. — Истина ми нисмо јелинска стихија. Али и наш народ има дара, то показују његове умотворине; а друго, и пожртвовању наших књижевника ваља се дивити, јер

им обично до сад беше веома незнатна награда, и морална и материјална. Па онда, ни то не треба заборавити, да су већини осталих Словена први зраци просвете синули с југа. У осталом, сунце слободе разгонило је магле холандске и фламске, и отопило снегове шведске; њиме поникоше дивни цветићи, вредни не само за подмиривање домаћих потреба, него и да се пресаде у вртове првих европских књижевности, — па се и ми уздамо у се, и у ток светских догађаја! Као што пређашњи век даде важност посебној личности, тако овај иде да дâ важност народној личности. Савез дакле равноправних јужних Словена — којих има 14 милијуна — писаће, ако да бог, такођер у три дијалекта: бугарски, српско-хрватски, и словенски.

У нашој науци, за кратко време и у незгодним приликама, доста је учињено: али још много више остаје да се учини. То чека нас, млађа браћо, садашњи и потоњи нараштај. Прионимо око тога! Језик је штит и бедем народности. Угледајмо се у томе на Саву Немањића, који отиде у манастир да се учи књизи, гладујући и сиротујући, да би, на свој начин, отворио нов живот своме народу. Наш је положај слика и прилика великога жупанства Немањина. Трудимо се дакле и ми, еда бисмо припомогли, да се народу српскоме — и јужно-словенскоме — отвори нова ера!

ОБИЧАЈИ СРПСКОГ НАРОДА У БОСНИ.

Описао

БОГОЉУБ ПЕТРАНОВИЋ.

II.

БОЖИЋ.

(Испод Јлорине.)

Наш народ у Босни највише се весели рођењу Христову што му је у то доба пуна кућа свега, а кад је кућа пуна, онда је и срце весело. Ту коло игра, ту се пјевају различне веселе пјесме, ту се пушкара на све стране. Та слава овако редом почиње. На Бадњи дан подрани домаћин с браћом или синовима, те у гори усијеку три подебела храстова дрвета, које они зову: бадњаци или весељаци, и однесу их кући у свитање, пак их прислоне уз врата, гдје остану до саме ноћи. Кад мрак на земљу пане, изиде домаћин самотрећи са својим млађим, сва тројица под капом и у рукавицама, узме сваки свог весељака, те га носи у дом. Како ступе на праг кажу: „Добра вече, честита бадња вече.“ А они што их дочека на вратима поспе их свакојаким измијешаним сјеменима, говорећи: „Дао вам Бог добро! честите вам душе, и честити вам весељаци били.“ Пак онда приложе их уздуж на ватру, два, један уз другог, а трећи одозго

као овршак.[1] Кад се ватра растиња, помоле се Богу, пак посједају редом за вечеру, и одмах док мало поједу отпочму се здравице у овом реду:

а.) „Здрави сте, моја лијепа браћо! првом, а сретном, било нам са срећом! за сретнога данашњег бадњега данка, да нас препоручи у радости сјутрашњему славному празнику светоме Христову рођењу, да нам дође на велику радост, а у велики добри час, даров'о господ Бог! Да нас дарује миром и благодетом божијим, даров'о господ Бог, и да обрадује ови дом и вас хришћански род, даров'о господ Бог!“

б.) „Другом, здрави сте, моја лијепа браћо! чашом другом, а љубави дугом, а домаћиновом пуном с трудом, а честитом срећом даров'о господ Бог. Чаше по двије да нам Бог душмане побије, а повиси кумове и пријатеље овоме дому и свом хришћанскоме раду, даров'о господ Бог! Ђе год се по двије чаше пива пиле, свака се добра срећа вила, а највише „изобилна радост, даров'о господ Бог!“

Одмах по овој здравици скоче на ноге, скину капе и прекрсте се, пак се чита слава. Кад се сврши слава настави се здравица:

в.) „Здрави сте, моја лијепа браћо! у лијепо име, у име Бога и свете Тројице која не дијели друга од друга, кума од кума, брата од брата. Једа Бог да да не одијели нашијех грјешнијех душа од царства небесног, но да приведе своје стадо ка Христову спасенију, даров'о господ Бог!“

„Што смо поменули свету Тројицу, помог'о нам Бог и света Тројица. Што смо поменули лијепу славу божију,

[1] У Сарајеву, Тузли па и у другим варошима ријетки су наши трговци који доже бадњаке.

помог'о нам Бог и лијепа слава висока, и данас и вазда даров'о господ Бог! Једа Бог да и милост божија, да не оскуде лијепа слава божија од овога дома, ни од једнога хришћанскога ни дома ни рода, до суда праведнога, већ се слава славила а Бог молио, и лијепи хришћански закон творио, те нам и помог'о Бог и слава данас и вазда овом дому и свему хришћанскоме роду даров'о господ Бог!"

г.) „Здрави сте, моја лијепа браћо, десно и лијево, све нам било сретно и лијепо: у име Бога и лијепога, златнога и сјајнога часнога крста, да нам поможе Бог и часни крст, и сјутрашњи празник свето рождество Христово, да нам осване на велику радост нашем дому и нашем роду, и свакоме хришћанскоме и дому и роду до суда праведнога даров'о господ Бог!"

Иза горњих здравица отпочму се ове пјесме:

1.

Гором пјева вила и ђевојка:
„Кад ће, секо, нама Божић доћи?
„Кад нам дође, дођи двору моме,
„Јунаци ће хладно пити вино,
„А ђевојке колом окретати,
„Ја ћу бити колу коловођа,
„А ти ћеш ми бити другарица,
„Да ми, секо, колом окренемо
„И у колу пјесме отпјевамо,
„Да у колу момке припјевамо;
„У мене су два брата бећара,
„А ти ћеш ми бити снаха млада."

2.

Жарко сунце даницу дозива:
„О данице, моја сестренице!

„Ја те зовем и молим братински,
„Сјутра нам је Христово рођење,
„Кад се зором на исток изиђеш,
„Причекај ме на истоку, секо,
„Ваља сјутра играт' на весељу.“
Сека брата послушала свога,
И Даница причекала сунце,
Десила се с братом на весељу.
Кад виђеше Христово рођење,
Од радости три пут заиграше,
Све по реду, на истоку сунце;
И са њиме Даница сестрица,
И остале по небу звијезде,
Редом пјева Даница и сунце.
Гледајући Даницу и сунце:
Слава Богу и Богородици!
Чудно ти се украси весеље,
А на здравље роду хришћанскоме,
Да га славе до вијека славно.

3.

Божић сједи у травици,
У црвеној кабаници,
Божић виче иза воде:
„Пренес'те ме преко воде,
„Не шаљ'те ми старе бабе,
„Старе бабе темрљаве,
„Превалиће ме;
„Не шаљ'те ми ђевојака,
„Ђевојке су ђаволасте,
„Бациће ме;
„Не шаљ'те ми невјестице,
„Невјестице везиљице,
„Убошће ме;
„Већ ми шаљ'те домаћина,
„Да ме превезе,

„Домаћин ће славити ме
„До вијека свог.“

Из ове пјевају се уз гусле јуначке веселе пјесме.

Пошто се вечера сврши, сједи докле ко може и они којима се задријема пођу спавати, гдје је ко обичан. Али онај, који је одређен, да стиче и потиче весељаке, не смије заспати, јер мора да кућу свијетли и весели пламеном и варницама весељака, да му до зоре прегори. Тако исто ни они, који неку заоблицу, т. ј. овна или јање, не смију заспати док је не испеку, а то мора бити до зоре.

Ову вече сва је кућа застрвена јечменом сламом, а покривена простијем покровцима. Расипајући сламу овако говоре: „Куд се год просипала јечмена слама, развила се Христова слава! Нашем домаћину, и дому и свему роду хришћанскоме даров'о господ Бог мир, благодет и славу до вијека.“

По ноћи један од мушкијех пође по воду за чесницу под рукавицама, и кад тамо дође каже: „Добро јутро, водо! и честит ти свети!“ пак заграби воде и понесе кући, с којом домаћица умијеси чесницу и један колач. У чесници замијеси: један новац сребрн, клинац коњски, комадић сира и савитак сламке јечмене. — Онај исти што је воду донио, мора чесницу и колач у саму жераву запретати под рукавицама, за то, што народ мисли, да су Богородицу при рођењу Христовом прислуживали чобани на исти начин. Запретавајући чесницу мође по њој жишке на име житног сјемена, свакога по реду, како спомиње сјеме, онако ставља по једну жишку; која се пепелом окити боље, оно ће жито боље родити.

Колач се кува за то, да кроза њ просипају со за здравље стоке.

Кад чесница буде готова, онај који је запретао извади је и на совру постави с колачем прије зоре. Вадећи је други опали пушку под зрном преко куће, за знак, да су готови бранити је с оружјем од непријатеља. Кад гдје пушка пукне, онда сусједи весело повичу: „Ено извадише чесницу!“ Онда на чесницу поставе сирац и погријано сириште.

У то доба и заоблица буде готова. Кад се с ватре скине, и тадај пушка весеље огласи, док заоблицу уза зид прислоне да се мало прохлади.

На глас пушке сва чељад морају бити на ногама и за молитву спремна, пак у соби с домаћином, у највећој побожности, Богу се помоле јер ту нема цркве ни свештеника. Кад молитву сврше, онда домаћин раздијели им воштане свијеће; своју запали на кандилу, које сву ноћ пред иконом гори, а остали запале своје на његовој. Сад домаћин стане у сриједи, а његова породица око њега. Који је најстарији између њих приступи домаћину и мирбожи се с њиме. Домаћин говори; „Мир божји, Христос се роди!“ А онај, што се љуби с њиме одговара му: „Ва истину се роди!“ Гдјекоји каже: „Жито нам роди!“ Овако се поздрављају све до светог Василије. И тако се домаћин са свјема пољуби, млађи њега из поштовања и у руку пољубе. Онда домаћин покупи од њих свијеће, све збије у један топ, пак усади усред жита у решету, и онда житом засне и с тијем све погаси: само кандило остане свијетлећи празнику. Пак одмах раздијели им нафору, коју им пошаље њихов свештеник. Кад поједу нафору, сваки заложи помало погријаног сириште и сира, и тијем се најприје омрсе. За тијем домаћин крене из собе а за њим сва породица у кућу, те он најпрви између

размакнутијех прегорјелијех бадњака прође, а за њим сви остали прођу и опет се у собу врате. Прелазећи преко ватре свако заложи из чесног лонца по жлицу купуса, и прешавши говори: „Два огња пријеђох а трећи ме се окани.“ Како уђу у собу, одмах посједају за готову софру, све једно мушко, а једно женско, што тако не бива ни једном у години осим Божића, већ женске, или на по се морају јести, или пониже од мушкијех. Сад домаћин наточи чашу ракије[1] и почме здравити:

„Здрави сте, моја лијепа браћо! јутрос и вазда са великом срећом, да сједемо за ручак, и почмемо ракију пити у велики добри час, да нам осване Христов празник на велику радост, а са великом срећом, и у велики добри час и данас и од данас, даров'о господ Бог! Да нам дарује господ Бог добар час данас међу нас, кајно преблагоме Христу на крсту, и светом Јовану на води Јордану. — Да обрадује господ Бог ови дом и у дому домаћина и његово добро све око њега, и вас народ хришћански јутрос сунце огријало и обрадовало, даров'о господ Бог! — Првом сретном са великом срећом, а у велики добар час, на велику радост: дому, домаћину и свему роду хришћанском. Што смо устали те се мирбожили, Бог нам дао и мирност, и благост и изобилну радост данас и до вијека, даров'о господ Бог! Што смо мољеније чинили и господа Бога молили, господ нам Бог мољеније услишао, сва сагрешенија опростио, нама грјешним био на помоћи, овоме дому и домаћину, и његову добру око њега и свему роду хришћанскоме, даров'о господ Бог!“

[1] У Црној Ријеци обично се напија с ракијом, јер ту лоза због студени не расте. Најближе им је Мостар, ђе би вина купити могли, а то је у зиму пет дана хода далеко.

Остале здравице напијају се као и синоћ, само што се јутрос спомиње слава рођења Христова.

На трећој здравици вазда се чита слава, била божићња, или крсног имена. Кад се слава сврши, домаћин наздрави овако: „За данашњег празника светога славнога рођења Христова, да нам осване на велику радост и мирност, да нам дарује мирност, благост и изобилну радост нашему дому и свему хришћанскоме роду и данас и од данас до вијека, даров'о господ Бог. Гдје се слава славила ове године, ту се славила и до године, ми поменули славу божију на земљи, а нас поменуо сам господ Бог на небесима са својијем анђелима данашњега Христова празника, весеља и славе божије, да нас грешне весели и од сваке муке заклони и од душманске руке, да нам Бог смете душмане и пексијане.[1] да не могу наудити нама, ни кресту часном, ни роду хришћанском већ да Христов празник православном хришћанском роду буде у помоћи и у дневи и у ноћи, и на дому и на путу и сваком страшном и слободном мјесту.“

Послије прве здравице домаћин прихвати чесницу и на њој сир, а на сиру цицвару, те све троје заједно међу рукама покрене трипут. Други га упита: „Шта то ваљаш?“ — „Ваљам свако благо од Бога послано!“ „Ваљај, ваљај, ваљај!“ Сад чесницу разломи и сваком по комад да̂, те сваки у своме тражи да што нађе. Онај, који нађе новац њему кажу: „Биђеш трговац“, ономе, који нађе коњски клинац: „Биђеш сретан у коњ'ма.“ Ономе, који нађе сир: „Имаћеш доста оваца и смока.“ Ономе, који нађе савитак сламе: „Биђеш добар тежак, и родиће ти жито.“

[1] Нечиста вјера! Мухамеданци!

Пошто се та срећа сврши, јестива се по реду једу. Најприје заложе чеснице и сира, пак се напију ракије. Иза тога цицвару, иза цицваре донесу заоблицу, најприје овчију, пак козију.[1] Кад изваде ражањ из брава, онда га узме један момак, те с њим додирне по леђима свакога око совре, не говорећи ништа. То се чини, да их не би бољела леђа, јер тежак највише од тога трпи. Пак испеку заоблицу и једу: од заоблице оставе главу, или врат чобанима за ужину, јер ови како ручају оду за стоком у планину, и тамо саставши се с другим чобанима заједно ужинају, и по цио дан код стоке пушкарају, играју и пјевају. Кад поједу печено онда узимају осталу ђаконију: сутлију, т. ј. пиринач у варену млијеку, скоруна слана и кисела млијека. С овим пошљедњијем мора један три пут пљуснути из жлице у греду. И то сваке године бива на Божић, да би му се рађали бијели јањци и шарени теоци.

Кумови, пријатељи и сусједи сад се походе, али најприје треба да један другог позове, другачије не ће нико ником доћи, већ да какав намјерник. Кад полазник дође пред двор дочекају га на вратима и житом поспу, а полазник поспе њих, и рече: „Добро јутро! и честит вам свети!“ Домаћин му одговори: „Дао ти Бог добро! и честита ти душа, и добро нам дош'о.“ Пошто се мирбоже, огрну га од мила бјељком, и пропуште га, те пође на огњиште гдје се пекла чесница, узме главњу од весељака, пак удара главњом о главњу, те варнице сипају као звјездице а он говори: „Да Бог да оволико даров'о господ Бог домаћину мушке дјеце, бијелијех

[1] Уносећи јела кажу: »добро јутро, Христос се роди!« А они му одговарају· »Дао ти Бог добро, ва истину се роди.«

оваца и јањаца, шаренијех телаца, жутијех дуката, изобилне радости и свакога блага, што је и Богу и људима драго, даров'о господ Бог.“ Ту дарује новцима весељаке, пак отален иде за совру, која се не диже сва три дана божићна, те пије. Домаћин му наздрави овако: „Здрав ми буди, брате полазниче! првом, а сретном, да нам буде са великом срећом, све ћемо за данашњега данка, Христова светога, славнога рођења да нам дође са великом срећом, а на велику радост овом дому, и свему роду, и народу хришћанском, даров'о господ Бог. И за сретнога нашега полазника, да нам буде дошао у ови дом са великом срећом и у велики добри час, на велику радост, даров'о господ Бог! — Да Бог да и милост божија, да нам препоручи свето рођење Христово осталијем празницима од једнога до другог у радости, да нама грјешнијем буду на помоћи, и данас и вазда, дому, домаћину и свему роду и народу хришћанском, даров'о господ Бог! И здрав полазниче! Христос се јави!“ Полазник: „Ва истину се јави!“ Полазник се напије, пак онда домаћину истим начином здравицу врати.

Послије један другом напијају, како који љепше зна и док их воља служи. А пјесмама божићним све двоје и двоје веселе дом и совру. Пјесме су ове:

1.

Запјевала на планини вила,
Јасно пјева, јасно попијева,
Пјесму пјева, пјесмом секи каже:
„Секо, Косо, гдје си јутрос била?
„Гдје си била, јеси ли видјела,
„Кад заиграла на истоку сунце
„Од велике славе и весеља

„Од радости Христова рођења?“
Вила вили јасно одговара:
„Секо, Јањо, на дому сам била,
„И јуче сам веселье видјела,
„Секо, Јањо, јеси л' ти видјела?
„Како Срби точе хладно вино?
„Како кољу заоблице овце?
„А дјевојке б'јеле мету дворе?
„А јутрос је још веће веселье,
„Данаске је Христово рођенье,
„Домаћину сваком крсно име;
„Славиће га вас народ хришћански
„Секо, Јањо, до вијека свога.“

2.

У Божића три секе имаду:
Једна сека, што м' по двору шеће,
Двором шеће и дворове мете;
Друга сека, што му винце точи,
Винце точи и винце му служи;
Трећа сека, што му овце чува,
Овце чува и овце му јањи;
Што је сека, што му двором шеће,
Двором шеће двором попијева:
„Моји двори, од срме сковани!
„Јутроске сте златом позлаћени;
„Мајка синка дочека на руке,
„Сијну жарко по свијету сунце,
„Свему роду радост и веселье.“
Што је сека, што му винце точи,
Винце точи а винцу говори:
„Рујно винце, насмијано лице,
„С тобом ће се славити здравице,
„Јутрос ми је мог брата рођенье,
„Свему роду радост и веселье.“
Што је сека, што му овце чува,

Чува овце, а гледа у сунце:
„Жарко сунце, огриј моје дворе,
„И бијеле испод двора овце,
„Нек се моје запландују овце,
„Док ја одем мом бијелом двору
„И поведем овцу јаловицу,
„Јутрос ми је мог брата рођење,
„Свему роду слава до вијека
„И народу радост и весеље.“

3.

Ова се уз гусле пјева.

Сан уснила пречиста Госпоја,
Гдје се ведро небо преломило,
Проломило, па се саставило:
Гдје се гора њојзи поклонила,
Високо јој срце устануло,
До ведрога неба је допрло,
А вас свијет срцем покривала;
Гдје је стала Јордан вода хладна.
Таки госпа чудан сан уснила,
Пак дозива чобан Симеуна,
Чудан сан му редом казивала:
„Симеуне, моја вјерна слуго!
„Је ли да сам чудан сан уснила?
„Мореш ли се санку осјетити,
„Мореш знати чему санак слути?“
А вели јој чобан Симеуне:
„Госпојице, прочиста Маријо!
„Што си ноћас чудан сан уснила:
„Да т' је срце у небо допрло:
„То те господ духом задахнуо,
„Ти ћеш родит' Христа преблагога;
„Што се ведро небо проломило,
„Проломило, па се саставило;

„Прси ће се твоје раступити,
„И опет ће здраво останути,
„На прси ћеш Христа породити,
„И опет ћеш остати дјевојка,
„Како што си и од прије била;
„Што се гора теби поклонила:
„Клањаће се са истока сунце,
„Звијезде ће на небу стајати,
„Задрктаће горе и планине,
„Зелене се јеле повијати,
„Небо ће се и земља клањати
„Твом' младенцу кад се стане рађат';
„Што си срцем свијет покривала:
„Твоје чедо Бог је свемогући,
„Родиће се у лицу човјека,
„Свијету ће закон утврдити,
„Избавит' га од јада безданог;
„Што је стала Јордан вода хладна:
„Чедо ће се крстит' у Јордану
„Да би људи у светом крштењу
„Гријеха се старог опростили,
„Да не пуне душам' јад несити,
„Гдјено ј' тама у сред б'јела дана,
„Гдје с' од в'јека грјешне душе муче,
„Већ да хите у царство небесно,
„Гдјено грије од вијека сунце,
„Усред ноћи како усред дана,
„Гдје се душе праведне веселе,
„К'о јагањци по росној ливади."
Ведро бјеше, ал' се наоблачи,
Задркташе горе и планине,
Зелене се повијају јеле,
Врховима о тле ударају,
Поклони се иза горе сунце,
А звијезде на небу стадоше,
Док се Госпи недра раступише,

Она роди Христа преблагога:
Зове себи чобан Симеуна:
„Ти натакни наруквицу златну,
„И ти скини са себе хаљину,
„Прими чедо на бијеле руке.“
Док допаде чобан Симеуне
Он раскрши обадвије руке,
Из њедара чедо прихватио.
Како њега на руке примио,
Свијетлост се просу из небеса,
Разигра се на истоку сунце,
Око њега играју се зв'језде,
Смирише се горе и планине,
Исправи се сва гора зелена,
И у гори увенула трава,
Расцвјета се по травици цв'јеће,
Ударише многи мирисови — —
Окади се гора и планина;
У горици тице запјеваше
Све то хвали Бога великога.
Док се јави анђел из небеса:
„Мати бож'ја, пречиста Маријо!
„Родила си Христа преблагога,
„Подај Христа чобан Симеуну
„И Јована пошљи с њим чобана,
„Нак га носе Јордан води хладној,
„Анђел ће им на Јордан изићи,
„Да он крсти Христа преблагога,
„Рад спасења рода човјечијег.“
А кад чула пречиста Госпоја,
Она чедо Симеуну даје,
И с њим посла Јована чобана,
Те одоше Јордан води хладној.
Кад дођоше до воде Јордана,
Ал' удара брдо у планину,
Врхов'ма се преко воде љубе,

Не отпада камен од камена,
Нит' се земља у Јордан просипа,
Нит' се гране с горе одламају;
Стаде Јордан к'о тихо језеро,
Не жуберка о велике ст'јене,
Нит' отиче нит' се куд помиче.
Док се анђел из небеса јави:
„О Јоване, ти крштени куме!
„Узми Христа на бијеле руке,
„Па загази у воду Јордана,
„Да крстимо Христа преблагога,
„То је воља Христа, нашег Бога,
„И његова оца небеснога.“
Јован узе Христа преблагога,
Унесе га у воду студену,
Стаде с њиме на среди Јордана.
Анђел га је крилом прекрстио,
Онда му се сам Христос јавио:
„Крсти мене, крститељ Јоване!
„Ти ћеш мене, па ћу и ја тебе,
„То је воља оца небеснога,
„Да затвори паклу црна врата.“
Крстио га крститељ Јоване,
А с небеса анђел знаменив'о,
Па изиђе из воде Јордана.
Док потече Јордан вода света,
Смирише се брда и планине,
Па одоше опет до оваца,
Сусрете их пречиста Госпоја,
Она Христа узе од Јована,
Симеуну онда говорила:
„Богопримче, чобан Симеуне!
„Сад сазови остале чобане;
„Па ви добру ватру наложите,
„Навалите велика дрвета,
„(То им реци да су им бадњаци)

„Закољите великога брава,
„Нек весеље учине чобани,
„Јер су сада свог Бога видјели,
„Што ће нама закон утврдити
„Из безданог ада избавити.
„И Пилату нас предати не ће.“
Чобани се на ноге скочише,
Прихватише велике сјекире,
Увезаше велике волове,
У велику одоше планину,
Одсјекоше велика дрвета,
Три дрвета од растова дуба,
За велике свезаше волове,
Довукоше овцам' и торини,
Па велику ватру наложише,
Три дрвета на ватру метнуше,
Испекоше великога брава,
Ту једоше и веселише се,
Прославише рођење Христово.

Предрасуде у очи Божића и на Божић.

1. На Бадњи дан не смије се нико бити, јер онај који би кога ударио изасуо би се сав чиприма. За то су дјеца у свој години највеселија на бадњи дан, почем нико их ни за што не смије избити.

2. Онај овршак од бадњака пошто се у шуми одсијече, донесе се кући заједно с горњом граном. Ова грана одсијече се, пак с њоме пушкају говеда свако по реду на пруузи, док нијесу пуштена говорећи онај, који их пушка: „Пошушкам ја тебе, док нијеси ти мене, и да тече пошушка никад пушкавац, да нас сачува Бог и св. рођење Христово, и наш овај весељак, да будете вазда здраво и весело. Амин.“

3. У сутоњ Бадњег дана, кад затворају стоку у стају, стане двоје на врата, једно према другом, са ужеженим воштаним свијећама а чобани прогоне стоку између свијећа, да не би зла душа стоку урекла. У случају, да се вјетар надме, пак свијеће горети не могу, онда се у фењерима обнесу око стоке.

Будући да чобани на Бадњи дан ручају прије зоре, и тај дан не носе уза се ужину, то како дођу у вече, изнесу им колач замећен, те га разломе на глави првог брава који наљезе, или на довратнику, пак с тога се и зове овај колач довратник. Замећен је за то, да овце слатко љубе своје јањце. Сад колач чобани поједу.

4. У очи Божића, ноћу, кад први пијевци запјевају, сва се чељад окупају, неко у млакој, а неко у хладној води, да спере са себе погапштину, и да чист дочека рођење Христово. Кад иду за ову воду, као и за ону од чеснице, на извору кажу: „Добро јутро водо! и честит ти свети!“

5. На Божић пред ручак сва чељад с оном водом, с којом се закува чесница, мора измити очи с прекрштеним рукама, да не би могли урећи ништа лијепо и добро што им пред очи изиђе.

6. Сад се столови износе, који су у потаји сакривени били, због тога, да се не помичу на бадњи дан, да не би било ромотиње у стоци.

7. Она пара, која се нађе у чесници, навеже се на кесу домаћинску поради добре течевине.

8. У вријеме ручка изиде један под пенцер, пак пита. „Шта имате тамо?“ „Имамо доста свакога блага од Бога послана.“ „Имате ли стјеница?“ „Немамо, све једна другу изјела.“

9. Домаћин на ручку одреже од заоблице врх језика и с њим се заложи, када буде на страшноме суду с Турцима се судити, или с којим другим непријатељем, да му језик буде оштар и одрешит на обрану своје браће и народа хришћанског. — И од мозга из главе домаћин ваља да заложи, да би му мозак и ум био бистар, хитар и на свако добро помишљење отворен, супрот душманима часнога крста и закона хришћанског.

10. Од заоблице кад се извади гркљан натакне се на једно дрво, пак се зађеде у кући за рожник, нек се може наћи преко цијеле године за оне бонике, које грло заболи. Кад кога заболи грло, кроз овај гркљан напоје га три пут водом, говорећи: „Ва име оца и сина и светога духа, амин.“ И они кажу: да бонику одмах буде лакше.

11. На божић пошто се ручак сврши, онда дјевојке покупе од заоблице кости, и толико их наредају на прагу кутњему, колико има на удадбу дјевојака и у дому и у селу, свакој кости име надјену по именима дјевојака. Сад се уклоне па гледају, коју ће најприје узети торно псето. Коју прво узме, кажу: она ће се најприје удати. Коју за првом узме, она је на другом реду и т. д. Која остане најпошљедња, она ће дјевојка дочекати најдоцнију срећу. Све ово дјевојке чине кријући од домаћина, да се не би морале застидјети од њега. Ону дјевојку, којој је псето прву срећу покрчило другарице драже: „Надај се, сејо, сватовим'! по те ће најприје доћи, као пас за кост.“

12. Сад кад се лијепо расвануло, домаћица узме уже, савије га у коло, пак по сриједи поспе житом. Док навале кокоши као војска, и све се сјате у једно коло.

А домаћица каже: „Како су ми се кокоши данас сјатиле, онако ми се овце до вијека јатиле.“

13. Докле коло игра испред куће одвоје се 3 — 4 ђевојке, пак једна узме сјемена просена. те мане руком. Друга је пита: „Шта то секо сијеш?“ „Сијем просо, да просе и мене и тебе, и ту крај тебе, просо ти родило, и нас испросили. Амин.“

(Свршиће се.)

ШТА ЈЕ И КОЛИКО ЈЕ РАЂЕНО У НАС НА „ЛОЂИЦИ.“

Ко би рекао да у нашој малој научној књижевности има већ седам написаних „лоћика!“

Наши високоучени писци надметаху се да нас науче мајсторији како да мислимо.

И опет нас ни мало не научише.

После свију тих лоћика ми видесмо где известан писац, који је и сам изложио једну лоћику и критиковао другу, где тај исти писац изађе да помоћу мајсторске лоћике пресуди спор о томе: да ли нам требају или не требају гвоздени путови у данашњем економном стању нашем. Па на коју се лоћику позва? Ни на једну од оних седам које већ имамо, него на неку са свим другу, које код нас још никако и нема, на лоћику Инглиза Миља, коју је овај написао пре двеститну година.[1]

По овоме дакле можемо ли рећи да код свих седам лоћика има у нас науке о томе: како ваља вешто мислити?

То можда и можемо. Скоро свака од наших лоћика нагађа и учи нас о томе како ваља да мислимо. Сваки је писац или боље рећи исписивач узео да је његово гледиште најбоље и најправије и најнаучније, па према

[1] А. Васиљевић у »Србији«, 1867.

томе гледишту и учи нас да ваља тако да мислимо и никако друкчије.

Али, да л' има у нас науке о томе: каква је мисао у самој ствари, каква је у самој природи својој? Како се она развија према тој природи и према утицају спољашњега света? где су њезине границе? и на који начин објашњава она и износи на видело ово богатство свести, које се у наукама нашим светли?

То идемо да видимо.

I.

„Логика јест наука, изјасњајушчаја правила, како подобајет бесједити, и истинаја от ложних разнствујушчи разсуждавати; иначе логика називајетсја разумним љубомудријем (rationalis philosophia): зане логика по вјашчеј части нам дајет правила, по којима разум наш ко просвјешченију поступати может.“

Тако вели Николај Шимич у својој књизи „Логика сербскаго јазика на глаголанију Николајем Шимич, венгерских прав адвокатом, свободнаго и кралевскаго града Сомбора сенатором; у две части произведена“ (у § 19).

Он доста јасно осећа и дели овакву мајсторску лоћику од лоћике која говори о природноме мишљењу људском и назива ову лоћиком „природном“ а ону прву лоћиком „учевном.“ „Логика природнаја јест способ, природи по побужденију мислити, разсуждавати и разсужденија изговарати. . . . Логика учебнаја или ученијем полученнаја логика јест наука, правила нам подајушчаја, по којима мислити, наша истиннаја мишленија и разсужденија изговарати, да и таковаја ко желајемому на-

мјеренија концу привести можемо. На примјер, како что по учебној логики доказујемо да јест Бог.“ [1]

Али Шимич не остаје само на овоме него позива људе „да употребљајем ученијем полученују логику, а не природнују.“ [2]

А и како не би кад „многих философов по мњенију, нијe сказанују логику наименовати можемо: да јест орган, или орудије к наукам: двери или ногоступ во љубомудрије: воспитателница, судија наук, и љекарство разума.“ [3]

Ова се лођика дели на два дела, на „логику умозрителнују (theoretica) и на употребителнују (practica).“ [4]

Један се део ове лођике тиче свих људи који мисле и казује им како ваља да мисле. Други се део тиче посебице учевних људи. „Умозрителнаја логика јест наука котораја мислеј человјеческих дјејствија и такових својства изјасњајушчи, обшчаја ко разсужденију и умствованију правила толкујет. . . . Употребителнаја логика јест наука, котораја пут показујет, по којему человјеческе мисли ко изобретенију истин и изобрјетених истин ко разсужденију поступати долженствујет. . .“ [5]

У самоме излагању лођике почиње се овде одмах са „представама“ као са нечим готовим у свести.

Од куда су те представе? Каква је природа њина? Имају ли оне и колико имају сродности са стварним светом?

О томе се овде не спомиње. Обично се остављало и оставља другој оделитој науци, тако названој „психоло-

[1] Логика Шимича, §. 20.
[2] Шимич, §. 23.
[3] Шимич, §. 24.
[4] Шимич, §. 27.
[5] Шимич, §. 28. и 29.

гији“ да она то накнадно изјасни. А овде се у лоћици одмах ево узима предмет стварни и предмет представе као једно исто. „Вешч, о которој у мисли представленије твориш, називајетсја представленија предмет.“ [1]

Али без довољне приправе, која ће објаснити природу и значај саме представе, морао је да буде помешан овде и сам појам, који значи разликовање и разумевање какве ствари, помешан са простим понављањем или представом какве ствари. „Какове нибуд вешчи во умје без всјакаго потвержденија и отрицанија изображеније Греци називајут по их глаголу „идеа“, Латини „ноцио“, либо „репрезентацио“, а ми назвати можемо представленијем или поњатијем.“ [2]

Та збрка појма и представе чини се овде као да је ствар са свим незнатна и да тек цепидлачење иште да се људска свест сече у овако ситне комадиће и да их разликује међу собом. У ствари није тако. Из ове мале збрке од представе и појма излази цела она збрка научна, око које се философи толико препираху и толико препиру. Ако ми „какове нибуд вешчи во умје творимоје представленије. . . називамо. . . простим поњатијем“ [3] онда нема на свету тога што ми не бисмо знали и разумели! онда би свака изговорена реч, сваки површни поглед на ствари, сваки „једноставни“ замишљај наш, коме не умемо да разликујемо ни делове нити пак свезу са осталим светом, при свем том незнању улазити могли у науку и звати се нашим знањем. Онда би „недељива“ душевна сила, „апсолутна“ светска снага и

[1] Шимич, §. 34.
[2] Шимич, §. 33.
[3] Шимич, §. 35.

остале независне „суштине“ с правом се могле називати „знањем“ нашим!

Нема дакле овде пред нама означене границе одакле настаје свест. Али и да узмемо да је почетак од „јасне“ представе, која „довољнаја имат знаменија ко различију представленаго предмета от прочих“,[1] ипак остаје нерешено питање: докле се мора ићи са набрајањем знакова у каквоме предмету, и за што баш дотле а не даље? И настаје питање: какве особине морају имати ови знаци којима одређујемо јасноћу кога предмета? Може ли се на прилику склопити појам од самих знакова „бесконачности“, „безграничности“ и „чистих идеја?“

То су све каменови за спотицање кад лођика није у напред решила питање од куда су представе, каква је природа њина и колико имају оне сродности са стварним светом.

И још нису то сви каменови? Главни долазе тек сада. „Предмет двојаким образом понимајетсја, то јест: или предмет дјејствително сушчествујет или возможно јест да сушчествујет; почему перваго образа предмет називајетсја дјејствително-сушчим (existens), а втораго образа предмет именујетсја возможним. . . . На конец некија предмети чувствами понимајем. На примјер солнце, луну. А њекоторих предметов својства разумом и разсужденијем досјагнути можемо. На примјер: да доброје воспитаније человјеку приносит великоје шчастије, то по разуму и разсужденију познати можемо.“[2]

---

[1] Шимич, §. 38.
[2] Шимич, §. 55.

Отуда бива овде да наша истина постаје „треобразнаја.“ Тако „истина метафизическаја јест тјех согласије котораја по довољними и достаточними истине знаци вешч тако состављајут, да вешч никоим образом ложна бити не может . . . . Истина ефическаја јест бесједи с говорјашчаго мислију согласије, или јеже ли кто тако говорит како что мислит. . . . Истина логическаја јест мислеј со предметом согласије, или јест ли такови јест предмет, какови ти теби представљајеши. На примјер: јежели ти теби во умје страст печали представљајеши овако: да печал јест страх будушчаго зла о состојанији, то истину говориш, јербо пољатије, которије ти теби о печали воображајеши, соотвјетствујет тобоју представленој вешчи.“ [1]

Отуда бива да нам и сама „извесност“ постаје „треобразнаја.“ Тако „метафизическаја извјесност јест котораја из метафизических знамени предлагајетсја. На примјер: да бог јест праведен . . . . јестествословнаја извјестност јест, котораја из јестествословних знамени происходит. На примјер: да вода чрез решето истекајет . . . . Междуљуднаја извјесност јест, котораја человјеческаго разумјенија по набљуденију подајетсја. На примјер: да Бјелград во Србији сушчествујет јако началствујушчи град. . .“ [2]

Отуда бива најпосле да су нам једне представе „зрителне“ и „нераздјелне и јединствене“, јер нам долазе опитом. А друге да су „умствене“, јер долазе тек „помошчију разума од зрителнаго представленија.“ [3]

---

[1] Шимич, §. 176. 177. и 178.

[2] Шимич, §. 185.

[3] Шимич, §. 230.

Поред оваке деобе и излагања нашега свесног живота ми немамо баш никаква ослонца за истраживање и дознавање истине опште и непромењиве у свету. Ми не знамо колико има стварности у знању нашем и не знамо какво мерило по коме ћемо оценити ту стварност и савршено је оделити од просте „возможности.“ А најмање знамо шта ћемо радити кад нам дођу у судар једна с другом „извесности метафизичке, јестествословне и међуљудне“ и кад се побркају међу собом „истине“ метафизичке и етичке и лођичке!

Душа ваља, кад бисмо се помучили па сами у својој глави посастављали реченице, које су растркане час овде час онде, могли бисмо начинити неку малу ако и тамну целину од онога пута, којим би по овој првој лођици нашој требало да иде човек у тражењу истине.

Преводилац и прекрајач ове лођике био је адвокат, па с тога се у лођици „употребителној“ више и обзирао на вероватноће и сведочанства при излагању истине, него ли на говор о методици научној.

Он излаже пет „опита ко средству орудија“ [1] и свако „орудије. . . состављајетсја из њежних . . . частиц, которих посредством“ добијамо ми разне осећаје.

Сад, кад хоћемо да познамо „предмета подлиност“, онда то можемо „двојаким образом . . . сирјеч: опитом и доказателством . . . опитом називајем таковоје познанија средство, по којему каковаго нибуд предмета представленије, или идеју познајем . . . . Доказателство јест из прочих истин јасним образом учиненоје истини произведеније. На примјер: Бог јест сушчеје совершењејшеје.“ [2]

---

[1] Шимич, §. 228.

[2] Шимич, §. 223, 224, 225.

„Опит“ се дели на „всенародни или обшчи“ и на „учени или художествени.“ А за оруђа телесна вели се да нас у томе не варају, јер њине утиске узима као просто градиво. „Чувства, потребностеј при вниманију, јест ли толко вниманије скороностижним образом не употребљајатсја“, нас прелстити не могут: зане прелстити значит то, когда ложноје предлагајетсја и потверждајетсја; но чувства, пајелику чувства сут, ни потверждајут ни отрицајут, следователно чувства нас прелстити не могут.“

Овај опит не остаје на самоме градиву, кога су донела телесна оруђа, него се развија сада у разне вероватноће од којих има више видова, као: „вјеројатије повјестноје, (probabilitas historica), јестественоје (physica) списателеј толкователноје (hermeneutica), грађанскоје (politica) и употребителноје (practica)“.[1]

Ту се већ наилази и на праву индукцију, која је главна полуга у истраживању истине у свету, на прилику: „јестественоје вјеројатије бивајет тогда когда по многим природи дјејствијам и јавленијам доводимо некују јестественују причину, по которој дјејствије производитсја. Јестественоје вјеројатије употребљајемо когда толкујемо причини; на примјер: по чему раждајетсја дуга, за что дождит, за что восходит зора, и за что вјетри бивајут. О чем види пространо г. Стојковича физику на сербском јазику. Дакле Сербли имјејут уже физику? Слава богу и хвала Стојковичу!“[2]

Уз ову вероватноћу спомињу се и докази који је утврђују. „Понајбоље сего вјеројатнаго доказателства

[1] Шимич, §. 244.
[2] Шимич, §. 261.

ко полученију нуждно јест, да би человјечески разум по многообразному вешчеј опиту и разних вјежеств по имјенију, способност приобрјео, и по сицевој способности вјеројатнаго доказателства ползоју ползоваосја: а по најлучше относително до вјеројатија смотрјети надлежит, имјејет ли наше предложеније прочих истин со согласијем своје согласије.“ [1]

И вели се да је велика „ползa“ и „вјеројатнаго по подобију доказателства . . . зане ми, что нам во јединственом случају подобајет творити, то из подобних прежде бивших случајев разсуждаја доводим, на примјер: По чему знајем наших умерших погребсти? јербо надјејатисја не можем, да наши умерши с Лазаром воскреснути будут.“ [2]

Али поред ове целине, коју попуњава суђење наше по вероватноћи, инак се у овој лоћици тај пут нашега истраживања зове простим „веровањем“, а још се не подиже на ступањ правога знања. Нема ту ни спомена о правим законима истраживања, о законима ухођења, који чине основ свој даљој радњи извођења или силогистике. О тако званој индукцији или о ухођењу говори се овде само на једној страни листа и иште се да се најпре потпуно побројe делови, па да се тек онда о општем и о целом што са поузданошћу може рећи, иште се дакле просто понављање онога што је већ једном исказано, а не казују се начини да се истражи оно што није познато.

И премда се у овој лоћици нигде не говори о разним на супрот положеним „силама“ у свести, опет се нигде не говори ни о заједници и општем основу свих њезиних

[1] Шимич, §. 245.
[2] Шимич, §. 265.

појава, него се узима поред доказа „которое опитом и чуствами доводит сја: либо котораго јасни истине довод из посљедујушчаго (a posteriori), по нашему токмо мишленију подајетсја“, још и „доказателство не опитом доказивајемоје“, које „јест јасни истини довод друге истине из составленија, токмо по нашему мишленију произведен: или јест такође предложенија и доказателства требујемоје, которое из аксиомат, обшчих предложени и из опредјелени доводитсја“[1] дакле се узима и неко знање које је готово искрсло у свести нашој и коме не знамо основа и доказа.

И премда се узети може да тиме што се вели да „чуства“ нити потврђују нити одричу да се тиме хоће да каже стварност њихова, опет остаје много већа вероватноћа да је се тиме хтело рећи да су утисци наши само просто градиво, које се може прекрајати и дотеривати како год хоће наш „ум.“ А онда куд и камо стоји удаљено питање: од куда томе уму закони његови? И колико и какве сродности имају они са законима оних ствари које ми казујемо нашом свешћу? јер, и у овој лођици се изриком спомиње да ми не казујемо речима само стање унутрашњости наше него и стварне појаве светске. „Појелику представленија уму нашему вешчи представљајут: по толику слова не токмо воли нашеја намјеренија; но и намјерени предмети означајут, из чего сљедујет, да би ми тако слова употребљавали, чтоб други с којим говоримо нас разумјели, чтоб ми и представленијам и вешчем сходнаја означенија изговарали, иначе сија не набљудајушчи или невјежами или лажами назватисја будемо.“[2]

---

[1] Шимич, §. 236 и 235.

[2] Шимич, §. 64.

Рецимо још на послетку да се овде у одредбама, којима треба истумачити и одредити коју ствар, по највише не казује ништа друго но само просто тумачење имена оне ствари. И да се закони, које ваља на видело да изнесемо, обично пропраћају са оваквим разлозима: „правила, по којима умствованија состављена бити должествујут . . .“ [1] Онда је ту већ јасан одговор на питање: је ли ова лоћика доследна остала оној уској одредби, коју је и сама написала на челу своме, је ли или није она прост, самовољан и неоправдан указ о томе како ваља мислити.

II.

На 40 година после Шимича појавио је се Бранковић са својом књижицом „Мислословље или логика за младеж, посрбио Константин Бранковић, редовни члан друштва србске словесности. Издало друштво србске словесности, у Београду, 1849.“

Кад бисмо се запитали колико је корачаји напред отишла ова мала лоћика, онда не бисмо умели дати одговора на ово питање. Могли бисмо само одговорити на питање: колико је корачаји натраг остала ова лоћика.

И у њојзи „логика . . . није ништа друго него . . . наука која нас учи како треба мислити, да се не би у испитивању истине преварили.“ [2]

Све остало не само да није назадније него је још и напредније и боље у оној старој лоћици!

---

[1] Шимич, §. 103.

[2] Мислословље, стр. 1.

Тамо се „помоћу ума“ а на основу осећаја долази до многих одлучнијих знања. А овде су „све мисли наше производ разума и ума.“ [1]

Тамо се у излагању мешају представе са појмовима и говори се о „представама јасним и тамним.“ А овде се изриком говори о „појатијама“, како баш она могу бити не само и јасна и тамна него да може бити и „сметених појатија!“

Тамо се бар спомиње индукција или ухођење које је основ целом научном испитивању. А овде о томе ни спомена нема. Само се о „аналогији“ казује неколико речи: „Кадкад се оснивају закључења на самој подобности (аналогији), н. пр. наша је земља планета, но на нашој земљи има обитатеља, и по томе треба закључити да и на другима планетама има обитатеља.“ [2]

Тамо се казује да оруђа телесна у опште не варају. А овде се вели: „Ми ништа тако разговетно несваћамо као то што видимо, чујемо, осећамо, миришемо, окушамо, пак шта више ни само то свагда добро не сваћамо, будући нас често варају наша чула, ми често невидимо и нечујемо добро.“ [3]

Тамо се има поверења у истину, а где ове нема онде се бар вероватноћа излаже. Овде се на против вели „На жалост, мора већа част појатија неподробно разговетна остати, поне за оне, који са свим несваћају смисао свију речи.“ [4] „Но јоште је горе с одлученима појатијама, то јест са појатијама такови ствари, које непадају у чула, и које ми само по имену (!) познајемо,

[1] Мислословље, стр. 3.
[2] Мислословље, стр. 27.
[3] Мислословље, стр. 30.
[4] Мислословље, стр. 6.

као н. пр. богатство, верозакон, добродет, срећа, лепота, велики, јаки, добротворан и т. п. које речи сваки друкчије свађа и сваки себи што друго под њима помишља.“ [1]

И на послетку завршује ова нова лоџика са разглаголством коме је наслов „немогућност у свему оно што је истинито постизавати и увиђати.“ [2]

Када запитамо „шта је то разум и ум?“ нама се овде не одговара са узроцима, из којих ове две душевне појаве постају, него се оне узимају као неке особите „моћи.“ „Разум је моћ душе наше, по којој можемо себи какву ствар јасно представити . . . Моћ којом закључујемо назива се ум.“ [3]

И опет тај разум и ум, при свем том што су овде изнесени као особите моћи опет се доводе после до ничега! Јер „сваки човек има разум и ум, и он их зна доста прилично и без упућивања употребити, као што доста прилично говори и без правила свога матерњег језика. Но ко оће да се од погрешака у мишљењу сачува, тај мора познавати и прилике у којима се разум или ум на погрешку навести може. Ове се показују у мислословљу, које је за мислитеља од прилике то исто што језикословље за беседника.“ [4]

Кад дакле разум и ум потребују „упућивања“ онда шта су они!? Где је тај судија који ће пресудити да ли је нешто учињено по „упућеном разуму“ или по неупућеноме, погрешноме? И ако је „мислословље“ тај судија, од куда му је власт и право? Не иде ли ово

[1] Мислословље, стр. 31.
[2] Мислословље, стр. 34.
[3] Мислословље, стр. 2.
[4] Мислословље, стр. 2.

правце богословскоме средњевечном презирању сваке истине, коју истину није какав „ауторитет" благословио?

Наука дакле нити може нити има власт и право да „упућује" разум, него само да излаже шта је разумно а шта није, шта се може назвати разумом и умом а шта не.

Само надутост, која је хтела у пркос свакој правој лођици да се оцени од свега осталог света, од свакога другога живог створења, само та надутост могла је узимати да „сваки човек има разум, — само што није упућен." На против, у ствари је са свим друкчије. Сваки човек може да има и да покаже разум, кога остала створења показати не могу, јер немају средства за развитак његов, али донде докле човек није „упутио" и развио тај разум, дотле су човечија дела непрестано неразумна и дотле је и он сам једнако неразуман као и остала створења светска, и још неразумнији од њих, јер она бар умеју на урођен или привикнут вешт начин да задовољавају своје потребе, које су врло малене.

Иначе, кад би сваки човек већ долазио на свет са готовим разумом, па би само ову „особиту моћ" његову ваљало „упућивати", онда би ли у свету било чега неразумнога ако га је само човек замислио или урадио? Не би било! Било би само разно упућених и погрешних или непогрешних разумних дела. Сваки човек морао би да има разум и ум, а разум и ум не би се разликовали од простога мртвога градива, које тек други морају да „упућују!" Човек би овде при свој надутости својој био осуђен да буде роб неколицини тутора својих, а своме рођеном разуму и уму не би могао с правом тражити ничије поштовање.

Исто је тако погрешно изложено овде и „поњатије.“ Ту не можемо рећи да је писац заборавио оделити појам од просте представе. Он вели: „представа којом ја сваћам штогод више него ли голи образ зове се поњатије или сватање.“ [1] Али ако при свему томе појам може да буде и јасан и таман, онда он може бити и схваћање и несхваћање у исто време. По чему се онда дели знање од незнања, кад знање може да буде и „тамно“!?

А од куда је ова збрка? Она је истекла само из ово неколико речи: „Све суштествујуће ствари јесу поједине ствари.“ [2] Овакво тврђење није и не може бити истинито. Почнимо само са разглабањем, анализом ма које ствари, коју пред собом или видимо или замишљамо, па ћемо се уверити да је свака наша ствар састављења из множине других ствари, или бар ако нема других ствари са особитим именом својим, а оно има разних делова и разних особина те исте ствари. Сад настаје питање: колико смо тих разних ствари или „знакова“ ми склопили у једну извесну ствар којој смо особито име дали. Па ако ми знамо све те знаке онда знамо и целокупну ствар и имамо „појма“ о њојзи. Ако ли не знамо све знаке којој ствари, који знаци у једно чине и свезу и разлику њену од других ствари онда немамо појма о тој ствари, него можемо имати појма само о неким посебним деловима или знацима њезиним, дакле појма о са свим другим стварима. Ето такво знање других ствари и незнање оне ствари целокупне, која је пред нама. учинило је да је у овој лоћици, као и у свима њезиним

[1] Мислословље, стр. 3.
[2] Мислословље, стр. 7.

сестрама збркано уједно и схваћање какве ствари и у исто време тамноћа.

И при свем том што се у овој лоћици оделио појам од представе, опет се види да их писац није умео на делу да разликује. То се види по примерима који се наводе као појмови, а они су прости осећаји. Мирис руже и кус поморанџе или соли писац је помешао са „појмом“ о тим стварима. И, с друге стране у место да дође на закључак који му тако близу стоји, на закључак да без осећаја не може бити ни појма, који нам се јавља као сложај више знакова или осећаја, он вели да може бити појма и о ономе што нисмо никада осетили ни по деловима својим, — али се тај појам без појма, то знање без икаквога знања зове „сметено поњатије“!!

А какво може бити „знање“ по самим одлучним појмовима, ако ми не знамо у исто време и осећаје из којих су ови појмови склопљени, о томе се у самој овој лоћици налази најзгоднији пример. „Кад какав ученик чује да су највиша брда у Швајцерској преко 14.000 стопа висока, то шта он при томе помишља? Та он ни то незна колико је стопа висока црквена кула у његовој вароши? Но кад он разуме да ова износи једва 200 стопа у висину и да би се по томе такови 70 кула једна на другу у висину поставити морале, пак да би се висина од 14.000 стопа получила: то ће он онда висину швајцерски брда нешто боље сватити моћи. Из овога се довољно видити може, да многи људи изговарају речи ако и незнају што оне значе, или ако се и не слажу између себе о значењу њиовом, јер они су од саме младости навикнути са самим звуком речи задовољавати се.“ [1]

[1] Мислословље, стр. 32.

Није ли ово најбољи доказ да није само „први начин, по коме се ми о истини ствари уверити можемо: сматрање ствари, ако оне у наше очи упадају“ [1] него да је ово и први и последњи начин.

Кад би истина било да „све ствари непадају у наша чула (премда нас и ова могу врло лако преварити). Тако ја могу себи са свим погрешно поњатије начинити (погрешно мислити) о чести, искрености, штедљивости. Такова се поњатија зову одлучена поњатија, и она су знаменит извор погрешака“, [2] — кад би истина било, да ми о части, о искрености и штедљивости не говоримо по својим утисцима и по оним узроцима и последицама у којима се ове појаве јављају у друштву људском, онда који би био тај који би могао довести на меру погрешке наше, који би могао казати: овако је у ствари и није друкчије!?

Још да споменемо како се у овој лођици вели да „изјасњења“ ваља разликовати од голих описивања, и како се при свем том налази овде и оваквих изјашњавања: „Кад ми погледамо на висеће изображење (лик) књаза и посмотривши га рекнемо: ово је изображење налик (на књаза), то се онда каже да ми судимо или разсуђујемо, а само то изречење или изложење зове се разсуда.“ [3]

Даље се вели да изјашњавања не треба да буду „из равнозначећи израженја“, а овамо се цело суђење своди на ово: „Кад ја кажем: сви су људи смртни, а ја сам човек, то следује из ове две разсуде са свим природно

[1] Мислословље, стр. 28.
[2] Мислословље, стр. 28.
[3] Мислословље, стр. 12.

закључење: дакле сам и ја смртан. Ум наш увиђа да то што се изриче о целом виду или роду мора вредити и о свима појединим стварима које се под њима налазе.“ [1] Своди се дакле не само изјашњавање него и цело суђење о каквој ствари на просто понављање онога, што је већ један пут речено у главном ставу!

Осим тога што се о ухођењу овде и не спомиње, није ни самом извођењу показан прави облик ни значај. Суђење по силогизму своди се овде на просто класификовање, на просто казивање о врстама онога што већ приличи роду. А у правом извођењу није главна ствар уврштивање, него је главна управо „средња ствар“, коју ми употребљујемо као мерило, по коме ми меримо остале две ствари, те тако казујемо колико оне приличе једна другој.

Најпосле да споменемо чуда ради и ово неколико речи које најмање приличе науци о истини: „У многима случајевима није са свим ништа за нашу срећу нужно, да ми докучимо истину. Ја неморам н. пр. знати како постаје жито из свога семена, како влага у земљи и ђубре на њега дејствују; доста да моја њива мени доноси плодове којима се ја надам. Ја треба само да знам, како се жито и т. п. сејати и даље радити мора, а то није тешко. Мени није нужно знати како може мој желудац јела скухати и цело тело хранити, ако ја само знам која јела најбоље хране, која су најздравија, и од куда ћу ја њих набављати.“ [2]

Лепа би то утеха била за нашу „моћ“ разума и ума, кад бисмо ми тражили истину само по гледању на оде-

[1] Мислословље, стр. 18.
[2] Мислословље, стр. 34.

литу срећу или несрећу своју! Па још кад би могло бити истина оно што се говори о задовољавању са плодовима, не гледајући на њиву која им је основ и извор! Ја шта ћемо кад се непромишљеном радњом исквари и исцрпи њива наша, па ми на један мах видимо да није „доста“ да нам она само „доноси плодова“ а за остало да се не бринемо! И у чему се онда разликује човек од оног игумановог самароносца,[1] који плеву гризе и зна шта гризе — ако човек хоће само да дозна „која јела најбоље хране.“?

Ето такав је поглед на науку у овој лођици, на којој пише да ју је на свет издало „друштво српске словености“, и која на крају, поред искреног савета ђацима да не мисле да је њихово изображење свршено кад из скамије изађу, чита им још и придику: „Њихова надменост попуњава им место науке; колико су мање научили и сватили, у толико су већма безобразни, будући никако и не снивају о томе колико би јоште учити требало. Они безбрижно често одговарају на најтежа питања, која само највећи наученици са устручавањем додирују. Будући су срећно прешли преко каквог брежуљка то онда држе да се могу испети на највише, најуспоритије брегове.“[2] Ако се ово доиста догађа онда се може слободно рећи да нико не носи на себи у томе већи део кривице, него што га носи онај исти правац науке, по коме је ова мала лођика израђена, правац који само изјашњава речи па мисли да је и стварна питања изјаснио!

Још се вели овде да „не треба лако и брзо (!) штогод за истинито и известно узимати, да се неби пре-

[1] Види »Доситијева дела.«
[2] Мислословље, стр. 37.

варили“,[1] као да мењачи новаца на прилику не израчунавају за тренутке много поузданије оно исто, око чега би се други мучили читаве часове! И на послетку се завршује да „никад неваља кога презирати, кога гонити само за љубав истине“, — него ће се ваљада борити људи за љубав неистине? . . .

III.

На скоро за овом књижицом похитао је Бранковић да напише: „Мислословље или логика, за прво годишње слушатеље мудрословља у лицеуму књажества србског, израдио Константин Бранковић, професор философије, члан школске комисије, прегледано и одобрено школском комисијом, у Београду, 1851.“[2]

„Предговор“ се овој књизи почиње овако: „Предписаније високославног попечитељства просвештенија од 13 Јулија, 1849. П. Н. 572, којим се сваком професору лицеума К. С. налаже да своје предмете за печатање приуготови, подкрепило је у мени при израђивању предстојећег дела оно побуђење које ме је определило било и на приуготовљавање за печатњу основног мудрословија.“

Одредбе су у овој лођици већ много потпуније него ли што су биле у оној малој. Тако се у одредби лођике већ помињу закони мишљења: „Мислословље јест наука у којој се излажу првобитни закони оне моћи нашега духа која се зове мишљење.“[3] Овде се лођика није још

[1] Мислословље, стр. 38.

[2] По овој лођици било је суђено да се »изуче« читави нараштаји, који су слушали у Лицеју београдском до 1866 године.

[3] Мислословље, §. 1.

попела на ступањ са кога се излаже природа целокупне свести људске, али је се бар толико попела да говори о стварним законима, које лоћика износи на видело.

И појам се овде боље одређује: „Појатија (Begriffe, conceptus, notiones) јесу представе, које постају скопчавањем други представа, следователно које постају примањем чега представљеног различног у једност свести.“ [1]

И расудак се већ јасније одређује: „Разсуђивати (urtheilen, judicare) јест мислити и опредељавати како се два појатија једно према другоме имају, т. ј. да ли се између себе слажу или се не слажу. Разсуда састоји се дакле у опредељеном представљању тога одношења и зове се, кад се речима изрази, мислословно изложење (logischer Satz).“ [2]

И суђење је добило мало сталнију одредбу: „Закључивати јест изводити истину или лажност какве разсуде из истине или лажности једне или више други разсуда, које већ познајемо као истините или лажне.“ [3]

И појављује се већ овде тежење да се разум и ум не представљају као неке особите готове моћи, него као појаве душевне: „Будући да ми предпостављамо да свака дјејателност нашега духа која што значајно на себи има и из неке известне моћи као свога извора произлазити мора; то се може и моћ мишљења, у колико се њена дјејателност појављује у самим појатијама, назвати разумом, у колико се појављује у разсудама: силом разсуђивања, у колико се пак појављује у закључе-

[1] Мислословље, §. 13.
[2] Мислословље, §. 36.
[3] Мислословље, §. 57.

њима: умом. Но ове моћи никако не треба сматрати као такова начела дјејателности која се узајмно искључавају. Јер кад се управо узме, то ће се видити, да сила разсуђивања није ништа друго но разум и ум.“ [1]

Али то је све.

Баш да и пређемо ћутке преко питања шта је мислила ова лоћика кад се није задовољила са излагањем општих закона мишљењу, него спомиње неке „првобитне“ законе, опет се не сме прећутати да она сама говори мало по даље како не тражи законе по којима бива мишљење, него „законе, по којима се оно као дело духа управљати има.“ [2] Па и одмах јоште у првој одредби не остаје се при њојзи, него се она у исти мах поправља по старом калупу: „Будући да се моћ мишљења разумом назива, то би се логика могла назвати и науком о добром (законима сходном) употребљавању разума“, [3] као да се разум и лудо употребљавати може и као да он и онда остаје разум кад лудо мисли, или говори, или твори!

Још кад нађемо где се спомиње „нездравље разума“, [4] онда видимо да је са свим случајно било и остало оно тежење да се разум представи не као готова засебна моћ, него као извесна душевна појава, којој се одређене особине знају.

И при свем том што је појам одређен као „различност у једности“, опет се и овде понавља како може бити и „са свим тавних поћатија“ [5] и понавља се како

[1] Мислословље, §. 12. прим. 2.
[2] Мислословље, §. 3.
[3] Мислословље, §. 1.
[4] Мислословље, §. 134. прим.
[5] Мислословље, §. 22.

може бити и таквих појмова у којима никакве „различности“ нема, као: „Појатије просто зове се оно, кога је садржина тако мала да само један једини знак у себи садржава, која се даље расчланити неможе на друге један од другог различне знаке. Тако појатије бића (јестества — суштествовања у ствари или у мислима) јест просто (!?)“ [1]

У расуцима као и пређашње лођике тако се ни ова ни мало не брине да казује на основу чега се слажу или не слажу два појма, и да изнесе на видело да ли у расуцима казујемо ми како стоје две представе као личне представе наше једна према другој, или казујемо како стоје један према другом они предмети које оне представљају?

А ако суђење и по мишљењу ове лођике не ради ништа друго него само „показује извесност једне разсуде као нужно сљедство из друге разсуде“, [2] коју ми већ знамо, онда се доиста оправдати не може за што је сто двадесет и три страна у књизи заузело само излагање оваквога простог понављања онога што смо већ знали, а још се мање „из овога увидити може, колико су закључења неотложно нужна за науку, а по томе и колико је нужно познати законе закључивања“, који се овде оснивају само на бајаличкој игри речи.

О законима, по којима се наше представе међу собом везују, о тако названој асоцијацији спомиње се овде тек при крају књиге и то у „мислословним болестима“! „Будући се представе у унутрашњем чулу и неотично по равновремености, узасобству, подобију и противополо-

[1] Мислословље, §. 18.

[2] Мислословље, §. 57. прим. 1.

жењу једна с другом сајужавају — што називамо законима неотичног сајужавања мисли (leges associationis idearum), то се из ове околности, којом се посао мишљења често подпомаже, погрешке у мишљењу могу породити.“ [1]

О ухођењу или индукцији као основи свега даљег суђења нашег спомиње се тако исто тек при завршетку и назива се индукцијом закључак од „видова“ на „родове.“

И још се вели „наводно и од подобности изведено доказатељство принадлеже к вероватним доказатељствима, и што се у искуственим наукама на њима оснива, може истина врло вероватно, ал' ипак неможе никад са свим известно бити.“ [2]

Ето главног узрока за што се овде при излагању душевних појава није потражио најпре стварни основ, ето за што су природне науке биле презиране и занемариване од присталица оваквога сакатога погледа на људско искуство, које у ствари јесте и остаће увек основ целом даљем истраживању. Овде се давало потпуно поверење само тумачењу познатих речи и понављању већ познатих појмова, а осећаји људски, без којих нема ни свести, а искуство људско узимало се само као проста „вероватност“ и није се ни потражио начин како би се ова вероватноћа узвисила до потпуне извесности.

Али кад би овако са индукцијом у ствари стајало, онда доиста ни науке ни знања па ни лођике не би могло бити. Ниједан човек није се родио са „готовим законима“ у памети, него је тек дуго времена прошло док

[1] Мислословље, §. 132.
[2] Мислословље, §. 149. прим.

је род људски дознао да има неких закона у њему и у свету около њега, док је дознао да он не зависи само од својевољне ћуди једне или друге ствари, којој је се у први мах почео био клањати и молити је.

Пред утисцима које је покретом својим пробудио спољашњи свет у мозгу нашем, пред тим утисцима који се као „искуство“ појављују у свести нашој, не може бити говора о каквим уређеним законима мишљења, не може бити просто с тога, што онде где нема градива, које ће се уређивати, где нема онога, који ће у реду стајати, ту не може бити ни самога уређенога „реда“ ни правила, тек при борби и спајању утисака наших излазе на видело правила и закони који савршено одговарају, или бар теже да одговарају законима целога осталога стварног света.

Правилност свих на свету појава чини те се она појављује и у свесном животу нашем. То је вечита особина вечите и неистрошљиве природе, по којој оно што се један пут појавило мора се увек на исти начин појављивати, ако се никакви услови изменили нису.

Наравно, ко ово или не зна или у својој надутости и презирању природе не ће да зна, тај узимајући душевне појаве као нешто са свим одвојено од телесних, мора да узима и лоћику као науку одвојену од свакога истинскога света, те тако мора силом да прибегава врдању и забуни па да поставља неке законе као већ „готове“ у нама, јер он не може да се ослони на сталност утисака наших који споља долазе, а другога основа законима мишљења нашег не уме да покаже.

Тако ми видимо и овде да се одмах у почетку лоћике прокламују неки готови закони, нека „првобитна на-

чела“ из којих се после изводи цела наука о свести. Оваквих „основних закона мишљења“ набраја се 5 у овој лођици и то: 1, начело савршене равности, 2, начело положења, 3, начело противположења, 4, начело скопчавања, и 5, начело односне равности.

Из почетка изгледа као да на прилику начело „савршене равности“, то најпростије и најувиђавније начело, излази само собом на видело као следство из саме природе појма. Кад смо ми саставили какав појам онда он и није ништа друго него оно што смо саставили, дакле оно исто што су и сви знаци из којих смо га саставили, те по томе „поњатије какве ствари и сви њени знаци морају се сматрати као једно другом са свим равна или истоветна. Ова се равност или истоветност означава обрасцем А = А, који се у сљедујућем положењу може изразити: свака је ствар сама себи равна.“ [1]

Али тај „основни закон“, и други који за њим иду, стајао би само онда „готов“ у свести нашој кад би и појмови у њојзи од искони стајали. Само у искуственој радњи нашој ми учимо и опажамо овај закон, и кад у нашим осећајима не би правилности било, онда је не би могло бити ни у свести нашој.

Једна једина правилност у свету, из које све друге извиру, то је: вечитост, непотрошљивост и остајање његово у свима променама. А та правилност мора се тек опажањем сазнавати и учити, те да нам она дође до потпуне свести.

За ту природину правилност пак не ће ни да разбира ова „наука о првобитним законима мишљења“, него брише искуствени траг својим „основним законима“, са-

[1] Мислословље, §. 6.

вршено делећи искуство од „чистог ума.“ „Доказатељства по своме вештеству или су чисто умна (reine Vernunftbeweise, argumentationes a priori), или искуствена (Erfahrungsbeweise, a posteriori (!?) empiricae). Она се изводе из општи основоположења или начела ума; ова (искуствена) се пак изводе из примећавања, т. ј. из онога што се дознаје из искуства.“ [1]

Тако излази да се „при сваком доказатељству мора што било предпоставити или као већ доказано или као таково које нити се може доказати нити потребује доказивања и по томе што је непосредствено известно. Да ли такови истина има о томе мислословље неможе одговора дати. Но само толико даје се већ по самоме мислословљу увидити, да се доказатељства немогу у бесконачност продуживати. Ово би пак било кад би се све један основ на другоме а овај опет на другоме и т. д. оснивао.“ [2]

Где је дакле граница оваквоме продуживању у целокупној свести нашој? Па ако нема сталне границе, онда где је тај општи ослонац на коме се може назидати наука наша, кад се у лоћици овој вели, да се на искуству „никада“ назидати не може? „Кад ми што било посредством чула наши примећавамо (сматрамо или осећамо), то нешто искушавамо, а збир ови искушавања зове се искуство. Овим путем (чулног примећавања) набављамо ми множину познања, која су по томе сва искуствена или емпирична.“ [3] А „никаква разсуда којом се штогод изриче што смо искусили непоказује по себи и за себе узета праве општости и нужности“! [4]

[1] Мислословље, §. 121.
[2] Мислословље, §. 119. прим.
[3] Мислословље, §. 144.
[4] Мислословље, §. 145.

И кад нам се каже да „основи, који нас побуђују да штогод на опредељени начин помислимо, показују нам се као основоположења с којима се ред мишљења управо започиње, због чега се и називају начела“ [1], и кад нам се у почетку лођике наброје 5 оваквих начела у свести, опет наше знање није даље отишло, јер оних 5 начела исказују само тамни облик првоме почетку мишљења нашег, а развијање мишљења и садржину му никако не дају. Па не само да садржину остављају утисцима и искуству, него ето и сама та прва и најпростија начела долазе нам тек искуством, оним истим за које се овде вели да не показује ни општности ни нужности! Основа дакле целој науци нашој ишчезла је. . . .

На чему се оснива овде лођика и знање људско у опште? „Чисто основачно мислословље оснива се на положењу: ја мислим, које је као податак свести непосредствено извесно.“ [2] Изгледа као да се хоће овде да рекне да ми преко граница нашег тренутног искуства не ћемо да идемо, да је довољна искуствена чињеница да ми „мислимо“, па да се на њојзи даље наука зида, истина врло скромно и у врло уским границама, ал' ипак без великих погрешака, јер се зида на индуктивноме основу. Али није тако. Није се овде узело мишљење као проста чињеница која пред нама стоји, него се оно с једне стране изнело пред нас као нека самостална ствар, која се и ван човека и без њега појављивати може, а с друге стране спомиње се изриком његова зависност од телесне природе, кад га узмемо као право мишљење човечије, — ни с једне ни с друге стране дакле није се овде узело мишљење

[1] Мислословље, §. 119. прим.
[2] Мислословље, §. 4.

као чињеница онаква какву је просто опажање пред нас износи. „Мишљење се може сматрати или просто као дело духа, сљедователно негледајући како се овај у човеку као човеку појављује, или се може сматрати као мишљење човечије, сљедователно као у многом зависимо од чулне природе човечије“![1]

Бити човек и држати да се само човек међу осталим живим створовима разумом „одликује“, а говорити о неком мишљењу ван човека, то прелази сваку границу разума. Ал' баш и да узмемо да се овде не говори да има у ствари таквог мишљења без мишљача, него да се само говори о једној страни мишљења, кад се оно у памети нашој као чисто мишљење од свога основа одвоји, опет се у самој овој лођици вели да таква чиста мисао може на основу својих „првобитних 5. начела“ само „формалну“ истину казати али, стварну истину да не може! „Мислословна начела опредељавају лик (начин, форму) сваког правилног реда мисли, сљедователно и сваке науке. Из њи се увиђа да су непротивословље или сагласије и сљедственост или основаност општи знаци истине нашега познања (criteria veritatis). Но ови су знаци непосредствено и положително знаци једино мислословне или личне — логичне или формалне — истине, а само посредствено и одрицателно знаци и познајословне или вештествене — метафизичне или материјалне — истине. Јер истина се у опште састоји у саглашавању наши представа и познања (!?). Ако ово саглашавање постаје из тога што су наше представе и познања сходна са законима голога мишљења, то се онда назива истина личном или мислословном; ако ли

[1] Мислословље, §. 2.

нак постаје из тога што су наше представе сходне са законима вештественог мишљења, то се зове истина вештественом или познајословном. По томе ми не можемо друкчије оценити истину мислословну, него тако кад испитамо при сваком даном реду мисли да ли је у њему било помагање, противполагање и скопчавање по оним горњим начелима, сљедовательно да ли је он без сваког противословља и је ли сљедствен. У овом су случају дане мисли по своме лику истините: Но из тога несљедује да су оне и по својој садржини истините или предметно важне, будући се ово по са свим другим начелима оценити мора.“ [1]

Која су то „са свим друга начела“? Ако нису никоја друга него искуство, онда је не само „човечије“ мишљење „зависно“ од телесне природе, него је и само „голо“ мишљење зависно од ње, баш и кад не би извесно било да и оних набројаних 5 основних начела у том мишљењу тек искуством долазе.

С једне стране дакле признаје ова лођика да „о закључењима која су лажна по вештеству неможе се судити по мислословљу, а она која су лажна по лику могу се судити само по досад изложеним правилима“, [2] и признаје да лична истина није ништа друго него слагање наших представа са нашим познавањем, што су управо два израза употребљена за једну исту душевну појаву, да је дакле само она друга вештаствена истина вредна да носи то име, јер у њојзи се тек познавање наше слаже са самим предметом а не тек са истом својом представом! А с друге стране и сама ова лођика, упућујући човека на

[1] Мислословље. §. 11.
[2] Мислословље, §. 104. прим.

искуство у познавању стварне истине, у напред му одузима сваку веру у то познавање, јер изриком вели да телесна оруђа човека варају и да му праве сметње! „Да мишљење од искуствени околности и условља нека ограничења и сметње трпи и да се из тога погдикоја мнимост (Schein) и погрешка (Irrthum) пораћа, о том нас само искуство довољно уверава.“ [1] И „премда чуло неразсуђује но само сматра и осећа, то може оно ипак дати повода погрешним разсудама, или као што се каже преварити. Тако спољашње чуло може нас навести на погрешку, кад му нека оруђа или недостају или се неналазе у природном здравом стању, или примећавајући не стоји у таковом одношењу или положењу, према предмету да га као што треба приметити може. Тога ради н. пр. ништа није лакше него да ће погрешити слепац, који би се усудио штогод судити о бојама; или наглув човек који би судио о чувеном слову или беседи; или и здрав човек који би оцечно штогод судио о виђеном издалека или кроз маглу сматраном предмету. Напротив унутрашње чуло може нас преварити, кад се у нашој души такове промене догоде, које имају неко, можда никако непримећено утицање на наше суђење, из чега после бива да или јасне и разговетне представе мало по мало потавне и збуне се, или унутрашње представе добију живост и јачину спољашњи, или се способност духа за сматрање и размишљавање разслаби, или се на последак дух у опште тако разстројн да предмети онога упечатљења на њега не чине које би по својој правој природи чинити морали. Тако би н. пр. лако погрешио сваки који би говорио језиком којим за дуже времена није говорио;

[1] Мислословље, §. 127.

или који би угријан вином, или у великом страу голи какав образ своје силе уображења (н. пр. какво страшило) за дјејствителни предмет држао; или који би после дугог и приљежног алгебрајичног до ноћи рачунања ово и у дубоку ноћ продужио; или који би болешљив и рђаво расположен о пријатности каквога предела, забаве и свирке судити хтео.“ [1]

Све је ово набацано на леђа утисцима нашим и искуству, само да би се скинула са „голога“ мишљења свака погрешка и свако несавршенство. А у ствари је са свим противно. Ако слепац хоће што да суди о бојама, онда се он не може тужити на своја „чула“, него на своју памет, која хоће силом да се чини да има у својој власти оно што јој је удес природи одузео. Ако здрав човек о нечему, што је кроз маглу видео, хоће да суди тако као да је у чистини гледао, онда опет нису криве очи, него је крива мисао која хоће да се учини и невешта магли, коју је такође око пред њу изнело. И ако је когод заборавио неки језик, зар су ту крива уста а није крива памет? Или ако човеку нерасположеном није пријатна весела свирка, зар га ту ухо вара? Не, него га вара сама његова мисао, ако она није потпуно исказала цело оно стање које је у њему. Кад ми кажемо да месец игра онда ћемо казати праву неистину, али ако кажемо да при пијанству живци се јако раздраже те нису подобни да мирно примају спољне утиске, те тако се пијаноме човеку чини да месец игра или се смеје, онда смо исказали потпуну истину, и онда ћемо знати да у друкчијем стању човечије унутрашњости друкчије и утичу на њега спољашње ствари.

[1] Мислословље, §. 129.

Само кад у утисцима нашим не би било никакве правилности, кад би без свакога узрока утисци наши бивали час јачи час слабији, час пријатни час непријатни, час од једне час од друге руке; кад се не би знало од куда то долази и како у посебним приликама мора да буде, онда би само и једино могло бити говора о „варању чула.“ А овако цела је превара у томе што ми по непажњи мислимо често да смо осетили више или мање него што смо у истини осетили.

Па кад се код лођичара овакога правца не зна од куда долази погрешка, онда зар се може знати како да се „излечи“ ова погрешка? У „лековима противу погрешке“ вели се овде: „Ако смо већ у погрешки то се она може само тада основно излечити кад се мнимост открије и увиди од куда је постала, т. ј. кад се поводни узрок погрешне разсуде истражи и истинита разсуда на њено место постави. Тако ћемо се од погрешке: да се сунце и све остале звезде около наше земље од истока к западу окрећу, излечити, кад увидимо да се та погрешка оснива на чулној мнимости, која из тога произилази, што се наша земља около своје осовине од запада к истоку окреће.“[1] Наравна ствар! Кад већ један пут увидимо од куда је постала погрешка, онда нам више „лекова“ и не треба. Али је питање како ћемо ми то увиђати. Да ли треба тражити да се свака нова чињеница може сложити са осталима које већ познајемо, да се она при истим приликама увек таква иста појавити мора, и да њу осетити и разумети мора не само један човек него и цело човечанство? О томе се овде не говори.

[1] Мислословље §. 141.

Говори се само да се „погрешка предупредити може, кад се прво са силама познавања, њиовим законима и границама добро познамо; друго, кад различне изворе мнимости и погрешке истражимо и познамо; трећe, кад смо у судењу предосторожни, дакле кад пазљиво и с размишљавањем судимо; и на последак четврто, кад се у свима сумнителним случајевима од судења уздржавамо.“ [1] Са силама познавања, њиховим законима и границама ова нас лођика баш ни мало упознала није. Различне изворе погрешке она је са свим погрешно нам показала и упутила нас да их тражимо онамо где они нису. А кад бисмо хтели да се у свима сумњивим случајима уздржимо од суђења онда суђења не би никако ни било; јер нико и не тражи суда онде где спора нема! И у најтежим случајима, где још нема довољно основа те да се потпун суд изрећи може, и онде се помаже човек са израчунавањем вероватноће, а при „уздржавању од суђења“ не би се свет никада ни померио на стази напретка!

Овако паопачко гледање на изворе погрешака и на основе, на којима се зида стална зграда знања нашег, учинило је те је паопачке изишла и одредба о науци и о месту њезином. Ево како се одређује наука: „Докле се год наша познања у нашој свести само једно од другог одлучена налазе, сљедовательно докле им јоште недостаје угледа, по којој су она у једно цело скончана, дотле она сачињавају голу скупљевину. Но чим се она по овој угледи скончају и уреде то онда настаје из њи редостав или наука.“ [2] А пред овом одредбом вели се: „врло је природно да би се човек рђавим правилом и на рђаво

[1] Мислословље, §. 140.
[2] Мислословље, §. 108.

поступање навео, но он не би тога ради тако прошао што се владао по правилу у опште него што се владао по рђавом правилу. По томе методично (правилно) поступање свагда је наметно поступање. И зато свака наука и художество треба да поступа методично. Но метод је двојак, мислословни (logica) и чуствени (aesthetica). Први је метод науке, а други метод художества. Овај се зове и манир кад га художник само упражњавањем и навичајем неосетно себи присвоји, но он је онда нешто једнострано и ограничено.“ [1]

Ако се у науци не би посебни предмети метали у ред по рођеној свези међу собом, него би се они уређивали само према неком узору у напред постављеном, онда се доиста не види у чему се разликује метод од манира, а још мање се види од куда би сâм метод могао у таквоме случају да буде двојак: лоћички и уметнички! Зар се у науци „рђаво“ правило може називати правилом? То наравно и може и мора да буде само онде где нема основа који ће пресуђивати да ли је нешто доиста правилно или није, где се правило оснива на „угледи“ самога писца, па дакле по томе и бива боље или лошије, према томе како се ова угледа приближује природној свези посебних предмета или се од ње удаљује.

При свем том што се овде признаје да „кад какву науку заиста оћемо да произведемо то свагда пређе морамо имати млого познања из који се она по угледи целога сачинити може“, и да је „по томе скупљевина по времену старија од науке, будући је она пређе морала постати него ли ова“, [2] опет свуда провирује наопачко

[1] Мислословље, § 107. прим.
[2] Мислословље, 8. 108. прим.

држање да је мисао и старија и првобитнија од саме ствари, те тако се и узима да кад се почиње од „ума“ онда се почиње с почетка, а кад се почиње од искуства, од осећаја, онда да се почиње од потоњега! Тако кад се говори о доказима онда се вели да су они или „чисто умни (a priori) или искуствени (aposteriori).“ [1]

Тако је исто и са законима који чине науку људску. По својој природи закони су само последица коју човек одлучивањем општих сталних облика из свога пространога искуства тражи и налази у свету и само какав општији закон може изјашњавати или и бити узрок другоме посебном закону, али опет закону. А овде се свуда на против узима да је закон једини узрок и услов самим делима која бивају у свету.

С тога кад се овде каже да „метод при обделавању наши представа и познања или може бити разлажући (methodus analitica) или слажући (synthetica)“, и кад се каже да „по оном започињемо од условљеног или основаног и пењемо се или се повраћамо к његовим условљама или основима; по овом напротив започињемо од условља или основа и идемо даље напредујући к томе што од њи зависи. Онај метод зове се по томе и повраћајућим се а овај напредујућим“, и кад се каже да „цела каква наука даје се само по слажућем методу образовати“, [2] онда бисмо се врло преварили кад бисмо очекивали од ове лоћике да она као „наука“ иде напред од најпростијих душевних основа к тражењу закона у мишљењу, који закони зависе од ових основа душевних. Не, она поставља готове законе одмах у по-

[1] Мислословље, §. 121.
[2] Мислословље, §. 109.

четку, па само из њих као из првих „узрока“ извлачи последице ситне, јер не зна да су закони управ последица од светских чињеница, које ми морамо у исто време и разлагати и спајати, те да им изнађемо и искажемо ону природну свезу која се у сталним и јасним законима огледа. Против самога свога правила учинило је се овде дакле, а и да не спомињемо да и ово правило није основано у самој природи људској, јер она тражи у излагању науке само једну поступност, а то је: да наука иде непрестано од познатога и признатога к непознатоме. У томе пак могу читаве посебне гране научне имати на себи или аналитички или синтетични карактер; ни у једном ни у другом случају не може се рећи да има „враћања“ него је непрестано напредовање у сазнавању нашем!

Ето то је та лођика за коју Бранковић у предговору своме вели „ја сам при израђивању овога дела нарочито следовао општепознатом негдаш. професору при свеучилишту липском В. Т. Кругу, кога сам редоставе због његове разложности и тога ради лакше поњатности и за почетнике приступности, јоште од почетка мога у мудрословљу дјејствовања, у свима мојим предавањима усвојио. Међу тим ја сам се поред свега уважења предхваљеногa мудрослова ипак трудио себе према њему у самосталности одржати, као што се то нарочито при деленју поњатија, при фигурама безусловни закључења и другим ако и мањим предметима видити може. Кант је истина рекао, да је јоште Аристотел мислословље као науку са свим изцрпио; али како се угледа савршенства ни у чем не може точно остварити, тако се и ово мњеније Канта по свој прилици морало односити само на основаност главни и суш-

тествени предмета мислословља. Јер у точнијем испитивању многи појединости, точнијем развијању, природнијем делењу и јаснијем представљању и сами гдекоји главнији предмета заиста ће имати прилику показати се и позно потомство.“

Да су и савременици а некамо ли „позно потомство“ овако исто охоло погледали на лоћику као науку „исцрпљену“, доиста се она не би ни корак макла из мреже противуречности и празнога понављања и тумачења већ познатих речи и појмова. И ко зна не би ли нови нараштај светски пре избрисао лоћику из реда наука него што би покушао да се „покаже“ у друкчијем „делењу“ и „престављању“ оваких противуречних правила!

IV.

Од осталих лоћика, што се појавише до сада у књижевности нашој, само једна се у основу разликује од оних лоћика што их довде видесмо. То је извод из идеалачке Хеглове лоћике. А о осталим трима може се рећи скоро исто оно што смо рекли и о првим трима лоћикама. Само што вредност њину све ниже узимати морамо што су касније оне се појавиле у књижевности и што су мање потребне у њојзи биле, пошто су само подгревале оно што је већ написано.

У ове лоћике долази прво „логика“ коју је Ђ. Малетић „списао“ као „главу прву“ своје „Риторике“, 1855 године и која је се учила на памет у гимназијама по Србији.[1]

[1] Риторика. Списао Ђорђе Малетић, професор српске словесности у београдской гимназіи. Одобрила школска комисія. У Београду. У правитељственой књигопечатњи, 1855.

Томе риторичару нашем лоћика или наука о мишљењу не излаже него само „потпомаже“ разум наш, е да би „постигао уредност мисли.“ [1] И опет дакле немамо пред собом огледало стварности, него управљача, уређивача, господина. Питање је још само да ли је тај управљач колико толико уставан, или је прави наметник, самовоља?

То можемо да видимо одмах по првоме основу на коме се зида ова лоћика. Риторичару нашем „знање о стварима“ може да буде и без „распознавања“, јер он тек онда узима да се јавља свест кад се осим знања јави још *и* распознавање. Њему дух није самосталан израз потпуне свести, није то исто што и свест, него му је сила која свест „производи“, као што наше руке шарену поњаву граде. Њему тело није узрок разним осећајима, нити се из ових осећаја испреда свест или дух, него је тело само „средство или орудије.“ Код њега представа није осећај стварних предмета, у коме смо од свега осталога одвојили и са овим осећајем спојили онај самосталпи предмет од кога је осећај дошао, него је „радња којом дух себи предмет образује.“ Код њега памћење није одржавање у мозгу оних утисака који су једном у њему учињени, него је нека „сила“, која опет ништа не може да учини „без помоћи друге духовне силе“, а та је сила „уображење, које запамћеном предмету онај исти образ пред наш дух ставља, који је онда имао кад је на наша чула дјејствовао, па зато га неки и називљу сила за органско стварање“, — као да би се о памћењу могло говорити и онда кад оно не би само у себи имало снаге да понови неку представу, и као да би о уобра-

[1] Риторика, стр. 6.

жењу могло бити и спомена онде где излази пред нас исти образ већ готовога „запамћенога“ предмета!

А као у „мислословљу“ од 1851 године тако се и овде у напред постављају „четири општа закона“ мишљењу, као: начело противусловља или противположења, начело сагласија, начело скопчавања или основа и начело искључавања средњег или трећег. А за такве у напред проглашене законе вели се да су „изреченија без свакога изузетка, која нам показују шта нам чинити или чега нам се клонити треба.“ [1]

Међу појмовима и овде чине параду и „поњатија тамна“, за која је очигледно да нису појимање него непојимање, и „поњатија проста“, која нису појмови него прости осећаји.

Код говора о извођењу помислио би читалац да ће се одмаћи у неколико напред ова лоћика, проглашујући да ми „онда закључујемо, кад из неки познати истина другу непознату изводимо“, али кад на „пример“ погледи одмах се зачуди каквих ствари у свету има које су нашем риторичару са свим непознате. Он „закључује“ од познатога на непознато онда кад рекне „све што разум изображава јест полезно, философија разум изображава, дакле је философија полезна“, [2] — дакле је нашем риторичару било непознато да је и философија корисна онда кад је већ знао да она разум изображава и да је корисно све што разум изображава!

О ухођењу или индукцији говори се у овој лоћици само као о једноме делу „силогизма“, у коме је „средње поњатије“ сложено из множине предмета једнога истога

[1] Риторика, стр. 8.
[2] Риторика, стр. 20.

рода, па се њихов знак преноси после и на све предмете тога рода.[1] Ту смо толико исто пронашли нешто непознато колико и онде где смо о „частноме“ поновили оно исто што смо о „општему“ већ једном изрекли, јер, или нам не може бити непознат предмет о коме смо већ пресудили да долази у овај или онај род, или ако смо га на сумце уврстили међу остале предмете онда би према одредби ове лоћике наше ухођење нелоћично било.

На учење из опажања ни овде се лоћика не обзире, као што се и доказ не узима као оверавање у животу и на делу онога што смо судом пресудили, него је „доказатељство она радња, којом се каквом знању уверење прибавља, а то бива закључењем.“[2] Па по томе узимају се и „умозрителна доказателства“ која су готова „узета из општи и необходими начела ума“ као докази потпуни и оверовљени.

Али наш риторичар није још задовољан ни са оваквом обичном лоћиком, него нам у „другој глави“ своје риторике износи и нову „ораторску логику.“ У овој новој лоћици он почесто окреће са свим други лист.

Тако разликује „од логичног раздељења ораторско раздељење, што ово бира само оне знаке који су му за постизавање његове цјели сходни, па ако ће ови бити и случајни а не суштествени, јербо цјел беседника није строго логично определење поћатија, но понајвише само разјасњавање истога.“[3] Дакле нашем риторичару није јасноћа и лоћични ред мисли једно исто. Под лоћиком је он разумео само неприродни и наопачки ред ми-

[1] Риторика, стр. 30.
[2] Риторика, стр. 36.
[3] Риторика, стр. 42.

сли. Он не зна да и у лоћици може бити и мора да буде корачања напред од посебнога к општему и од нижега к вишему, он не зна дакле не само за ухоћење (то јест за ухоћење отворено и лоћичко, индукцију, која је по мети својој различна од ухоћења у друштву људском) него заборавља и тако названу синтезу и савршено разликује „ораторско разређивање“ од „логичнога раздељења“, узимајући да ово иде само „од већега на мање, од целога на части, које оно као нижа под собом садржава.“ [1]

Па не само то него се даље изриком вели да „беседник одступа у свему од строге логичне форме.“ А за што? за то што он, као што се овде вели, „не жели само слушаоце у мњенију утврдити, него у њима и чувства побудити; он ји мора дакле угрејати, а зато већ нису сходна правила строге логике.“ Шта више, наш риторичар савршено дели „обични ток мишљења“ од мишљења лоћичнога, које је по његовом разумевању са свим неприродно и упараћено нешто, а није му ни на крај памети да оно треба да буде израз природнога развитка свести људске. Беседник, по мишљењу нашега риторичара, „често говори многима којима није позната строго логична форма, којом се дакле неће ништа ползовати, ако се непослужи обичним током мишљења“! [2]

Горе именовани риторичар наш нема дакле ни појма о лоћици као о правој науци о свести. То није чудо, јер се он није ни могао старати да истражи и изложи природну лоћику, пошто он тражи само како ће слушаоце да „угреје“ или да их „раздражи“ а не како ће да их увери јасним излагањем вечитих и непобитних узрока и

[1] Риторика, стр. 48.
[2] Риторика, стр. 69,

последица. Он се не може ни наслањати на природну лоћику кад хоће у силу бога да увери слушаче и о ономе што је неприродно, јер доиста лоћиком природних узрока и последица не би се могло доказивати и то да „изопаченост младежи нашег века проистиче отуд, што се у побожности и страу божијем невоспитава.“ А овако нашем се риторичару чини да „логично закључење јемчи само за истину закључног предложења, а не и за истину предидућн предложења“, па кад жели „и са ових сумњу скинути“ [1] он се онда с мирном савешћу може да маша и за средства која стоје мимо сваке лоћике!

V.

Лоћика Михаила Хр. Ристића, као четврти део његове „системе целокупне философије“ [2] разликује се од лоћике Бранковићеве само у ситницама и одмакла је од ње само у толико што има више историјских података.

И овде лоћика излаже „исконе законе мишљења“ и дели се на „чисту, која мисао без садржаја њеног, т. ј. без обзира на предмет сматра, и на употребљену, која мисао сматра, како се од човека савршава, т. ј. како се по околностима збива, без опредељеног предмета, а то ће рећи у обште.“ [3]

Осим тога разликовања неке човечанске и нечовечанске мисли разликује лоћику и од психологије тиме „што ова показује да човек мисли, не взирајући на то,

[1] Риторика, стр. 70.

[2] »Система целокупне философіе. Књига IV. Логика. Списао Михаил Хр. Ристић, професор историје и философичне пропедевтике на гимназіи сремско карловачкой. У Карловци, 1859.«

[3] Логика Ристића, стр. 7.

да л' истино или лажно мисли; она пак показује како човек треба да мисли, да би истино мислити могао." И у једној и у другој грани науке о унутрашњости човечијој ми овде дакле са утисцима спољашњега света и са законима осећаја никаква посла немамо, те тако и бива да узимамо као да мисао није увек једнака, као да она нема своје рођене законе и као да је лођика у стању да мађионичком снагом створи истинитост њезину, док у психологији истина и лаж сестрински помешане живе.

По овакној деоби лођике и психологије схватљиво је да се и представе одређују само као „стихије мисли" и ништа више. А кад се хоће да представа не буде само „логично истинита" него и „реално истинита" онда се овде пише да се она „са предметом својим саглашава",[1] али је питање ко ће пресудити има ли овога подударања или нема, кад мисао није помоћу осећаја спојила се са стварним светом и из њега израсла.

„Логично највише начело" овде је „ја мислим", даље се не иде; шта је мисао, од куда постаје и каква је права природа њезина, о томе се ћути.

Из тог „врховног логичног начела" истичу одмах готова начела: „противословија", „причине" и „искључене срединости",[2] као год што видимо и у пређашњим лођикама.

А да би се појму људском дало племићско господство спомиње се одмах како „животиње немају појатија" како се „квочки може потајно украсти пиле, и она неће знати да јој једно пиле оскудјева, јер о суми свои пилића нема појатија." Као да се то исто не може десити и газда-

[1] Лог. Рист. стр. 15.
[2] Лог. Рист. стр. 18.

рици која није умела добро да преброји или да запамти своје пилиће.

Наравно да и у овој лоћици има „поњатија мрачних“ и „јединствених“, која последња „недају се по садржају већ само по простору разговетна учинити.“ [1] Па се још за овакве појмове каже да „мислимо с почетка, a priori, кад је предмет мисли наше поњатије, а од потоњега кад је углед“.

Расудци и закључци остали су онакви какви и у пређашњим лоћикама, само ради радозналости можемо да забележимо да су расудци подељени на психичне, па се онда зову „разсужденије“ и на лоћичне, па се онда зову „разсуђење“ [2] — а тиме је хтело да се одели расуђивање од расудка.

У говору о „методу“ наилазимо на изреку да је „синтетични метод пут духу нашем од јестества назначен, на ком знања прибавља, аналитични пак најбољи је за предавање већ прибављени знања. Аналитични целост знања на стихије дели, синтетични из ови стихија целост образује“, [3] али се ипак не долази до јединога и правога метода: од познатога к непознатоме. Овде као и у доказима и у „патологији логичној“ или као што је Бранковић назвао „мислословним болестима“ врло су мале разлике, на сваки начин тачније и занимљивије, али опет у истоме правцу у коме је већ и пређе писано у нас.

А сам писац држао је да не може друкчије ни бити, јер спомињући у предговору свом да је књигу писао по

---

[1] Лог. Рист. стр. 23.
[2] Лог. Рист. стр. 35.
[3] Лог. Рист. стр. 82.

професору пештанском Вернеру који је само „компилатор“ био и спомињући како је и сам са својим „собственим умом рачун водио“, опет завршује како „искрено ваља са Кантом исповедити, да логика од времена Аристотелева није ни за корак даље дошла, ако је по себи и у чистоти њеној сматрамо, — тако су јој тесне и опредељене границе, тако је вештество њено измерено и назначено, да заиста списатељима логике ништа друго не остаје (а другојачије и не раде), ван, већ тисућу пути обдјелано вештество, са врло случајним и незнатним, више формалним преиначењима на ново и опет на ново репродуцирати.“

Па ова консервативна пресуда изречена је не само на читаве векове после Бекона, који је лоњици дао нов полет и правац, него и на неколико година пошто је Миљ већ био написао и на далеко растурио своју лоњику, са свим нову и светлију и на савршено друкчијим основима!

VI.

После 1859 године није се више на источноме крају нашега народа подгревала сколастичка шупља лоњика. Њојзи је као такмац изишао нови вампирски костур идеалачке лоњике, док и кроз овај костур није већ најпосле светлост позитивне науке прошибала. Али се ћа 1868 године јавила на западноме крају „Логика или мислословље“ од Винка Пацела,[1] која лоњика иде још непрестанце у коло пређашњих сколастичких лоњика.

[1] Filosofijska Propedevtika, t. j. priprava mudroslovlju, za gimnazije u Trojednoj Kraljevini. I. Logika ili misloslovlje. Pisa Vinko Pacel u Zagrebu. 1868.

Винко Пацел је предузео да преведе све оне цепидлачке изразе, који су као печурке исклијали на земљишту сколастичких мудролија. С тога нам ваља често да се вратимо на немачко поље у коме је се мало по мало развио овај коров, те да бисмо га могли разумети пресађена у један мах на наш свежи и природни језик.

Тако се одмах у почетку пашти не само да савршено одели тело од душе, него и да одели посебице дух и душу, и то као посебне ствари а не као израз посебним странама појава светских. „Тјело, вели, од тјети, тити, товјети и товити, т. ј. расти, дебељети, умножити се, значи дакле свакако њешта тварна, сграбна, пу камен није тјело, него је ствар, према створ и створити, не ваља дакле према corpus иногa језика мислити на тјело.“ [1] Писац овде не разбира: је ли добро што је значење језика дало телу такав смисао, нити разбира за што да камен није ништа телесно кад је и он „зграбан“ као год и тело и кад је и тело „створено“ онако исто као и камен, не даје дакле никакве одредбе, а кад би покушао да је одреди онда би можда морао телу дати много више сродности са осталом природом, па и много више живота него ли што му даје када га пореди са духом и душом.

А „дух и душа, вели, од дъхъ, духнути, дихати, значи дакле свакако њешта, што се нити види, нити може сграбити, нити осјетити икако којим сјетилом, дакле нетварно“, па за дух вели да „значи шта противна твари“, а душа да значи „шта противна људскому тјелу, јер се душа и не може помислити у иногa којега створа осим у човјека; и у светом писму

[1] Pacel. Log. §. 1.

дух и душа рабе досљедно свако у својем смислу, а верло рједко као синоними.“ Не само да овде одредба духа и душе просто казује шта они нису а не казује шта јесу, него ако је дух од духнути онда се не може ни казивати „дакле се не може осетити“, јер ми осећамо духање и ветар исто тако као год и ствари које се могу зграбити, а не знамо како се може у науци и говорити о нечем што нити смо осетили нити можемо да осетимо! Па још ако је душа противна телу и дух противан твари онда где да их тражимо те да бисмо их могли у науку сместити, кад се за њих вели да их саме по себи ни осетити не умемо!

И бар да од разлике између духа и душе, за које вели да их „новија знаност лучи строго“ изиђе на мисао да је се име „психологије“ као науке оделите од лоћике и социологије већ преживело, кад већ вели да се ни „у хрватштини не може изрећи једном речи и духословје и душословје“, бар да је, велимо, одвојио појаве духа као свести од појава осећања и воље у засебне грапе философске, па макар му опростили што држи да нова наука лучи разне „силе“ у човеку, јер баш нова наука доводи све те силе на једну једиту. Али код све овакве деобе писац ове пропедевтике задржа име „психологије“ које је према самој његовој деоби изашло као нелоћично, пошто и у свом рођеном језику „психи“ не значи и дух и душу него само душу.

Да би се потпуно видело шта вреди овакав правац философски ми ћемо навести само још неколико речи о мерилу према коме се у овој лоћици мери истина. У њој се вели „свака је истина, ако је по мудрословљу смишљена или постала, такођер ћудоредна, т. ј. имала би

бити такова; није ли такова то је неистина, измишљотина, крива мисао, несмисао, клапња, лаж, грех, на прилику: несрећа чија може бити истина истинита, али тим она није подниношто, као пуки чин, истином мудрословном, т. ј. истином према мудрословју — а само такве истине могу бити предметом знаности.“ Дакле по овакој лоћици оно што је наравствено не одређује се према истини, према изучавању природе људске и друштва људског, него се и саме научне истине могу проглашавати за измишљотине и грех, ако се оне не слажу са нашим назорима о моралу? У чему се оваква наука разликује од јежовитске инквизиције средњега глупога века? И ако „несрећа“ посебних људи не може бити предметом науке, онда треба социјална питања решавати буздованом, онда не би ни могло да буде науке која тражи да помогне економноме злу појединаца у друштву!

Остало нам је у овој лоћици већ све до сада познато. „Логика или мислословље јест знаност, којом се тумаче и уче закони, по којих мислимо, паче по којих морамо мислити, ако нам је до правога мишљења“ [1] И овде има „главних закона мишљења“ што их одмах у почетку „као истине непосредне вадимо из свјести и на којих се законост нашему мишљењу оснива“ [2] И овде је највећи део лоћике у излагању силогизма или како се ту зове „изума.“ А у методици опет се почиње озго и препоручује се „не читај повјести прије него ли си проучио главна начела и правила дотичне знаности, јер незнајући ових, не можеш јој из повјести церпсти поуке; особито

[1] Pacel, Logika §. 23.
[2] Pacel, Logika §. 31.

то врједи о мудрословју.“ [1] Дакле да метнемо на очи особиту врсту наочари, па онда тек да можемо црпсти поуке из историје које науке, као да различна мишљења научна не ће и не могу нас навести да их поредимо и да и сами по своме уверењу почнемо стварати себи појам о целокупној науци. Ово је правило наравно од присталица посебних секта у верама врло препоручено, али оно тим самим што своју секту држи као непогрешиву највећма смета развитку вере. Па ето то хоће ова лоћика и науци да препоручи!

Као што се и у овој лоћици наопачке узима да најпре иде дух, па тек онда мисао, као што сведоче речи „када дух послује, ради, дјела, твори шта, велимо да мисли; посао или радња духа зове се мисао“, [2] у место да тек по мислима познамо и изводимо дух, тако је и сама лоћика у приправи к философији дошла пред психологију, а изриком се вели да „логика учи како ваља мислити, а психологија ко или што мисли, гдје или чим мисли“, [3] и изриком се вели да „моћи, силе, способности, својства духа, јесу: разум, разбор и ум; законе њиховим уконом учи логика, што ли су пако моћи ове свака сама собом, како ли из њих бива моћ спознања, учи наука о духу, духословље, прва чест психологије.“ [4] Дакле по лоћици овој треба да се говори најпре како ради неко, па онда тек ко је тај који ради и да се најпре учи „познавање“ па онда тек они основи из којих оно бива! Истина се у предговору наводи „дидактични разлог о појмовању: гдје није појма о појму не може бити појма о чем ином.“

[1] Pacel, Logika §. 231.
[2] Pacel, Log. §. 6.
[3] Pacel, Log. §. 22.
[4] Pacel, Log. §. 6. прим.

Али ко ће нама јамчити да нам лоћика није погрешна кад и њој долазимо без знања о појмовима? И каква је тек штета кад неудесном науком о појмовима искваримо своје мишљење, па кроз овакве неприродне наочаре почнемо гледати на целу науку, док бисмо на против изучавајући најпре саму природу људску приправили се да познамо и праву природу мишљења. Зар појам не претпоставља најпре лице које схваћа? И кад мисао наша без школских калупа по самоме искуству своме у животу не би већ била доста ваљана, онда зар бисмо икада дошли до ваљане лоћике, зар не би били ненаучни и они закони лоћике које бисмо постављали или учили пре изучавања лоћике? Само за неприродни поглед у свет потребно је да нам се мисли најпре на особит начин укалупе, па да се после друкчије ни окренути не можемо. А каква је бесмислица почињати науку најпре са бледом, сложеном и одлучном ствари као што је појам, не треба друге сведоџбе но само то да се и у овој лоћици излаже најпре „човјек, тјело, дух, душа“ и то још непотпуно и летимице, па наравно и без икаквога потпунога доказа и разјашњења ствари, — само да би што пре дошла реч на појам — па се тек онда прелази на мисао и на појам.

Пацелова је лоћика „основана на Бековој књижици „Grundriss der Logik“, а попуњена је из мањега и већега дјела Цимерманова (професора у Бечу) и из Линднера.“ Даље писац није ни разбирао да ли се што ради на лоћици, јер вели да Дробиш, Цимерман „и сви нови“ узимају философију као „знаност о појмих.“ А да је нашем писцу лоћике главан посао тумачење речи и назива као што су се случајно у језику затекли, а не изучавање природе људске, види се и по узору његовом каквог га

он себи о лођици смишља, — „Вештаку, вели, била би најпреча радња списати логику, колико јој је трага у народном језику гледе називља и гледе израза, излучив точно што је у говору начина управнога, што ли неуправнога.“ Колико је се пак он сам томе узору приближио навешћемо само овај један став: „разумак једновитих спознавањах, спојених у сувисни цјелак, зовемо сустав“, па ће бити довољно, да се потпуно сагласимо с њиме у томе што вели да ће „права вриједност“ његовој лођици „бити једино та, ако се чим прије појави потреба за бољом књигом.“

Надамо се да ће ова лођика остати последњи издисај сколастичких гостију у књижевности нашој, а сад нам остаје да разгледамо и онај костур идеалачке лођике који је се појавио у нас, те да видимо има ли бар у њему живота и ако нема живота, онда где га можемо тражити и можемо ли га игдé наћи.

МИЛАН КУЈУНЏИЋ.

ПРИЛОЗИ К ИСТОРИЈИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ.[1]

од

СТОЈАНА НОВАКОВИЋА.

V.

Живот српског испосника Петра Коришког.

Настављајући прилоге ове имамо и опет да изнесемо једну непознату легенду, живот српскога испосника који је чувен, а за којега се до сад готово само по имену знало.

Оригинална легенда, то је врста старе наше књижевности, у којој се најбоље може видјети снага и умјетност на перу старих српских писаца. За њих се пак до скора тек по имену знало, и о њима се могло судити само по хришћанској књижевности те врсте, коју ми у пријеводима имамо и која је нашим оригиналима за углед служила. „Живот св. Саве“ више припада у историју него у легенду, и тако се тек сад прибирају животи гдјекојих испосника и светаца. И ми смо у овим прилозима наштампали живот Јаниђија Сарандапорског са још три друга, за које држимо да су сад познати најстарији испосници наше цркве, за тим живот Јована Рилског (Гласник XXII.), а прије тога живот Ђурђа Кратовца (Глас-

[1] Види Гласник XXVI.

ник XXI). Г. Ђ. Даничић је прошле године наштампао живот Иларијона јепископа мегленског у Starinama jugosl. akad. I. Тако се мало по мало поред познатога од прије прикупља све више грађе за изучење и овога питања наше историје образованости и књижевности. Јер појав испосника и светаца у нашем народу у средњем вијеку најбоље свједочи колико смо дубоко ушли били у сувремени онда дух религијознога пијетизма и колико смо се њиме ван књижевности у самом животу занијели били. Ова енергија на ондашњем зло изабраном путу која се није страшила толиких незгода и борбе што прати испосника није доиста умрла, него је ваља почекати да нам се још и на другим пољима јави, служећи другачијим, савременим правцима.

Прије него што почнемо говорити о самом рукопису, погледаћемо шта се до сад о нашем испоснику зна.

У Филаретову познатом дјелу „Святые южныхъ Славянъ, Черниговъ 1865“ пише ово о Петру Коришком:

„У рукопису рилскога манастира чита се живот преподобног Петра у Коришкој гори.

„Не имајући тај живот у рукама ограничавамо се оним о св. Петру Коришком што су не давно путници сакупили по мјестима радње његове.

„По страшно злу времену, пише путник, ишли смо више од по сахата крај горе Мравинице, то уз брдо, то низ брдо; најпослије дођемо до зараванка од стијене над високом клисуром. Ту је био сграђен Коришки манастир. Он је давно опустио, а само село Кориш, мало подаље у планини, прешло је у руке мусломанским Арнаутима. Мјесто у ком се млади пустињак св. Петар испаштао, по својој уједињености, по страшној пропасти

и по грозним стјенама којима је сад опкољено, опомиње нас на стан у коме сад борави тијело његово, на манастир црноријечки.[1] Ми уђемо у омалену пећину, у којој је св. Петар смјестио цркву. У њој се још довољно добро сачувао исписан у стијени лик Христов. Покрај лика смо могли прочитати ријечи:

НЕНМАТЬ

ХОДИТИ

КЪ ТМѢ.

„Близу те пећине находи се мало ниже друга, у којој се, како говоре, испаштао пустињик и у којој је по том била такође саграђена црква. Мало подаље су развалине величанствене зграде. Цар Душан, да би учинио достојну пошту успомени светога младића којега је познавао и љубио, намисли на скоро послије смрти његове начинити покрај његове пећине величанствену цркву. Али како да је озида на странама горским, гдје је природа оставила само неколико малих пропланака и уских зараванака. Душан је јуначки поставио темељ своме своду у дубљини клисуре, па је на томе своду саградио цркву. Сводови стоје и данас као нетакнути, а цркву су Турци развалили и само се сачувао прилично велики комадић једнога зида, а то онога који стоји врх саме пропасти, одмакнут од планине. На том се комадићу још виде слике исписане у три реда једна врх друге. На другом мјесту пише исти путник: У црноријечкој цркви има рака с моштима младића св. Петра који је проводио испоснички живот у горама близу Призрена, на сву прилику у вријеме Душаново. Кад се разрушила црква коју је он тамо

[1] Из овог живота који ми штампамо видјеће се, да је тијело Петрово готово цијело разнесено.

саградио, људи из села „Бријака“ у Колашину који су били племена Косачина пренесу његове мошти у сусједну до њихова села цркву св. Арханђела, сграђену св. Јанићијем, и намјесте их тамо. У раци се чувала и књига коју је св. Петар Коришки, како кажу, свагда носио уза се и чувала се до скора.“ (Григоровић Путешествіе 187 стр. Гильфердингъ Записки общ. географ. XIII. 217 — 219.)

Рукописом који ми овдје износимо на свијет, са свијем се потпуњава ово оскудно знање до којега је могао доћи руски писац Филарет. Рукопис је тај сад у библијотеци Српског ученог друштва (бр. рук. 123.) а послао га је друштву г. митрополит Михаило, којему је из Старе Србије донесен. У њему има 66 писаних листа, на маломе кварту, који се слабо разликује од осмине, на крају му је поменик, а иза поменика иде доста празних листа остављених за уписивање, али је послије прве руке само још неколико имена уписано. У почетку стоји ово: „мѣсеца Юніа .ко. дьнь светых и вьсехвальныих апостоль Петра и Павла и светаго и прѣпѡдѡбнаго ѡтца нашего Петра поустиньножителя иже вь горы Корышькои постившаго се“, па за тим долазе пјесме празнику. и то заузима првих 11 листа. Иза тога је 12-ти лист празан уметнут, да се ваљда на њему напише почетак живота, којега сад нема. На листу 13-ом почиње а на 48-ом се свршава сам живот свечев који смо ми овдје исписали. Иза живота стоји ово: „Сь Богомь почнемь поменикь светомоу Петроу поустини жителю више села Корише“. За тијем се ређају прво правила о читању поменика, па онда како се ко могао уписати у поменик. По том долази поменик српских владалаца, најприје Немањићеве династије па

осталих, о коме ћемо ниже говорити, па за њим поменици архијепископа, патријараха, митрополита, јепископа, игумана, јеромонаха, монаха и монахиња и осталих људи, и то почиње на 49-ом а свршава се на 66-ом листу.

На питања ко је писао и како је писао живот Петру Коришкому наш рукопис врло лијепо одговара. Да се није почетак изгубио видјели бисмо може бити ко је управо повод био, овако из друге главе видимо толико, да је писано по нечијој наредби, јер стоји: сего бо ради мы о Бозѣ и твоеи любьви повыноувше се прѣподобнаго житіе по твоемъ прошенію сказати начинаемь. У глави пак XLI. и XLII. јасно се и лијепо казује ко је писао ово дјело и како је оно постало. Јер тамо изријеком пише како је Теодосије Светогорац дошао поклонити се моштима свечевим, како је сагледао мјесто, саслушао приче о њему, питао монахе који су га жива познавали, и по свему томе саставио овај живот „да не гатаниѥмь ꙗко се ныни доброе житіе прѣподобнаго сказаѥть се.“ Да се није изгубио први лист на ком је била прва глава, из њега бисмо могли дознати ко је то позвао Теодосија на овај посао, и држећи да није могао нико други бити него каква висока личност из црквене јерархије, ако не и иначе какав знаменит човјек из народа, могли бисмо по томе дознати кад је овај живот писан. Овако је то потешко дознати, јер на жалост на цијелом рукопису о томе никакве биљешке нема.

Али се ипак налази један ма и клизав пут да до тога дођемо.

Мало прије сам напоменуо, како одмах иза живота долази поменик, који се сигурно држао код свечеве цр-

кве. Пред помеником долазе позната правила о поменику која смо налазили и пред осталим поменицима и о којима ћемо говорити кад се једном нарочито око тога забавимо. Послије правила почиње се сам поменик покојницима из Немањићеве династије. Имена иду уобичајеним редом, и помињу се на пошљетку: деспот Стефан, монахија Јевђенија (царица Милица), син Влькь; „Влькь Бранковикь и мѡнахіѧ Маріина, подроужіе бывьши брака Браньковика.“ Имена свију покојника, па и цара Стефана и „владики србьскаго“ Немање исписана су обичнијем црним мастилом, а црвенијем само имена деспота Стефана и Вука Бранковића. Страна на којој су ти помени изгледа као да је недовршена, и као да још нешто има; али нам ту помажу свешчице листова (кватернијони) које су побиљежене, и из те се биљешке види, да је свешчица у којој су ти помени, цијела. Међу патријарсима помињу се иза првога Јоаникија ови редом: Сава, Јефрем, Спиридон, Нил, Сава, Кирило, Никон. У колико нам помаже оно прво, у толико и ово. Никон је преживио истина деспота Стефана, а и он се овдје међу мртвима спомиње: те по томе управо излази да је овај рукопис писан за деспота Ђурђа Смедеревца, јербо се међу мртвима у поменику не помиње ни он ни сувремени њему патријарси. Мени се чини да се управо због тога и помиње Вук Бранковић са женом, што је рукопис писан за владе његова сина. Струја политична кретала се и у оно вријеме као што се вазда креће.

Што се тиче самога рукописа, правописа и начина писања у њему, ми смо то све оставили као што је тамо с незнатним спољашњим промјенама по обичној редакцији која је у данашње вријеме науком одобрена за издавање

оваких књижевних споменика. Мјесто ѿ и ѱ писали смо свуда ѡть и шт, као што се прво по каткад и у самом рукопису нађе. Ријечи скраћене, које такође врло ријетко, тек гдје су са свим познате, долазе, ја сам испуњао, мјесто апострофа биљежио сам свуда ь, јер се мјесто њега и употребљава, и интерпуктирао сам по данашњем обичају. Без тога би издање одвраћало и оно мало читалаца који маре за оваке ствари. Разредивши крој саставка, видио сам да је стари писац црвено слово употребљавао да обиљежи оно што ми данас врстом с почетка чинимо, па сам с тога гдје год затекох црвено слово, узео врсту с почетка, и та почела обиљежио бројевима. Тиме саставак добија лијепу пријегледност и некако се опрашта обичне дрпавости. По томе је цијели живот Петров описан у педесет и три главе. Еда би се видио стилистички одношај међу овим главама и еда би искочила права садржина овога дјела у голом облику, ја сам начинио по главама кратак извод из цијелога дјела који може забавити и мање специјалнога читаоца. Стилистички склоп дјела доиста није рђав, а има мјеста, која, не са савременога него са оновременога гледишта, вриједе као добро написана. С тога да тај извод наведемо:

1. Само крај, из кога се види како је овај живот писан по нечијој жељи или наредби.

2. Говори о користи писања светачких живота, ради угледа, поредећи га са писањем живота јунацима и војницима, за које се исто тако налази да их је ради угледа добро читати. За тим говори да не пише живот светоме да би га прославио, јер он славе ни за живота желио није, него да му се не заборави живот примјеран за духовнике.

3. О свечевим родитељима и о дјетињству. Буђење жудње за светињом и испосништвом.

4. Умире му отац. Јавља се у њему силнија жудња за испосништвом и хоће да остави породицу. Мати га моли да не оставља ње и сестре него да код куће води испоснички живот. Она умире, а он наговара сестру да се уда, еда би остао сам, те да би могао отићи у пустињу да се пости. Али сестра га не слуша, него се и сама одушевљава за испосништво, хоће да га прати свуда, и они се крећу у усамљеност у околини роднога мјеста.

5. У оближњој цркви св. Петра и Павла он се покалуђери, и стане у колиби живјети испоснички заједно са сестром својом. Послије обоје утеку подаље „да им не би познаници и рођаци долазили“ и понуде им доносили, те да их ни то не би везало за овај свијет.

6. Али их рођаци и познаници ни ту не оставише с миром, те се Петар и одатле крене, а срђаше се веома што му је сестра сметала потпуном уједињењу. Бјежећи дакле из тог другог склоништа, она уморна заспи негдје у горама близу Призрена, а он се намисли сакрити у каменим пукотинама, оставивши њу саму у планини, говорећи: боље претпоставити сестри Бога и расрдити њу за вријеме него ли Бога за на вијек.

7. Петар се моли Богу за сестру и растаје се од ње, а она остаје у сну. Кад се она пробуди, нариче за њим лијепим говором и моли гору да јој се створи гробница из које никад да не изиђе.

8. Сестра остане као испосница ван људи у планини, и тако умире. Он кад чује, радоваше се и мољаше се Богу за њу.

9. Петар тражи и налази пећину у планини за своје испаштање.

10. Описује се начин испаштања и самоћнога и уздржљивог молитвеног живота Петрова.

11. Казује се како су у оним пећинама „бијеси“ и дивље звијери становале.

12. „Бијеси“ и „Змијеви“ узнемираваху Петра у испоснштву шу̑мом, лупом, нападањем и приказивањем сестре његове која га приклиње да је одведе откуда ју је извео, па да се послије врати у своју „посну пећину.“ Он се од њих брани ћутањем и појањем псалама, знајући да су то све само ђавоље сплетке.

13. И опет му се исти ругају, како се божји прави и призива људе да се спасу, а овамо не ће да изиђе да је прихвати кад му се моли него пушта да је звијери горске изједу, и не ће ни послије да изађе да јој кости сахрани.

14. Петар излази и увјерава „змија“ да га остави, говорећи да је пећина њему од Бога дата, али „змиј“ за то и не хаје.

15. На то се Петар обраћа Богу молећи за помоћ.

16. За тијем послије молитве за 40 дана и ноћи осјетивши се помоћу божијом окријепљен, спђе са „жьзлом“ да се бије са „змијем.“ Али се јави арханђео Гаврило са оружјем и помогне му истјерати „змија.“

17. Арханђео га охрабри, и отиде; а он се топљаше у молитвама и захвали Богу, што му је као ојађенику и грјешнику послао првоначелнога свог анђела, намијенивши мјесто оно гдје прије становаше „змиј“ за цркву.

18. „Бијес“ се опет спрема да му чини пакости.

19. У облику врана и свакојаких звијери ђаволе силе ударише опет на њ, и он их одби молитвама и пјевањем псалама, хвалећи Бога за то.

20. Казује се, како Бог каткад и напушта звијери да га ухвате и низа стијену баце, да би само љубав његову према себи мученьима увјенчао, и он то доиста крјепко сноси.

21. Тако опет при једном зимском наводњу планинске ријеке ухватише га ђаволе силе, вуцијаху га по оштром камењу, да га у воду баце, али му не могаху досадити, само што га обранише, те се он једва жив попе у своју пећину.

22. Описује како су се звијери, одступивши тада, на ново као војска скупиле, носећи на глави главе медвједа и дивљих вепрова (а тијело им је ваљада било змијиско), и како су му говорили, да иде оданде, ако није рад погинути.

23. Описује се борба испосникова с бијесима и показује се готово врх силе коју они показују над њим.

24. Испосник се свети ђаволим силама, говорећи им како су залуд сва напрезања њихова да га сатру, кад њему Бог помаже.

25. На то му одговара старјешина ђаволих сила, да ће оне њему опет главе доћи, нека их само почека; а послије му говори да би и за њега боље било да изгуби живот кад му није ни на какву радост јер живи као испосник.

26. Он њима на то одговори, да и он свакојако ништа није већ земља и пепео пред господом, и да се нада у будућност Богом обећану, и да га у тој његовој тврдој вјери не могу помести њихова мудровања.

27. За тим наставља, и пореди уживања земаљска са небеским, показујући како за уживањима земаљским иду муке на небу, и опет обратно: те је он по томе изабрао од два зла мање. И тако се осипа на њих за гријех, а они љутити напуштају препирку, и одлазе.

28. Испосник захваљује Богу што је препирком надбио ђаволе. Бог му се јавља чудесима и милошћу својом.

29. Наставља молити се Богу, да га како не би опет салетјеле ђавоље силе.

30. Наставља живјети како је научио.

31. Долазе му неки иноци, да се у њега уче светињи и испосништву.

32. Моли их да му исијеку гроб у камену и свјетује их како ће се владати као испосници.

33. Прича се о пошљедњим часима и о коначном издржању свију труда.

34. Похвала или химна у прози у славу Петрову, гдје се помињу врлине његове.

35. Како је Петар послије свијех мука дочекао да ступи у блаженство за којим теже праведници.

36. Осјећа, да ће му скоро смрт, и оправља иноке у њихову пећину остајући сам.

37. Иноци обноћ чују некакво слатко пјевање и спазе особиту свјетлост из испосникове пећине, али не смијаху доћи да не би прегријешили његову заповијест од вечери.

38. Једва дочекавши јутра отидоше и видјеше да се испосник преставио.

39. Наричу, за што се нијесу сјетили или знали да ће умријети, да му се на смрти нађу.

40. Прочује се да се посветио, и стане видати народ чудесима.

41. Теодосије Светогорац прича како је и он чуо за њ и пошао да види мјесто, гдје се посветио и испаштао.

42. О томе како је прикупио приче и по њима написао овај живот.

43. Завршетак.

Дух двојства, дух борбе међу добрим и злим, дух апстраховане чистоте и врлине и апстраховане противности њихове, дух мрачне легендарне књижевности, овога наличја хришћанске књижевности дȕше на нас из цијелога овога састава. То није дух јеванђеља него дух чудноватога средњевјековног прозелитизма религиозног који се на овако особит начин јавио, и види се, нашао себи најбољи излазак у легендарној причи светачких дјела и живота. Секте су средњевјековне особито вољеле бавити се и копкати око ове мрачне и загонетне стране; она је узимала на се вид философске проблеме, лебдећи кроз многе умотворине; она се провукла и у народну причу. Препирка међу ђавољим силама и нашим свецем као да нам показује прстом на питање исте двојствене природе у истом мистичном облику о начину живљења којим да се постигне задатак човјечански на земљи и да се угоди Богу, које се као философско-богословска проблема расправљало у оновременом јевропском друштву. Не показује ли се дакле из цијелога, како су чудноват пут бирали онда људи да постигну савршен начин живљења, како ли су још чудноватије мислили о обичном животу?... Довољно, да су свима тим питањима, сувременим у Јевропи тога вијека, као што се по овоме види и Срби свој дуг одужили.

Сад излажемо сам пријепис рукописа.

I. — — — — — — — — — — — — — — —
и не прогнѣвати се, оуньше соудивьше елико ѿть ништаго ѹма постижьно твое прошеніе оусрьдьны сьврьшити быхомь, Бога прѣмоудрости наставьныка и благосьмислію подателѧ, каплю доуха светаго благодѣти разоума подати намь молимь, ꙗко твоеи надѣжди дѡстѡино слово оудостоити възьможемь.

II. Благосьмысльни же твои разоумь ѡ сем и доброе ѿть нась прошеніе и божьствьноую любовь юже имаши кь светыимь его благо похвалѧю и мнѡго оублажа(ю). Благо бо что доуши своеи симы сьнискаеши, еже бо светыихь житіа и тѣх изредьноу и благолюбьзьноую жизнь посльдным родѡм писаніемь ѡставыти, добро и ѕѣло пользно и благоугодно, благоу бо реть благолюбивыимь доушамь сіа прочитаема рьвеніемь кь добродѣтели сьставлѧють, ꙗкоже и вь вѣшьныихь писаніихь иже дрѣвлѥ вь воинствѣ нѣкыхь храбровавшіихь моужьства написаньна обрѣтаемаа, ныиѧ любештіи воиньство желаніе любьзно сіа почитають, и ѿть тоудоу еже вь бранехь оусрьдніи же и искоусніи и нестрашливіи, иже кь соупротивныимь быти оучеть се. Сице оубо и светыихь моужь житіа и доблестраданіа и еже на діавола моужьства же и бореніа и одолѣніа ихь пишеште и слы-

шеште и оумилѥніи оубо вь доброе аште ли подвижныи ѡ доуши по силѣ ѡбрѣтають се и кь мысльнимь соупостатомь и врагѡм доушь нашихь ѡть соудоу, искоусны оубо и соупротивны быти тьштеть се, ѡ користи иже ѡбои благыми бывають. Слышештіимь бо польза и пишоуштіимь мьзда ѡ пользѣ послоушаюштіих. Сего бо ради мы о Бозѣ и твоеи любьви повыноувше се прѣподобнаго житіе по твоемꙋ прошенію сказати начинаѥмь, и не ꙗко похвалити того тьштимь се, ни оубо самѣмь же что пользно ѡть сего приобрѣсти желаѥмь, прѣподобныи же егда на земли вь животѣ похвали чловѣчьскыѥ не вьсхотѣль, на небеси же паче ѡть соудоу сиѥ ныиꙗ не желають, по Давидоу глаголѥ: ѡ тебѣ похвала моа вь црькви вѣлицѣи сирѣчь на небеси, и что мы ѥсть на небеси оу тебѣ, чемоу вьсхотѣхь на земли, не облиховань бо ныиꙗ онь вь коупѣ небесныихь похваль, божьствьныихь глаголю и аггельскыихь, ихь же мы сьмыслити оубо не постизаѥмь ниже иколи оудовлим се изглаголати, — нь оубо да не гльбинами забьвеніа прикрьвеньно боудеть добраго ѡтца доброе житіе и еже въ поустини трьпѣніе, да и мы кь нѥмоу вьнетіемъ зреште и ꙗко се остиомь подвыгы его въставлꙗемы имами, кь добродѣтелы подвыгнемь се; начинаѥмь же повѣсть, Бога вь помошть словоу, ѡ нѥмь же повѣсть, молитвами имоуште.

III. Ѡт страны оубо иже вь Диоклитіи хвостиьскые сь светыи бысть. Ѡть села же ѥтера ꙋпѥмира[1] нарицаемаго, благовѣрьноу же и благочьстиву христіанинoу родителю сынь, ꙗже и по рождьствѣ его светыимь

[1] Врх *е* другога слога стоји ѥ надметнуто, и по том се не зна, да ли треба читати ꙋпѥмира, или ꙋпеѥмира — или још може бити ꙋпѥемира.

крьштеніемь просвѣтивьша и, и егда же оустрабывшѹ емоу светымь вьдаше и оучити се книгамь. Кротькь же си ѕѣлѡ из дѣтьска отрокь, и по вьсемѹ тихь ѡбразь и правь имѣяше и простою и безлобивою доушею, и послѣди на нїемь боудѹштоую благодать вь юнѣ вьзрастѣ божїю проꙗвляше. Мнѡгашти бо ꙗко мирьскыимь желанїно, на игралишта и позоры сьврьстници его исходѣште и сего же вь обьштьство поєти пѹдѣште, оукрѣпляхоу се, ѡномоу же сихь истрьгшоу се и не любодрѹжню вь сицевыих быти рекшѹ, и тамо не хотѣяше ити, и мнѡгаштїи же о нїемь родителє его ѡ сицевыихь оунивающтимь и кь нїемоу глаголющтїимь: оукоризно родоу и поношеніе наше, по что сь дроужиною радовати се не изыдеши, нь вьсегда мльчешть и безгласьнь, ꙗко сетоує ходиши, что оубо сицево с нами твое прѣбываніе, коє же таины помысль вь срдци своемь носе не извѣстиши намь? Онь же ꙗко младѣньць безлобиємь не коуꙗє и осклабивь се ничесоже глаголаше, оучению же паче прилеже и мнѡжаєє вь црьквы поштеніемь неже вь домѹ пребываше и ни о ништи же ни ѡ одѣжди скрьбь твораше родителєма, аште не ѡни сами поуждею что ѡть сихь дали бы емоу.

IV. Вь вькоусь же светыихь книгь доспѣвь іеꙗгеліа заповѣди поучаєє се, и слыша вь нїемь господа глаголюшта: иже любить ѡтца или матерь паче мене, нѣсть мене достоинь, оставити же родителє и ть помышляше, и аште гдѣ ѡтьньць кого работающта Богоу обрѣтеть, и ть сь нимь работати томѹ сьвьдомит се, и симь оубо поучающтѹ се емоу. И абіе ѡтьць господоу ѡтіиде, мати же разѹмѣ сына своего ꙗко ѡтїити помышляєть ѡштѹтивьшїи, и ꙗко матери обычаи прїемшїи се ѡвыи его

и плачюштн се глаголаше: не ѡстави матерь свою, чедо, помилови вьдовство моѥ, оуштедры сиротьство сестре своеѥ, дѣтьскоу соуштꙋ; ты вѣси ꙗко сь Богомь тебѣ тьчію и сію единоу оутѣшеніе доуши моеи имамь; не ѡстави оубо мене, молю те, да не плачемь сьмрьти вь-коушꙋ тебѣ ради, и слово имаши дати Богоу о моѥмь оубиѥніи; не нꙋждоу тебѣ месь ꙗсти или бракоу причетати се, прѣбоуди оубѡ ꙗкоже хоштеши, тьчію не ѡстави мене. Ѡнь же матерѥе срьдце растрьзаѥмое помиловавь и многыми сльзами ѥе еже тогда ѡтіити оудрьжань бысть, абіе же домовнꙋю печаль по ѡци пріемь и о сѣмь по-слоушаѥ матерь свою, работааше сь боꙗзныю повинꙋѥ се, поштеніемь же крѣпльшимь паче ѡблажь се и сего ради ꙗко поносимь, соухоꙗдьць зваше се, врѣтиште же ѡстро по тѣлоу пошаше и развѣ матере никомоу же знаюштоу, сего бо ради и множаишіи плачь матеры его о нѥмь бываше, зрешти ѥго юностныи цвѣть поштеніемь исоушаюшта, ѡньствіа же его боѥшти се, и ꙗко хоштеть оставлꙗше и жити. По сихь же и матеры его прѣставльши се и дьштерь свою томоу ѡставльши кь господоу ѡтіиде. Онь же матерь оубо сльзами и надгробными фа-льми и наметидостоиными достоино почьть, и еже что вь домꙋ обрѣть раздасть ништіимь, ослабоу пріемь и ꙗможе ѡть не прьва помыслыль бѣ, ѡтіити тьштааше се, и пакы юнотьствомь сестры своѥе, ꙗко не имоуштꙋ комꙋ оставиті ю, оудрьжань бысть. Выпросивꙋ бо томоу: аште посагнꙋти за моужа, сестро моа, хоштеши; она же чи-стотꙋ любештіи ѡ словеси томꙋ тѣшко си вьмѣнивьши и кь нѥмꙋ глаголаше: аште самь брака оубѣгаѥши, но что инѣхь кь нѥмꙋ бѣдиши; живь господь и жива доуша твоꙗ, ꙗко того не сьтворихь, ниже ѡстанꙋ тебѣ, Богь

твои, Богъ мои, и идеже вьселити се, идꙋ и азъ с тобою, и ꙗкоже поштеніемь живеши ты, живꙋ и азъ с тобою, тьчію не ѡстави мене. Много же моливь ю, и ꙗко посагнути не възмогъ оубѣдіті ю, глагола: волꙗ господнꙗ да боудеть.

V. Изьшьдьшаа же изъ села и изъ домоу ѡча и въ црьквьи иже выше тогожде села светааго и врьховнааго апостолѡмь Петра апостола, ѡть старца оубо иже живоуштаго тоу иночьствѡм аггелскы ѡбразъ пріемь прѣподобныи, тоужде же и хизиноу потькь прѣбывати, близь себѣ же и сестре своеи приградивь, братьскыи оубо прѣбыста, ѕѣльнымь же поштеніемь и молитвами къ Богꙋ оупражнꙗста се. Ближниміи и знаемимь и по пльти сьрѡдніи чюдномꙋ изьшьствью и ѡ Бозѣ прѣбыванію ихь оудивльше се и къ нимь приходеште потрѣбна имь припошахꙋ. Мнѡго же ѡ семь прѣподѡбныи негодоваше и тешько многыих приход себе вьмѣнꙗше, глагола же къ своеи сестре: много намь кромѣ своихь, ꙗко ни радости ни скрьби ихь видѣти, прѣбывати пользно. Ѡна же рекшіи: ꙗко волиши господи. Въ инꙋ же странꙋ, въставша, Вьаатинь[1] нарицаюштꙋ се ѡтіидоста, и тамо пакы близь црькве светаго и врьховнаго апостола Петра постны подвыгь сьврьшаюшта прѣбываста, нь ни тамо дѣли добродѣтелными ѡть приходештіихь оукрыти се възмогоста.

VI. Прѣподобныи же древныихь слыше ѡтьць житіа и большими подвыгы искоусити се оусрьдствꙋе, поустиню идеже незнаемь быти, постигноути желаше, спопоу же прысно обьштьство сестре емꙋ твораше. Мнѡго же о семь тоужаше глаголе: ѡ коль веліа напасть жена си

[1] Или треба читати: Въ Аатинь?

приключи ми се! Стоужь же си, единою вьставь, побѣже. Сестра же его ѡштоутивьши, хизинꙋ ничесоже имꙋштꙋ ѡставльши, по нїемь течааше, и пришьдьша до горы етеры высокыи прилѣжештіи градꙋ Призрѣноу, ꙗже ѥсть выше села Корише нарицаемаго, и на тои горѣ покои приѥмлюштїим поутнааго же ради трꙋда, сестре его изнемогши и оуснꙋвши, прѣподобьныи же, аште вь горѣ разсѣдьши се камень ѡбрѣштеть, вьнити вь нь оусрьдьствоваше и вь нїемь аште благоволившꙋ Богꙋ и животь свои оуединїень скончати пооучаваше се и сь женою прѣбывати вь поустини бѣдьно и не оустроѥно помышлꙗше, глагола же кь себѣ: лоучше ми паче сестры прѣдпочьсти Бога и оноу вь врѣме оскрьбити, сего же не вь вѣкы прогнѣвати пользнѣѥ.

VII. Вьставь же на молитвѣ и покланꙗѥ се глаголаше: господи, ты вьса вѣси, и ты вѣси еже к тебѣ срдца моего желаніе, ꙗко твоѥе ради любьве и нынꙗ сестроу мою сію единꙋ вь поустини ѡставлꙗю, ꙗко ничимь ѡтноудоу запьньно поработати ми тебѣ Богоу моемꙋ хотештоу, направи же ме по твоеи благости, идеже начело покааніа положꙋ, ѡ своихь ми злих истиньною попекоу се. И азь оубо изволїеніе и обѣти, ты же трьпѣніе и до коньца житіе вь поустини сеи дароуи ми, молю се и о сѣи рабѣ твоеи, сестре моеи, твоими штедротами благоизволи, вь аггеломь твоимь благыимь настави ю, идеже покааніемь тебѣ оугаждаюшти животь свои скончаѥть: не забоуди, владыко, иже вь дѣвьствѣ чистотою, поштеніемь трꙋды ѥе тебе ради. Покрыю вь кровѣ силы твоѥ ѡть вьсѣхь видимыих и невидимыихь сѣти діаволыхь, ꙗко да и азь, рабь твои, о спасеніи ѥѥ вьзрадоую же се и вьзвеселю се. И абіе ѡбразѡм крьста чьстноую

главꙋ сѥ знаменавь и спештꙋ сію ѡстави, рѣкою же сльзь о разлоученыи изливаѥ, и вьшьдь вь поустыню потаи себѣ ѡть нѥе. Ѡна же ѡть сна вьставши и близь себѣ сего не видѣвшіи, именемь же его иштоушти призиваашє. и ꙗко на дльго искавшіи и не обрѣтьшіи его, разоумѣ, ꙗко ѡть не прьва мислѣшта, ѡтбѣжавша его ѡть нѥе. Мнѡго же вь горахь плакавьшіи и вьлиѥмь великомь срдце своѥ растрьзаюштіи глаголааше: оувы мнѣ, ꙗко погыбохь, оувы мнѣ, господи брате и наставниче спасенію, оувы мнѣ, сладькыи мои свѣте, како тебѣ лишихь се, гдѣ оубо привиталь ѥси, где же мене ѡставивь вьдвараѥши се? Ѡть матере наю тебѣ ѡставих се, и ты немилостивно на поустини единоу ме ѡставивь бѣгѡмь ѡтбѣгль ѥси! Оувы мнѣ, что оусьниши подѥхь и чесо добыхь, каако оубо сьмрьтніимь сномь ѡбьѥта бывьшіи и не абіе коньць животꙋ вь нѥмь прилѥхь и сьмрьтьныѥ сіе бѣди да бых не пострадала, ныиꙗ жива соушти вьсехь коньчно и злѣ погыбѡхь. Оувы мнѣ окааньнои что сьтворꙋ, или камо се деждоу! Горо божіа светаа, сьмрьти прошꙋ вь тебѣ вьсприѥти, и понѣ ты милостива ми бывшіи, пріими оубо и мене здѣ, далю бо и гробомь неисходноу ис тебѣ сьтвори, не к томоу бо вь миръ вьзвратити се или вь нѥмь быти благоволю, ни бо достоить ми жити господи брата моего не видѣштіи.

VIII. Сиꙗ и мнѡга плачю достоина сьглаголавьшіи и тако плачюшти се и рыдаюштіи и вь люді ни идѣже незнаема быти ѡшьдьши, вь дѣвьствѣ же и цѣломоудріи. вь поштени же и молитвахь, ꙗкоже ѡть брата навикьши проводивши житіе и добро и кь Богоу бывьшіи и оуговьши емоу, и к томоу прѣстави се, извѣштеніе же послѣди приѥмь прѣподобныи о прѣставлѥніи ѥе, благо-

даривь Бога радоваше се, бѣ бо и молитва ѿть него выноу къ Богоу бываюштіи ѿ нєи ꙗко да спасет се. Сице оубо ꙗже ѿ сестре прѣпѡдѡбнаго сьдѣꙗ се.

IX. Прѣподобныи же по ѿшьствы сестры своеи вьшьдь на гороу свето нарицаемꙋю и ѿкрьсть ꙗє сьматраꙗє, и искаше мѣсто идѣже бы хызинꙋ прѣбывати потькль себѣ; ѿт тоудоу же сьшьдь обрѣте доль стѣнами обьстоимь великыими, вь них же и пештеры многіи соуште. И на единоу же стѣноу высокꙋ покьтьми приꙗємлꙗє се. Ꙗко се на стльнь бѣдьно вьзьшьдь, ѿть Бога же ꙗко сьготованьноу вышьшоу на нєи пештер у обрѣть, и ѕѣлѡ Бога благодаривь, ѿ нєи възвесели се.

X. Прѣмо же вѣтромь и вь очию сльнцꙋ, вь нєи же житы вьсели се, мразѡм оубо мрьзаꙗємь и сльнцемь пожизаꙗємь, постное сьврьшаше страданіе, стоꙗніꙗ его еже вь молитвахь, колѣноклаꙗніа же многа и биєніа прьсна или еже вь вьсеоштныихь бдѣныих сльзы оубо и оумилєніа его аште по достоанію скажемь, невѣрно лѣнывіимь и небрѣгыим вьмѣнит се, оубогь же ѿтноудь и бездомьнь бѣаше и ничесоже вь пештере имы татьми крадома развѣ очрьнѣвьша тѣла и на нємь ноуждныих роубь власѣнихь и сіе прикрьвеніа ради оудовь, ихь же стидь прѣ ѿца ѿслꙋшаніемь познахѡм, беспиштьнь же мало рештіи ꙗко и бесльтыным кромѣ вьсакоꙗ оутѣхы и кꙋреніа дима прѣбываше, пиштею бо довольнь бываше дивыих быліи лѣтораслiи и горькыи боуковіи желоудь сьбыраꙗє, аште и сіа пиштоу нарицати достоить. Питіе же его ѿть горь сладька текоуштіа вода, иже и жеждоу оуврачюштіи и не многомь сномь поработешти. Аште ли же бы кто боголюбивь, знаєи его, мало хлѣба коли принесль, покланꙗꙗє се примаше, не многашти же при-

ходештіи или приносити ѥмоу что многого молеше и, ниже комоу ѡ нѥмь сказати запрѣшташе, да не многіимь оузнань, и прогнань боудеть. Сна же малѡ кь каменнои стѣнѣ присланиѥ се сѣде пріимаше, наготꙋ же паче мекькыих одѣждь цѣловаше, на крини бо селныѥ оумно вьзираѥ радовааше се, иже и Соломоноу славоу по гласоу иже вь іеѵагеліи господа Бога моего Іу. Христа цвѣтомь красотою прѣспѣюштіихь.

XI. Сыце оубо прѣбываѥ, немилостивнѣ какь не оучрѣждень же и непоштедьнь враг бываше своемоу тѣлꙋ. Бѣ бо и тѣлѡмь крѣпькь и неоутомимь ꙗко многого вь реченьныих же пештерах бѣсы многіи и звѣры дивіи ѡть прѣжде вьшьдьше прѣбываховоу.

XII. Вь единои же нижьнѣи пештере под стѣною светаго зміи великь вьшьдь прѣбывааше, нь оубо звѣріе дивіи пришьдшоу светомоу миръ кь нѥмоу имѣꙗхоу и ꙗко единонасельныкꙋ никоеже емоу пакости творахоу, доньдеже и отіидоше. Бѣсы же лоукавіи ненависточловѣчна соуштѣ ѥстьства, ꙗкоже ѡть искони на прьвааго чловѣка Адама зависть сьдѣꙗвьше и зміевомь сьвѣтѡм обоженіемь прѣльстившеѥ се, заповѣдьи прѣстоуплѥніемь и дрѣва снѣдію вькоупѣ ѡть рая оубо и ѡть Бога отгнана и сьтворише, сице оубо на прѣподобнааго зависть вьздвыгьше и обьшти сь стрьпьтивіимь онѣмь зміѡм ꙗко сьвѣштавьше, браньми оубо великыими ꙗко ѡтгнати его ѡть стѣне и ѡть пештеры подвыгоше се. И зміи оубо на лице прѣподобнааго не дрьзнѣаше изыти, вь своеи же пештерѣ дьнь и ношть непрѣстанно ꙗре се сопѣаше и соплѥніемь шоумь и страхь великь творе сьмоуштааше прѣподобнаго, бѣсы же пакы мьчтаньми страхованіи клопоти твореште и вь ноштехь кличюште често на-

падахоу на нь, ѡвогда бо прихождахꙋ[1] ꙗко се зміа оного сь собою имоуште и обьзѣваюшта и главꙋ его и пождрѣти его глаголахоу; ѡвогда же ꙗко сестра емоу пришьдьшіи ꙗвлꙗхоу се и вь ношти плачюште се глаголахь[2]: брате, брате, именемь зовоуште и, изыди господи да не ѡть ѕвѣри снѣденьна боудꙋ, тебѣ единого вь рѡдителѥи мѣсто имѣхь, и тебѣ, вьсѣхь ѡставившіи, послѣдовахь, ты же ме единꙋ ѡставиль ѥси! Се колико врѣме вь горах иштоушти те заблюждаю, гладѣмь же и плачемь изнемогьшіи погыбаю, ты же ꙗко ѡть тоуждеи о мнѣ нераде прѣбываѥши, каменоутробнѣ немилостивьне, не помилоуѥши ли сльзіи моѥ, пріимет ли те господь за моѥ ѡставлѥніе, изыди понѣ нынꙗ, и кь своимь ѡтноудꙋ же поѥть ме ѡтвѣдеши ме, и пакы вь свою постьнꙋю пештерꙋ възвратиши се. Прѣподобныи же оухыштреніа соуште бѣсѡвскаа разоумѣвь ѱальмы Давидовы поѥ и ниединогоже слова кь нимь ѡтвѣштаваше, ѡни же ꙗко ничтоже оуспѣвше стидѣште се ѡтхождахꙋ.

XIII. Пакы же пришьдьше, ꙗко потрѣсаюште пештероу и кличюште на светаго глаголахоу: что ты бокꙗти се Бога глаголѥши, сестроу свою звѣремь вь снѣдь на поустыни ѡставиль еси, и спасти се глаголѥши, и толико врѣме ни поискати оубѣды, се не оустраши се соуда, ꙗко ѡть тебѣ доушоу ѥе Богь изыштеть, кіимь оубо вештьшимь паче симь грѣхѡм прогнѣваеши Бога аште не изьшьд и ѡбрѣть кости ѥе и вь земли погребеши, и понѣ симь себѣ оумиришіи Бога. Светыи же молитвꙋ творе и ничесоже кь нимь ѡтвѣштаваше, и занѥ ничесоже кь

[1] За цијело грјешком пише мјесто тога **прихождоухꙋ**.

[2] Ваљаће **глаголахꙋ**.

нимь прѣподобномоу ѡтвѣштавати, гнѣвомь растрьзаюшти се ѡтхождахꙋ.

XIV. Зміи же ꙗкоже рекохомь прысно ꙗре се сопѣаше и сьмоушташе прѣподобнаго, не мошти бо емоу бѣаше чисти молитвы творити ѡть многаго шоума и сопленіа зміишева, стоужи си прѣподобныи ѡть стѣни своисе долѣ кь змію глаголеть: ѡть господа моего Іу. Христа доль сьи и стѣни сіе и сь пештерами мнѣ оубо вь причестіе прѣдаше се, и пештера вь неи же ты живѣти вьгнѣзди се под мною нынꙗ стрьньтивіи лоукавьно прѣбываеши, моꙗ есть, аште ли же и сьселькика те хотѣхь и ближнаго те имѣти, нь понеже на ме ꙗриши се и твоимь многіимь сопленіемь пакости ми дѣеши, вьставь оубо и ꙗкоже прочіи ѕвѣры ѡтидоше изыди, неприетно бо ми искрьнаго те имѣти, оубо испрьва Богь враждоу междоу тобою и междоу нами положиль есть, и азь хоштꙋ нынꙗ мирь с тобою имѣти, не добра бо с тобою дроужба, вьставь изыди ꙗко сьблазнь ми еси! Зміи же слыша старца прѣтешта, паче лютѣе на него сопленіемь ꙗреше се и ѡть пештеры не исхождаше.

XV. Прѣподобніи припадае сь плачемь великыимь глаголеть: се господи видиши бѣдоу мою, ꙗко вь не же мѣсто приведе ме твоꙗ благость, зміи сь лоукавіи гнѣвѡм и сопленіемь ѡть него изгонить ме, азь же рабь твои ꙗко чловѣкь грѣхы немоштьнь, кое кь немоу кромѣ твоисе силы противленіе смѣти начинаю, без мѣне бо, рече, ничесоже творити можете.

XVI. И абіе по древныихь ѡцѣхь .м. дневно и поштьно поштеніемь и молитвами стоꙗніе сьврьшивь и вь помошть Бога на прогнаніе стрьньтиваго и лоукаваго лютаго зміа аггела своего послати молꙗше, кончавшим же се днемь

молитьвнаго стоꙗніа ꙗко се нѣкымь ороужіемь ѡть молитвы оупованіемь же и вѣрою прѣподобныи обложе се, вьзьмь жьзль свои и сь стѣныи слѣзь, и пештери идѣже зміи живѣаше доити хоте. И се ꙗко жена Мадіама древлѥ Іесусоу Навінноу, и семоу на лютаго зміа аггель господьнь, ороужіе вь роукоу имѣѥ, прѣдставь ꙗви се. Старьць же свѣтлости его ужась се и ꙗко пасти вьзроутивь се: поиди же, и ѡнь, не оужасаи се видѣніа моего, доуше иштоуштіа господа; азь ѥсмь Михаиль архістратигь силь господьнь, и се оубо ꙗкоже просившꙋ ти вь помошть аггела оу Бога, и ныпѣ азь ѡть нѥго послань пріидохь на прогнаніе лоукаваго зміа же, пакости дѣюштаго ти, и ныпѣ оузриши славоу Бога нашего! Приближишимь же се кь вратѡм пештери зміи оубо соугоубіе браныи, аггела же сь ѡроужіемь, старьца сь жьзлѡм нашьствіа не сьтрьпѣвь врьхѡм пештеры пропастію избѣжавь и вь незнаѥмаа бѣгомь бѣже ѡтиде.

XVII. Архістратигь глагола кь старцꙋ: мирь тебѣ доуше иштоуштіа господа, видѣ ли славꙋ Бога нашего? Се прошеніе твое мною Богь испльни и кь томꙋ стрьпитивіи и лоукавіи зміи не имать пріити вь вѣкы. Вьнимаи же себе и крѣпи се ѡ господи, мнѡги бо бравіи ѡть бѣсовь имаши пріѥти иже зде завидештихь ти, не оубои же се ихь, и страха ихь не оужа(са)и се, именемь же господинмь противлꙗми се имь, и посрамлѥни ѡтидоуть. И абіе невидымь бысть имь. Старьць же ѡ свѣтлости божіа аггела и ѡ незаанномь зміиѥвомь прогнани почюдив се и мнѡгомь смѣреніемь прьсыи своѥ биѥ глаголаше: кто ѥсмь азь иже вь страстехь ѡчрьневшіи и вь грѣсѣхь сьгнивіи смрьдештіи, да прѣславнаго и прѣсвѣтлааго твоего начельнаго аггеломь господи вь помошть мою послаль еси?

И вьшьдь вь пештероу многїими сльзами Бога благодаривь змїево ложиште ѡдьждаше и благаго ѥго аггела ꙗко своѥго сьвоина Михаила арьхістратига похвалꙗше радоуѥ се, пештерꙋ же змїевꙋ ꙗко божїю црьковь и светоѥ мѣсто вьмѣнивь по Авраамоу рекь на мѣстѣ сѣмь господь видѣ.

XVIII. По изьгнани же змїевѣмь вештьшїим постомь, крѣпльшими же молитвами и вьсепоштними стоꙗнїи подвызаше се прѣподобнїи, сльзами же паче и оумилѥнїемь присно исповѣдаѥ се кь Богоу оупражнаемь бываше и вь мѣроу чистїѥ иже кь Богоу любьве и оума чистоти достиже, тѣмь же и многого ѡ нїемь прѣлоукавїи и своими ковьникы бѣсь тоужаше[1] и ѕѣло гнѣвѡм распихаше се и еже ѡть мльчанїа и молитвы крѣпость его искаше разорити, вьсѣми же кьзньстви и мьчтанми страхованїи.

XIX. И како ѡть стѣнїи и ѡть пештеры ѡтгнали бы его тьшташе се. Вь единь оубѡ ѡть днїи дьнемь ꙗкоже ѡблакѡм многьствѡмь врань и звѣрскыими вьсакыми видии и сьвькоупльше се на светаго прїидоше ѕвѣрыи оубо рыкаюште и ꙗко пожрѣти ꙗвлꙗхꙋ се, вранови же ꙗко истрьзати зѣнице очїю его, вь пештероу оусѣвахꙋ се. Скоро же прѣподобныи вьставь и Богоу крьста образно роуцѣ свои оуподобывь глаголаше: помоштьниче мои и избавителю мои, господи, не закьсни, се бо львовѡмь ѡбразомь на ме подвызають се прїидоше вразїи мои, оускори изети ме, и не прѣдаждь звѣрем доушꙋ исповѣдаюштїих ти се, да не порадоуют се ѡ мнѣ вразїи мои ни да рекоут пождрѣхомь и, и абїе светыѥ вѣры исповѣданїе: вѣроую вь единого Бога, начеть глаголати

[1] Грјешком стоји у рукопису: тоужашꙋ.

ꙗкоже древлѥ ѡть напѣва пѣснѣи и брѥцаніа гоусліи Давидь, давеи зли Саоула доухь ѡть нѥго ѡтбѣгаше. Сице и ѡніи вьнѥгда оучюште светаго светыѥ вѣры ѡбразь глаголюшта, ѡтбѣгоше ѡть пештеры и без вѣсти быше. Светыи же кь нимь прѣте глаголаше: чьвьствьныи звѣры и клевре вашь, стрьпьтивіи и вештьствьныи зміи именемь господа Бога моего Іу. Христа ѡть зде ѡтгна се, и ѡ вась мьчтаньныихь помоштію и именемь его попекоу се, и падь лицемь на землю мнѡгіими сльзами Бога похвалꙗѥ глаголаше: възлюблю те, господи, крѣпости моа и прибѣжиште мое и оутврьжденіе и стльпь ѡть лица вражіа, и ѡ имени твоемь вьсе вьстаюштеѥ на ни врагыи наше низлагаѥмь. И пакы постноѥ страданіе паче приѥмаше се.

XX. Богоу же ꙗкоже и древныих крѣпкыих и сего своего роба искоушаюштꙋ и мнѡгыми бѣсовь бореньми вѣньчати трьпѣніемь хотѣ, мнѡгашти бѣсомь на нѥго поѡслаблꙗше и сь високыѥ стѣни оное низрыноувьше и ѡ камень разьбывахꙋ, тьи божіею силою сьблюдаѥмь врѣда никоѥго же сьмрьтнаго подимаше, и пакы вь пештерꙋ вьхождаше радостною же доушею. Вьса иже ѡть бѣсовь ѡзлобліѥніа и раны пріимаше, и ꙗко Богоу цароу мнѣ иже кь врагѡмь сего бореніе и страсти его видѣштꙋ, неситною любовію кь вештьшимь ꙗко паче сицево кь страдани ихь трьпѣніе и не прѣборымоѥ вь бранех оусрьдіе его бѣсомь видѣштіимь самѣмь срамлꙗти се, и како оубити или прогнѣвати се лютеѥ подвизати се.

XXI. Под стѣною тою, на нѥи же прѣподобныи стоꙗше, рѣка ѡть высокыих горь сьходѣштіи приближаѥт се, единою же снѣгомь и дьждемь мнѡгомь наводьнывшіим се, видѣвьше же бѣси радостніи бывьше и мнѡжь-

ство сьвькоупльше се на светого нападоше и сь стѣни ѡпоѥ. Богоу попоуштьшоу имь, и подѥмьше и вь ѡнь потокь моутніи по ѡстромъ каменію влѣкоуште и раздирахъ ильть его, сами же себѣ бѣдеште и глаголюште: спѣшите дроузіи, спѣшите, аште и прьвѣѥ лѣниви быхом гоубителѥ нашего сего оубити, нь ныиѣ врѣме тьштивомь быти и показати оусрьдіе, вь си оубо дьнь елика сила подвизаѥм се и потопимь врага нашего. И до потока довлекьше и ѩко повелѣніа власти не имоуште не можахоу тьи вь нь въврѣштіи, много же бьюште глаголаахъ: изыдіи ѡть нась ѡкааньнѣ сь чловѣкы не имыи мѣста, и вь наша жилишта нась прогнати пришьль еси, и наше стѣныи и пештеры себѣ вь причестіе неправедно наслѣдиль ѥси, изыдіи ѡть нась безь пакости, изыди, никто же зде прѣжде тебѣ нась насильствѹѥ вьниде, прѣстани обидѣти нась, да не зле погыбнѣши. Прѣподобны же ни мала ѡтвѣштаваше кь нимь, ѡни же ѩко ничесоже оуспѣвше посрамлѥніи кь себѣ глаголахъ: ѡставимь его ныиѣ жива, и аште ѡть зде не изыдеть, пріидемь оумрьтвымь его, и тако ѡть нѥго прѣтеште ѡтхождахоу. Прѣподобныи же ранами ѡттегьчень бѣдно вь пештерѹ покьтьми пріимаѥ се, на стѣноу вьсхождаше глаголѥ: се азь пакы ѥсмь и ѡ имени господа Бога моего Іу. Христа вась не бою се, и пакы по прьвоѥ мльчаніе и поштеніе дрьжаше се, моле се и глаголѥ: на те, господи, оуповахь, да не постиждоу се вь вѣкы и да не посмѣють ми се вразіи мои.

XXII. Бѣси же тогда ѩко ошьдьше и на мнѡзѣ оубо врѣме ѡтпоуштьше, и абіе пакы ѩко се мнѡго мнѡжьство вои сьбраше се, пріидоше на светаго, и испльнихъ же доль вьсь и по стѣнахь вь ѡроужіихь ходеште, шлѥмове же ѩко се дивихь вепровь главы и мѣдведе же и

прочіих звѣреи види на главахь носеште ꙗвлꙗхꙋ се, позорь оубо страшьнь, мьчтаньми ꙗко оужасити светаго, творахꙋ. Пришьдьше же оу пештеры прѣдсташе на светаго же прѣтеште, глаголахоу: се оуже приспѣ твоѥ оубиѥніе и не мніи ꙗко мнѡгаштіи милостивіи ты бывьше, тако и ныи боривьше жива те ѡставимь, вьсеконьчно оубо оубити те пріидохѡмь, и что сьтвориши, о безвестнѣ, понѣ оумоудривь се и послоушавь нась вьставь изыди, да не ѡружіемь заклань злѣ оумреши и ни соухоѥ твоѥ тѣло чловѣчьскомоу погребенію ѡставимь, разсѣкше бо страстниѥ оуды твое и звѣремь вь снѣдь вь поустиніи развржемь, ꙗко да и прочіи твоѥ оубиѥніе видѣвьше не прѣѡбыдѣти нась и ꙗкоже ты не дрьзнꙋть брати се.

XXIII. Прѣподобныи же молитвою противоу имь вьѡроужаше се глаголѥ: Боже вь помощь мою вьньми, господи помоштіи мнѣ потьшти се, се бо изгонештеи ме, и пакыи сьвѣшташе се пріидоше на ме вразіи мои сьмрьтию же и иштоуште доушоу мою, и хвалеште се глаголють: поженете, имѣте и, Богь ѡставилъ и ѥсть, и нѣсть избавлꙗѥи емоу. Боже мои, вь помощь мою вьньми, да постидеть се и ичезнꙋть ѡклеветаѡштіи доушоу мою, ѡдеждоут се стоудомь и срамомь искоуштеи зла мнѣ, аз же прысно оуповаю на те и приложꙋ на вьсакꙋ мою брань похвалоу твою. И кь бѣсѡм бе(зь) страха глагола: аште и мнѡжьство мнѡжаѥ паче сіих ильковь на ме ѡпльчет се, не оубоит се срьдце мои[1]; аште бранію на ме вьстанете, дрьзостьнь на вьи азь ѡ имени Бога моего ꙗвлю се. Бѣси же гнѣвѡм великомь огорьчише се на нь, и оубити и оустрьмише се. Старць же вь вратѣхь не-

[1] Треба моѥ.

штеры прѣдставь и сь жьзломь еже не вьлѣсти имь кь нѥмоу противлѭше се, ѡни же ꙗко пси лаюште ѡкрьсть обьтичаахꙋ и ꙗко се сьзади прокопоуюште пештерꙋ глаголахꙋ: дрьзаите неослабно дрьжеште брань, ѡть зде бо заклати его вьнидѣмь, соуштіи же у врать пештеры виштоуште и ꙗко ороужіемь клопоти твореште на нь опльчахоу се, копіи же и мьчи оубиті и прискачахоу, и ꙗко се копіемь порыноуть мнѣ вьсесветыи назадь вьзроутивь се и вь оужасѣ бывь глаголаа: господи, помози ми, помилоуи ме, господи, ꙗко немоштьнь ѥсмь. И абіе божіа аггела помоштію подѥть и оукрѣплѥнь бывь не паде се, и пакы сь жьзломь не дасть вь пештерꙋ вьлѣсти, противлѭше се глаголѥ: оуслыша господь молитвꙋ мою, господь молѥніе моѥ приѥть, да постыдет се и смѣтꙋт се вьси врази мои, вьзвратет се и оустидет се ѕѣлѡ вь скорѣ. И тако божіею помоштію оукрѣплѥнь бывь старьць, и бѣси побѣжденьны бывьше и ѡть пештеры ѡтстоупивше сташе.

XXIV. Старьць же прѣд пештерою ставь пакы сь жьзлѡм на воѥводыи бѣсовскые прѣте глаголаше: что вамь ꙗко на беспомоштнаго сьвѣштати оумислысте, или ꙗко оуничижите[1] ме мнѣвьше и мнѡжьствомь на ме пріидосте, многьштіи бо борештеи се сь мною, не познасте ли свою немошть, или не искоусисте ли силоу и крѣпость господа Бога моего Іу. Христа ꙗко помоштьникь ми бы, и не прѣмогосте мене ꙗкоже и нынѭ; не видѣсте ли ваше неоудобьство и неоуспѣшство воискомь на ме единого сьвькоупльше се пріидосте, и ѡбьшьдше ꙗко пчели сьть обидосте ме, и ꙗко огнь вь трьныи гнѣвомь на ме трьтреште оубити ме разгорѣсте се, аз же именемь господ-

[1] Боље оуничижити.

нимь противлѭхь се, и пакы вамь противлѭю се; аште би и възриновень вами дьньсь прѣклонихь се пасти, нь господь приѥть ме, крѣпость моа и похвала господь, и бысть мнѣ вь спасеніе, десница господнѧ сьтвори силоу, десница господнѧ въздвыже ме и оукрѣпи ме на вась, не оумроу ѿть вась ѩкоже вы вьсоуѥ на ме хвалите се, нь паче живь боудꙋ ѡ Бозѣ спасе моѥмь Іу. Христе. Аште бѡ и тьмами браныи бороуштеи же и изгонештеи ме не прѣстанете, и ѡ имени его здѣ и животь мои скончаю, ви же посрамете се и исчезнете.

XXV. Начелныи же бѣсомь кь старцꙋ: что посмиѩньне ѿть чловѣкь ѡ погибѣли своеи радоуѥ се, и тако на ни велерѣчюѥши или живь ѿть нась избѣжати помышлѭѥши, пожди мало и еште приходь нашь, и вь скорѣ оузриши свое оубиѥніѥ; ѡбаче по что и боримь се с тобою, коую бо вештьшу злобоу или лютѣишꙋ страсть паче юже нынѩ имаши на те възложимь, что бо окаанне, не всако ли бѣды горчаише и поуждѣѥ твоѥ житіе, како же не расоудиши ѩко благоприѥтьнѣиши сьмрьть паче живота твоѥго ѥсть. Что бо ѥсть твои животь о нѥмь же ѩко несьмисльнь хвалиши се; не самь ли ѩко звѣрь вь поустыни быліе грызе гладемь оубиль се ѥси; сльнцемь оупалѭѥмь, вѣтри же и дьждьмь томимь и вь каменоиештерѣ помрьзаюштоу ти и истлѣвшꙋ тѣлоу твоемꙋ, наготою же землиобразно кожи твоеи ѡчрьнѣвши, вь ниѥи же ѩко вь врѣтишти кости твое ѩко сѣно иськьши едва сьдрьжет се и вь толицѣ стражди безоума трьне своѥ изноураѥши житіе; что оубо болѥ ѿть сіих оскрьбимь или прокльнемь те? . . .

XXVI. Прѣподобни же помысливь рече: пріиди на ме милость твоѧ, господи, и ѿтвѣштаю поносештимь ми

слово, ꙗко оуповах на словеса твоꙗ, и тако свѣтло кь бѣсомь глаголꙗсть: не невѣды ѥсмь вашего лоукаваго кьзьньства, имь же лоукавно похвалꙗюште ме приложите и ꙗко вьзвисити оумь мои грьдинѥю хоштете, ѥю же вы ѡтпадосте, нь оубо нечисть прѣдь господомь вьсакь високосрьдіи, без оума бо таковыи дмит се; и аште что благо мнѡгими лѣти исправил, единѣмь часомь погоубити может, своѥи крѣпости кромѣ помоштн божіе надѣѥ се. Азь же паче вьсѣхь чловѣк грѣшнеи, исповѣдаю се, есмь, землꙗ и пепель прѣдь господомь Богомь моимь, и ничто же ѡ себѣ, иже дѡстѡино, кромѣ помоштіи его сьдѣꙗвь помышлꙗю. Ѡть того бо поштеніе моѥ и трьпѣніе моѥ ѥже зде вь поустини, ибо ть Богь мои и спаситель мои и застоупны мои, и на нь оуповаю; тѣло же моѥ аште истлѣло или истлѣваѥть, никоѥ же ми пакости творить: аште бо вь истлѣныи сьтрьпить, вьстанеть вь неистлѣніе: аште ныиꙗ нечьстно, вьстанеть вь славѫ; аште ныиꙗ немоштно и наготою ѡчрьнело, вьстанѣть вь силоу и свѣтлость; подобаѥть бо рече: истлѣньномоу семоу облѣшти же вь безьистлѣніе и мрьтвомоу семоу облѣшти се вь немрьтвость.

XXVII. Каꙗ же ли польза, еже по вашемоу поуштенію мнѡгіими поработити се ништами, дѣбело же тѣло и кипештоую крьвь имѣти и доушоу мнѡгыми страстми вь грѣсѣхь потаплꙗти, плть бо и крьвь царствіа божіа не можеть наслѣдовати, рече божьствьныи апостоль. Стражда же моа и ноуждноѥ житіе иже здѣ поносештіи ми вьса лѣта живота моего, нѣсѫть ни сь единь дьнь вѣчные моукы, ꙗже вась и послоушаюштіихь вась ѡжидаѥть, ꙗкоже и сами вѣсте и исповѣдаѥте глаголюште: что намь и тебѣ; се пришль еси прѣжде врѣ-

мене моучити нась, тѣмь же оубо не иже Богоу работаюштихь нь самѣхь вась ѡкааньныхь и плача соуште дѡстоинихь ꙗко и достоино звати се подобаꙗсть, вѣдоуште ѡть коликыꙗ чьсти и радости, славы же и свѣтлости за грьдиню ѡтпадосте. Ѡни же сицеваа ѡть старца оуслишавьше что ѡтвѣштати не ѡбрѣтаахꙋ, горестию же распихахоу се и зоуби своими гризоуште оустны глаголахꙋ: ѡ ноужда, ѡ те Петре тврьдоимените, ѡдолѣ камено трьпеніемь твоимь, ѡдолѣ и прѣпрѣ, ѡтходимь оубо оть зде, ѡть жилишть нашихь ѡтходимь, нь оубо и мы аште когда побѣждаꙗсмы бываꙗсмь нь прысно борымь, тѣмь же и при коньци житіа нѣкыимь аште и великымь ѡдолѣваꙗсмь, оубо и ѡ тебѣ непрѣподобне попешти се имамы. И тако посрамлѥньныи бывьше стидеште се ѡтидоше.

XXVIII. Прѣподобныи же по страшнои же ѡнои браніи и по побѣдѣ же и прѣпрѣнію и по ѡшьствію бѣсовь, вь пештерꙋ вьшьдь и на землю припадаꙗ плачемь великомь прьси своꙗ быꙗ и по Давидоу благодаре Бога глаголꙗть: Вьзнесоу те господи, ꙗко подꙗть ме и не сихь вьзвеселиль врагь моихь ѡ мнѣ, мнѣ же мала не подвизасте се нозѣ мои, мала и не проликше се стопи мое, и аште не би, господи, помогль мнѣ, мала и вьселила се бы вь адь доуша моа. Милость твоа, господи, поможе ми, милости твоꙗ господи вь вѣкы вьспою, и оуста моа вьзвѣстеть хвалꙋ твою, вьсь дьнь спасеніе твое! И тако вь оумылꙗніи мнѡзѣ молитвами Богꙋ на мнѡзѣ оупражднаꙗсмь и исповѣдаше се. По сих же свѣть великь вь неизреченныих выдѣніих вь пештерѣ облиста и, и споу же ѡть него вь дьнь и вь ношть ѡшьдшꙋ и ꙗко на небеси соуштоу а не на земли, мнѣти се радостию же и веселіемь ѡ нѥмь, неизглаголаньных видѣніих мнѡгодьневно насишта-

ющтѹ се, ꙗко и хоудое быліе и горькыи желоудь[1] снѣсти забивьшѹ и ни сьбрати же сіа по сихь изыти помыслившѹ ниже кь томѹ на земли житіи благоволѣштоу, любовію же господа своего оуꙗзвлꙗемь ѳалѡмьскаа глаголааше: вьждеда[2] доуша моа кь крѣпкомоу и живомоу когда пріидѹ и ꙗвлю се лицѹ божію? Сице оубо дьнь и нощть пооучаѥ се и оумылѥніемь срьдца радосніе ꙗко хлѣбы сладкіи сльзы своѥ вь пиштѹ и питіе себѣ прѣдлагааше, нь и горькіи желоуд и свѣреное быліе ѡттоли вь маньны мѣсто прѣложивьшоу и оусладившѹ Богоу ꙗко паче богатих пиштами трапезь. Сими оукрѣпляющтѹ срьдьце его и доушѹ его веселити и ничимь же мира тлѣньных оскрьбляемь бысть, коли и о притежани бо села ни дома оутврьдити попече се, ѡ боготесанных бо печерах и о пропастехь ꙗко ѡ свѣтлыих полатах весело радоваше се, и тако благодаре Бога вь покои и весели мнѡзѣ прочаа лѣта проводивь оумомь кь Богѹ и любовію ѡ вьсѣх земльных виноу възвишаѥмь, ꙗкоже Богоотьць ѡ таковыих Давидь рече: Богоу крѣпци землѥ оумомь гѣлѡ възеше се.

XXIX. И бѣсом оубо к томѹ не ѡбрати се сь нимь дрьзноувшимь ниже кь нѥмоу приближити се смѣющтимь, похвалоу же ихь юже кь нѥмоу рекьшихь ꙗко и при коньци житіа, нѣкыимь аште и великіимь одѡлѣваѥмь, незабитьноу оубо на срдци ношаше и ꙗко ѡроужіе вь доуши своеи сію имѣѥ боꙗше се, да не како и ть, и прысно моле се глаголаше: не ѡтврзи мене вь врѣме старости, и ѥгда изнемагаѥть крѣпость моа, не ѡстави мене, не прѣдаждь мене вь роуцѣ врагомь ревноующтимь ми, да не порадоують ми се и рекоуть ѡ мнѣ: благо же,

[1] Мјесто тога стоји погрјешно жедоудъ.
[2] Вьждела?

благо же ꙗко пожрѣхомь и, и тако страхомь и трепетѡмь своѥ спасеніе сьдѣваше смѣреніа апостолѡва поминаѥ реченіа: Христось пріиде вь миръ грѣшникы спасти, ѡть нихь же прьвы есмь азь. И пакы мнеи се стоꙗти, да блюдет се, да се не паднеть и господа іеуагеліемь наоучаюшта: вьса елика аште творите глаголите ꙗко рабы недѡстоѡини, имь же дльжни бѣхомь сьтворити, сьтворихомь; ꙗко вьсакь възноси се смѣрит се, и смѣраѥи се възносит се.

XXX. Сіа вьси прысно поминаѥ оуничиженіемь мнозѣмь прѣдь господомь себѣ смѣраѥ осоуждаше, тѣмь же и до конца житиа бес пакости ѡть бѣсовь доушоу его сьблюсти, ꙗвити же хоте Богь ѥже вь поустини трьпеливое и многострадальноѥ ѥго поштеніемь житіе.

XXXI. Боголюбивими нѣкыми оувѣдѣнь бысть инокыи иже и пришьдьше и молише и, приѥти се имь, и ѡть того постномоу наоучити се житію, прооувѣдѣвь же ѡнь своѥ кь Богоу вь скорѣ ѡшьствіе не вьсхотѣ ѡтрешти се ихь, приѥмь же оуказа имь под дроугою стѣною прѣмо ѥмоу вь пештерах вьселити се.

XXXII. По семь же ѡть мира шьдьше сѣчиво и оскрьдо принести има повелѣ и на страдалнои тои стѣнѣ вь каменнои пештерѣ, вь нѥи же и до коньца живота поживе прѣподобныи, гробь емоу изьсѣшти оумолі ѥ, мало же дніи по оуготовани гроба поживь и братію постномоу житію и вь поустины трьпѣти наоучаше и бѣсовскыих нападеніи ꙗко немоштніих неоустрашити се оукрѣпляше, и ꙗже о жити своѥмь вьса сказавь имь.

XXXIII. По сихь же пламенемь ѡбыѥть бывь, и ѥстьством чловѣка мало поболѣвь божьствьныхь же и животворештих светыих Христовь таинь причестивь се рече: слава Богоу ѡ вьсѣмь, мнѡго и мно(ги)ми сльзами

ѡ исходѣ доуши своѥ прѣд братиѥю моливь се глаголѥ: господи Іу. Христе, сыне Божи, пріими вь миръ доушꙋ мою и сподоби ме ꙗко проити ми въздоух и доухы лоукавьствіа небоурно и невьзбранно, без крамоли же и пакости, пособьствоуѥмь оубо и възбраниѥмь ѡть светыихь аггель твоихь и наставлꙗѥмь же и проводимь имы идеже тебѣ Богоу моемꙋ поклоню се и благо тобою по велицѣи ти милости а неѡсоужденно по мнѡгыих ми злыихь быти ми пріемлѥмꙋ, и тако миръ и благословеніе и покровь ѡть лица вражіа молитвоу имы, вькоупѣ же и послѣднѥѥ ѡ господи цѣлованіе братіамь дасть, и испльнивь дьніи своѥ вь добрѣи старости и поста теченію скончавь, ꙗви се добріи о Бозѣ страдальць.

XXXIV. Ѡть коликыих подвигь похвална имена широти слава оубѣгаѥ ѡтьца сего прѣминоувь не изглаголахь, да глаголють же се емоу ѡть божіихь аггель имь же и вь пльти ꙗко беспльтно сьпоживе, и ѡть техь оубо да похвалꙗѥт се ꙗко и сь ними ликьствꙋѥ ныиꙗ веселит се, оубо же и мы ѡть многыих мало речемь.

Похвала. Петрь чьстніи и прѣподобныи иже твръдіи именемь и вѣштію.

Петрь истинныи нестежатель иже развѣ себѣ ничесоже вь поустиніи имѣвь тѣмь же и чювьствьних тати не оубоꙗв се ни мисльними же плени се разьбоиникы.

Петрь новіи поустинныкь иже изештнымь трьпѣніемь и зѣльнимь въздрьжаниѥмь, ветьхымь оубо подобьнь, многыхь же и прѣходе.

Петрь светыи и богоносныи иже простотою и безлобыѥмь Христа вь доуши своеи вьселивь поноси.

Петрь благодоушиѥмь и кротостію цѣліи голоубь, тѣмь же и кротькыих землю наслѣдова.

Петрь вьсеблаженыи страшьни на бѣси ороужьны кь молитвами си и симь прогонитель.

Петрь врьховнаго званіе имѣвь и вѣрою же подобьнь бывь, ꙗкоже бо ѡнь за Христа радостію распеть быти, сице и сьоусрьдьствꙋꙗ по вьседьневно вь поустины поштеніемь Христоу сьпропет се, и кромѣ мьча самоуждьнь ꙗко и до крьве ꙗви се моученикь.

XXXV. Петрь вь вьсѣмь изештьныи иже вь молитвахь, бдѣнію и поштеніи болѣзнемь, вь наготѣ же и стоуденіи и сльнцоу вь ѡпалꙗніе, непрѣстаньномꙋ же плачю и вьздиханію вь оумилꙗніи и ськроушеніи срдца, вь вьсѣхь лѣтѣх иже вь поустиніи житіа своего себѣ вьдавь, вышьшіи страсти грѣховныихь добрыимь страніемь ꙗви се, и вь самоꙗ оубо достиже желаꙗемыих краинꙗе иже вьси боголюбивіи желаюште достигноути тьштет се, сьврьшеніе глаголю кь Богоу любьве, еже и прьвое и единоꙗ блаженство.

XXXVI. Коньць же иже на земли маловрѣменьнаго и льстнаго житіа ѡставлꙗꙗ и на бесконьчноꙗ кь Христоу и блаженьноꙗ житіе зовѡм, вьсхотѣ оуединꙗнь доухь свои кь Господу ѡтдати и абіе выше реченноу братію вь свою имь пештероу почити ѡтноуштаꙗеть, и вь оутрѣи пакы дьнь пріити кь нꙗмоу симь заповѣдавь. Братіа же и не хотѣште, ѡбаче повелѣнію старьчю не смѣюште противити се, ѡтидоше.

XXXVII. Вь наставшꙋю же ношть кь полоуноштныимь и оутрьнымь славословіемь вьставьшіимь имь слышаше неизреченьныихь пѣсныи и гласи, иже сладостію оумь и срьдце вь оумилꙗеные доушоу ѡтводеште, вь скорѣ же ис пештере изьшьдше и ѡткоудоу таковоꙗ разоумѣти искахоу, сладкоꙗ и желанно слышимоꙗ пѣ-

ніе бываѥть. Възрѣвше же на стѣноу старьчю и видѣвше пештерѹ его, ꙗко се мнѡгыми свѣштами просвѣштаѥмоу, оудывлꙗѥмы же ѡ сѣмь глаголаахоу: старьца ѡтходѣште единого ѡставихомь, и ѡгню же прѣжде вь пештере его не бываюштоу и како свѣть велии вь нѥи ныи видимь и мнѡгыих гласы ѡткоудѹ поюштіих слышим, оубо еда кто иже прѣжде нась знаѥмыих емоу по нас пришли соуть и сь ним сърадоуют се, нь что странно ихь веселіе, ꙗко пѣснеи силоу разоумѣти не постизаѥмь. Хотѣꙗхѹ же пештери доити и вь нѥи бываемоѥ оуистинити, заповѣдию же старьца оудрьжахоу се, лѣто же ꙗко цѣло ношть тоу глаголахѹ не пштевавше, тьштеште се и ѡжидаюште оутро ꙗко доити до старьца и ѡ нѥмь сьлоучивьшеѥ се видѣти.

XXXVIII. Кончаньнѣмь бывшимь сладкымь ѡнѣмь и неизреченнымь пѣснемь абіе же и дьню по сихь ѡсвѣтшоу братіа спѣшно пештерѹ постигоше и сію исплньнѥньнѹ благоуханьныих вонь ѡбрѣтоше и никого же кого иного вь нѥи видѣше, тьчію прѣподобнаго вь исѣченомь гробѣ ꙗко спѣшта вьзлежешта, власѣними же прьти себѣ приѡпретавша и кь господоу ѡшьдьша, лицѣмь же и гѣлѡ свѣтлимь сіаюштѹ и симь чистотѹ и свѣтлость доуши своеи ꙗвлꙗюшта. Тогда разоумѣше, ꙗко не чловѣчьскыих и кальныихь и льживыих и клеветою скврьныихь и нечистыихь оустьнь нь бесплтных и чистихь иже прысно Бога поюштихь светыихь аггель вьнѥгда поюштіих светаго старьца исходештіи гласы ѡть пештере слышахоу се. Оудивльше же се светости старьца и почьтьшаго и тако Бога похвалиши, негодовахоу же на старьца и жалеште глаголахѹ: ѡ немилосрдіе, ѡ прѣзорство еже ѡ нас твоѥ, ѡтьче, аггелыи на своѥ пріети хоте погребеніе

нас занѥже грѣшныихь ѡтгналь еси, аште добрѣ ты вѣси, сьтвориль еси много иже ни малы ѡскрьбивших те ѡскрьбывь; благодарише же Бога ꙗко благословенїа и молитвы его прѣжде прѣставлѥнїа его сподобише се.

XXXIX. Многым же излитїемь сльзь и надгробними ꙗльми аште и прѣжде ихь аггели опѣтаго почьтьше ѡтца, чьстное же и прѣподобное лице ѥго страхомь цѣловаше, и тако каменїемь каменныи покривьше гробъ плакахоу, окааньны же и погибшеѥ себѣ нарицахоу лишенїа ради светаго старьца, и тако плачюште вь свою пештероу вьзвратише се.

XL. Не потаити же хоте троудовь поты иже его ради Богь и доброѥ и твердоѥ вь поустиныи прѣподобнаго трьпѣнїе, не по мнозѣ бо врѣменїи постомь исьхшеѥ чьстныѥ и светыѥ мошти его ꙗко мѵрѡм аромаѳомь благоуханїемь обогати и чюдеса исцѣлѥнїем творити симь дарова благодать, изыде же вь оуши мнѡгыихь иже ѡ нѥмь глась, абїе же ѡкрьстныи людїе и ѡть многыих помѣстныих и далныихь страньприходеште приристоуть, и светыимь его моштемь покланꙗют се и до сего дьне, и вьси иже вѣрою и любовїю приходештеи нескрьбны ни непользнїи ѡтходеште ѡтходеть, многыхь бо и различныих недоуть цѣльбыи прѥмлють, и ноудими доухы нечистими свобождаѥми бывають, приѥть бо ѡть Бога власть вь животе и по сьмрьти сїихь ѡтгонити, тако бо прославꙗѥть Богь славештих его.

XLI. Азь же оумылѥныи Ѳеѡдѡсїе, слышавь ѡ чюдесехь, ꙗже приспѣштенїемь светаго доуха и исцѣлѥним ѡть светыих моштеи прѣподобнаго бываюштїих, желанїе мнѡго любовїю и вѣрою кь нѥмоу имѣѥ, молитвами же прѣподобнаго Богомь сподоблѥнь бывь прїидохь ѡть

Светыѥ Горы Аѳона и светаго ѡтьца светыимь и чюдотворивимь моштемь поклонихь се, поустиню же его и стѣнѹ, на нѥи же страдаль, сьгледавь, и видѣхь дивьно ѡть Бога соуште ѡтходныимь оустроенно прѣбываніе, мѣсто оубо ѥсть кромѣ мира и вьсакомѹ страданію дѡстоино, прысномѹ же оумыленію и плачю боголюбивыимь поучительно, пештера же прѣподобнаго, вь нѥи же наче чловѣка аггелскыи поживе, црьковь Богоу сьтворена бысть, вь нѥи же гробь его и светыихь моштеи ѡстанціи чюдотвориви прѣдлежеть, главоу бо его светоую и сь прочими оуди, доньдеже ѥс прьва вь поустиныи лежештѹ, христолюбивіи людіе мнѡго любовію и вѣрою, ѡвыи оубо вь Костантинь градь ини же инамо разграбише ѡтнесоше и кьждо вь своѥмь ѡтьчьствѣ вь лѣпотѹ црьквам користь разделише.

XLII. Сіа вьса видѣвь и ѡ сіих разѹмѣхь ѩко велика соушта поштеніемь и трьпѣніемь прѣподобнаго и ва истинѹ достоино ѡть Бога прославленьнаго, и испитах же ѡть соуштіих тоу и ѡть ѡкрьстныих ѩже о житіи его хоте разѹмѣти и ѩже ѡть ѡнѣхь инокь иже прѣподобнаго погребьших и иже тогда бывьшеѥ сь ними слышаніемь прѣѥше, сих и по ныхь боудоуштіимь рѡдь родоу повѣстію прѣдрьжати сіа ѡ нѥмь сказаше ми, сіа же писаніемь ѩвьствьно вьсакомѹ прочитати сьтворих, да не гатаниѥмь ѩко се ныи доброе житіе прѣподобнаго сказаѥт се иже пользе оумиленіа лишет се.

XLIII. Боуди же и намь вьсѣмь почитаюштіимь и слышештіимь молитвами прѣподобнаго злыих дѣль ѡставльше и благаа Богоу оумиливши се поити и грѣхомь ѡставленіе зде достигноути и пакы бытіе вѣчныих блать полоучити ѡ томь самомь Христѣ Іисоусѣ господи нашемь, емоу же слава сь ѡтьцемь, дрьжава, чьсть и поклаѩниѥ коупьно сь светыимь доухѡмь и ныи и прысно и вь вѣкы вѣкѡмь аминь.

ПРЕГЛЕД РАДЊЕ И СТАЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

у 1870-ој години.

Прочитао секретар на скупштини Српског ученог друштва 24 Јануара 1871 године.

Поштовани зборе!

По уређењу друштвеном част ми је да од стране одборске прочитам преглед радње и стања Српског ученог друштва у прошастој 1870-ој години.

У тој години имало је друштво свега 34 састанка и то: 10 у одбору, 5 у одсеку философском и филолошком, 9 у одсеку историчком и државничком, 6 у одсеку јестественичком и математичарском и 4 у одсеку уметничком.

По обичају прошлих година поделићемо преглед свега онога што је на тим састанцима рађено на пет делова, и тако ћемо говорити:

I. О чисто књижевном раду друштвеном;

II. О старању друштва за набавку или опис историјских и књижевних или уметних споменика народних;

III. О осталоме што је рађено ван књижевних посала:

IV. О стању библијотеке и архиве, и

V. О новчаном стању друштвеном.

I.

У течају прошле године добило је друштво на преглед и издавање које од својих чланова које од осталих књижевника ове књижевне послове. Рећаћемо што је од кога дато оним редом како је долазило. Тако је послана.

1. *Од г. арх. Леонида* из Москве, дописног члана друштвеног: Хрисовуља цара Душана лесновскоме манастиру од год. 1347.

2. *Од г. А. Убичиније* дописнога члана друштвеног: Уговор између императора цариградског Карла од Валоа и посланика краља Уроша Милутина потписан 29. Марта 1288. у абатији де-Ли близу Мелуна.

3. *Од Стојана Новаковића* ред. члана:

а. Препис хрисовуље цара Душана Дубровчанима од 20. Септембра 1350,

б. Библиографија српске и хрватске књижевности с додатком онога што су странци о нама писали за год. 1869.

в. Живот Петра Коришког.

г. Извештај о трећој редакцији Доментијанова „Живота св. Саве“.

д. Италијански архиви и наша историја.

4. *Од г. Милоша С. Милојевића* ред. члана:

а. Одломци старине српске нађени 1864. и добивени из Турске, Старе Србије и Херцеговине,

б. Козме пресвитера беседа.

5. *Од г. арх. Н. Дучића* ред. члана: Врањина у Зети и хрисовуље на Цетињу.

Од г. Богољуба Сњ. Јовановића: Топографско-статистични речник Србије, слова А и Б као оглед.

7. *Од г. Чед. Мијатовића:* Научност политичне економике.

8. *Од г. др. Ј. Валенте* ред. члана: Метеорологијски податци прибирани у београдској болници.

9. *Од г. др. Вл. Ђорђевића*, ред. члана: О лимфолитењу.

10. *Од г. проф. Г. Витковића*: Критички поглед на прошлост Срба у Угарској.

11. *Од г. Милутина Стокића*: Порота у јужних Словена, од А. Мајкова, превод с руског.

12. *Од г. др. Ј. Шафарика* ред. члана и председника: Живот деспота Стевана Високог.

13. *Од г. М. Ђ. Миличевића* ред. члана: Ђорђе Бранковић последњи деспот српски од А. Убичиније.

14. *Од једног неименованог ред. члана*: Три студије из агрикултуре.

15. *Од г. др. Ј. Панчића ред. члана*: Шумско дрвеће и шибље у Србији, са сликама.

16. *Од г. Драгашевића* ред. члана: Карта Млаве и Пека са чланком.

17. *Од г. Саве Косановића*: Српске старине у Босни.

18. *Од г. проф. А. Васиљевића* ред. члана: Философија стила, по Х. Спенсеру.

19. *Од г. Милана Кујунџића* ред. члана: Шта се у нас радило на логици.

20. *Од г. Јов. Мишковића* поручника: Опис Рудничког округа с картом.

21. *Од г. Павла Ђорђевића* дописног члана: „О електробалистичким справама и њиховој примени на употребу“

22. *Од г. Ал. Н. Спасића* ред. члана: Начела политичне економије Џона Стуарта Миља, први део, превод с енглеског.

Добар део овога рада прегледан је по одсецима и излази наштампан у двема књигама друштвенога „Гласника“ за прошлу годину. Нешто се није могло примити, или је још на прегледу или се није могло сложити с друштвеним задатком, те је с тога повраћено.

Што се тиче пуштених на свет дêлâ, друштво је ове године издало две свеске Гласника. Да је штампарија могла стићи да онолико изради колико је у нас било рада готова за издавање, могло је изаћи и више. Тако имају три посла почета а недовршена. Једно је „Историја умног развића у Јевропи“ од Ц. У. Дренера у преводу г. М. Ракића за коју смо још лане на овом збору јавили, а која је тек неки дан стигла на ред у штампарији и штампати се почела; друго је „Збирка српских народних напева“ дело пок. А. Калауза које је друштво ове године набавило и које се штампа старањем уметничког одсека; а треће је друга књига Гласника 2-ог одељења, у коме се штампа грађа за српску историју, „Споменици о Шћепану Малом,“ покупљени у Млетачком архиву од г. С. Љубића, и штампање се те књиге преко мере отегло са незгода што су ти споменици махом писани на оновременом талијанском језику. Али ће та књига кроз који дан угледати света.

У 1869-ој години је Српско учено друштво задало књижевно питање за награду на коју ваља да се по одлуци скупа употреби оних 100 дуката што их је 1868. поклонио друштву владика Ђ. Ј. Штросмајер. Задатак је био „Политичко и друштвено стање Срба и Хрвата у време навале Турака и историјски значај њихове борбе“, и време је било да се расправа поднесе до краја Новембра прошле године. Али како се ниједан књижевник није до тога доба јавио с расправом, то ће се сада скупу поднети нови предлози како да се даље поступи с тим новцима.

Издавању грађе за новију српску историју истина су још оне исте сметње које и лане, али и ако смо у оскудици са средствима и са снагом, опет се за опу ствар урадило ове године барем толико да се поуздано помакла напред. Из нових средстава на изашиљање и путне трошкове ради својих научних задатака и послова што их Српско учено друштво доби у новој суми што нам је лане од вис. владе одређена, ове године је изаслан био г. проф. Г. Витковић. Захваљујући родољубивој оданости будимске српске општине спрам науке о народу нашем и спрам старања овога друштва, он је донео врло многа важна писма из тамошњег архива српског која јако осветљавају историју српских пресељеника у Угарској после 1690. године, а износећи многе нове чињенице, веома објашњавају цео ток историје тамошње браће наше. Г. Витковић ради на пребирању ових споменика, и он ће свој посао поднети друштву. Ту би дакле већ био добар прилог „Грађи за новију историју српску“. — А за објављивање старих писама која само друштво у своме архиву чува, *ове године је извршен главни припрaвни рад* без кога би се тешко што поуздано започети могло, а то је *научно уређење архива друштвеног*, о коме ћемо ниже говорити. С тога и велимо да је и тај посао ове године за сигурно напред помакнут, и да ће се од сад моћи много лакше и више што урадити.

II.

У радњи око испитивања и изучавања књижевних, историјских или уметних споменика народнога живота имамо ове године приличну привреду да забележимо.

Тако је друштво најпре изаслало свога редовног члана г. Милоша С. Милојевића те је обишао старине у Подрињу, где је он пре две три године нашао старо надгробно камење са српским натписима, потврђујући да је врло старо. Он је, отишавши на место, наредио те је камење донесено овамо и сад се налази у авлији велике школе у којој стоје још некоје римске старине нађене у отачаству нашем. Тако је тим камењем с једне стране умножена збирка ископаних старина, а с друге стране је приступније људима којима је позив или воља да се баве о испитивању ових ствари.

Осим тога је исти ред. члан жалио се друштву да се по народу слабо пази на чување старина које се на разним местима налазе, него да се развлаче и упропашћују, па је и поименце казао неке примере за ово, и друштво је према томе одлучило да замоли министарство нека би наредило да земаљске власти обавесте људе да би се ово прекратило и да би се барем потоњим научницима сачувало оно што садашњи не могу или немају кад да изучавају. И друштво је добило одговор од министарства да је овака наредба већ издата.

За рукопис философа Костантина о коме је већ више пута спомињано на овим састанцима можемо сад јавити да нам је добротом универсптетскога већа из Одесе службено послан. Тако је трудом председника друштвеног г. дра Ј. Шафарика исписан „Живот деспота Стефана“ и штампан је у другој књизи Гласника за 1870. годину. А што нисмо ни знали никако, нађена је у тој рукописној књизи трећа редакција Доментијанова живота св. Саве, за коју већ напред споменуто би, да је секретар друштвени и о њој извештај за Гласник спремио.

За рукопис последњег деспота Ђорђа Бранковића још се у почетку године понадасмо да ће се о њему моћи што порадити, није се могло урадити ништа и ако је тога ради путовао у Карловце г. П. Срећковић.

Ни за рукопис Баталакин о коме је лане спомињато нису послови доспели дотле да бисмо скупу штогод јавити могли. Колико је урађено види се из протокола штампаних у Гласнику.

Одсек уметнички израдио је план за прецртавање архитек-

тонских и живописних старина које су нам се од старине сачувале. О томе ће се изнети скупу особит предлог, и желети је да се један пут почне радити и на овом пољу које је на највећу штету за нашу уметност највише занемарено.

Одсеку јестаствен. и математичарском одређено је било прошлогодишњим скупом половина од 5000 гр. пор. на радњу око састављања карте кнеж. Србије. Како издавање карте г. мајора Љуб. Ивановића, о којој је било спомена на прошастом скупу, није потребе било потпомагати, јер је тај посао влада на се узела, то је одсек нашао за најпотребније да се као поглавита основа за савршено поуздану картографију Србије тачно обележи меридијан под којим се Београд налази, изабравши нарочит одбор стручних људи [1]) поименце за тај посао. Одбор је овај поднео одсеку резултат својих договора, а тај је: да се на одабраном месту (између три која је одбор предложио) сагради кућа за посматрања и у њу потребне справе сместе. На то је одсек одлучио да се та кућица на Врачару сагради и сад је још остало да се види колико ће тај посао стати, и како би се могао извршити.

Исто је тако у одсеку овом предложено да се на свима телеграфским станицама у Србији чине и прибирају метеорологијске белешке. Одбор састављен да план [2]) за ово пословање изради још није готов са својим послом.

У пословању за прибирање историјских споменика ове је године доста урађено за историју српских пресељеника у Угарској за део наше историје од важности и занимљивости превећ велике. Дуго времена већ држи се овај део историје све на једним чињеницама, нити му се што додавало, поред свега, што има још толико непроучене и неупотребљене грађе. С тога је друштво користећи се предлогом г. проф. Г. Витковића изаслало и тога господина те је путовао у Будим и Сент-Андреју поради купљења грађе за историју поменутих пресељеника. Ре-

---

[1]) Г.Г. мајор Ивановић, проф. М. Г. Панић, проф. Јосимовић, проф. К. Алковић, проф. Д. Нешић, проф. М. Петковић и капетан Драгашевић.

[2]) Г. Г. пуковник Зах, Драгашевић, проф. К. Алковић.

зултат његова путовања види се неколико у извештају који је он друштву поднео и који је наштампан у другој књизи прошлогодишњега Гласника, а неколико ће се видети тек у послу његову око Будимскога архива о коме напред поменусмо што је требало.

На послетку је прошаста година била прва у којој се друштво могло користити новим буџетом на научна изашиљања са задатком „на испитивање и саопштавање о садањем стању српскога народа и српских земаља“. На име тога примљено је 10712 а потрошено 3000 гр. чарш. Остатак је дакле претекао за ову годину и придолази му још нов доходак на то име који имамо за ову годину одређен. Ове године је одбор употребио један део тога дохотка на путовање г. Витковића и г. Милојевића из половине одређене на археологијско испитивање српскога Подунавља, који се посао није могао извршити за то што нико није могао ићи да га ради. Одбор је дакле не могући се користити никаквом приликом за именовану цел, одобрио одлуку историјског одсека да се један део од новаца њему на расположење стављених употреби на другу цел исте струке. Иначе и ако се у овој години није много урадило на овој страни друштвенога рада, не треба посумњати о користи ове помоћи, јер ће најближа згодна прилика за час и у један мах осведочити како је добро што имамо средстава и за таку грану радње. То се већ у велике може видети из приправа одсека уметничког и јестественичког за метеорологију, картографију, и прецртавање уметничких споменика — и ми се надамо да је ова ствар изван сваке препирке и по томе већ, што се корист оваких ствари може видети тек из дужега рада.

III.

Знајући како материјалним средствима највише захвалити ваља, што је сад више рада у Српском ученом друштву него што га је било неких година; и знајући да се без равномерних средстава не могу извести никакви велики научни задаци, одбор се друштвени старао и о томе. Што није било успеха, није до одбора стајало. Многим ће члановима познато бити како је пре

1869. године давато друштву само 150 дук. помоћи од стране државе. У почетку те године обратило се друштво влади с молбом да се сума помоћи државне ученом друштву, повиси на 800 дук. Влада се у то време одзове овом предлогу повисивши ту помоћ на 500 дук. Међу тим радња друштвена шири се мало по мало све више, научне потребе јављају се све нове и нове, и тако је одбор предвиђајући ову потребу обратио се вис влади још ове године тражећи повишење помоћи. Исто тако појавила се у друштву мисао за радњу у једном новом правцу, мисао о издавању јевтиних популарних књига за народ. Познато је како је правац радње овога друштва од како је оно основано, нагињао чисто научноме раду, објављивању грађе за науку и појединих научних монографија у којима се непознате и нерасветљене ствари осветљавају, те које по томе имају особит значај и важност за унапређивање науке, — то раду намењеноме више ширењу знања и поучавању народа. Тако се и данас, и међу самим члановима друштвеним и међу осталим књижевним светом нашим, често мисли да је ово последње задатак друштвени, и да око тога поглавито радити треба, премда је уређење друштвено, које нам је законита основа, јасно обележило као задатак друштвени, онај први посао. Међу тим би за наше сувремене потребе згодно било, кад би се рад друштвени организао тако да обухвати и један и други правац научнога рада и да према позиву и задатку своме негује први а не напушта ни други, барем докле се за њ не би остала књижевна средства и књижевне силе наше толико развиле да би га друштво могло без штете напустити. Према предлогу из историчкога и државничкога одсека одбор је овако схватио ову ствар, и мислило се особитом комитету поверити управљање овом другом страном друштвенога рада. За то је одбор и за ову ствар тражио од министарства просвете да друштву изради нарочиту буџетску суму од 300 дуката ћесарских. Али ни ова сума као ни повишица редовне помоћи друштву није одобрена овогодишњим буџетским законом, него је остало по староме.

IV.

И ове године имамо овде да свечано захвалимо пријатељима који поклонима помогоше умножењу друштвене библијотеке и архива. За библијотеку друштвену лане смо на овом месту споменули колика је, сад ћемо известити г.г. слушаоце о збирци књижевних споменика и старина друштвених и о архиву друштвеном, у ком се чувају старински исторички споменици. Тако *збирка књижевних споменика и старина друштвених* у којој се налазе највише рукописи старе књижевности српске броји сад на 240 комада. Осим рукописа старе књижевности мање више знатних, има ту приличан број књига из старинских штампарија српских, доста неизданих рукописа новије књижевности српске прошастога периода, и неколико автографа из истога времена који припадају знаменитијим ондашњим књижевницима. — У *архиву* старих писама који броји на 800 нумера налази се највише писама новијега времена. Знатан део је био у архиву последњега деспота српског Ђ. Бранковића, а откупљен је за друштво још пре двадесет година, остало припада што у прошли век, што у нову историју ратовања с Турцима за ослобођење Србије. Како напред споменусмо одбор се ове године састарао да се тај архив доведе у ред, еда би се с њим какав научан посао предузети могао.

Ове године је збирка књижевних старина умножена путем поклона једним рукописом, у коме је Живот Петра Коришког српскога свеца, а који поклони друштву г. митрополит Михаило. Архиву старих писама приложише г.г: Данило Стефановић члан држ. савета 2 ком.; Никола Д. Марковић реалац 8 ком.; Миливој Смиљанић богослов 3 ком.

Библијотека друштвена умножена је ове године које поклонима које заменом са 521 свеском.

Од учених или књижевних зборова јавише се друштву ове године ови: Матица Српска, Југословенска академија знаности и умјетности, Матица Далматинска, Матица илирска, Хрватско-Славонско господарско друштво, Матица словенска, Књижевно друштво бугарско, Царска руска академија, Руско географско друштво, Импер. друштво пријатеља природних наука из Москве,

Чешко учено друштво, Кишфалудијино друштво, Мађарска академија, Норвешки универзитет, Млетачки институт за науке, књижевност и уметност, Смитсонов научни институт из Вашингтона, Бечка и Берлинска академија наука.

Од осталих: наше министарство просвете, г. намесник Јов. Гавриловић, г. митрополит Михаило, словенски комитет из Русије, минист. просвете руско, арх. Н. Дучић, Ђ. П. Радовановић, Вл. Козловски, Ј. Л. Љубојевић, Иван Брчић, Андрија Станковић, Велимир Гај, Дреслер, М. Ђ. Милићевић, Л. Леже, Свет. Ј. Никетић, Ст. Новаковић, Алекса Броћић, Ст. Рапчевић, Ат. Николић, Богољуб Петрановић, Словени из Америке, др. Ђ. Радић, К. Невострујев, Коста Костић Свилајенчанин, др. Ј. Шафарик, Јос. Веселић, уредн. „Младе Србадије“, Владимир Јакшић, Н. Вукићевић, Панчевачка реалка, Збор босанске омладине из Ђакова, Ч. Мијатовић, Н. Прванов, арх. Г. Петрановић, проф. Г. Витковић, Ј. Јиречек, Ламбл, др. Ј. Панчић, Риста Милић, Левицки, Иван Филиповић, Стев. Д. Поповић, уредништво „Беседе“.

V.

Новчано стање Српског ученог друштва у прошлој години види се из овога прегледа:

А. *Доходака* било је:

1. Остатак иза 1869. године (заједно са 6000 гр. Штросмајерова поклона у управи фондова)	14228	$26^2/_3$
2. Помоћ државна за 1870. г. у 500 дук. . .	30000	—
3. Помоћ државна за плату секретару, исте год.	3080	—
4. За продате књиге друштвене	2188	10
5. Помоћ државна на испитивање и саопштавање о садањем стању српскога народа и српских земаља	10712	—
Свега .	60208	$36^2/_3$

Б. *Издатака* било је:

1. На хонорарне и попутнину	18425	15
2. На трошкове за штампу	6368	—

3. На повез књига	926	—
4. На набавку књига старих рукописа намештаја и осталих потреба	6253	30
5. На препис писама и протокола, уређивање библијотеке и архиве	1365	30
6. На пошту и експедицију	668	10
7. Из суме „на испитивање садањег стања српског народа“ и т. д.	3000	—
8. Плата секретару	3079	20
9. Плата послужнику	2616	—
Свега .	42702	25

Кад се дакле од 60208 гр. 36 $^2/_3$ дохотка
одбије . . . 42702 гр. 25 пара издатака,
остаје . . . 17506 гр. 11 $^2/_3$ готовине у цело.

Али овде из дохотка 60208 гр. 36$^2/_3$ ваља одвојити 10712 гр. као доходак намењени особитом задатку као што смо споменули и онда остаје доходак друштвени на непосредно вршење задатка по досадањем 49416 гр. 36$^2/_3$ п. а кад се из суме издатака у 42702 гр. и 25 п. одбије издатак од 3000 гр. потрошен из оне посебне суме, онда излази да је друштво обичних издатака, по досадањем имало 39702 гр. 25 п. чарш.

Према томе се и сума готовине од 17506 гр. 11$^2/_3$ п. цена те излази да 7711 гр. остаје иза суме од 10712 гр. (од које је прошле године само 3000 гр. потрошено) а иза редовних трошкова на чисто 9794 гр. од чега кад одбијемо посебити дар Штросмајеров од 6000 гр. чарш. у управи фондова, онда остаје као готовина за ову годину тек 3794 гр. чарш. поред дуга у државној штампарији који ову суму далеко превазилази.

РАДЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

Трећи и четврти састанак

одсека философског и филолошког 2. и 5. Декембра 1870.

Били су на трећем састанку: председник С. Сретеновић, чланови: А. Васиљевић, М. Кујунџић, Милорад П. Шапчанин, Стеван Д. Поповић и Ст. Новаковић.

а на четвртом: исти осим Милорада П. Шапчанина, и Јов. Бошковића.

Бр. 6.

Редовни члан Ст. Новаковић јавља одсеку да је учитељ и свећеник сарајевски Сава Косановић послао за Гласник чланак „Српске старине у Босни, неколике белешке". Исти члан јави одсеку да је он тај чланак прочитао, да се у њему јавља о старим црквама у Босни и о старинама у њима, да се поближе описује један важан требник у манастиру Тројици и да се наводи попис књижнице тога манастира. Из узрока што се ове белешке тичу српске области и поименце ствари о којима се врло мало зна, одсек се задовољи саопштењем свога редовног члана као рефератом и одлучи, да се тај чланак у Гласнику наштампа а писцу у име награде 8 # ћес. пошље.

Бр. 7.

За тим ред. члан г. А. Васаљевић чита чланак „Философија стила" по Херберту Спенсеру. После дуже дебате о појединим питањима у којима се чланови не слагаху с енглеским писцем или међу собом, остављена буде коначно одлука за други састанак, и на том састанку пошто се разговор настави, одсек одлучи да се споменути чланак не прими у Гласник за то што је превод, и што начела у њему наведена нису потврђена примерима из српске књижевности, а поглавито што предмет тако израђен не припада у програм друштвенога рада.

Бр. 8.

Ред. члан М. Кујунџић као одређени референат за Врчевићев зборник српских народних пословица јави да је тај зборник прегледао и да у њему има доста пословица са свим нових и добро забележених, али да би неке ваљало изоставити. Одсек на то одлучи да се тај зборник на тај начин прими и у одвојеној књизи штампа — а г. В. Врчевићу одређује у име откупа 20 дук ћ.

Бр. 9.

Ред. члан М. Кујунџић чита свој саставак „Логика у Срба“ први, други и трећи чланак, у којима су анализи о Шимићевој и о двема Бранковићевим логикама. Одсек одлучи да се саставак тај у Гласник прими и да се награди са 8 дук. ћес. од штампана табака онако као и пређашњи рад истога члана штампан у Гласнику под насловом „Философија у Срба“.

Седница одсека јестественичко-математичарског.

од 3. Децем. 1870.

Били су: г. г. А. Медовић, — Ј. Валента — М. Панић — М. Рашковић — Е. Јосимовић — Ф. Зах — Ј. Панчић — Д. Нешић — К. Алковић — и Драгашевић.

Бр. 1.

Председник одсека г. Медовић износи чланак од г. Јована Мишковића официра „Опис Рудничког округа“ с картом. Одсек предаје га на преглед и оцену г.г. Заху и Панчићу.

Бр. 2.

Председник одсека г. Медовић, пошто су се навршиле две године, како је он председник овоме одсеку, жели, да га у тој дужности за у напред други замени. Одсек је желео, да и даље остане председником; но пошто он изјави да не може, онда му одсек искаже своју захвалност на досадањем председништву а једногласно изабере себи за идућег председника г. Фрању Заха а за перовођу г. Драгашевића.

Бр. 3.

Редовни члан друштва г. Драгашевић изнесе одсеку усмен предлог о згради за посматрања астрономијска и метеорологиј-

ска, што одсек усвоји и одлучи, да се исти предлог за идућу седницу спреми на писмено.

Седница одсека јестественичко-математичког.

од 12. и 23. декембра 1870.

Били су: г.г. Ф. Зах — Е. Јосимовић — К. Алковић — Валента — Ј. Панчић — М. Рашковић — А. Медовић — М. Панић — Ђ. Радић — и Драгашевић.

Бр. 1.

На оба та састанка читан је предлог о згради за посматрања астрономијска и метеорологијска и једногласно одлучи се, да се изнесе главноме скупу друштва.

Бр. 2.

Како на главноме скупу друштва бива и бирање нових друштвених чланова, то овај одсек спреми за избор за редовне чланове:

1. г. Михаила Петковића професора у великој школи.

2. г. Стевана Здравковића инцинирског капетана и професора у војној академији,

3. г. Косту Црногорца професора теразијске полугимназије;

4. г. Љубомира Клерића инцинира, и

5. г. Лазара Чолак-Антића артиљеријског капетана и професора у војној академији;

а за дописног члана:

Г. Матковића професора у Загребу.

Г. Шулце фон Мигендорф.

Девети састанак одбора.

16. Декембра 1870.

Били су: г. др. Ј. Шафарик, председник, и чланови г. г. Јеврем Грујић, пук. Фр. Зах, М. Миловук и секретар Ст. Новаковић.

Бр. 95.

Чита се писмо г. министра просвете од 3. ов. м. Бр. 5405 којим јавља да се није могло задовољити друштвеном поискавању што се тиче гвоздене касе.

Бр. 96.

Место председника одсека философског и филолошког који не бејаше на састанку секретар јави, да је у истом одсеку одлучено да се откупи за 20 дук. ћес. Врчевићева збирка „Српских народних пословица“ и да се с неким изоставкама које је одређени референат назначио, у особеној књизи штампа. Одбор одобрава ову одлуку.

Бр. 97.

Исто тако одбор одобрава што је у том одсеку одлучено да се у Гласнику штампа и са 8 дук. на штампан табак откупи чланак г. М. Кујунџића „Логика Срба“.

Бр. 98.

Прочита се писмо г. К. Николајевића из Беча којим јавља да је примио диплому на избор у редовно чланство и уписује се у одсек исторички и државнички.

Бр. 99.

На молбу реалке Ужичке од 9. ов. м. № 124 одобрава се да јој се пошљу оне од друштвених књига којих још повише има и наређује се да то секретар изврши.

Бр. 100.

Место досадашњег председника одсека јестественичког и државничког који не бејаше на састанку секретар јави да је досадашњи председник г. др. А. Медовић по закону иступио и да је одсек на његово место изабрао за председника г. пук. Фр. Заха.

Бр. 101.

Даље јави секретар по протоколу да је исти одсек изабрао себи за деловођу г. Драгашевића.

Бр. 102.

На предлог секретарев који одбору показа шта је урађено око уређивања архива друштвеног према одлуци пређашњој одбор одреди да се г. Мајзнеру који се око тога трудио, плати 728 гр. чарш, а да он сва замотана и натписана писма по хроно-

логији уреди и у главни списак уведе, па да писање цедуља обични преписивачи израде.

Бр. 103.

На молбу друштвенога послужника одобрава се да му се почињући од 1. Дек ове године повиси плата једним талиром као што му је у изглед састављено кад је у службу примљен.

Бр. 104.

На предлог секретарев одлучи се да се Гласнику XXVIII. који ће скоро бити готов одреди обична цена од 6 гр. чарш.

Бр. 105.

Секретар подноси књиге које су друштву дошле на поклон или у замену. Тако:

1. Од југословенске академије из Загреба.

а. Rada XIII. knjigu. Zagreb 1870.

б. Brčića dvie službe Ćirilu i Metodu. Zagreb 1870

2. Од министарства просвете и црквених дела: Закон о пословном реду у народној скупштини.

3. Од г. Ристе Милића из Котора његове „Сербобранке лиричне родољубне пјесме. Цетиње 1870.“

4. Од неименованог писца, једног члана друштвеног: Законотворна скупштина. Чланци о уставним реформама. Београд 1870.

5. Од г. Левицког православног попа у Ници његово дело Богомильство, Болгарская ересь X—XVI. вѣка. Ст. Петербургъ 1870, Отштампано из „Христіянскогъ чтенія.“

6. Од дописнога члана г. Ивана Филиповића из Загреба његово дело „Bečke pedagogijske slike. U Zagrebu 1870.“

8. Од Смитсонова института из Вашингтона из Америке:

а. Annual report of the board of regenty of the Smithsonian unstitution for the year 1868. Washington 1869.

в. Journey to Musardu by Benjamin Anderson.

9. Од ред. члана г. Стев. Д. Поповића његово дело: Практично предавање из рачуна III. Београд 1870.

10. Од министарства просвете и црквених дела „Закон о пословном реду у народној скупштини 1870“.

1. Од секретара:

а. Српску Синтаксу, за ниже гимназије и реалке кнежевине Србије. Саставио Стојан Новаковић. Друго прерађено и раширено издање. Београд, 1870.

б. Домаћи пријатељ за науку и забаву. Београд, држ. штампарија 1870.

Прочитано и потписано на деветом одборском састанку.

Девети састанак одсека историчког и државничког

29. Дек. 1870.

Били су: председник г. Ј. Грујић, чланови: Д. Голубовић, арх. Н. Дучић, К. Јовановић, др. Н. Крстић, Јов. Мариновић, Милов. Спасић, Аћим Чумић, др. Ј. Шафарик, из другог одсека Ст. Новаковић.

Бр.

Прочита се писмо досадашњега деловођа г. А. Н. Спасића којим јавља како га службени послови спречавају те не може више вршити дужност деловођа у одсеку. На то одсек изабере за деловођа г. проф. М. Зечевића.

Бр.

Председник јави како је по предлогу овога одсека одобрено скупом да се за сто дуката поклоњених друштву од владике Штросмајера распише стечај за дело у коме ће се представити „Политично и друштвено стање Срба и Хрвата у време навале Турака и историјски значај њихове борбе“ — па како је Новембра месеца прошле године рок овоме стечају истекао, а нико се ни с каквим делом јавио није. С тога предлаже питање, шта ће се сад радити с том сумом, хоће ли се опет употребити на одређивање награде и које, јер ће о томе ваљати скупу предлог поднети. На то одсек одлучи да се предложи скупу нека се стечај и опет распише за исти онај задатак који је прошле године одређен био, јер се због теготе посла надати да ће може бити когод тако дело тек сад поднети, и јер одсек нема никаквих разлога одустајати од онога што је већ по тој ствари одлучено.

Бр.

Председник јавља одсеку да је г. А. Н. Спасић ред. члан друштвени поднео друштву да изда његов превод „Начела политичне економије Ц. Ст. Миља, израђен по енглеском „people's edition London 1868.“ Имајући на уму да ово дело, као руководство које је од потребе и ученицима велике школе, треба да изда школска комисија, која је већ четири дела из ове струке издала, одсек одлучи да се предложи одбору нека то дело, као чувено у својој струци, школској комисији од стране друштва препоручи.

Бр.

Ред. члан Ст. Новаковић прочита свој чланак „Италијански архиви и наша историја“, у коме с обзиром на радњу осталих књижевника поглавито реферује о радњи В. Макушева у тим архивима по опширном извештају који је он поднео царској академији наука у Ст. Петербургу. Одсек одлучи да се тај чланак штампа у Гласнику и награди са 7 дук. од штампана табака.

Бр.

Одсек одлучи да се као кандидати за чланове предложе одбору ови књижевници: г.г. П. Будман из Дубровника као ваљан зналац науке о језику нашем; Сергије Михаиловић Соловјев из Москве као чувен руски књижевник и историк, и Вићентије Макушев из Ст. Петербурга, као књижевник који се већ више времена труди око историје југословенске.

Прочитано и потписано 5. Фебруара 1871.

Четврти састанак одсека уметничког

5. Јануара 1871.

Били су чланови: г.г. М. Миловук, Стеван Тодоровић, Михаило Валтровић, А. Бугарски, Драгиша Милутиновић, Никола Марковић и Даворин Јенко.

Бр. 13.

На питање г. М. Миловука, шта да се предузме ради питања о снимању старих живописа и архитектуре, одсек је одлучио: да се иста ствар преда г.г. Михаилу Валтровићу, Сте-

вану Тодоровићу, Драгиши Милутиновићу и Николи Марковићу да саставе план и предрачун, по коме би се исто предузеће извршило.

Бр. 14.

На питање: шта да се ради са 100 #. ћес. које је г. епископ Штросмајер друштву ученом поклонио, — предлаже г. Стева Тодоровић, да се нештампани музички рукописи пок. Корнелија Станковића откупе за учено друштво. Одсек једногласно усваја.

Бр. 15.

Други је предлог односно Штросмајерових 100 #. ћ. од Д. С. Милутиновића да се иста сума употреби на испитивање, снимање и издавање споменика сликарских, живописних и архитектурних у јадранском приморју, почем до сад југословенска академија у том правцу није ништа предузимала. И то г. Милутиновић тако предлаже, да ако се Корнелијеви рукописи не би могли набавити, онда да се овим предлогом замени. Одсек се слаже у мњењу са г. Милутиновићем али с тим, да то буде тек продужење у Србији извршеног рада.

Бр. 16.

Г. Стева Тодоровић моли да се разреши од дужности одсечког деловође. Одсек решиа да се то звање преда г. Д. С. Милутиновићу.

Пети састанак одсека уметничког

8. Јануара 1871.

Били су: чланови г.г. Миловук, Никола Марковић, Мијаило Валтеровић, Стеван Тодоровић и Драгиша Милутиновић.

Бр. 17.

Уметнички одсек Српског ученог друштва у својој седници од 5. Јануара 1871. изабрао је четири члана, и то г.г. Валтровића, Тодоровића, Марковића и Милутиновића, да саставе план о изашиљању научне експедиције ради снимања живописних и архитектурних споменика у нашој отаџбини. Према овој задаћи одређени чланови подносе уметничком одсеку ово своје мњење:

С тога, што је живопис у црквама и манастирима већем квару времена и неуметном понављању изложен, него и саме грађевине, — нужно је, да се понајпре постарамо око сачувања или копирања живописа. Осим простог копирања живописних споменика, које би могло доћи у „Гласник“, остаје још да се критички испита и оцени уметничка вредност отачаствених споменика; њихов одношај према вештинским споменицима савремене светске вештине, — и изнаћи им карактерну врлину, коју показује сваки стил.

Упоредо са копирањем живописних остатака може се о једном трошку извршити и снимање домаћих црквено-архитектурних споменика, који као оригинална модификација византијског стила јамачно заслужују с правом достојно место у историји архитектуре. Предузимање овога рада било би посве независно од свега досадањег рада, који су поједини научењаци предузимали, имајући у виду само старинарску а не у једно и уметничку вредност наших отачаствених споменика.

Оваквим снимањем и критичким објашњењем наших архитектурних споменика не би се само послужило општој вештинско-историчкој науци, — него би се још и савременим архитектима дали у руке тачно израђени снимци како по какактерној конструкцији, тако и по детаљима и у геометријском нацрту. Сами пак перспективни нацрти појединих грађевина не би били баш по себи неопходно нужни, али би свакојако попуњавали разумевање грађевине.

Уз снимке скупљали би изасланици и историчке податке о снимљеним архитектурним или живописним споменицима. Сав овај исторички материјал јамачно би више или мање могао допринети достојном оцењивању уметничких споменика српскога народа. Снимци и исторички податци довели би се у даљем течају у систематичан ред, те би се тиме спремили и за издавање. Ово пак издавање живописних и архитектурних споменика било би двојако, једно би било за словенску публику на српском језику; а друго за осталу светску публику на француском и немачком језику.

Докле су издавања ова проста литографија (на црно) могу

се израђивати у Бечу; а хромолитографске табле могу се само у Берлину онако израдити, како их захтева данашњи ступањ науке и уметности у свету.

Према оваквом схваћању ствари, именовани чланови мисле, да би за цели сходно и брзо извршење овога посла требало одредити четири вештака; а имено *два* живописца и *два* архитекта. Јер да се сви отчаствени уметнички споменици како ваља испитају, нужно је вишегодишњег непрекидног рада, почем је материјал тако огроман и мало познат, да га не могу ни више а камоли четири вештака брже испитати и сакупити. Из ове побуде велимо, да треба још ове године изаслати нужне вештаке, који ће отпочети свој плодан рад најпре са изучавањем уметничких споменика у *Жичи*. Овом приликом, а о једном истом трошку, могу се узети у обим испитивања и снимања још и оних уметничких споменика, који су Жичи понајближи, као *Студеница*, *Љубостиња* и *Крушевац*. Мимо овога посла могли би изаслани вештаци, у колико би време допустило, снимити још и оне оближње старе српске споменике, које је г. Милојевић нашао и набројао.

За ову научну екскурзију нужна су *два летња месеца*, јер је у овим месецима најдужи дан, пак се може и највише урадити. На целу ову научну екскурзију нужно је одредити 130 # ћес. за подвоз, храну, стан, помоћне раденике и сав цртачки материјал, без којега изаслани вештаци, при највећој вољи и одушевљењу, ипак нису кадри своју узвишену задаћу извршити. По овом би дошло на сваког члана по *пола* дуката на дан.

Одсек у свему пристаје на то, и жели да се то реши на првом главном скупу ученог друштва, како се опет не би једна година у залуд изгубила, а споменици међу тим све више пропадају.

Бр. 18.

Одсек жели, да се на идућем главном скупу ученог друштва предложе за чланове кореспондујуће: *г. Фрањо Жавер Кухач* музички композитор у Осеку и *г. Андрија Андрејевић* архитекта у Крагујевцу; а за почасног члана *г. Павле Војић*

адвокат у Будиму, који је био више од 20 година председник Матице српске и главни тутор Текелијног завода у Пешти.

Пети састанак одсека философског и филолошког

9. Јануара 1871.

Били су: председник г. С. Сретеновић, чланови г.г. А. Васиљевић, Ј. Бошковић, М. Кујунџић и Ст. Новаковић.

Бр.

Председник јави како за награду расписану од стране друштва за оних 100 дуката које је друштву поклонио владика Штросмајер да се напише дело у коме ће се преставити „Политично и друштвено стање Срба и Хрвата у време навале Турака и историјски значај њихове борбе“ — нико није јавио, а рок је протекао још свршетком Новембра пр. године. С тога председник позове одсек да изјави, на што ће се сад употребити ти новци, јер ће ваљати скупу о томе предлог поднети. Одсек одлучи да се ти новци уврсте међу обичне дохотке друштвене.

Бр.

Будући је председнику г. Сретеновићу већ две године како је у тај дужности — приступи се по уређењу друштвеном, бирању новог председника, и одсек избере г. Јована Бошковића професора филологије и књижевности у великој школи.

Седница одсека јестественичко-математичарског

од 12. Јануара 1871.

Били су: г.г. Ф. Зах — Ј. Валента — Е. Јосимовић — Ђ. Радић, — М. Панић — А. Медовић — Ј. Машин — Ј. Панчић и Драгашевић.

1.

На питање одбора: хоће ли одлука лањског главног скупа — односно расписа за дело „о друштвеном стању Срба и Хрвата у време кад су Турци насрнули на њихове земље“ — да остане и за даље, или да се новци на друго што одреде, — одсек овај уважавајући мотиве, који су тај распис изазвали, и

знајући, да се за такво дело хоће више времена, него што је то лане срочено, једногласно одлучи, *да се остане при лањској одлуци*; но у исто време сагласи се, да се онај распис *понови* али тако да се *нови рок продужи на још три године*; (до конца 1873). А да би и писцу јасније било, и примљено дело заиста и света угледало, одсек одлучје: да се досуђена награда изда писцу за дело, које остаје његова својина, тек онда, кад га он друштву поднесе печатано, или, ако га он не би печатао сам, онда кад га уступи друштву по цену, коју друштво даје за оригиналне саставе.

2

Г. Е. Јосимовић подноси за Гласник дело дописног члана г, Павла Ђорђевића официре „О електробалистичним справама и њиховој примени на употребу.“ Одсек предаје дело на преглед и очену г.г. Заху и Јосимовићу.

Десети састанак одбора.

16. Јануара 1871.

Били су: г. председник др. Јанко Шафарик, чланови одбора г. Јеврем Грујић, пук. Фр. Зах и Јован Бошковић, секретар Ст. Новаковић.

Бр. 106.

Прочита се писмо министра просвете и црквених дела од 18. Дек. 1870 бр. 592 којим јавља како је вис. влада поставила за овогод. председника Српског ученог друштва др-а Ј. Шафарика.

Бр. 7.

Прочита се писмо мин. просвете и црквен. дела од 28. Дек. 1870. бр. 5403. којим јавља како је препоручило властима да чувају старине по пређашњем предлогу друштвеном.

Бр. 108.

На предлог ред. члана г. дра Н. Крстића саопштен преко секретара, одбор одобри да друштво може стати у књижевну свезу с мађарским историчким друштвом.

Бр. 109.

Секретар јави да ће одмах после скупа бити готова друга књига Гласника другог одељења у коме се штампа грађа за ис-

горију и у коме ће изићи „Споменици о Шћепану Малом“ које је из млетачке архиве покупио г. проф. Симе Љубић. Одбор одреди да се та књига продаје по 5 гр. чарш.

Бр. 110.

Одбор одреди да се г. проф. Ј. Дероку који је водио коректуру поменутих „Споменика о Шћепану Малом“ исплати за коректуру 200 гр. чарш. јер је странски слог теже кориговати.

Бр. 111.

Управа државне штампарије писмом својим од 16. Дек. пр. год. № 1419/69 тражи за литографисање диплома још 118 гр. 13 п. пор. изјављујући како је у пређе исплаћених 27 гр. пор. урачунато само штампање. Одбор наређује да се то исплати.

Бр. 112.

Секретар износи преглед рачуна по коме се види да друштво има давати државној штампарији за разне штампане књиге 6304 гр. 2 п. пор. Одбор наређује да се и ове године у име отплате дâ државној штампарији 30 дук. ћес.

Бр. 113.

Секретар саопшти предлог г. Ј. Гавриловића да би се сад могло што предузети о прегледању архијепископске архиве у Калачи преко тамошњега каноника г. Антуновића, уредника „Буњевачких и Шокачких новина“, јер се о томе у друштву више пута мислило што почети а није се имало преко кога. Одбор одлучи да се г. Антуновићу пише и да се упита би ли се он овога посла примио.

Бр. 114.

Председник одсека историчког и државничког јавља да је одсеку изабран за деловођа г. проф. М. Зечевић на место г. А. Н. Спасића који је на тој дужности због својих службених послова захвалио.

Бр. 115.

Исти председник јавља како је одсек одлучио да се дело „Начела политичне економије“ Џона Стуарта Миља, први део превод с енглеског ред. члана г. А. Н. Спасића, препоручи од

стране друштва министарству просвете за школску комисију. Одбор наређује да се тако учини.

Бр. 116.

Исти председник јавља да је одсек одлучио да се чланак ред. члана Стојана Новаковића „Италијански архиви и наша историја“ у Гласнику штампа и са 7 дуката од штампана табака награди, које одбор одобрава.

Бр. 117.

Од стране одсека философског и филолошког секретар јави да је одсек по уређењу друштвеном изабрао себи за председника г. проф. Јов. Бошковића.

Бр. 118.

Како председника одсека уметничког не бејаше на састанку, секретар јави по протоколу како је у истом одсеку изабран за деловођа г. Драгиша С. Милутиновић.

Бр. 119.

Секретар саопшти даље по протоколу истог одсека како је готов план за снимање старих архитектонских живописних и археолошких споменика и како је предлог о томе од одсека намењен да се изнесе скупу. Одбор одобри одлуку одсека.

Бр. 120.

Председник одсека јестаственичког и математичарског јавља како је готов предлог о грађењу зграде за меридијан и за остала метеорологијска и астрономска посматрања. Одбор одлучи да се тај предлог за сад не износи на овај скуп, него да се почека до прилике угодније за главни део предлога о грађењу зграде.

Бр. 121.

Одбор прегледа шта је који одсек предложио зарад поклона владике Ђ. Ј. Штросмајера. Тако су одсеци исторички и јестаственички одлучили да се за ту награду на ново распише оно исто дојакошње питање, у чему одсек јестаственички предлаже рок од три године и друкчије услове. Одсек философски и филолошки одлучио је да се та сума уврсти међу обичне дохотке

друштвене. А одсек уметнички је дао два предлога, један, да се том сумом откупе рукописи пок. Корнелија Станковића, или да се предузме снимање и издавање сликарских, живописних и архитектонских споменика у Јадранском приморју пошто би се најпре исти посао у Србији радити започео. Одбор одреди да се сви ти предлози скупу предложе.

Бр. 122.

Одбор прибере из протокола одсечких предложене кандидате за чланове. Тако су предложени

а. *за редовне чланове:*

Г.Г. Мих. Петковић, Стеван Здравковић, К. Црногорац, Љуб. Клерић, Лазар Чолак-Антић.

б. *За дописне:*

Г.Г. П. Будман, С. Н. Соловјев, В. Макушев, др. П. Матковић, Фр. Кухач, Андрија Андрејевић, Шулце фон Мигендорф.

в. *За почасног:*

Г. П. Којић из Будима.

Одлучи се да се сви ти кандидати скупу предложе.

Бр. 123.

Секретар прочита преглед радње и стања Српског ученог друштва за који одбор одобри да се прочита на скупу друштвеном.

Бр. 124.

За скуп друштвени одбор одреди да се сазове на дан 24. ов. м. у 10 сах. и да се у програм који ће се у позиву и у новинама штампати стави ово:

I. Објава промена у одбору.

II. Читање прегледа радње.

III. Избор три члана за потпис протокола скупног и преглед рачуна.

IV. Предлог уметничког одсека за снимање старих уметних споменика српских.

V. На што ће се сад употребити Штросмајеров поклон:
VI. Предлог нових чланова.

Бр. 125.

Секретар јавља за књиге које су друштву дошле на поклон или у замену.

1. Од г. Велимира Гаја његова „Lira“ knjiga I. Zagreb 1870.

2. Од пруске академије наука из Берлина Monatsbericht за Август, Септембар и Октобар, и Новембар 1870. 3 књ.

3. Од императорскаго общ. любителей естествознанія:

а. Протоколы засѣданій отдѣленія физическихъ наукъ съ 19. Февраля 1868. по 18. Февраля 1870. года.

б. Протоколы засѣданій императорскаго общества любителей естествознанія, антропологіи и етнографіи состоящаго при императорскомъ московскомъ университетѣ 44, 45, 46, 47, 48, и 49. засѣд. у 3 књиге.

в. Годичное засѣданіе 15-га Октября 1869. года. Москва 1870.

4. Из Русије преко г. митрополита: Утро. Литературный и политическій сборникъ. Издаваемый М. Погодинимъ Москва 1866

5. Од г. М. Ђ. Милићевића његово дело „Педагогијске поуке за учитеље родитеље и све пријатеље народнога образовања Београд 1870.“

6. Од мин. просвете: Изборни закон скупштински Београд 1870.

8. Од института млетачког за науке, књижевност и уметност: Atti, tomo decimoquinto, serie terza, dispensa sesta. Venezia 1869—70.

9. Од „Матице далматинске“ из Задра Narodni koledar novi i stari za prostu godinu 1871. Uredio Kažimir Ljubić. Deveta godina. Zagreb 1870.

10. Од г. мојора К. Митрићевића: Гильфердинга Общеславянская азбука. Ст. Петербургъ 1870.

11. Од г. намесника Јов. Гавриловића часописе за год. 1870. а. Српске новине, б. Србија. в. Видов дан, г. Јединство, д. Тежак, ђ. Школа. е. Пастир, ж. Застава, з Српски народ. и. Zuku-

nuft, j. Correspondance slave. к. Босна, л. Босански цветник, м. Bunjevačke i Šokačke novine, н. Правда.

12. Од Матице илирске из Загреба часопис Vienac.

13. Од уредништва „Беседе“ из Н. Сада исти лист.

14. Од Матице српске из Н. Сада лист „Матицу“.

15. Од хрв.-слав. господарског друштва из Загреба Gospodarski list.

16. Од Мађарске академије наука из Пеште ова њена издања:

а. Evkönyv X. 2. XI, 1, 2, 3. 4. 5. 6. átl 7. 8. 9. 10. 11, 12. XII. 1.

б. Nyelvtud értesitö II. III. 1. 2.

в. Philos értesitö IV. V. 1. 2. 3.

г. Math. értesitö II—IV. V, 1. 2. VI. 1. 2.

д. Archaol közlemènyek: Atlasz III. 4. IV. V. 1. 2. VI. 1. 2. VII. 1. 2.

ђ. Statit közlemények I- 1. 2. II. 1. 2. III. 1. 2. IV, 1. 2. V. VI,

е, Monnm diplom X. XI,

ж. Monum Scriptores VII. VIII. X. XI, XII, XIII. XVI, XVII, XVII. XVIII. XIX. XXIII. 1. 2.

з. Monum archaeol. I, 1.

з. Czinár. Index alphabet.

и. Almanach 1863. 1864, 1865. 1866, 1867, 1868, 1. 2. 1869.

ј. Vegyzökönyv I. II, III. 1. 2. IV. 1. 2.

к. Értesitö 1867 1—17 sz. 1868 1—20 sz. 1869 1—8 sz.

л. Törteut tudom est, I—VI sz. VI sz. VII sz.

љ. Statist. és nemzety közlem V. 1,

м. Magyar tört tár XIII.

н. Török magyar tört emlékek III.

њ. Rupp Rudapest helyrajzi törsenete.

о. Budapesti szemle 61—70, új folyam 1—XLII.

Прочитано и потписано на првом састанку одбора 1871. године.

Скуп Српског ученог друштва.

24. Јануара 1870.

Бр. 1.

Председник г. др. Ј. Шафарик отвори састанак објавивши како је у одсеку философском и филолошком изабран за председника г. проф. Јован Бошковић а у одсеку јестественичком и математичарском г. пук. Фрањо Зах.

Бр. 2.

Секретар прочита од стране одбора преглед радње и стања Српског ученог друштва прошле 1870-те године. За тим председник прочита извештај г.г. М. Г. Панића, А. Васиљевића и Милорада Поповића, који су ланским скупом одређени да прегледају рачуне за 1869. годину, како су ти рачуни уредни и како су се они за неке мале примедбе с каспром већ споразумели. На предлог председника одређени буду за потписнике скупног протокола друштвеног и за прегледаоце рачуна од 1870-те године г. г. др. Ј. Панчић, М. Г. Панић и Милорад Поповић.

Бр. 3.

Председник предложи на већање предлог уметничког одсека за снимање и описивање српских уметничких старина, о чему се после прочита сам предлог одсека. Из предлога се види да одсек тражи да му скуп одобри 130 дуката из суме коју друштво има на расположењу за оваке послове, па да се могу послати четворица уметника, два архитекта и два живописца. После подуже препирке како да се тај посао сврши, и коме припада да одреди план и извршиоце раду и у каквом смислу научном и уметничком — скуп одлучи начелно (већином гласова од 28 против 4) да се потребна сума новаца коју је одсек тражио може издати из одређене на то суме, а да руковање послом, према уређењу друштвеном, остаје дотичном одсеку и одбору.

Бр. 4.

За тим председник предложи на већање предлоге разних одсека о томе на што да се употреби прилог Штросмајеров од 100 дуката, почем се нико није јавио на до сад расписани

распис награде. Тога ради прочитају се предлози свију одсека За тим чланови стану говорити једни за то да се награда овако како је до сад расписана понови а други да се уврсти међу обичне друштвене дохотке, показујући како је у нашој слабој и нејакој књижевности непрактично расписивање награда, будући се готово увек може знати ко је што кадар написати и хоће ли, јер поред мало књижевника у појединим струкама не може бити очекивања да ће надметања бити, и јер се од досадашњих стечаја слабо користи видело. После препирке око ових питања, одлучи се гласањем, и тако се са 16 против 13 гласова (3 нису гласала) одлучи да се у тој ствари остане при староме и да се пређашњи распис понови.

Бр. 5.

После тога се приступи к бирању чланова и између предложених кандидата буду изабрани.

а. *За редовне чланове:*

г. проф. Мих. Петковић,

г. Стеван Здравковић,

г. Љубомир Клерић,

г. Лазар Чолак-Антић.

б. *За дописне:*

Г.Г. П. Будман књижевник из Дубровника; С. Н. Соловјев проф. универс. из Москве, В. Макушев руски историк из Петербурга, др. П. Матковић из Загреба, Фрањо Кухач композитор из Осека, Андрија Андрејевић инџижир из Крагујевца и Шулце фон Мигендорф ботаничар из Винковаца.

в. *За почаснога:*

г. П. Којић адвокат из Будима.

DR
301
S67
knj.29

Srpsko učeno društvo, Belgrad
Glasnik. 1. odeljak

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY